

DOI <https://doi.org/10.36486/np>

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\)](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61))

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Нехай благо народу буде найвищим законом!

Цицерон

НАУКА І ПРАВООХОРОНА № 3(61), 2023

Засновано 2007 року

Видається 4 рази на рік
(лист Міністерства юстиції
України від 02.06.2009
№ 7446-0-33-09-32)

*Відповідно до наказу
МОН України*
від 15.10.2019 № 1301
журнал «Наука і правоохорона»
включено до Переліку
наукових фахових видань
України відповідно до списку
згідно з додатком 8
(категорія «Б»)

*Зареєстровано
Міністерством
юстиції України*
Свідоцтво про державну
реєстрацію друкованого
засобу масової інформації:
серія КВ № 13082-1966Р від
21.08.2007

Науковий журнал «Наука і
правоохорона» внесено до
переліку міжнародної наукоме-
тричної бази **Index Copernicus
International Journals
Master List**

Рекомендовано до друку
Вченою радою Державного
науково-дослідного інституту
МВС України
(протокол від 25.10.2023 № 8)

Адреса
01011, м. Київ,
пров. Євгена Гуцала, 4-а
Телефон: (044) 254-95-21
Факс: (044) 280-01-84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
<https://naukaipravoohorona.com/>

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор
ВЕРБЕНСЬКИЙ М.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Заступник головного редактора
МУЗИКА А.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Відповідальний секретар
ПЛУГАТАР Т.А., к.ю.н., с.н.с. (ДНДІ)

АЛЕКСЕСЕНКО І.В., д.політ.н., проф. (Дніпр. держ. ун-т внутр. справ)
БАРКО В.І., д.псх.н., проф. (ДНДІ)
БЕРЛАЧ Н.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
БІЛОУС В.Т., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
БОНДАРЕНКО В.Д., д.ф.н., проф. (ДНДІ)
БРІЄДЕ ЯУТРІГЕ, д.ю.н., проф. (Латвійський ун-т, Латвійська Республіка)
ГЕСЦЬ В.М., д.е.н., проф. (Ін-т екон. та прогнозування НАН України)
ГУЛІЄВ Аріф Джаміль огли, д.ю.н., проф. (НАУ)
ДОЛЖЕНКОВ О.Ф., д.ю.н., проф. (Південноукр. нац. пед. ун-т
ім. К.Д. Ушинського)
ЗАРОСИЛО В.О., д.ю.н., проф. (МАУП)
КОПИЛЕНКО О.Л., д.ю.н., проф. (Верховна Рада України)
КОПОТУН І.М., д.ю.н., проф. (Academy HUSPOL, Czech Republik; EIDV,
Slovakia)
КОРИСТІН О.Є., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
КРИВОЛАПЧУК В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
КУЛИК О.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
МИСЛИВИЙ В.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
MILAN HEJDIS, Paed.Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republik)
НАВРОЦЬКИЙ В.О., д.ю.н., проф. (Львів. держ. ун-т внутр. справ)
ПОПОВИЧ В.М., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ПРОЦЕНКО Т.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
RALF HEDEL, Dr. PD (Fraunhofer Institute for Transportation and Infrastructure
Systems IVI, Dresden, Germany)
РЯДІНСЬКА В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
СВИРИДЮК Н.П., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ФЕДОТОВА Г.В., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ШОПНА І.М., д.ю.н., проф. (ВІКНУ ім. Тараса Шевченка)
ЯРМИШ О.Н., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ОПРИШКО І.В., к.ю.н., с.н.с., доцент (ДНДІ)

Засновник і видавець

©Державний науково-дослідний інститут МВС України

Науковий журнал посів I місце в конкурсі на краще
наукове періодичне видання в системі МВС України
у 2010 році, II місце у 2011 і 2012 роках та III місце
у 2014 році

За точність викладеного матеріалу відповідальність
несуть автори статей та їх рецензенти

Київ 2023

DOI <https://doi.org/10.36486/np>

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\)](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61))

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Let the welfare of the people be the supreme law!

Cicero

NAUKA I PRAVOOKHORONA № 3(61), 2023

Founded in 2007

Issued four times a year

(Letter of the Ministry of Justice of Ukraine dated June 02, 2009 No. 7446-0-33-09-32)

In accordance with Order

No.1301 of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated October 15, 2019, the journal has been included in the List of special scientific editions of Ukraine, as per Annex 8 (category “B”)

Registered

by the Ministry of Justice of Ukraine

State registration certificate series KB No. 13082-1966P dated August 21, 2007

Scientific journal “Nauka i Pravoohorona” included in the list of international database **Index Copernicus International Journals Master List**

Recommended for publication

by the State Research Institute’s Academic Council (Record No. 8 dated October 25, 2023)

Address

4a Ye.Gutsalo Lane, UA–01011 Kyiv, Ukraine
tel.: +38 044 254 95 21
fax: +38 044 280 01 84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
<https://naukaipravoohorona.com/>

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

VERBENSKIY M.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

MUZYKA A.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

Executive Secretary

PLUHATAR T.A., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate (State Research Institute MIA Ukraine)

ALIEKSEIENKO I.V., Doctor of Political Sciences, Full Professor

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)

BARKO V.I., Doctor of Psychological Sciences, Full Professor (State Research

Institute MIA Ukraine)

BERLACH N.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BILOUS V.T., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA

Ukraine)

BONDARENKO V.D., Doctor of Philosophical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BRIEDE JAUTRITE, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (University of Latvia, Latvian Republic)

HEIETS V.M., Doctor of Economic Sciences, Full Professor (Institute for Economics

and Forecasting of the NAS of Ukraine)

HULIIEV ARIF DZHAMIL OHLY, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor

(National Aviation University)

DOLZHENKOV O.F., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (South

Ukrainian K.D. Ushynsky NPU)

ZAROSYLO V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (IAPM)

KOPYLENKO O.L., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor

(Verkhovna Rada of Ukraine)

KOPOTUN I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Academy HUSPOL,

Czech Republic; EIDV, Slovakia)

KORYSTIN O.Ye., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute

MIA Ukraine)

KRYVOLAPCHUK V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute

MIA Ukraine)

KULYK O.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA

Ukraine)

MYSLYVYI V.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State

Research Institute MIA Ukraine)

MILAN HEJDIS, Paed. Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republic)

NAVROTSKIY V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Lviv State University of

Internal Affairs)

POPOVYCH V.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA

Ukraine)

PROTSENKO T.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute

MIA Ukraine)

RALF HEDEL, Dr. PD (Fraunhofer Institute for Transportation and Infrastructure Systems

IVI, Dresden, Germany)

RIADINSKA V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute

MIA Ukraine)

SVYRYDIUK N.P., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute

MIA Ukraine)

FEDOTOVA H.V., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA

Ukraine)

SHOPINA I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Military Institute

of Taras Shevchenko National University of Kyiv)

YARMYSH O.N., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA

Ukraine)

OPRYSHKO I.V., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate, Docent (State

Research Institute MIA Ukraine)

Founder and publisher

© State Research Institute MIA Ukraine

The scientific journal won 1st place in the competition for the best scientific periodical in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in 2010, the second place in 2011 and 2012, the third place in 2014

The responsibility for the accuracy of the posted materials lies with the authors and their reviewers

Kyiv 2023

З М І С Т

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Непомящих В.Ю. Наслідки Голодомору 1932–1933 років для сучасної України	7
Чекалюк В.В. Науково-практичні підходи в осмисленні іміджу держави: сучасне сприйняття України у світі	18
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО	
Демедюк С.В. Захист критично важливих послуг у цифрову епоху	26
Ірха Ю.Б. Практика Європейського суду з прав людини щодо дотримання прав і свобод людини правоохоронними органами та спеціальними службами	35
Кардашевський Ю.Р. Трансформація поліцейської діяльності, керованої аналітичною розвідкою	50
Колесник В.А. Попередження та ліквідація надзвичайних ситуацій природного характеру як функція держави: правовий аспект	58
Користін О.Є. Інституційна спроможність у сфері лісового господарства	71
Косілова О.І. Теоретико-правовий аналіз прав на опір та повстання: умови їх легітимації	82
Onyshchenko Serhii. International Legal Standards for Implementing the Right to Peaceful Assembly	93
Пономаренко А.В. Взаємодія між органами системи МВС України при виникненні надзвичайних ситуацій: організаційно-правові аспекти	99
Рядінська В.О. Щодо місця спеціалізованої антикорупційної прокуратури в секторі безпеки і оборони України	110
Смерницький Д.В., Тригубенко М.В. Правове регулювання прав людини на інформацію у сфері цифрових технологій	117
Хальота А.І., Циганов О.Г. Сучасний стан правового регулювання проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату МВС України	126
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
Вербенський М.Г., Свірін М.О. Шляхи вдосконалення організаційно-правових механізмів запобігання Національною поліцією України кримінальним правопорушенням	139
Багаденко І.П. Порухення прав дітей на статеву свободу та статеву недоторканість в Україні під час воєнного стану	152
Гаджук О.С. Системні взаємозв'язки кримінального і конституційного права України	158
Кулик О.Г., Наумова І.В. Кримінологічна характеристика засуджених в Україні у 2013–2022 рр.	167
Лубенець І.Г. Детермінанти правопорушень відносно дітей у цифровому середовищі	179

Попович В.М. Сфера охорони здоров'я як об'єкт злочинного посягання: термінологічно-понятійне відображення	187
Рямзіна А.Ю. Стан домашнього насильства в Україні в умовах воєнного стану	201
Сахарова О.Б., Близнюк І.Л. Особливості вчинення кримінальних та інших правопорушень у сфері виготовлення, оформлення ідентифікаційних документів, які посвідчують особу та підтверджують громадянство України або її спеціальний статус	209
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Артюхова В.В. Огляд наукових досліджень визначення поняття кримінально-процесуальної характеристики злочину	223
Бондаренко О.Г. Особливості допиту жінок та дітей у кримінальних провадженнях, пов'язаних з торгівлею людьми в період воєнного стану	231
Гаврилюк Л.В. Докази в кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків: теоретико-правовий аспект	241
Федотова Г.В. Досудове розслідування кримінальних проступків підрозділами дізнання Національної поліції України	251
ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
Остапович В.П. Психологічний феномен маніпуляції та його вплив на професійну діяльність поліцейських	265

CONTENTS

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW. COMPARATIVE
LAW. HISTORY OF LAW AND STATE

Nepomiashchykh Vitalii. The Consequences of the Holodomor of 1932-1933 for Modern Ukraine	7
Chekaliuk Veronika. Scientific and Practical Approaches to Understanding the Image of the State: Modern Perception of Ukraine in the World	18
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCIAL LAW	
Demediuk Serhii. Protecting Critical Services in the Digital Age	26
Irkha Yurii. The European Court of Human Rights' Practice Concerning the Respect of Human Rights and Freedoms by Law Enforcement Agencies and Specialized Services	35
Kardashevskiy Yurii. Intelligence-Led Policing Transformation	50
Kolesnyk Victoriia. Prevention and Elimination of Natural Disasters as a Function of the State: Legal Aspect	58
Korystin Oleksandr. Institutional Capacity in Forestry	71
Kosilova Olha. Theoretical and Legal Analysis of the Rights to Resist and Rebellion: Conditions of Their Legitimation	82
Onyshchenko Serhii. International Legal Standards for Implementing the Right to Peaceful Assembly	93
Ponomarenko Alla. Interaction between Bodies of the MIA System in Emergencies: Organizational and Legal Aspects	99
Riadinska Valeria. On the Place of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office in the Security and Defense Sector of Ukraine	110
Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna. Legislating the Human Rights to Information in the Digital Technology Sphere	117
Khalota Andrii, Tsyhanov Oleh. Current State of Legal Regulation on Conducting Inspections of Structural Subdivisions of the MIA of Ukraine	126

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY.
CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola. Ways to Enhance the Organizational and Legal Mechanisms for Preventing Criminal Offenses by the National Police of Ukraine	139
Bahadenko Iryna. Violation of Children's Rights to Sexual Freedom and Invincibility in Ukraine under Martial Law	152
Hadzhuk Olena. Systemic Interrelations of Criminal and Constitutional Law of Ukraine	158
Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna. Criminological Characteristics of Convicts in Ukraine from 2013 to 2022	167
Lubenets Iryna. Determinants of Offenses against Children in the Digital Environment	179
Popovych Volodymyr. Health Care Sphere as an Object of Criminal Encroachment: Terminological and Conceptual Description	187
Riamzina Alina. Domestic Violence in the Context of Martial Law	201

Sakharova Olena, Blyzniuk Ihor. Peculiarities of Committing Criminal and Other Offenses in the Sphere of Producing and Issuing Identification Documents Certifying the Person and Confirming the Citizenship of Ukraine or Its Special Status	209
CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS. FORENSIC EXPERTISE. OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES	
Artiukhova Valeriia. Review of Scientific Research Definition of the Concept Criminal Procedural Characteristics of the Crime	223
Bondarenko Olena. Features of an Interrogation of Women and Children in Criminal Proceedings Related to Human Trafficking in the State of War	231
Havryliuk Liudmyla. Evidence in Criminal Proceedings on Criminal Misdemeanors: Theoretical-Legal Aspect	241
Fedotova Hanna. Pretrial Investigation of Criminal Offenses by the Investigative Units of the National Police of Ukraine	251
LEGAL PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY. PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY	
Ostapovych Volodymyr. The Impact of the Psychological Phenomenon of Manipulation on the Professional Activities of Police Officers	265

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

УДК 94(477) “20”

Непом'ящих Віталій Юрійович,
кандидат історичних наук,
науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9933-6142

НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано причини і наслідки Голодомору 1932–1933 рр. як зброї масового знищення українців, що на довгі десятиліття порушив генетичний фонд народу, призвів до морально-психологічних змін у свідомості українців. Зауважено, що наслідки цієї трагедії справляють довготривалий ефект на розвиток суспільства та забезпечення безпеки країни. Означено основні риси впливу трагедії українського народу на сучасну національну безпеку, а також надано характеристику психологічним наслідкам Голодомору.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, голод, терор, архівні документи, діаспора, наслідки.

Пам'ять про Великий голод 1932–1933 років живе не тільки у спогадах, а й у підсвідомості українців, ментальності та генетичній пам'яті. Сьогодні усім відомо, що комуністичний тоталітарний режим спеціально спланував цей злочин, щоби знищити українців як національну групу, яка усвідомлювала себе нацією і готова була за сприятливих умов проголосити незалежність. Але Голодомор – це ще й соціальна інженерія, метою якої було змінити ментальність та ідентичність десятків мільйонів людей [7, с. 5].

Дослідженню питання щодо причин та наслідків Голодомору 1932-1933 років приділили багато уваги як вітчизняні науковці, серед яких: С. Кульчицький, В. Марочко, В. Гришко, В. Косик, Ю. Шаповал, Є. Шаталін, М. Шитюк, В. Савельєв, П. Яшук, В. Калніченко, Є. Яценко, А. Серпутько, С. Сосновий, С. Максудов, М. Дорошко, Р. Пиріг, Г. Касьянов, Я. Калакура, В. Васильєв, В. Головка, В. Гудзь, Л. Гриневич, так і закордонні вчені: Р. Конквест, Р. Лемкін, С. Уїткрофт, Дж. Мейс, А. Граціозі та ін.

Проте на сьогодні з'явилась можливість доповнити знання про Голодомор та його наслідки для українського народу новими даними, які раніше не були уведений у науковий обіг. Мова йде про архівні справи, які зберігаються у фондах Галузевого державного архіву МВС України та документують випадки канібалізму серед населення під час голоду. Ці документи до 2009 року були засекречені. Висвітлення зазначених матеріалів у контексті наслідків Голодомору визначають наукову новизну цієї статті.

© Nepomiashchykh Vitalii, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).1](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).1)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhrona.com/>

Сучасні українці успадкували певний духовний, історичний і культурний спадок унаслідок важкого тоталітарного досвіду ХХ століття. За визначенням Джеймса Мейса, сучасне українське суспільство – найглобальніше. Такий статус України, за Дж. Мейсом, означає: 1) вбивство розуму нації; 2) люмпенізацію села на Східній Україні; 3) слабку, порівняно з іншими народами, національну солідарність різних суспільних класів; 4) масштабну антропологічну катастрофу і масовий перехід населення до настанови на виживання за будь-яку ціну замість повноцінного та гідного життя [10].

Голодомор 1932–1933 років має безпосередній вплив на сучасну національну безпеку України. Наслідки цієї трагедії справляють довготривалий ефект на розвиток суспільства та забезпечення безпеки країни. Зв'язок між Голодомором та сучасною національною безпекою можна пояснити так. По-перше, це історична пам'ять про Голодомор, яка є важливою складовою національної ідентичності та свідомості українського народу. Вона допомагає формувати національне об'єднання та згуртованість, а також сприяє усвідомленню важливості захисту національних інтересів і безпеки. Питанню розвитку шляху історичної пам'яті про Голодомор присвячено окрему наукову статтю, в якій здійснено аналіз розвитку шляху історичної пам'яті про Голодомор 1932–1933 років та прослідковано напрями, за якими він формувався. Крім цього, зроблено спробу упорядкувати означені напрями дослідження відносно хронологічних маркерів. У статті зазначено, що історична пам'ять є визначальним чинником формування національної ідентичності як найглобальнішого процесу взаємодії людини з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями [5, с. 7–21].

По-друге, уроки з вивчення історії Голодомору допомагають усвідомити наслідки тоталітарного режиму та порушень прав людини. Вони мають важливе значення для формування сучасних політичних та соціальних структур, що сприяють зміцненню національної безпеки.

По-третє, запобігання повторенню вчиненого злочину. Вивчення Голодомору є нагадуванням про важливість забезпечення продовольчої безпеки та розвитку стійких сільськогосподарських систем. Запобігання повторенню подібних трагедій допомагає зберегти національну безпеку та добробут українського народу.

По-четверте, взаємодія з міжнародною спільнотою. Голодомор визнаний як геноцид та злочин проти людства. Пам'ять про цю трагедію важлива для залучення уваги і підтримки міжнародної спільноти у вирішенні сучасних викликів та загроз. Сьогодні під час повномасштабного вторгнення росії в Україну світова політична спільнота активно визнає Голодомор геноцидом українського народу. За останній рік парламенти Великої Британії, Словенії, Бельгії, Ірландії, Румунії, Молдови, Чехії, Німеччини, Ісландії, Франції, Болгарії, Люксембургу визнали Голодомор геноцидом українського народу. Європейський парламент 15 грудня 2022 року підтримав резолюцію про визнання Голодомору 1932–1933 років геноцидом українського народу. Євродепутати також закликали росію як правонаступницю СРСР просити вибачення за дії радянського режиму проти України.

Голодомор був штучно створеною голодною катастрофою, організованою радянським режимом як частина політичної кампанії зі знищення української селянської

верстви та підкорення України. Вивчення й розуміння Голодомору допомагають виявляти та осуджувати тоталітарні режими, порушення прав людини та геноцид.

Одним із важливих питань цієї проблематики стало значення наслідків Голодомору для сучасної України. Розгляд зазначеного аспекту неможливий без характеристики територіальної прив'язки та географічних меж. Зазначимо, що до складу Української СРР на квітень 1933 року входило 7 областей і одна автономна республіка: Київська, Харківська, Вінницька, Одеська, Дніпропетровська, Донецька, Чернігівська та Молдавська АРСР. Крім цього, відомо, що українці мешкали поза межами території УСРР в регіонах, що історично були заселені українцями: Кубань, Північний Кавказ, Нижнє Поволжя та Казахстан.

З огляду на те, що адміністративний поділ України у 1932–1933 роках відрізняється від сучасного, буде корисно зазначити, які сучасні області України в географічному просторі відповідають областям УСРР: Київська, Житомирська, Черкаська – *Київська обл. (1932-1933 роки)*; Вінницька, Хмельницька та південна частина Житомирської області – *Вінницька обл. (1932-1933 роки)*; Чернігівська та західна частина Сумської області – *Чернігівська обл. (1932-1933 роки)*; Одеська, Миколаївська, Кіровоградська та західна частина Херсонської області – *Одеська обл. і Молдавська АСРР (1932-1933 роки)*; Дніпропетровська, Запорізька та східна частина Херсонської області – *Дніпропетровська обл. (1932-1933 роки)*; Харківська, Полтавська та західна частина Сумської області – *Харківська обл. (1932–1933 роки)*; Донецька та Луганська області – *Донецька обл. (1932–1933 роки)*. У цьому контексті варто зазначити, що голоду зовсім не було на українських землях Галичини, Волині, Західного Поділля (які у 1932–1933 роках входили до складу Польщі), а також на Буковині (Румунія) та у чехословацькому на той час Закарпатті. Голод мало торкнувся Криму, який на момент 1932–1933 років був Кримською Автономною Соціалістичною Радянською Республікою, що входила до складу РРФСР.

У 2013 році вченими Українського наукового інституту Гарвардського університету були опубліковані результати здійсненого проєкту “Мапа: інтерактивний атлас України” та оприлюднено кількість людей, які загинули під час Голодомору і де саме: на півдні, сході, на півночі та у центрі України. Результати дослідження виявили, що розподіл втрат населення у період голоду вкрай неоднорідний у регіонах, у різних областях кризові явища у відтворенні населення мали не однаково інтенсивність. Детальніші розрахунки на рівні адміністративних районів свідчать, що існують значні відмінності у втратах населення не лише між областями, а й усередині окремих областей. Встановлено, що вони не стосуються західно-східного чи північно-південного напрямків. Смуга найвищих втрат через надсмертність від голоду пролягає в Україні через райони Центральної України, її лісостепової зони. Вона не поширена на крайньому заході й охоплює переважно центральні і південні райони Київської та більшість районів Харківської областей (у межах адміністративного поділу 1933 року). Варіація показників втрат між районами в межах країни – значна. Якщо відмінності між регіонами з максимальним (Київська область) та мінімальним (Донецька область) рівнями втрат становлять у середньому 4,5 рази, то міжрайонні показники – у межах від 1,6 – у Ново-Златопольському (єврейському національному)

© Nepomiashchykh Vitalii, 2023

районі Дніпропетровської області до 540,2 на 1000 населення – у Тетіївському районі Київської області. Аналіз на рівні районів дав змогу уточнити й поглибити знання про географію голоду та нерівномірність його наслідків. До переліку районів, які можна вважати локальними епіцентрами голоду, де надлишок померлих найбільший і становить від 300 до 540 осіб на кожну тисячу населення, належать: вісім районів Київської області – Тетіївський, Володарський, Ставищенський, Гельм'язівський, Ржищівський, Плисківський, Оратівський, Лисянський; вісім районів Харківської області – Глобинський, Решетилівський, Опішнянський, Чутівський, Нехворощанський, Велико-Багачанський, Кишеньківський, Кобиляцький; Янушпільський район Вінницької області; Вільшанський і Савранський райони Одеської області [4]. Максимальне зростання показника смертності від голоду 1933 року відбулося в районах, які не були територіями традиційно підвищеної смертності, тобто у найбільш постраждалих регіонах немає кореляції між районними показниками смертності у докризовий період та їхнім приростом під час голоду 1933 року. Наприклад, на Київщині в 1927–1929 роках показники смертності населення, що перевищували найглобальніший рівень, спостерігалися переважно у північних районах Полісся (Олевський, Городницький, Чорнобильський). Натомість у роки голоду поліські райони Київщини постраждали менше, ніж райони, розташовані в центральній та південній лісостеповій частинах області [4].

Голодомор 1932–1933 років охопив період з квітня 1932 року до листопада 1933 року. За ці 17 місяців було вбито мільйони людей в Україні і поза її межами, в регіонах, що історично були заселені українцями: Кубань, Північний Кавказ, Нижнє Поволжя та Казахстан. Пік Голодомору припав на весну 1933 року. Реальні цифри загиблих замовчувалися, що підтверджується наданим владою розпорядженням не реєструвати смерть дітей у віці до одного року. Українці у віці від 6 місяців до 17 років становили близько половини всіх жертв Голодомору. У зв'язку з цим середня тривалість життя українців у 1933 році становила 7,3 року – у чоловіків і 10,9 року – у жінок. За всю історію людства подібних показників ніде не було зафіксовано [3].

За антиукраїнською спрямованістю та масштабністю застосування голод 1932–1933 років виявився найжахливішим масовим знищенням та соціальним поневоленням населення України. Тобто Голодомор в Україні став соціально-гуманітарною катастрофою глобального масштабу. Наслідком злочину геноциду, окрім фізичного вбивства мільйонів людей, стало руйнування традиційного українського устрою життя. Голод став зброєю масового знищення українців, на довгі десятиліття порушив генетичний фонд народу, призвів до морально-психологічних змін у свідомості українців. Традиційна культура та народні звичаї зазнали деформації. Голодомор повністю змінив звичний порядок господарювання на селі. На десятки років українські селяни були зведені до становища безправних колгоспників, позбавлених паспортів та пенсій.

Психологічними наслідками Голодомору стали почуття вини та сорому. Люди відчували провину за те, що не змогли врятувати рідних, сором за аморальні вчинки, які чинилися задля виживання. Одним із таких наслідків Голодомору є травматичний досвід – трансгенераційна травма. Цей процес передається через покоління, він не прожитий і неопрацьований. Є прості механізми передачі: 1) нейробіологічний – коли

зміни в мозку і в нервовій системі успадковуються; 2) соціокультурний, психологічний – передача світогляду, моделей поведінки; 3) замовчування травми – коли Голодомор замовчували, уникали цієї теми чи робили її найглобальнішою. Цей досвід, як стверджують фахівці-психологи, не може бути проговорений, усвідомлений, а навпаки закріплюється на несвідомому рівні та проявляється в неочікуваній поведінці [1].

Стратегія уникнення розмов, тригерів – це одна з ознак травми. Люди, які пережили Голодомор, абсолютизували свої переживання, “заморозили їх”, щоб вижити. Під час Голодомору головна мета для людини була знайти їжу, врятуватись і не було змоги “прожити горе”. Так відбувалось, бо за розмови могли покарати; люди витісняли спогади, щоб не переживати більше цю травму ще раз і залишитись більш-менш функціональними. Наслідками можна вважати й відмову вшанування жертв Голодомору, менше про нього дізнаватись і більше вірити радянській пропаганді, яка поширювала наративи про неврожай, що голод був повсюди, а також те, що помирали тільки ледащі, хто не пішов працювати до колгоспів.

Травма проявляється в різних сферах, зокрема у ставленні до себе, до інших, до життя загалом, в емоційних реакціях, на тригери та стратегії поведінки під час криз; у цінностях та важливих виборах партнера, професії. Наприклад, у ставленні до їжі, частина розладів харчової поведінки в Україні бере своє коріння – коли людина у стресовій ситуації відчуває сильні переживання, то може обрати стратегію справлятись, яку засвоїла. Це може бути компульсивне переїдання (найбільш поширений розлад споживання їжі, при якому відбувається неконтрольоване або частково неконтрольоване переїдання, яке приводить до зайвої ваги), булімія (клінічний симптом, патологічно підвищене відчуття голоду) і навіть анорексія (симптом, що полягає в повній відсутності апетиту за об’єктивної потреби організму в харчуванні). Батьки могли ретранслювати не тільки ідею, як добре “справлятись” їжею, а також навпаки, що треба бути худим. Під час Голодомору був страх померти своєю смертю, але в тому, щоб бути товстим, також була своя небезпека, але вже від людей. Окрім цих переданих страхів нашаровується особиста історія, тобто одночасно ця травма може бути трансгенераційна (це перенесення, коли емоційний, фізичний або соціальний біль передається новим поколінням або передбачає передачу наслідків травмування від покоління людей, що її пережили, нащадкам у другому та наступних поколіннях) і особистісна [1].

Другий приклад, – це ставлення до себе. В Україні у 2003–2008 роках співробітниками Центру українознавства КНУ імені Тараса Шевченка проводилось дослідження, яке базувалось на опитуванні людей, що пережили Голодомор у віці від одного до семи років, загальна кількість респондентів сягала 500 людей, що проживали на території України, на якій відбувався голодомор. Крім цього, була ще контрольна група кількістю 500 українців для порівняння, які проживали на території, де у 1932–1933 роках Голодомору не було. За результатами дослідження, 78% тих, хто постраждав від голоду, мають синдром меншовартості, а у тих, що мешкали на Західній частині сучасної України, всього 32%. Занижена самооцінка була виявлена у 65% першої групи респондентів, тоді як у контрольної групи – 46% [6, с. 39–48].

Порівняння свідків подій відображають головну тезу, коли людина – член партії,

то може вдертися у твій дім і відібрати у тебе все, що в тебе є. Як може відчувати себе людина, ставитись до себе, коли її голодом примушують до тваринного існування? Радянська пропаганда докладала зусиль, щоб змінити ставлення до селян. Влада повторювала, що куркулів треба “чавити як паразитів або мух”, роблячи акцент на тому, що вони не люди, а сміття. Це покоління відчуло, що їх життя нічого не варте. До них було ставлення як до віника, якщо він не підходить чи не функціонує, то його просто треба викинути. Таким чином, формувались настанови на життя, ставлення до власного тіла і здоров’я.

За результатами наведеного вище дослідження науковці окреслили ще один показник – це низька найглобальніша невіра в те, що твої дії можуть принести результати (75% – серед респондентів, хто постраждав від голоду, 17% – серед контрольної групи). Низький рівень домагань, коли людина ставить собі простіші цілі, ніж ті, яких може досягати (66% – серед респондентів, хто постраждав від Голодомору, 33% – серед контрольної групи). Після невдалих спроб змінити ситуацію розвивалась навичка безпорадності, що б людина не робила, вона не може нічого змінити. До того ж фізичних сил на спротив ставало чим далі менше. Люди були зациклені на тому, щоб знайти їжу і вижити [6, с. 39–48].

Дослідники також вимірювали явище регресії (захисний механізм психіки, процес, під час якого людина повертається на попередню або менш зрілу стадію розвитку почуттів та поведінки) – 51% – серед респондентів, хто постраждав від голоду, і 20% – серед контрольної групи. Психологи тлумачать це явище як стратегію виживання, коли вищі цінності людини приносяться в жертву заради її біологічного збереження. Так, наче людина повертається на попередню стадію розвитку. В умовах тривалого голоду жертва перестає бути собою і поводить себе дуже нетипово для себе. Може красти, доносити, підлещуватись до влади, обманювати, байдуже ставитись до близьких. Найсерйозніші наслідки – це божевільня та канібалізм.

Станом на сьогодні відомо про розсекречені справи на тему канібалізму. Їх загальна кількість складає 1021 одиницю у фонді № 32 Галузевого державного архіву МВС України. Скоєння злочину канібалізму карні органи фіксували та документували, порушували справи, збирали докази про особу, яка вчинила злочин. Обсяг таких справ в аркушах становить від мінімальної кількості 7 аркушів до максимальної – 45. Типовий зміст таких документів складається з першого аркуша “Список тих, що проходили по архівно-слідчій справі № ____ залишені на обліку відповідно до наказу МВС СРСР № 0026-1955” (це список, який складався інспектором 1 спецвідділу МВС УРСР у 1955–1956 роках у зв’язку з переглядом справ, і в ньому переписані ПІБ фігурантів); “постанова СПВ ____ району ____ обл.”; анкета обвинуваченого; протокол допиту (їх кількість варіюється залежно від кількості обвинувачених, з якими провели допит); протокол допиту свідків (теж кількість варіюється залежно від кількості людей, які є свідками у справі); “обвинувальний висновок”; “постанова (місто, дата, уповноважений СПВ ____ обл.)”; виписка з протоколу № ____ “Судової Трійки при Колегії ДПУ УСРР від (дата)”; “обвинувальний висновок”; в деяких випадках – “Висновок оперуповноваженого Спецзагін ВКР НКВС” (про перегляд справи щодо помилування засудженого). Інколи у справу вкладено фото обвинувачених. Також інколи зустрічається “талон ордера

арешту”. Обвинувачення виносилось у вигляді “вищої соціальної міри захисту – розстріл”. Після чого Суд Трійки виносив вирок у вигляді заслання до концтаборів терміном на 10 років. Якщо звинувачені були повнолітні, то термін міг бути різний (десять, п’ять або три роки). У деяких випадках, якщо діти були неповнолітніми, їх відправляли до “колектора” або “рефарматорія”, після чого їх доля невідома [2].

Наприклад, у фонді № 32 міститься справа, де фігурантка проживала в м. Києві. “Уродженка м. Тифліс, р.н. 1884. Адреса проживання: Київ, Лавра, корпус 50, кімната № 15. Дочка поручника Білої Армії, середня освіта – 8 класів Київської Фундуклеївської Гімназії. Працівниця шкіряної взуттєвої фабрики. Засуджена за вбивство дівчинки 11 років. Суд трійки ДПУ УСРР – розстріл”.

У іншій справі йдеться про колишнього працівника промислової міліції. “Уродженець с. Ряске, Нихфорощанський р-н, Харківська обл. Вигнаний із міліції, придбав собі зброю: наган, обріз і кинджал. Перейшов на нелегальне становище і вчинив убивство людей з метою вживання в їжу людського м’яса. Убив трьох людей, за що Судом Трійки винесений вирок – до 10 років у концтаборах”. Доречно буде зауважити, що випадки дуже поганого продовольчого постачання працівників міліції, особливо в сільських районах, непоодинокі. Зокрема, траплялися випадки, коли працівники міліції абсолютно не отримували продуктів. Такий стан справ призводив до того, що у працівників міліції з’являлося бажання вибути з лав органів, що мало негативні наслідки у вигляді зростання дезертирства та умисного скоєння проступків з метою добитися звільнення з міліції тощо, а також прями погрози кинути зброю [8, с. 59–63].

Майже усім фігурантам зазначених справ було відмовлено у помилуванні. Проте є й виняток, а саме йдеться про скорочення терміну позбавлення волі. “Уродженка с. Томаківка, Уманський р-н, Вінницька обл. р.н. 1893, убивство власних дітей. Суд Трійки виніс вирок – 5 років від 16.04.1933 за ст. 174 КК УСРР, ув’язнена у ВТЛ на 5 років. Засідання президії ЦВК СРСР від 17.05.1935 постановило застосувати часткову амністію – термін ув’язнення скоротити на 6 місяців за гарну роботу. Секретар ЦВК СРСР”.

Велика кількість засуджених (більше однієї тисячі) – це звичайні селяни-бідняки, зустрічаються і середняки, менше куркулів/кулачок (“розкуркулених”). Переважно українці, але зустрічаються і поляки, а також в одній справі зазначалося, що чоловік і жінка за національністю болгарин і болгарка. Більшість із засуджених обвинувачених – “неграмотні”, але були й записи про “малограмотних”, дуже рідко – грамотні і вказано кількість класів.

Усе зазначене вище ще раз переконує, що для частини людей регресія була єдиною можливістю вижити. І це все вплинуло на ставлення до інших. Люди, які пережили голод, пам’ятали, як негідно поводитися ті, кому вони ще донедавна довіряли. І тому своїх нащадків вони вчили бути обережними та настороженими, багато не говорити на людях і взагалі свої думки дуже гучно не проговорювати, адже й стіни мають вуха.

Ще один наслідок Голодомору – це ставлення до української ідентичності. Селяни були носіями та зберігачами української культури, традицій, мови. І знищення цього прошарку населення – третій крок геноциду, до цього вбивали інтелігенцію та духовенство. Ще одним кроком стало заселення України росіянами та представниками

інших національностей, щоб змінити склад української території. Тобто це не тільки знищення української ідентичності та нації.

Одним із наслідків стало вшанування пам'яті жертв Голодомору та визнання його злочином. Україна тривалий час терпіла газлайтинг (форма психологічної маніпуляції, метою якої є змусити жертву сумніватися в адекватності свого сприйняття навколишньої дійсності, ставлячи під сумнів власну пам'ять та розсудливість), коли радянська та пострадянська влада говорила, що “це – неправда, це вам здалося, голод був повсюди, це не геноцид”, так само, як у 2014 році росіяни нам розповідали, що “їх там нет”. Безсумнівно, повномасштабне вторгнення російської федерації відкрило багатьом очі. Зараз усе називають своїми іменами: війну – війною, геноцид – геноцидом, і це дає можливість боротися. Для зцілення важливо покарати винних, хоча б символічно очистити наш простір від катів. Через непокаране зло геноцид повторюється.

У 2022 році до 90-х роковин Голодомору в Україні проведено заходи вшанування жертв українців, зокрема, науково-практичний круглий стіл “Трагедія народу в правовій ретроспективі: до 90-х роковин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні”, який організовано та проведено 27 жовтня 2022 року в Державному науково-дослідному інституті МВС України. У заході взяли участь представники Державного науково-дослідного інституту МВС України, Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Міжнародної асоціації істориків права, Національної академії Служби безпеки України, Національної поліції України, а також науковці Львівського державного університету внутрішніх справ, Харківського національного університету внутрішніх справ, Національної академії внутрішніх справ. Під час дискусії вчені та практичні працівники обговорили актуальні питання, пов'язані з Голодомором 1932–1933 рр., у правовій ретроспективі, а саме щодо: особливостей юридичних досліджень проблематики штучного голоду (голодомору) в Україні; юридичної історіографії проблеми Голодомору; розуміння геноциду в політико-правовій думці, юридичній доктрині, міжнародному праві та національному законодавстві; правового регулювання земельних відносин, сільськогосподарського виробництва та експортної політики в контексті перманентних продовольчих криз та голоду в СРСР; деформації державного механізму та квазіправових заходів як передумови Голодомору; партійно-радянського апарату та карально-охоронних органів СРСР і радянської України в роки голодоморів; голоду та погрози голодом як інструменту внутрішньої та зовнішньої політики тоталітарних режимів; політики замовчування голодоморів та політики історичної пам'яті: альтернативних парадигм державної ідеології; сучасних проблем юридичної оцінки злочинів тоталітарних режимів. За результатами обговорення підготовлено електронний збірник тез доповідей учасників круглого столу [9].

До дня пам'яті жертв Голодомору Національний музей Голодомору-геноциду презентував виставку “Leica, що бачила Голодомор”. У музеї показали оригінальний альбом із фотографіями Харкова 1933 року та фотоапарат, яким вони були зроблені. Ці предмети належали австрійському інженерові Александру Вінербергеру, який у 1932–1933 роках працював у Харкові на заводі “Пластмас”. Він таємно фотографував голодних і померлих від голоду людей, черги за хлібом, місця масових поховань. У 1934 році вивіз плівку до Австрії. Вінербергер подарував австрійському кардиналу

альбом з фотографіями Москви, Криму й Харкова. Згодом світлина оприлюднили у надрукованих спогадах інженера.

Крім цього, як пам'ять про жертв Голодомору також було проведено заходи на міжнародному рівні, зокрема у Нью-Йоркській Штаб-квартирі ООН "Голод як зброя: його довгострокові наслідки для людини та людського розвитку". Конференцію про злочини в 1932–1933 роках провели й у Туреччині у Башкентському університеті (Анкара).

Коли ми досліджуємо події 1932–1933 років, необхідно знати, що для сучасної України не все населення стало жертвами Голодомору. Це пов'язано з адміністративним поділом того часу. Тому свідчити категорично, що наслідки трагедії геноциду торкнулися усіх, не зовсім правильно. До того ж на території, охопленій Голодомором, смертність була нерівномірною, у східних областях показники смертності більші, в північних та західних – менші, а на півдні – знову високі. Та яка б кількість жертв не була встановлена дослідниками, кожна людина, що загинула в результаті голоду 1932–1933 років, варта пам'яті про неї та визнання як у суспільстві, на державному рівні, так і на міжнародному.

Через голод у людей руйнуються всі чинники регуляції суспільного життя, втрачаються соціальні норми, занепадають цінності та починається регресія, яка може зробити з людини істоту, що керується єдиним тваринним інстинктом виживання, а саме – з'їсти собі подібного. Проте варто запам'ятати, що всі наведені вище наслідки, які сформувалися в результаті подій 1932–1933 років і передані наступним поколінням, відбулися через політику тоталітарного режиму.

Українців і Українську державу постійно хочуть підкорити та знищити, для чого застосовують найглобальнішу зброю тотальної дії. Тому для сучасних громадян України, які знову сьогодні у ХХІ столітті переживають знищення з боку скаженого сусіда, потрібно раз і назавжди запам'ятати, що зло треба знищити, якщо не фізично, то хоча б викорінювати зросійщення в українському менталітеті та культурі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веселкова Д. Психологічні наслідки геноциду. Як подолати ТРАВМУ, яка передається кризь покоління? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=t0bbsCmYHhI&t=727s> (дата звернення: 28.08.2023).
2. Галузевий державний архів МВС України. Ф. № 32. Оп. 1.
3. Голодомор в Україні. 10 головних фактів. URL: www.bbc.com/ukrainian/features-55061222#:~:text=:text. (дата звернення: 28.08.2023).
4. Найбільше потерпіли лісостепові райони Київщини й Харківщини, які не відігравали провідної ролі у хлібозаготівлях. URL: <https://gis.huri.harvard.edu/sites/hwpi.harvard.edu/files/mara/files/urjadovij-kurier-article.pdf?m=1605903468>. (дата звернення: 28.08.2023).
5. Непом'ящих В.Ю. Голодомор 1932–1933 років в Україні: шлях історичної пам'яті (до 90-х роковин геноциду українського народу). Наука і правоохорона. 2022. № 2. С. 7–21.
6. Обушний М., Воропаєва Т. Політико-психологічні аспекти Голодомору 1932-1933 років. Соціальна психологія № 2, 2009, С. 39–48.
7. Рева І. По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій: науково-популярне видання. 2019. С. 5.
8. Рябий С.М. Заходи керівництва органів міліції та держбезпеки УРСР щодо забезпечення продуктами харчування своїх працівників в роки голодоморів. Трагедія народу в правовій

© Nepomiashchykh Vitalii, 2023

ретроспективі: до 90-х роковин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 27 жовтня 2022 р.) / [редкол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, І. Б. Усенко та ін.]. Київ: ДНДІ МВС України, 2022. С. 59–63.

9. Трагедія народу в правовій ретроспективі: до 90-х роковин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 27 жовтня 2022 р.) / [редкол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, І. Б. Усенко та ін.]. Київ: ДНДІ МВС України, 2022. 73 с.

10. “1932-1933 роки. Хроніка подій” (Вип. 3). URL: https://msmb.org.ua/books/thematic_bibliography/292/#vashi. (дата звернення: 28.08.2023).

REFERENCES

1. *Veselkova, D.* Psykhologichni naslidky henotsydu. Yak podolaty TRAVMU, yaka peredaietsia kriz pokolinnia? “Psychological consequences of genocide. How can we break the cycle of generational trauma?”. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=t0bbsCmYHhI&t=727s>. (Date of Application: 28.08.2023) [in Ukrainian].

2. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv MVS Ukrainy. “Branch State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine”, fund No. 32, description 1 [in Ukrainian].

3. Holodomor v Ukraini. 10 holovnykh faktiv. “Holodomor in Ukraine. 10 main facts”. URL: www.bbc.com/ukrainian/features-55061222#:~:text=. (Date of Application: 28.08.2023) [in Ukrainian].

4. Naibilshe poterpily lisostepovi raiony Kyivshchyny i Kharkivshchyny, yaki ne vidihravaly providnoi roli u khlibozahotivliakh. “Forest-steppe regions of Kyiv region and Kharkiv region, which did not play a leading role in grain procurement, suffered the most”. URL: <https://gis.huri.harvard.edu/sites/hwpi.harvard.edu/files/mapa/files/urjadovij-kurier-article.pdf?m=1605903468>. (Date of Application: 28.08.2023) [in Ukrainian].

5. *Nepomiashchykh, V.Yu.* (2022). Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini: shliakh istorychnoi pamiaty (do 90-kh rokovyn henotsydu ukrainskoho narodu). “The Holodomor of 1932-1933 in Ukraine: the path of historical memory (until the 1990s, the anniversary of the genocide of the Ukrainian people)”. *Nauka i Pravoohorona*. No. 2. P. 7-21 [in Ukrainian].

6. *Obushnyi, M., Voropaieva, T.* (2009). Polityko-psykhologichni aspekty Holodomoru 1932-1933 rokiv. “Political and psychological aspects of the Holodomor of 1932-1933”. *Social psychology*. No. 2. P. 39–48 [in Ukrainian].

7. *Reva I.* (2019). Po toi bik sebe: sotsialno-psykhologichni ta kulturni naslidky Holodomoru i stalinskykh represii. “On the other side of myself: socio-psychological and cultural consequences of the Holodomor and Stalin’s repressions”: Scientific edition. 5 p. [in Ukrainian].

8. *Riabyi, S.M.* (2022). Zakhody kerivnytstva orhaniv militsii ta derzhbezpeky URSR shchodo zabezpechennia produktamy kharchuvannia svoikh pratsivnykiv v roky holodomoriv. Trahediiia narodu v pravovii retrospektyvi: do 90-kh rokovyn Holodomoru 1932–1933 rr. V Ukraini. “Measures of the leadership of the police and state security bodies of the Ukrainian SSR regarding the provision of food products to their employees during the famine years. The tragedy of the people in legal retrospect: until the 90s of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine: scientific and practical materials of the Round Table (Kyiv, October 27, 2022) / [ed. By: M.H. Verbenskyi, O.N. Yarmysh, I.B. Usenko, etc.]. Kyiv: State Research Institute MIA Ukraine. P. 59-63 [in Ukrainian].

9. Trahediiia narodu v pravovii retrospektyvi: do 90-kh rokovyn Holodomoru 1932–1933 rr. v Ukraini. “The tragedy of the people in legal retrospect: until the 90s of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine”: scientific and practical materials of the Round Table (Kyiv, October 27, 2022) / [ed. By: M.H. Verbenskyi, O.N. Yarmysh, I.B. Usenko, etc.]. Kyiv: State Research Institute MIA Ukraine, 2022. 73 p. [in Ukrainian].

10. “1932-1933 roky. Khronika podii”. “1932-1933 years. Chronicle of events” (Iss. 3). URL: https://msmb.org.ua/books/thematic_bibliography/292/#vashi. (Date of Application: 28.08.2023) [in Ukrainian].

Nepomiashchykh Vitalii,
Candidate of Historical Sciences,
Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9933-6142

THE CONSEQUENCES OF THE HOLODOMOR OF 1932-1933 FOR MODERN UKRAINE

The article examines the aftermath of the Holodomor of 1932-1933, construed as a tool of mass biological destruction against Ukrainians, which had far-reaching impacts on their genetic makeup. The ramifications were evident in the moral and psychological changes that occurred in the Ukrainian psyche over the ensuing decades.

In terms of anti-Ukrainian orientation and the scale of its application, the famine of 1932-1933 turned out to be the worst mass destruction and social enslavement of the Ukrainian population. That is, the Holodomor in Ukraine became a social and humanitarian catastrophe of global scale. The consequence of the crime of genocide, in addition to the physical murder of millions of people, was the destruction of the traditional Ukrainian way of life. The famine became a biological weapon of mass destruction of Ukrainians, disrupted the genetic fund of the people for many decades, led to moral and psychological changes in the consciousness of Ukrainians. Traditional culture and folk customs were deformed. The Holodomor completely changed the usual order of agriculture in the countryside. For decades, Ukrainian peasants were reduced to the position of powerless collective farmers, deprived of passports and pensions.

The Ukrainian Research Institute of Harvard University recently published the results of their 2013 study, Interactive Atlas of Ukraine. Through this report, the public can now access information about the number of fatalities caused by Holodomor and their specific locations – in the south, east, north, and center of Ukraine. The study findings showed that the distribution of population losses during the famine varied greatly across regions. The intensity of crisis phenomena in population reproduction differed significantly among different oblasts. Further calculations at the administrative district level indicated notable differences in population losses not only between oblasts but also within some oblasts.

The famine of 1932-1933 had a direct impact on the current national security of Ukraine. The aftermath of this tragedy continues to affect society's development and the country's security in the long run.

Keywords: Holodomor, genocide, hunger, terror, archival documents, diaspora, consequences.

Отримано 16.10.2023

Чекалюк Вероніка Василівна,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
м. Київ, Україна

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ В ОСМИСЛЕННІ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ: СУЧАСНЕ СПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНИ У СВІТІ

Питання творення державного іміджу є найбільш пріоритетною сферою як для політиків, економістів, державотворців, освітян, педагогів, так і для науковців. Інформаційний простір України трансформується. Для продуктивності загальних іміджетворюючих кроків виникає потреба коригування діяльності ЗМІ як дієвого інструменту творення позитивного іміджу країни. Вплив ЗМІ на формування іміджу держави беззаперечний. Медіа та громадські організації формують і програмують імідж держави. Імідж України у світі залежать від подачі матеріалів, впливу медіа на цільову аудиторію.

Ключові слова: імідж, бренд, преса, медіа інструменти, громадська думка.

Перші роки третього тисячоліття окреслені особливістю стрімкого й динамічного ритму розвитку й трансформації країн, спричиненого глобалізацією. Взаємопереплетення світових політичних та економічних, наукових і соціальних процесів відбувається в усіх сферах і має чітке віддзеркалення у медіа. В умовах глобалізації процес формування державного іміджу потребує більшої майстерності, ніж оприлюднення урядової інформації у ЗМІ крізь пресреліз чи офіційну заяву.

Актуальність теми дослідження зумовлена важливими геополітичними змінами, спостерігаємо еволюцію медіасередовища, появу нових прийомів і методів комунікації. Нарівні з іншими гуманітарними та соціальними науками візуалізація набуває все більшої популярності серед практиків і сучасних науковців, тому напрями розвитку галузі та інтерпретації знань про іміджетворення зростають. Крізь матрицю медіа розглядаємо світовий досвід формування національного іміджу та його впливу на громадськість, що застосовується до сучасних реалій України, зокрема пропонуються авторські пропозиції щодо створення українського бренду.

Проблематикою, що є складовою іміджмейкінгу, займаються чимало вчених і практиків-новаторів, зокрема: К. Кристенсен, М. Рейнор, Томас Кун, Карл Поппер, соціологи Карл Вейк та Фріц Ротлізбергер, котрі вивчають й апробують набуті знання й теорії, пропонують дієві алгоритми щодо побудови системи ефективного менеджменту та наближення філософії науки до практичного застосування у бізнесі та державотворенні.

Питання формування іміджу держави актуальне й невирішене, немає єдиного алгоритму творення іміджу, а час потребує нових ефективних наукових методів і рішучих практичних кроків, численних комплексних досліджень в умовах трансформації інформаційного простору й геополітичної ситуації.

У процесі вивчення теми [1] й набутого власного досвіду [2] окреслено інтеграційні тенденції у формуванні наукового знання про іміджологію [3], охоплено досвід вітчизняних і світових науковців-практиків, апробовано й запропоновано методи й прийоми іміджування із залученням медіа [4].

Матеріали та меседжі мають “чіпляти за живе”, діяти глибше, впливати на підсвідомість громадян, бути своєрідним важелем управління, формувати ці настрої, створювати громадську думку і відповідний імідж в інтересах посилення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості держави. А також впливати на ідентичну приналежність українців, відчуття гордості за свою державу, розширювати можливості державного маркетингу із задіянням максимальної кількості зацікавлених учасників процесу формування іміджу України. Опрацювавши оприлюднений доробок науковців і практиків та авторитетних журналістів, аналізуючи власний науково-практичний досвід, ми синтезуємо отримані результати у цю статтю, а також у фундаментальне дослідження, що триває. В умовах перерозподілу сфери впливу та кордонів, глобалізаційних змін, що відбуваються у світі, одне із першочергових завдань для всіх держав – це прагнення сформувати й презентувати найбільш прийнятний імідж для співпраці у конкурентному середовищі з іншими топ-країнами, це є пріоритетом і для України. “Іміджологія як наука про теоретичні засади й практичні технології формування особистісної публічної привабливості виникла у середині ХХ століття у відповідь на потребу людей, які займаються менеджментом, державотворенням, управлінською діяльністю. Інтеграційні тенденції у формуванні наукового знання про іміджетворення характеризують процес формування іміджології як науки” (авторська апробація В. Чекалюк, на посаді доцента кафедри журналістики та мовної комунікації НУБіП України, <https://nubip.edu.ua/en/node/58997>, “Формування іміджу держави у сучасних медіа: журналістика – професія майбутнього”). Задля збільшення інтересу до предмета (об’єкта іміджу), завоювання суспільного визнання група людей чи один лідер (цілеспрямована особистість, наділена владою), повинні мати конкурентоспроможний, привабливий, доцільний образ, доречний у конкретних суспільних, ментальних, соціальних, історичних обставинах. Як науково-практичний напрям іміджологія в Україні почала формуватися у 1990-ті роки після проголошення незалежності. Засадами іміджології як наукового напрямку є дослідження взаємодії медіа з усіма сферами життя суспільства. Тобто іміджологію розглядаємо у межах соціально-комунікаційних процесів. Феномен іміджології, методи формування іміджу засобами медіа потребують комплексного вивчення.

Даючи характеристику поняттю імідж (з англ. image, від лат. imago, imitari – “імітувати”), не вважаємо його штучною імітацією, поданням лише зовнішньої форми певного об’єкта, особи, предмета, послуги тощо. Імідж – це завжди об’єктивно існуюча реальність, вона формується хаотично-історично сама по собі або під контролем фахівців з іміджування.

Пріоритетною метою сучасної інформаційної політики України є формування сильної, інформаційно розвинутої демократичної держави. Реалізація такої політики суттєво посилює вектор європейського розвитку, сприяє укріпленню надійного

підґрунтя для забезпечення незворотності тенденцій і процесів, які зараз є пріоритетно-глобальними й набувають всеосяжного характеру.

З 2012 до 2023 рр., оглядаючи щоденно стрічку новин онлайн-інформаційних порталів – вітчизняних (“Уніан”, “Укрінформ”, “Інтерфакс”, “Букви”, “Українська правда”, “1+1”, “24 новини”, “Укр.нет”, журнал “Країна”, “Газета по-українськи”, “День”, “Дзеркало тижня” та ін.) світових (“BBC”, “Financial Times”, “The New York Times”, “Forbes”, “Le Figaro”, “Le Point”, “Le Monde”, “Libération”, “Frankfurter Allgemeine Zeitung”, “Digi24”, “Der Tagesspiegel”, “La Stampa”, “Il Corriere della Sera”, “El Pais”, “La Razon”, “TV Nova”, “Evenimentul Zilei”, німецькі газети “Die Welt” та “Süddeutsche Zeitung”, хорватська газета “Jutarnju”, індонезійська “Kompas”, портал “Hindustan”, “Vouge”), найпопулярніші матеріали про Україну в медіа, звертаємо увагу на аналітику, тенденції, приховані змісти, заангажованість окремих осіб чи певних структур. Для коригування висновків, щоденно здійснюємо моніторинг, який допомагає виявити ставлення до України у світі. Для ЗМІ потрібні якісні рейтингові інформаційні приводи та теми, неординарні харизматичні люди та професіонали-іміджмейкери. У журналістикознавстві імідж трактуємо як образне уявлення про предмет, змодельоване в масовій свідомості громадськості під впливом інформації, котру тиражують медіа. Наразі ця наукова площина перебуває у стадії вивчення й розробки алгоритмів взаємодії між усіма учасниками творення іміджу, в тому числі ЗМІ в контексті формування громадської думки і трансформації іміджу, зокрема державного.

Науковці та практики іноді ототожнюють поняття іміджелогії як науки і іміджмейкінгу як взаємопов’язаного комплексного процесу. По-перше, це наука про імідж, а по-друге, – передбачає тиражування створеного іміджу і його збереження, підтримка, підсилення, монетизація в інтересах суспільства. У науковому середовищі мають місце протилежні думки щодо правомірності іміджелогії на статус окремого наукового напрямку. Можна припустити, що саме з цієї причини одним з основних завдань наукової дисципліни і фаху іміджмейкера, що проходить етап становлення, є пошук аргументів і доказів своєї легітимності.

За своєю природою іміджелогія і PR – соціально комунікаційна діяльність, спрямована на налагодження комунікаційних процесів у соціумі. Завдання науковців – глибинний аналіз феномена іміджелогії, визначення функцій ЗМІ і методів взаємодії держави з медіа для налагодження контактів і взаєморозуміння між владою і громадськістю; ведення діалогу за допомогою новітніх медіаплатформ; виведення в окремий ранг спеціалізації профільного фахівця – державний іміджмейкер, водночас з професіями PR-ник, журналіст, фотограф.

Виникнення іміджелогії – це данина часу, відповідь науки на суспільний попит називати речі своїми іменами. Іміджелогію можна порівняти з медициною, де є чимало напрямів. Це мультимедійна наука, де є місце психології, журналістиці, політології, дипломатії, протоколу, етикету і маркетингу, тобто загальне поняття, яке розгалужується залежно від напрямку створення іміджу, що й породило низку повноцінних професій: політичний іміджмейкер, іміджмейкер-стиліст, медіа-іміджмейкер, коуч-іміджмейкер, іміджмейкер-інвестор-релейшинз, кулінарний іміджмейкер, імідж-аудитор тощо. ХХІ століття ознаменувалося поколінням вчених-іміджмейкерів і громадських діячів нової

© Chekaliuk Veronika, 2023

організації, здатних бути ефективними в умовах глобалізації й трансформації інформаційного простору. Запорука обороноздатного, економічно-політичного успіху суверенної держави в руках фахових іміджмейкерів, котрих у окресленому контексті прирівнюємо до новаторів-винахідників, адже формування репутації, вплив та реагування на суспільні потреби, побудова багатовимірної комунікації між державами, стабільна ефективна державна політика, ефективні мультимедійні проєкти – це інноваційна сфера, дієвий інструмент для досягнення цілей.

Іміджологія – мультидисциплінарна наука, котра передбачає окреслення принципів формування, у контексті цього дослідження [5], привабливого державного іміджу України. Зокрема пропонуються апробовані авторкою судження: 1) продемонструвати дієвість медіаінструментів у творенні іміджу і позиціонуванні держави на внутрішньому і зовнішньому інформаційному ринку; 2) апробувати формулу цілісності і непеєднуваності сприйняття інформаційних матеріалів для громадян держави і світової аудиторії; 3) визначити вплив іміджу країни на формування лідерів, котрі відповідали б запитам часу і вимогам державного розвитку.

Наукового осмислення потребує феномен політичного іміджу держави, відзеркаленого у ЗМІ. Україна, починаючи з 2010 р., охоплена політичною кризою, має передусім імідж політично нестабільної держави, що, звісно, не на користь її громадянам, але, безумовно, викликає інтерес світової спільноти до розвитку подій. У 2013–2023 рр. Україна набула високого рейтингу впізнаваності у світі, національну символіку використовують у модних проєктах. Тема України у світовому тренді, тепер завдання не лише не втратити шанс довіри й підтримки цивілізованого світового товариства, а й збудувати гідну державу з позитивним іміджем. Необхідні цілеспрямовані, теоретично обґрунтовані, доведені до перфекціонізму дії команди державотворців з метою формування історично підтвердженого, привабливого політичного іміджу. Оперативно й толерантно реагувати у відповідь на численні запиту світової спільноти, яка спостерігає за розв'язанням затяжного конфлікту між Україною і російською федерацією, котрий з 24 лютого 2022 року переріс у повномасштабну війну.

Стратегічна мета України – перемога, відновлення державної цілісності, налагодження партнерства: довгострокова підтримка цивілізованого світу у прагненні бути країною-брендом. Важливу роль в інтеграції до світової спільноти відіграє співпраця з багатьма країнами в усіх галузях суспільного життя. Інтеграційні процеси відбуваються й в іміджології, що є цілком закономірним процесом.

У контексті дослідження й проведеної роботи, трактуємо позитивний імідж суверенної держави як закріплений образ, ідентифікований історичними національними ознаками, тенденційно привабливий, стабільний, підкріплений зростаючими економічними показниками, підтверджений патріотичністю й ідентичністю суспільства, що ґрунтується на традиції історичної спадщини та культурних національних традицій (авт.). Із класичного терміна випливає, що імідж країни – це емоційно забарвлене стереотипне сприйняття певних уявлень про державу (об'єкт), що цілеспрямовано формується завдяки медіа.

Фундаментальними складниками державного іміджу є ідентичність громадян, історична спадщина, вшанування традиції, усталені географічні і етнічні особливості,

прозора інформаційна політика. Виходимо з того, що гіпотеза важливості іміджу держави передбачає нерозривне сприйняття держави та ментальності її громадян, за певних обставин держава асоціюється (оцінюється), набуває певного іміджевого забарвлення, крізь призму (вчинку, поведінки, вигляду...) її навіть одного представника. Паспорт, громадянство, мова, культура й зовнішня приналежність – це сукупність маркерів, що ідентифікують національну особливість й асоціюються у світі з певною країною.

Пропонуємо авторське визначення терміна “державний бренд”.

Державний бренд – це певною мірою ідентифіковане географічно місце розташування країни і комплекс асоціацій, пов’язаних із нею, поєднання історичних цінностей і сьогодення країни, її образ, імідж, репутація громадських і державних діячів, участь у міжнародних проєктах, рівень освіти і освіченості громадян, сучасна медична сфера, наукові, спортивні і культурно-мистецькі досягнення. У конкурентному, маркетингово розвиненому Всесвіті брендинг є основою стратегії, що має підсилити конкурентну спроможність країни. Держави, що інвестують у імідж, використовують брендинг, щоб досягти результатів у всіх сферах, зокрема бізнесі і науці, бути цікавим для інвестицій, туризму та експорту і мати перспективні прибуткові галузі. Рівень сприйняття України у світі диктується матеріалами, висвітленими у ЗМІ, зумовлені способом життя громадян. Сприйняття бренду у ЗМІ має бути не лише емоційним, а підтвержене наочним прикладом (статтями, історичними фактами, фото- і відеоматеріалами), що доводять заявлені постулати і факти: екологічність, політичну і економічну стабільність, високу якість життя, розвинений туризм, позитивну репутацію лідерів країни.

У процесі вивчення постає питання типологізації іміджу держав. Зокрема, виникає питання, як оцінювати імідж і за якими критеріями. Позитивний імідж держави науково трактуємо як стабільний, аргументований економічними показниками, відсутність рецесії. Стабільний рейтинг державного іміджу пропонується підтримувати за допомогою різнопланових матеріалів в інформаційному просторі для подальшого стабільного зростання. Наразі, стабільними в іміджі України є історико-культурні елементи та символіка: національне вбрання України – вишиванка з початку 2015 року набуває трендовості у світі. Дизайнери активно використовують розшиті квітами і народними українськими візерунками сорочки, блузи і сукні у своїх колекціях. У світових ЗМІ з’являється все більше фотографій всесвітніх зірок у блузках і сукнях, прикрашених традиційним українським візерунком.

Протягом 2014–2023 рр. зірки Голлівуду та інші фаворити світових таблоїдів підтримують Україну, висловлюючи обурення у ЗМІ агресією з боку росії, вбираються в одяг з українською символікою і вишиванки. Подібні флешмоби популярні і оперативно тиражуються у соціальних та класичних медіа.

У 2014–2015 рр., спостерігаючи за тиражуванням у медіа теми популярності країни, стаємо свідками того, як Україна переходить із категорії просто країна в категорію бренду. У 2014 р. “фахівці FutureBrand задекларували, що не всі з 75 досліджених країн можна кваліфікувати як “бренд” – тільки 22 відповідають критеріям і мають конкурентну перевагу над іншими. Щоправда, Україна поки що у переліку розглядається світовими експертами як перспективна держава на шляху до того, щоб стати брендом. Потенційні

© Chekaliuk Veronika, 2023

інвестори і бізнес-партнери, світові корпорації заявляють, що вони будуть торгувати охочіше з країною-брендом, ніж просто з країною” [6]. Том Адамс, генеральний директор департаменту стратегії FutureBrand, оприлюднив пріоритети формування державного бренду: “Традиційним пріоритетом є популяризація на державному рівні ідентичності країни, робота над репутацією, що формує корпоративний і споживчий бренд у подальшому, і підняття у іміджевому міжнародному рейтингу” [6].

Таким чином, брендинг територій дає великі можливості, якщо правильно до нього підійти. Практично у кожного місця є історичні передумови для акцентування територіальної ідентичності, потрібно просто знати історію, щоб їх виявити, і методологію процесу, щоб їх розвинути. Імідж, особливо позитивний, має підтримуватися багаторічною репутацією, відображати минулі або усталені узагальнені сприйняття, переконання, судження, враження та ідеї підтверджені низкою історичних подій. Успішний досвід процесу іміджетворення пропонується запозичити у світових держав, що досягли статусу бренда і вдало створили позитивний імідж. Звертаємося до успішного досвіду [7–10]. Яким буде імідж України у світі – це залежить від подачі матеріалів у ЗМІ, їх впливу на цільову аудиторію, а також від втілення стратегічних програм формування позитивного іміджу [11, 12]. Результатом професійно-етичної інформаційної кампанії є ґрунтовний фундамент незалежної й конкурентної держави, котрий окреслюємо певними маркерами: економічна незалежність і стабільність, послідовна дипломатична політика, інвестиційна привабливість держави, високий рівень туристичного інтересу до країни, незламність українців, військова міць та готовність і бажання лідерів налагоджувати дипломатичні відносини на всіх рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чекалюк В.В. Методологія іміджування держави на світовому ринку. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2016. Вип. 23(2). С. 98–106. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2016_23\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2016_23(2)_15). (дата звернення: 15.05.2023).
2. Чекалюк В.В. Створення атрактивного іміджу держави на світовому медіаринку. Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. 2016. № 1. С. 156–164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dsk_2016_1_32 (дата звернення: 15.05.2023).
3. Чекалюк В.В. Туризм як чинник формування державного іміджу. Інформаційне суспільство. 2014. Вип. 19. С. 13–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2014_19_5. (дата звернення: 15.05.2023).
4. Чекалюк В.В. Медіаінструменти створення державного іміджу для українців і світової спільноти. Наукові записки Інституту журналістики. 2013. Т. 52. С. 140–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2013_52_25 (дата звернення: 15.05.2023).
5. Чекалюк В.В. Формування іміджу України у ЗМІ : монографія. К.: Центр вільної преси, 2016. 356 с.
6. Country Brand Index 2014-15 (Futurebrand). URL: <http://www.mbl.is/media/84/8384.pdf>. (дата звернення: 15.05.2023).
7. Alford, Kenneth D.; Savas, Theodore P. Nazi Millionaires: The Allied Search for Hidden SS Gold (1st ed.). Casemate Publishers and Book Distributors. 2002. 320 p.
8. Anholt S. Brand America: The Mother of All Brands / S. Anholt, J. Hildreth. Cyan Communications, 2005. 1177 p.
9. Anholt S. Competitive Identity: A new model for the brand management of nations, cities and regions, Policy and Practice: A Development Education Review, Vol. 4, Spring, 2007. 134 p.

© Chekaliuk Veronika, 2023

10. Anholt S. Places: Identity, Image and Reputation. Palgrave Macmillan, 2010. 177 p.
11. Керівні принципи туристичного бренду України. Київ: Держагентство України з туризму і курортів, 2014. URL: https://web.archive.org/web/20140726174526/http://tourism.gov.ua/files/brbook/ukraine_tourist_brand_brandbook_ukr_6.pdf (дата звернення: 15.05.2023).
12. Український Інститут як інструмент культурної дипломатії: проблеми і шляхи їх подолання. Аналітична записка (2016): Національний Інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/ukrainskiy-institut-yak-instrument-kulturnoi-diplomatii> (дата звернення: 15.05.2023).

REFERENCES

1. *Chekaliuk, V.V.* (2016). Metodolohiia imidzhuvannia derzhavy na svitovomu rynku. "Methodology of imitating the state on the world market". Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine. Iss. 23(2). P. 98–106. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2016_23\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2016_23(2)_15). (Date of Application: 15.05.2023) [in Ukrainian].
2. *Chekaliuk, V.V.* (2016). Stvorennia atraktyvnoho imidzhu derzhavy na svitovomu mediarynku. "Creating an attractive image of the state on the global media market". State and regions. Series: Social communications. No. 1. P. 156-164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2016_1_32. (Date of Application: 15.05.2023) [in Ukrainian].
3. *Chekaliuk, V.V.* (2014). Turyzm yak chynnyk formuvannia derzhavnogo imidzhu. "Tourism as a factor in the formation of the state image". Information society. Iss. 19. P. 13-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2014_19_5. (Date of Application: 15.05.2023) [in Ukrainian].
4. *Chekaliuk, V.V.* (2013). Mediainstrumenty stvorennia derzhavnogo imidzhu dlia ukraintsiv i svitovoi spilnoty. "Media tools for creating a state image for Ukrainians and the world community". Scientific notes of the Institute of Journalism. Vol. 52. P. 140-143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2013_52_25. (Date of Application: 15.05.2023) [in Ukrainian].
5. *Chekaliuk, V.V.* (2016). Formuvannia imidzhu Ukrainy u ZMI. "Formation of the image of Ukraine in mass media": monograph. K.: Free Press Center. 356 p. [in Ukrainian].
6. Country Brand Index 2014-15 (Futurebrand). URL: <http://www.mbl.is/media/84/8384.pdf>. (Date of Application: 15.05.2023) [in English].
7. *Alford, Kenneth D.; Savas, Theodore P.* (2002). Nazi Millionaires: The Allied Search for Hidden SS Gold (1st ed.). Casemate Publishers and Book Distributors. 320 p. [in English]
8. *Anholt, S.* (2005). Brand America: The Mother of All Brands / S. Anholt, J. Hildreth. Cyan Communications. 1177 p. [in English].
9. *Anholt, S.* (2007). Competitive Identity: A new model for the brand management of nations, cities and regions, Policy and Practice: A Development Education Review, Vol. 4. Spring. 134 p. [in English].
10. *Anholt, S.* (2010). Places: Identity, Image and Reputation. Palgrave Macmillan. 177 p. [in English].
11. Керівні прынтыпы турыстычнаго бренду Украіны. "Guiding principles of the tourism brand of Ukraine". Kyiv: State Agency of Ukraine for Tourism and Resorts, 2014. URL: https://web.archive.org/web/20140726174526/http://tourism.gov.ua/files/brbook/ukraine_tourist_brand_brandbook_ukr_6.pdf. (Date of Application: 15.05.2023) [in Ukrainian].
12. Ukrainskyi Instytut yak instrument kulturnoi dyplomatii: problemy i shliakhy yikh podolannia. "The Ukrainian Institute as a tool of cultural diplomacy: problems and ways to overcome them. Analytical Note (2016): National Institute for Strategic Studies". URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/ukrainskiy-institut-yak-instrument-kulturnoi-diplomatii>. (Date of Application: 15.05.2023) [in Ukrainian].

Chekaliuk Veronika,
Ph.D. in Social Communications, Kyiv, Ukraine

**SCIENTIFIC AND PRACTICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING THE
IMAGE OF THE STATE: MODERN PERCEPTION OF UKRAINE
IN THE WORLD**

The issue of creating a state image is the most priority area for politicians, economists, state-makers, educators, pedagogues, and scientists. During the research process, evaluating the image of states becomes a crucial topic. The specific issue at hand is determining how to assess the image and by what criteria. A scientifically accepted interpretation of a positive state image is one that presents stability, support from economic indicators, and the absence of recession.

The information space of Ukraine is being transformed. For the productivity of general image-building steps, there is a need to adjust the activities of mass media as an effective tool for creating a positive image of the country. The time of change involves the cooperation of public spheres and reaching a productive level: professional cooperation of mass media and state bodies, improvement of internal editorial policy. Media mechanisms of forming a positive state image in the 21st century are used by imagemakers, political scientists, and scientists at full capacity. The influence of mass media on the formation of the image of the state is undeniable. Media and public organizations form and program the image of the state.

Territories offer great opportunities for branding when approached correctly. Each place has unique historical prerequisites for highlighting territorial identity, which can be discovered by researching its history and using a specific methodology for development. An image, especially a positive one, must be supported by a long-standing reputation, reflect past or established generalized perceptions, views, judgments, impressions and ideas confirmed by a series of historical events. The author suggests adopting successful image creation strategies from states that have established a brand status and effectively developed a positive image.

Therefore, the perception of Ukraine on the global stage relies heavily on effectively presenting its materials and on the impact of media on its intended audience.

Keywords: image, brand, media, media instruments, social opinion.

Отримано 16.10.2023

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО**

УДК 004.56

Демедюк Сергій Васильович,
кандидат юридичних наук
заступник Секретаря Ради національної
безпеки і оборони України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0009-0008-1359-5265

ЗАХИСТ КРИТИЧНО ВАЖЛИВИХ ПОСЛУГ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ

Статтю присвячено аналізу проблемних питань щодо розбудови національної системи кіберстійкості суспільства. Методологічно зосереджується увага на усвідомленні ключових напрямів – захисту критично важливої інформаційної інфраструктури. Акцентовано увагу на моделях щодо розвитку системи захисту КВІІ та на основі характерних узагальнень визначено їх своєрідність. Розкрито особливості реалізації ключових вимог державної політики у розбудові стійкої національної кіберсистеми з акцентом на нормативно-правовому регулюванні системи кібербезпеки, необхідності розвитку дієвого державно-приватного партнерства суб'єктів, розбудови адекватної регуляторної політики на засадах взаєморозуміння та ефективності механізмів захисту критичної інформаційної інфраструктури.

Ключові слова: кібербезпека, кіберстійкість, захист критично важливої інформаційної інфраструктури, ЗКІІ.

Розвиток цифрових технологій формує принципові виклики глобальному світу та національним економікам, суттєво впливає на формування базових засад надання критично важливих послуг. Концептуально система кібербезпеки передбачає різні напрями реалізації: захист критичної інфраструктури, зниження рівня кіберзлочинності, підвищення обізнаності та дотримання інтересів національної безпеки і зовнішньої політики, що формує також основу кіберстійкості країни [1].

Метою статті є проведення аналізу ключових вимог щодо формування державної політики та розбудови адекватних механізмів захисту критичної інформаційної інфраструктури, що є одним з пріоритетів забезпечення кібербезпеки держави та забезпечення національної кіберстійкості.

Захист критично важливих національних кіберактивів є основою для зусиль країн у сфері кібербезпеки. Для політиків, перед якими стоїть завдання розвивати національну систему кібербезпеки, питання визначення і захисту критично важливої інформаційної інфраструктури (далі ЗКІІ) змістилося від переважно фізичного розуміння інфраструк-

© Demediuk Serhii, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).3](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).3)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravohorona.com/>

тури до захисту критично важливих послуг. ЗКП використовується для узагальненого позначення захисту життєво важливих ІТ-сервісів, які підтримують надання критично важливих послуг як приватними, так і державними організаціями [2].

Якщо поглянути на історію ЗКП, то цей термін з'явився під час холодної війни, коли перед оборонним відомством було поставлено завдання наглядати за критично важливими цивільними об'єктами. Визнаючи зростаючу залежність сучасного суспільства від цифрової інфраструктури, Комісія з питань захисту критичної інфраструктури при Президентів США у 1997 році підготувала звіт, який став першим відомим публічним документом, що обговорював кібербезпеку цілої нації. У ньому зазначалося: "Одним з найважливіших є визнання того, що власники і оператори наших критично важливих об'єктів інфраструктури зараз знаходяться на передовій наших зусиль із забезпечення безпеки. Саме вони найбільш вразливі до кібератак. І ця вразливість ставить під загрозу нашу національну безпеку, глобальну економічну конкурентоспроможність і внутрішній добробут" [3].

Це питання, безумовно, є актуальним для багатьох країн і сьогодні через різке зростання залежності від цифрової складової сучасної економіки і суспільства. Тим не менш, обізнаність та ресурси, що виділяються на національну кібербезпеку, залишаються дуже нерівномірними навіть серед індустріальних країн.

У той же час, кількість суб'єктів, потенційно здатних до незаконної кіберактивності з різних мотивів, стрімко зростає. З появою мільйонів нових інтернет-користувачів на ринках, що формуються, і в країнах, що розвиваються, відбудеться стрибок з 2,5 мільярдів інтернет-користувачів у 2015 році до 5 мільярдів користувачів до 2025 року [4]. Тому проблема кібербезпеки стає загрозою економічному зростанню та національній безпеці не лише в розвинених індустріальних країнах, а й у країнах з економікою, що розвивається.

Для покращення кібербезпеки критично важливих послуг основна увага має бути зосереджена на організаційних аспектах, а необхідні технічні компоненти – на вдосконаленому управлінні кіберризики. Через складність захисту кіберелементів критично важливих послуг, питання, на яке слід відповісти насамперед полягає в тому, як організувати це завдання і забезпечити необхідне лідерство уряду у протидії кібервикликам. Нещодавні рекомендації Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) дійшли висновку: "Замість того, щоб розглядати цифровий ризик як технічну проблему, яка вимагає технічних рішень, до нього слід підходити як до економічного ризику; отже, він повинен бути невід'ємною частиною процесів управління ризиками та прийняття рішень в організації" [5].

Наразі має місце думка щодо певних проблем, пов'язаних з ідентифікацією ІТ-послуг, які підтримують найбільш критичні послуги. Наявність такого переліку критично важливих секторів є необхідністю, але насправді перелік критично важливої інфраструктури є досить загальними і теоретичними [6]. Тому таке завдання буде мати місце постійно з метою більш детального визначення найбільш важливих послуг у кожному секторі і регулярне оновлення цього переліку, включаючи також нові послуги, що з'являються в онлайн економіці. Результат такої роботи буде різним у кожній країні,

залежно від її економічної структури та інших факторів. Але існують базові підходи до вирішення проблеми. Наприклад, послуга може вважатися життєво важливою для нації, якщо вона займає 5% ринку або створює понад 5% ВВП.

Перелік компаній та організацій, що надають найбільш важливі послуги, має визначатися тим самим міжвідомчим механізмом, який визначає найбільш важливі послуги. Водночас такий перелік переважно є конфіденційним. Правило конфіденційності також слугує інтересам приватного сектору. Багато експертів можуть вважати, що формування переліку життєво важливих послуг та операторів забирає багато часу та коштів і не підходить для країн з великою кількістю критично важливих операторів. Але обмеження наприклад в 5% все ж формує певним чином помірний список найбільш важливих послуг. І якщо уряд вирішив розпочати державно-приватне партнерство, яке допоможе операторам критично важливих послуг захистити свої сервіси, чіткий поріг найбільш важливих допоможе спрямувати ресурси на центральні частини національної критично важливої інформаційної інфраструктури.

Компанії також можуть оцінити конкретний перелік послуг, оскільки він надає їм рекомендації щодо того, на чому слід зосередити зусилля з безпеки на додаток до їхніх ключових бізнес-операцій. Наприклад, компанії можуть дізнатися, що не всі послуги, які вони надають, вважаються критично важливими з національної точки зору, що дозволить їм не витратити занадто багато коштів на заходи безпеки. По-друге, точний перелік також полегшить подальший аудит та управління ризиками критично важливих операторів, що допоможе підвищити їхню загальну стійкість та зменшити ризики для ІТ-систем та мереж, що підтримують критично важливі послуги.

Важливим елементом розвитку системи ЗКІ є державно-приватне партнерство. У більшості країн постачальники критично важливих послуг належать до приватного сектору, тому уряди повинні прорахувати, на чому сконцентрувати свої зусилля, перш ніж звертатися до приватного сектору з проханням додати рівень додаткового захисту до певних послуг. Відомим є вислів у сфері кібербезпеки – “державно-приватне партнерство” працює лише тоді, коли обидві сторони домовилися про чіткий набір цілей і параметрів співпраці [2]. Для стратегічного лідерства уряд має визначити, що захищати і як визначити критичні послуги. Він також повинен зібрати разом ключових галузевих і міжгалузевих гравців і запропонувати перелік стимулів для співпраці. Ці стимули можуть включати спеціалізоване навчання, огляд взаємозалежності між критично важливими операторами, спільні навчання, ресурси для фінансування резервного копіювання та засобів відновлення, а також інші вимоги, які диктуються інтересами національної безпеки.

Стандартне занепокоєння приватного сектору полягає в тому, щоб мати чітке розуміння того, що очікується від нього в межах кіберпартнерства з урядом. Постачальники критично важливих послуг вже зобов'язані дотримуватися багатьох правил, а кібервимоги без чітких стимулів з боку уряду можуть не створити сприятливого клімату для покращення безпеки. Якщо компанії не помічають відповідних зусиль з боку урядів щодо інвестування в кіберстійкість, або якщо вони вважають, що всі кіберзадачі покладені виключно на них, це, ймовірно, не сприятиме кращому кіберзахисту нації.

Тому успішне державно-приватне партнерство починається з правильного ставлення з боку урядів, з чітко визначеного національного бачення того, як досягти захисту критично важливих послуг, і розуміння того, який внесок обидві сторони зроблять для досягнення цієї мети.

Одним із найбільш важливих аспектів національної системи ЗКП є пошук відповідної організаційної моделі, яка сприятиме ефективній та стабільній роботі в цій сфері. Достатньо глибокий аналіз акцентує увагу на різних моделях ЗКП, і хоча немає двох абсолютно однакових моделей, все ж є певні закономірності, що склалися в Європі. Початково такі системи сформувалися в невеликих європейських країнах і здебільшого базувалися на міцних довірчих відносинах в однорідних суспільствах, де основна група критично важливих компаній і національних кіберорганізацій розробили системи обміну технічною кіберінформацією та раннього попередження з критично важливими операторами. На початковому етапі було створено окремих орган ЗКП, який виконував лише політичні функції і діяв як національний координатор, здійснюючи нагляд і консультування критично важливих компаній і організацій. Водночас цей орган інформує політиків вищого рівня, проводить навчання, готує національні кібернавчання і підтримує зв'язок з ключовими державними установами. В ідеалі така установа повинна бути розташована разом з національною структурою реагування на інциденти (CERT), щоб мати технічну кіберкомпетентність, а також мати доступ до оперативної інформації з кібербезпеки.

У деяких європейських країнах модель базується на галузевих підходах до ЗКП і тому відіграють більш важливу роль. Галузеві регулятори не обов'язково є найбільш компетентними кіберорганами, але оскільки ЗКП часто організована на галузевій основі, регулятори також мають мандат на нагляд за виконанням вимог щодо управління кіберризиками та звітності про інциденти. Цілісний підхід до ЗКП, коли кібербезпека інтегрована з фізичною та кадровою безпекою, добре слугує загальним цілям управління ризиками операторів критично важливих послуг. Деякі національні агентства ЗКП також демонструють здатність брати на себе наглядову і консультативну роль з питань ЗКП [7].

Існує також модель централізованого змісту з сильним кіберорганом у центрі національних зусиль, який має мандат на нагляд за реалізацією цілей ЗКП. У цьому випадку центральний орган також повинен мати можливість надавати корисні рекомендації та певну технічну допомогу постачальникам критично важливих послуг, а також не хтувати галузевими специфікаціями у вимогах до кібербезпеки.

У більшості країн галузеві регулятори повинні бути більш обізнаними щодо кіберризиків і з часом відігравати певну роль в управлінні та нагляді за управлінням кіберризиками постачальників критично важливих послуг. Однак, оскільки багато європейських країн є малими або середніми державами, вони можуть не мати достатньої кількості кіберспеціалістів у всіх галузевих регуляторних органах, і було б економічно доцільно зосередити завдання з управління кіберризиками в національній організації ЗКП, яка тісно співпрацює з галузевими органами влади. В ЄС багато галузевих вимог до безпеки визначаються загальноєвропейськими регуляторними органами. Ці

гармонізовані європейські вимоги сприяють функціонуванню внутрішнього ринку та операторів критично важливих послуг, але національні уряди все одно здійснюють нагляд за виконанням нормативних актів.

Важливо зазначити, що кожна країна повинна знайти власну модель захисту критично важливих послуг у цифрову епоху. Досвід європейських країн показує, що центральним осередком національних зусиль у сфері кібербезпеки, як правило, є сильна державна установа з солідним фінансуванням і політичним керівництвом, орієнтованим на безпеку. Оскільки національна організація ЗКП повинна мати можливість залучати широке коло зацікавлених сторін з державного і приватного секторів, вона виграє від приналежності до національної установи, яка має прямий доступ до вищого політичного керівництва і володіє певним ступенем повноважень для здійснення нагляду.

Розбудова певної моделі ЗКП, створення відповідних органів, передбачає і відповідні регуляторні ініціативи, що сприяють підвищенню кібербезпеки критично важливих послуг. З цього приводу тривалий час у розвинених країнах серед суб'єктів кібербезпеки відбувалася дискусія щодо того, чи варто здійснювати регуляторні функції у сфері кібербезпеки. Представники національної безпеки та правоохоронних органів виступали за регулювання, тоді як IT-розробники та приватний сектор іноді запекло протистояли цьому. Оскільки більшість індустріальних країн зробили вибір на користь кіберрегулювання, спільною позицією стало посилення управління ризиками IT-безпеки в компаніях та організаціях державного сектору, які забезпечують критично важливу інфраструктуру та послуги. Стало очевидним, що для боротьби зі стрімким зростанням кіберзагроз необхідне втручання держави.

Після кібератаки на Естонію у 2007 році багато технологічно розвинених урядів почали зміцнювати свою національну кіберстійкість, а рівень обізнаності в державній політиці стрімко зростав. Після атак Stuxnet і Saudi Aramco, а також зростаючої тенденції використання програм-вимагачів проти комунальних підприємств, на національному рівні з'явився новий чіткий політичний напрямок захисту критично важливих послуг [8, 9]. Однак у деяких країнах законопроектні ініціативи щодо підвищення кіберстійкості зазнали серйозних невдач, зокрема у 2012 році Сенатом США був відхилений Закон Лібермана про кібербезпеку. Але у 2013 році Указом Президента США було визначено новий курс для галузевої практики управління кіберризиками [10].

Згодом Національний інститут стандартів і технологій (*National Institute of Standards and Technology – NIST*) підготував збірник найкращих галузевих практик під назвою “Концепція кібербезпеки” [11]. Концепція NIST сприяла збору цінних передових практик у сфері кібербезпеки, оскільки вона була розроблена із залученням найкращих галузевих експертів. Однак, оскільки вона залишається “добровільною”, важко виміряти її ефективність. Наприкінці 2015 року США прийняли Закон про обмін інформацією з питань кібербезпеки як частину більш широкого законопроекту [12]. Закон не лише сприяв обміну інформацією між приватним сектором та урядом, а й зосереджував увагу на превентивних та оборонних заходах для захисту критично важливої інфраструктури, федерального уряду та уряду штатів, а також установ охорони

здоров'я [13]. Закон також включає інші важливі елементи національної кібербезпеки і зобов'язує Міністерство внутрішньої безпеки (Department of Homeland Security) та інші урядові установи США вжити необхідних заходів для запобігання та реагування на кіберзагрози.

Водночас Європейський Союз наприкінці 2015 року погодив Директиву про мережеву та інформаційну безпеку (*Directive on Network and Information Security - NIS*). Втім, окремі європейські країни вже мали відповідне національне законодавство, що врегульовувало питання кібербезпеки. Наприклад, у 2009 році Естонія ухвалила закон, який містив детальний перелік критично важливих послуг, з обов'язковим управлінням кіберризиками та звітуванням про інциденти операторами критично важливих послуг [14]. На той час Естонія була першою європейською країною, яка включила в закон перелік детальних критично важливих послуг у різних секторах, що викликало багато запитань у більш ліберальних кіберколах. До 2015 року інші європейські країни підготували подібні закони, хоча і з різним рівнем деталізації. Франція визначила кібербезпеку своїм головним пріоритетом у кількох Білих книгах, починаючи з 2009 року; Німеччина ухвалила закон про ІТ-безпеку у 2015 році. Багато інших європейських країн прийняли комплексні національні стратегії кібербезпеки [2].

Директива ЄС про мережеву та інформаційну безпеку (NIS) базується на комплексному регулюванні кібербезпеки з багатьма елементами. Вона спрямована на створення рівних умов для країн-членів ЄС, встановлюючи вимогу щодо наявності компетентного кібероргану, а також технічної спроможності реагування на інциденти на національному рівні. Вона також заохочує до співпраці між державами-членами для полегшення обміну інформацією та оперативного співробітництва щодо інцидентів. Крім того, вона забезпечує впровадження заходів безпеки в ключових секторах у всіх країнах-членах ЄС, включаючи енергетику, транспорт, водопостачання, банківські, медичні та фінансові послуги. Директива також поширює заходи ІТ-безпеки на постачальників цифрових послуг, таких як онлайн-маркети.

Водночас важливим питанням залишалось те, як ці регуляторні кроки насправді вплинуть на стан кіберстійкості критично важливих об'єктів інфраструктури та послуг. Багато експертів приватного сектору попереджали уряди, що надмірно суворе регулювання може призвести до неналежних зусиль з дотримання вимог, які можуть бути малоефективними щодо посилення реальної кібербезпеки. На початковому етапі державного регулювання кіберпростору в цих країнах, навіть з розвиненою індустріальною економікою, ще було занадто рано оцінювати ефективність такого регулювання. Однак досвід європейських країн, які вже запровадили відповідне регулювання, вказував на досить позитивні результати. Наприклад, уряд Естонії розгорнув допомогу для багатьох компаній щодо поглиблення уваги управлінню кіберризиками, проведенню навчань та підвищення обізнаності про кіберризики. Ці кроки супроводжувалися "м'яким" регулюванням, а також було створено державне агентство з мандатом нагляду за реалізацією національних пріоритетів у сфері ЗКІІ. У Німеччині прийняття закону про ІТ-безпеку сприяло розвитку державно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки.

Резюмуючи щодо Директиви NIS, варто зазначити, що вона зосереджується переважно на організаційних аспектах національних кіберзаходів, закликаючи країни-члени ЄС розробити національне бачення та розбудовувати кіберстійкість разом з приватним сектором. Вона не містить надто детальних технічних вимог, а зосереджується на створенні організаційних меж для національної кібербезпеки у ключових секторах.

Таким чином, в умовах цифрової трансформації, об'єктивною вимогою є активізація зусиль у сфері кібербезпеки та посилення кіберстійкості. Прикладом цього процесу є законодавчі ініціативи економічно розвинених країн, зокрема США та ЄС. Урядами цих країн ухвалено нормативно-правові акти з кібербезпеки, де обізнаність щодо кібербезпеки критично важливих послуг є найвищим пріоритетом для осіб, які приймають рішення. У європейських країнах, які вже обрали регуляторний підхід, рівень обізнаності з питань кібербезпеки серед вищого керівництва та керівників компаній є високим. Оскільки перші кроки в регулюванні здійснювалися на національному рівні і включали тісну співпрацю з приватним сектором, наразі не спостерігається очевидних невдач. Однак мають місце ризики щодо надмірного регулювання галузі, у випадку неналежних зусиль суб'єктів кібербезпеки, а також недостатніх інвестицій та лідерства урядів у цьому питанні. Водночас процес потребує постійного дослідження та пошуку найбільш адекватного рішення. Саме тому академічні установи та аналітичні центри повинні максимально зосереджувати свій потенціал на прогалинах і надавати обґрунтований аналіз щодо організації ЗКІІ на національному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Roger Hurwitz. Keeping Cool: Steps for Avoiding Conflict and Escalation in Cyberspace. *Georgetown Journal of International Affairs*: Georgetown University. 2014.
2. Heli Tiirmaa-Klaar. Building national cyber resilience and protecting critical information infrastructure. *Journal of Cyber Policy*. 2016. 1:1. P. 94-106.
3. Report to the President's Commission on Critical Infrastructure Protection, 1997. С. 36. URL: https://resources.sei.cmu.edu/asset_files/specialreport/1997_003_001_16538.pdf. (дата звернення: 14.04.2023).
4. Cyberspace 2025: Today's Decisions, Tomorrow's Terrain, Microsoft Report. June 2014. URL: <https://query.prod.cms.rt.microsoft.com/cms/api/am/binary/REXXtS> (дата звернення: 14.04.2023).
5. Digital Security Risk Management for Economic and Social Prosperity: OECD Recommendation and Companion Document, OECD 2015. URL: <https://www.oecd.org/publications/digital-security-risk-management-for-economic-and-social-prosperity-9789264245471-en.htm> (дата звернення: 14.04.2023).
6. Methodologies for the identification of Critical Information Infrastructure assets and services: Guidelines for charting electronic data communication networks. December 2014. P. 22–23. URL: <https://www.enisa.europa.eu/publications/methodologies-for-the-identification-of-ciis> (дата звернення: 14.04.2023).
7. UK Centre for the Protection of National Infrastructure. URL: <https://www.protectuk.police.uk/news-views/centre-protection-national-infrastructure-cpni-has-evolved-become-national-protective#> (дата звернення: 14.04.2023).
8. Jon. R. Lindsay. Stuxnet and the Limits of Cyber Warfare. *Security Studies*. 2013. С. 365–404.
9. Bronk, C. and Tikk-Ringas, E. The Cyber Attack on Saudi Aramco. *Survival*—Apr—May 2013. Vol.55. Ed 2. P. 81–96.

© Demediuk Serhii, 2023

10. US Executive Order 13636, Improving Critical Infrastructure Cybersecurity. 12 February. 2013. URL: <https://www.whitehouse.gov/issues/foreign-policy/cybersecurity/eo-13636> (дата звернення: 14.04.2023).

11. NIST Cybersecurity Framework. URL: <http://www.nist.gov/cyberframework/> (дата звернення: 14.04.2023).

12. Consolidated Appropriations Act text. URL: <http://docs.house.gov/billsthisweek/20151214/CPRT114-HPRT-RU00-SAHR2029-AMNT1final.pdf> (дата звернення: 14.04.2023).

13. Cybersecurity Information Sharing Act 2015. URL: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/senate-bill/754> (дата звернення: 14.04.2023).

14. The State of Emergency Act 2009, Riigi Teataja I 2009, 39, 260. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/512052020002/consolide> (дата звернення: 14.04.2023).

REFERENCES

1. Roger Hurwitz (2014). Keeping Cool: Steps for Avoiding Conflict and Escalation in Cyberspace. Georgetown Journal of International Affairs: Georgetown University [in English].

2. Heli Tiirmaa-Klaar (2016). Building national cyber resilience and protecting critical information infrastructure. Journal of Cyber Policy. Vol. 1:1. P. 94-106 [in English].

3. Report to the President's Commission on Critical Infrastructure Protection (1997). C. 36. URL: https://resources.sei.cmu.edu/asset_files/specialreport/1997_003_001_16538.pdf. (Date of Application: 14.04.2023) [in English].

4. Cyberspace 2025: Today's Decisions, Tomorrow's Terrain, Microsoft Report. June 2014. URL: <https://query.prod.cms.rt.microsoft.com/cms/api/am/binary/REXXtS>. [in English].

5. Digital Security Risk Management for Economic and Social Prosperity: OECD Recommendation and Companion Document, OECD 2015. URL: <https://www.oecd.org/publications/digital-security-risk-management-for-economic-and-social-prosperity-9789264245471-en.htm>. (Date of Application: 14.04.2023) [in English].

6. Methodologies for the identification of Critical Information Infrastructure assets and services: Guidelines for charting electronic data communication networks. December 2014. P. 22-23. URL: <https://www.enisa.europa.eu/publications/methodologies-for-the-identification-of-ciis>. (Date of Application: 14.04.2023) [in English].

7. UK Centre for the Protection of National Infrastructure/ URL: <https://www.protectuk.police.uk/news-views/centre-protection-national-infrastructure-cpni-has-evolved-become-national-protective#>. (Date of Application: 14.04.2023) [in English].

8. Jon. R. Lindsay (2013). Stuxnet and the Limits of Cyber Warfare. *Security Studies*. P. 365-404 [in English].

9. Bronk, C. and Tikk-Ringas, E. (2003). The Cyber Attack on Saudi Aramco. Survival—April–May 2013. Vol. 55. Ed 2. P. 81-96 [in English].

10. US Executive Order 13636. Improving Critical Infrastructure Cybersecurity. 12 February. 2013. URL: <https://www.whitehouse.gov/issues/foreign-policy/cybersecurity/eo-13636>. (Date of Application: 14.04.2023) [in English].

11. NIST Cybersecurity Framework. URL: <http://www.nist.gov/cyberframework/>. (Date of Application: 14.04.2023) [in English].

12. Consolidated Appropriations Act text. URL: <http://docs.house.gov/billsthisweek/20151214/CPRT114-HPRT-RU00-SAHR2029-AMNT1final.pdf>. (Date of Application: 14.04.2023) [in English].

13. Cybersecurity Information Sharing Act 2015. URL: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/senate-bill/754>. (Date of Application: 14.04.2023) [in English].

14. The State of Emergency Act 2009, Riigi Teataja I 2009, 39, 260. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/512052020002/consolide>. (Date of Application: 14.04.2023) [in English].

Demediuk Serhii,
Candidate of Juridical Sciences (Ph.D),
Deputy Secretary of the National Security and Defense Council of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0009-0008-1359-5265

PROTECTING CRITICAL SERVICES IN THE DIGITAL AGE

The article is devoted to the analysis of problematic issues related to the development of the national system of cyber resilience of society. Methodologically, attention is focused on the awareness of key areas of protection of critically important information infrastructure. It is noted that awareness and resources devoted to national cyber security remain highly uneven even among industrialized countries. At the same time, the number of subjects potentially capable of illegal cyber activity for various reasons is growing rapidly.

Attention is focused on the models for the development of the critical infrastructure protection system and their features are determined on the basis of characteristic generalizations. It is noted that there is a fairly wide variety of solutions to these issues by different countries, but at the level of generalization, three approaches to model formation are distinguished: an approach based on a single national regulator; branch approach; and the development of appropriate direct partnership between private business entities and the state.

The peculiarities of the implementation of the key requirements of state policy in the development of a sustainable national cyber system are revealed, with a special emphasis on the regulatory and legal regulation of the cyber security system, the need for the development of an effective public-private partnership of subjects, the development of an adequate regulatory policy based on mutual understanding and the effectiveness of mechanisms for protecting critical information infrastructure.

Keywords: cyber security, cyber resilience, protection of critical information infrastructure, CIIP.

Отримано 17.10.2023

Ірха Юрій Богданович,кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
начальник відділу
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-6442-0974**ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО
ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПРАВООХОРОННИМИ
ОРГАНАМИ ТА СПЕЦІАЛЬНИМИ СЛУЖБАМИ**

Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини у справах щодо дотримання правоохоронними органами та спеціальними службами права на життя, права на повагу до людської гідності, права на приватність. Висвітлено окремі критерії допустимого обмеження цих прав у законодавстві та практиці його застосування, а також вимоги до організації діяльності цих органів. Наголошено на важливості недопущення працівниками правоохоронних органів і спеціальних служб свавілля та зловживань під час застосування заходів щодо забезпечення національної безпеки, підтримання громадського порядку, протидії злочинності.

Ключові слова: право на життя, право на повагу до людської гідності, право на приватність, дотримання прав і свобод людини, правові обмеження та заборони, національна безпека, громадський порядок, протидія злочинності, правоохоронні органи, спеціальні служби, Європейський суд з прав людини

На теренах Європи конститутивним правовим актом, який визначає демократичні стандарти взаємодії людини, суспільства і держави, є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція). Ця Конвенція та додаткові протоколи до неї встановлюють фундаментальні основи міжнародно-правового захисту прав і свобод людини. Відповідно до статті 19 Конвенції “для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов’язань за Конвенцією та Протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини”, який працює на постійній основі [1] та має значний авторитет на міжнародному та національному рівні.

Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) має істотний вплив на формування та розвиток національного законодавства усіх європейських держав. Незважаючи на те, що Конвенція ухвалена ще в 1950 році, її норми не містять статичних правил поведінки. ЄСПЛ аргументовано вважає, що Конвенція є “живим організмом”, який необхідно адаптувати до сучасних умов, використовуючи так зване динамічне (еволюційне) тлумачення її норм.

Досить часто предметом розгляду в ЄСПЛ є спори щодо дотримання правоохоронними органами та спеціальними службами положень Конвенції, а також

стосовно допустимості встановлення в законодавстві правових обмежень та заборон у реалізації конвенційних прав і свобод з метою забезпечення національної безпеки, підтримання громадського порядку та протидії злочинності.

Діяльність ЄСПЛ є предметом наукових розробок багатьох вітчизняних вчених, зокрема: В. Буткевича, М. Буроменського, М. Гнатівського, Д. Гудими, Т. Дудаш, Г. Юдківської, С. Шевчука та інших. З огляду на те, що Україна посідає лідируючі місця за кількістю справ, які перебувають на розгляді в ЄСПЛ, то існує необхідність постійного та поглибленого вивчення практики цього суду задля її врахування у вітчизняній правотворчій та правоохоронній діяльності.

Метою дослідження є аналіз юридичних позицій ЄСПЛ щодо дотримання прав і свобод людини правоохоронними органами та спеціальними службами.

Конвенція безпосередньо не регулює питання функціонування та розвитку національних органів сектору безпеки і оборони. Водночас, під час розгляду справ щодо порушення державами своїх зобов'язань за Конвенцією ЄСПЛ досить часто оцінює дії та бездіяльність працівників правоохоронних органів та спеціальних служб. У своїх рішеннях ЄСПЛ сформував критерії допустимого обмеження конвенційних прав і свобод у законодавстві та практиці його застосування, а також вимоги до організації діяльності зазначених органів у демократичному суспільстві.

Враховуючи мету дослідження, вважаємо за доцільне висвітлити практику ЄСПЛ, насамперед, за статтями 2, 3, 8 Конвенції, оскільки гарантовані ними право людини на життя, право на повагу до людської гідності, заборона жорстокого поводження та право на приватність мають найбільші ризики бути порушеними працівниками правоохоронних органів та спеціальних служб під час застосування до правопорушників правових обмежень та заборон з метою забезпечення законності, правопорядку та безпеки в країні.

1. Право людини на життя.

Право на життя є фундаментальним природним правом людини, яке є невід'ємним, невідчужуваним і таким, що становить передумову для реалізації інших прав і свобод. Відповідно до положень статті 2 Конвенції “право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше, ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
- б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання” [1].

У своїх рішеннях ЄСПЛ постійно вказує на обов'язок держави захищати право на життя всіх людей. Цей суд зазначив, що положення першого речення пункту 1 статті 2 Конвенції зобов'язують державу не лише утримуватися від умисного та незаконного позбавлення життя, але також вживати належних заходів для захисту життя осіб, які

перебувають під її юрисдикцією (§ 36 у справі “L.C.B. v. the United Kingdom” [2]). На переконання ЄСПЛ, положення пункту 1 статті 2 Конвенції передбачає першочерговий обов’язок держави забезпечити право на життя шляхом створення відповідної правової та адміністративної бази для запобігання вчиненню злочинів проти особи, підкріпленої правоохоронним механізмом для запобігання, припинення та покарання за ці правопорушення (§ 57 у справі “Makaratzis v. Greece” [3]).

На думку ЄСПЛ, беручи до уваги труднощі, пов’язані з охороною правопорядку в сучасному суспільстві, непередбачуваність людської поведінки та оперативний вибір, який необхідно зробити з погляду пріоритетів і ресурсів, зобов’язання держави щодо здійснення превентивних заходів для захисту життя особи має тлумачитися так, щоб не накладати на органи влади нездійсненого або непропорційного тягаря. ЄСПЛ вважає, що не кожна заявлена загроза життю може тягнути за собою конвенційну вимогу до органів влади вжити оперативних заходів для запобігання реалізації цієї загрози. У разі, якщо є твердження, що органи влади порушили своє позитивне зобов’язання захищати право на життя, має бути достовірно встановлено, що органи влади знали або повинні були знати на той час про існування реальної та безпосередньої загрози життю певної особи або осіб від злочинних дій третьої сторони, і що вони не вжили заходів у межах своїх повноважень, які, за розумних обставин, могли б запобігти такій загрозі (§ 116 у справі “Osman v. The United Kingdom” [4]).

Розглядаючи справи щодо правомірності застосування правоохоронними органами та спеціальними службами фізичного впливу (сили), спеціальних засобів та вогнепальної зброї¹, ЄСПЛ зазначив, що положення статті 2 Конвенції, які не лише гарантують право на життя, а й визначають обставини, коли позбавлення життя може бути виправданим, мають тлумачитися суворо.

ЄСПЛ вважає, що винятки, визначені в пункті 2 статті 2 Конвенції, вказують на те, що ці положення поширюються на умисне вбивство, але не стосуються виключно його. Приписи статті 2 Конвенції не визначають випадки, коли дозволяється навмисне вбивство особи, а описують ситуації, коли дозволено застосовувати силу, яка може призвести до ненавмисного позбавлення життя. Водночас застосування сили має бути не більше, ніж “абсолютно необхідним”, тобто для визначення того, чи є дія держави “необхідною в демократичному суспільстві”, доцільно використовувати більш суворий і переконливий критерій необхідності, аніж той, який зазвичай застосовується у Конвенції. Зокрема, застосована сила має бути суворо пропорційною досягненню цілей, викладених у підпунктах “a”, “b”, “c” пункту 2 статті 2 Конвенції (§§ 147, 148, 149 у справі “McCann and others v. the United Kingdom” [5]). ЄСПЛ акцентує увагу на тому, що немає необхідності застосовувати силу зі смертельним наслідком, якщо відомо, що особа, яка підлягає арешту, не становить загрози життю чи здоров’ю та не підозрюється у вчиненні насильницького злочину (§ 220 у справі “Finogenov and others v. Russia” [6]), навіть якщо незастосування смертоносної сили може призвести до втрати можливості заарештувати втікача (§ 95 у справі “Nachova and others v. Bulgaria” [7]).

¹ Поліцейські заходи примусу в рішеннях ЄСПЛ узагальнено позначаються терміном “use of force”, який українською означає “застосування сили”.

ЄСПЛ наголошує, що стаття 2 Конвенції покладає на державу позитивне зобов'язання готувати своїх працівників правоохоронних органів таким чином, щоб забезпечити високий рівень їхньої компетентності та запобігати будь-якому поведженню, що суперечить цьому положенню (§ 95 у справі “Tekin and Arslan v. Belgium” [8]). Працівники правоохоронних органів мають бути навчені оцінювати, чи існує абсолютна необхідність у застосуванні вогнепальної зброї, не тільки на підставі певних нормативних актів, а й зі гідною увагою до пріоритету поваги до людського життя як фундаментальної цінності (§ 97 у справі “Nachova and others v. Bulgaria” [7]). У разі, якщо поліцейський повинен реагувати без підготовки, його спонтанна реакція на інцидент має бути сумісною з відповідними інструкціями щодо дій поліції. За умови належного навчання, поліцейські, ймовірно, не допустять застосування зброї до незброєної особи для її арешту (§§ 51, 52 у справі “Gheorghe Cobzaru c. Roumanie” [9]).

ЄСПЛ зазначив, що варто вбачати різницю між “звичайними поліцейськими операціями” та ситуаціями широкомасштабних антитерористичних операцій. У цьому разі, часто в ситуаціях гострої кризи, що вимагає “нестандартного” реагування, держави повинні мати можливість покладатися на рішення, які б відповідали обставинам, що склалися. З огляду на це, в межах законної операції із забезпечення безпеки, спрямованої передусім на захист життя людей, які опинилися під загрозою незаконного насильства з боку третіх осіб, застосування сили зі смертельними наслідками залишається підпорядкованим суворим правилам “абсолютної необхідності” у розумінні статті 2 Конвенції. Вкрай важливо, щоб національне законодавство керувалося тим самим принципом і містило чіткі вказівки стосовно цього, виконуючи зобов'язання зменшити ризик заподіяння непотрібної шкоди і виключаючи використання зброї та боєприпасів, які мають невинуваті наслідки.

У ситуації, яка пов'язана з реальним і безпосереднім ризиком для життя і вимагає планування поліцейської та рятувальної операції, одним з першочергових завдань компетентних органів має бути чіткий розподіл ліній відповідальності та комунікації всередині оперативного штабу та із залученими установами, включаючи військові служби, служби безпеки, рятувальні, пожежні та медичні служби. Цей орган має відповідати за збір і поширення інформації, вибір стратегії переговорів і партнерів, а також опрацювання можливих результатів, у тому числі ймовірності штурму та його наслідків (§§ 570, 595 у справі “Tagayeva and others v. Russia” [10]).

Наведені юридичні позиції ЄСПЛ підтверджують фундаментальний характер права людини на життя. Працівники правоохоронних органів та спеціальних служб мають максимально утримуватися від діянь, які можуть спричинити неприродну або передчасну смерть людини. Захист і збереження життя людини має бути їхнім найвищим пріоритетом. Лише у випадках абсолютної необхідності вказані працівники можуть застосовувати до правопорушника смертельну або потенційно смертельну силу (фізичний вплив (силу), спеціальні засоби, вогнепальну зброю) для захисту свого життя, життя інших людей від загрози смерті або серйозного поранення.

2. Право на повагу до людської гідності, заборона жорстокого поводження.

Право людини на життя перебуває у нерозривно зв'язку із правом на повагу до

людської гідності та заборонаю жорстокого поводження. Гідність людини є унікальним проявом людської природи, яка виокремлює її з-поміж інших живих істот, наділяє здатністю до усвідомлення своєї цінності як людини. Саме гідність визначає, що кожна людина є особистістю, яка заслуговує на шанобливе ставлення, повагу та захист.

Термін “гідність” (“dignity”) не вживається у тексті Конвенції. Вперше його застосовано в преамбулі Протоколу № 13 до Конвенції, де зазначено, що скасування смертної кари зумовлено, зокрема, цілковитим визнанням гідності, притаманної всім людям [11]. ЄСПЛ розширив сферу застосування конвенційних положень за межі їх первинного значення з огляду на розвиток суспільства, який неможливо було передбачити під час розробки Конвенції.

У своїй практиці ЄСПЛ дійшов висновку, що сама суть Конвенції полягає в повазі до людської гідності та свободи людини (§ 65 у справі “Pretty v. the United Kingdom” [12]), а органи державної влади мають виконувати свої обов’язки у спосіб, сумісний з правами і свободами відповідної особи (§ 67 у справі “Fernandes de Oliveira v. Portugal” [13]). Людина не повинна зазнавати поводження, яке призводить до втрати її гідності (§ 248 у справі “El-Masri v. “The former Yugoslav Republic of Macedonia” [14]).

Зважаючи на зазначене, ЄСПЛ розглядає діяльність правоохоронних органів та спеціальних служб через призму дотримання ними поваги до людської гідності та забезпечення кожного свободи від катувань, які випливають зі змісту статті 3 Конвенції, відповідно до якої “нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню” [1].

ЄСПЛ наголошує, що заборона катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання є цивілізаційною цінністю, тісно пов’язаною з повагою до людської гідності (§ 81 у справі “Bouyid v. Belgium” [15]). Цей суд постійно акцентує увагу на тому, що стаття 3 Конвенції закріплює одну з найфундаментальніших цінностей демократичного суспільства, її положення в абсолютній формі забороняють катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання, незалежно від обставин або поведінки жертви (§ 139 у справі “Ciorean and others v. Romania” [16]). Не допускається здійснення зазначених видів жорстокого поводження з людиною у найскладніших обставинах таких, як боротьба з тероризмом, організованою злочинністю та, навіть, у випадку надзвичайних ситуацій, що загрожують життю нації (§ 95 у справі “Selmouni v. France” [17]). Особи, які перебувають під вартою в поліції, а в більш широкому сенсі всі особи, які перебувають під контролем поліції або аналогічного органу, мають вразливий стан, а тому ці органи влади зобов’язані їх захищати (§ 74 у справі “Kaniał v. Poland” [18]).

На переконання ЄСПЛ, стаття 3 Конвенції у взаємозв’язку з приписами статті 1 Конвенції, накладає на держави позитивні зобов’язання щодо захисту осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, від усіх форм жорстокого поводження, у тому числі у випадках, коли таке поводження застосовується приватними особами. Позитивні зобов’язання держав за статтею 3 Конвенції включають, по-перше, створення законодавчої бази, спрямованої на запобігання жорстокому поводженню та покарання винних у такому поводженні; по-друге, застосування відповідних законів

на практиці, коли державам відомо про неминучий ризик жорстокого поводження з ідентифікованою особою або коли жорстоке поводження вже відбулося, забезпечуючи в такий спосіб захист жертв і покарання винних у жорстокому поводженні (§§ 36, 43 у справі “T.M. and C.M. v. the Republic of Moldova” [19]).

ЄСПЛ також вважає, що стаття 3 Конвенції встановлює позитивне зобов’язання держави здійснювати підготовку своїх працівників правоохоронних органів таким чином, щоб забезпечити високий рівень їхньої компетентності в професійній діяльності, щоб ніхто не був підданий катуванню або поводженню, що суперечить зазначеному положенню. Це також означає, що навчальні заходи з підготовки працівників правоохоронних органів мають не тільки відповідати указаний абсолютній забороні, а й спрямовуватися на запобігання будь-якому можливому поводженню або поведінці працівників державних органів, які можуть суперечити абсолютній забороні катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання (§ 268 у справі “Davydov and others v. Ukraine” [20]).

Для того, щоб підпадати під дію статті 3 Конвенції, жорстоке поводження має досягти мінімального рівня жорстокості. Його оцінка залежить від усіх обставин справи, зокрема тривалості лікування, фізичних або психічних наслідків, а в деяких випадках від статі, віку та стану здоров’я жертви. Інші фактори охоплюють мету, заради якої було застосовано жорстоке поводження, а також наміри або мотиви, що це зумовили. При цьому відсутність наміру принизити чи образити жертву не може остаточно виключити порушення статті 3 Конвенції. Варто також брати до уваги контекст, у якому застосовувалося жорстоке поводження, наприклад, атмосферу підвищеної напруженості та емоцій.

Жорстоке поводження, яке досягає вказаного мінімального рівня жорстокості, зазвичай передбачає фактичне завдання тілесних ушкоджень або інтенсивних фізичних чи моральних страждань. Однак, навіть за відсутності цих елементів, якщо поводження принижує або ображає особу, демонструючи неповагу або применшуючи її людську гідність, або викликає почуття страху, страждання або неповноцінності, що здатні зламати моральний і фізичний опір особи, його можна охарактеризувати як таке, що принижує гідність, а також підлягає забороні, встановленій статтею 3 Конвенції. Варто наголосити, що може бути цілком достатньо, щоб жертва була принижена у власних очах, навіть не перед іншими особами (§§ 86, 87 у справі “Bouyid v. Belgium” [15]).

У справах щодо порушення статті 3 Конвенції ЄСПЛ зазначив, що крім жорстокості поводження, катуванню притаманний елемент мети (§ 50 у справі “Aleksakhin v. Ukraine” [21]). Хоча мета такого поводження є фактором, який варто брати до уваги, зокрема, чи було його метою приниження або ображення, відсутність такої мети не обов’язково приводить до висновку про відсутність порушення статті 3 Конвенції (§ 58 у справі “Kaverzin v. Ukraine” [22]).

Враховуючи зазначені позиції ЄСПЛ, вважаємо, що працівники правоохоронних органів та спеціальних служб мають усвідомлювати, що їх відносини з громадянами не є рівноправними. З огляду на їх функції та повноваження вони завжди діють з позицій сили, а тому мають поважати гідність громадян, захищати та охороняти їх права й свободи та відповідально ставитися до виконання своїх повноважень, насамперед

щодо застосування фізичного впливу (сили), спеціальних засобів та вогнепальної зброї. Зазначені працівники в жодному разі не можуть вдаватися до жорстокого поводження з людьми, які знаходяться під їх контролем. Це неприпустимо навіть для отримання зізнань, свідчень чи інших відомостей з метою забезпечення національної безпеки, підтримання громадського порядку, протидії злочинності, у тому числі тероризму.

3. *Право на приватність.*

Право на приватність є комплексним правом, яке надає кожній людині можливості визначати та формувати індивідуальний простір, в якому вона може жити та розвиватися самостійно, без втручання з боку інших людей або держави. Його складовими є право на повагу, конфіденційність та недоторканність особистого і сімейного життя, персонального житла та інформації. Вважаємо, що реалізація права на приватність утворює гідність людини, сприяє її автономії, саморозвитку та добробуту, викликає у неї почуття впевненості в особистій свободі, допомагає у встановленні та розвитку відносин з іншими як вільного і рівноправного члена демократичного суспільства.

Згідно з положеннями статті 8 Конвенції:

“1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб” [1].

Основною метою цієї статті, за твердженнями ЄСПЛ, є захист особи від свавільного втручання органів публічної влади. Зазначена стаття не просто зобов'язує державу утримуватися від такого втручання. На додаток до цього негативного зобов'язання держава має взяти на себе позитивні зобов'язання, зумовлені необхідністю забезпечення ефективної поваги до приватного життя (§ 64 у справі “Muhammad v. Spain” [23]). Обсяг таких зобов'язань держави є надзвичайно великим, адже право на приватність постійно розвивається та наповнюється новим змістом.

Важливим аспектом права на приватність є право на захист персональних даних людини. На переконання ЄСПЛ, у разі збору даних про конкретну особу, обробки чи використання персональних даних або опублікування відповідних матеріалів у спосіб або в обсязі, що виходять за межі звичайного очікування, постають питання щодо дотримання права на приватне життя. Захист персональних даних має фундаментальне значення для здійснення особою прав, гарантованих статтею 8 Конвенції. ЄСПЛ вважає, що ця стаття передбачає право на певну форму інформаційного самовизначення, що дозволяє особам розраховувати на приватність своїх даних. Хоча ці дані є нейтральними, однак форми та способи їх колективного збирання, опрацювання та поширення можуть бути несумісними із положеннями статті 8 Конвенції (§ 190 у справі “Hurbain v. Belgium” [24]). Будь-яке втручання у право на приватність може бути виправдане відповідно до частини другої зазначеної статті, тільки якщо воно відповідає закону, переслідує одну або декілька легітимних цілей, визначених у цій частині, і є необхідним

у демократичному суспільстві для досягнення будь-якої з таких цілей (§ 130 у справі “Kennedy v. The United Kingdom” [25]).

В епоху цифрових технологій одним із найбільш суттєвих втручань у право людини на приватність стало приховане перехоплення правоохоронними органами та спеціальними службами її комунікацій. За допомогою різноманітних технологій компетентні органи державної влади здійснюють моніторинг, збір та аналіз персональних даних, які містяться не тільки в поштових відправленнях, а й у телекомунікаційних мережах всередині та за межами країни. Таке перехоплення може бути спрямоване проти конкретної особи або поширюватися на невизначене коло осіб з метою забезпечення національної безпеки, протидії організованій злочинності, міжнародному тероризму тощо.

Ще у 1978 році ЄСПЛ визнав зазначену практику виправданою, оскільки демократичні суспільства опинилися під загрозою високотехнологічних форм шпигунства і тероризму. Суд акцентував увагу на тому, що держава повинна мати можливість для ефективної протидії таким загрозам здійснювати таємне спостереження за підривними елементами, що діють у межах її юрисдикції, а тому існування відповідного законодавства, яке дозволяє здійснювати таємний нагляд за поштою, поштовими відправленнями та телекомунікаціями є, за виняткових умов, необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки та/або з метою запобігання заворушенням чи злочинам (§§ 48, 58 у справі “Klass and others v. Germany” [26]).

У 2021 році ЄСПЛ наголосив, що в цифрову епоху більшість повідомлень набуває цифрової форми і передається через глобальні телекомунікаційні мережі з використанням комбінації найшвидших і найдешевших шляхів без будь-якої суттєвої прив’язки до національних кордонів. Технологічні можливості значно збільшили обсяг комунікацій, що проходять через глобальну мережу Інтернет, а також кількість загроз, з якими стикаються держави та їхні громадяни. До них належать, зокрема, глобальний тероризм, незаконний обіг наркотиків, торгівля людьми та сексуальна експлуатація дітей. Багато з цих загроз походять від міжнародних мереж ворожих суб’єктів, які мають доступ до дедалі складніших технологій, що дозволяють їм спілкуватися непоміченими. Доступ до таких технологій також дозволяє ворожим державним і недержавним суб’єктам порушувати цифрову інфраструктуру і навіть належне функціонування демократичних процесів за допомогою кібератак – серйозної загрози національній безпеці, яка за визначенням існує лише в цифровій сфері і тому може бути виявлена і розслідувана лише там. У зв’язку з цим масове перехоплення комунікацій є цінним технологічним інструментом для виявлення державами нових загроз у цифровій сфері (§§ 236, 237 у справі “Centrum för Rättvisa v. Sweden” [27]).

Системний аналіз практики ЄСПЛ дає підстави стверджувати, що цільове перехоплення комунікаційних даних розглядається цим судом як таке, що здійснюється, як правило, з метою запобігання або розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, у плануванні чи вчиненні яких підозрюються особи, за якими здійснюється спостереження. ЄСПЛ допускає також перехоплення інформації щодо осіб, які не підозрюються у вчиненні цих злочинів, але обґрунтовано можуть володіти інформацією про них.

Натомість, ЄСПЛ розглядає масове перехоплення комунікаційних даних як превентивний захід, який здійснюється в інтересах національної безпеки для збору розвідувальної та контррозвідувальної інформації, раннього виявлення та розслідування кібератак, боротьби з тероризмом. Однією із особливостей такого режиму перехоплення є те, що отримані матеріали, зазвичай, не можуть бути використані в кримінальному провадженні як доказ на підтвердження вчинення відповідного кримінального правопорушення.

На переконання ЄСПЛ, при здійсненні таємного спостереження національні органи влади користуються досить широкою свободою розсуду у виборі засобів для захисту національної безпеки. З огляду на те, що система таємного спостереження може підірвати або навіть знищити демократію під виглядом її захисту, в державі мають існувати адекватні та ефективні гарантії проти зловживань, які враховуватимуть характер, обсяг і тривалість можливих заходів; підстави, необхідні для їх призначення; органи, уповноважені санкціонувати, здійснювати і контролювати їх; засоби правового захисту (§ 106 у справі “Weber and Saravia v. Germany” [28]). Система таємного спостереження має містити ефективні гарантії – особливо механізми оскарження і контролю – які захищають від неминучого ризику зловживань а також обмежують втручання цієї системи у права, захищені статтею 8 Конвенції, до рівня, який є “необхідним у демократичному суспільстві”. Оцінка ефективності гарантій має здійснюватися не тільки на основі вивчення текстів законів, а й практики їх застосування, а також фактичному функціонуванні режиму спостереження та наявності або відсутності доказів фактичного зловживання (§§ 292, 293 у справі “Ekimdzhev and others v. Bulgaria” [29]).

Отже, незважаючи на легітимну мету прихованого перехоплення комунікацій, ЄСПЛ однозначно вважає, що такі заходи втручаються у права людини, передбачені статтею 8 Конвенції. З огляду на секретність цих заходів і значні дискреційні повноваження працівників правоохоронних органів та спеціальних служб при здійсненні цільового та масового перехоплення комунікаційних даних, важливо, на нашу думку, щоб в державі було сформоване якісне законодавство у цій сфері та налагоджений ефективний відомчий та судовий контроль за законністю та дотриманням прав і свобод людини на всіх етапах цієї діяльності.

Опрацювання практики ЄСПЛ дає підстави стверджувати, що під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки, підтримання громадського порядку, протидії злочинності правоохоронні органи та спеціальні служби здатні істотно порушити права і свободи людини. Втручання у право на життя, право на повагу до людської гідності, право на приватність та інші права і свободи людини можуть бути здійснені працівниками цих органів як під час застосування фізичного впливу (сили) сили, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, так і під час здійснення оперативно-розшукової, контррозвідувальної, розвідувальної чи кримінально-процесуальної діяльності.

Жодна демократична країна не застрахована від таких випадків. З метою недопущення зазначених порушень, держави, на наше переконання, мають більш

активніше використовувати принцип дружнього ставлення до міжнародного права, згідно з яким практика тлумачення та застосування Конвенції ЄСПЛ має враховуватися у правотворчі та правозастосовній діяльності.

Ми переконані, що дотримання прав і свобод людини працівниками правоохоронних органів та спеціальних служб має гарантуватися чітким, зрозумілим, однозначним та передбачуваним законодавством, яке визначатиме належні правові процедури їх діяльності. Усі вказані працівники мають усвідомлювати, що застосування до громадян правових обмежень та заборон має розглядатися як винятковий захід, який не повинен реалізовуватися на основі необмеженого розсуду, а має бути пропорційним загрози, зводити до мінімуму шкоду та/або травми та використовуватися лише в тій мірі, в якій це необхідно в демократичному суспільстві для досягнення легітимної мети. Для протидії можливому свавіллю та зловживанням з боку цих працівників на національному рівні мають бути створені адекватні та ефективні механізми незалежного відомчого та судового контролю за їх діяльністю. Крім того, в державі мають існувати дієві програми із загальної підготовки, професійної підготовки та підвищення кваліфікації зазначених працівників, які формували б у них пріоритет поваги до прав і свобод людини та інших демократичних цінностей.

Вважаємо, що адаптація української правової системи до практики ЄСПЛ посилить правову захищеність громадян, сприятиме підвищенню їх довіри до органів державної влади та пришвидшить євроінтеграційні процеси в нашій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.09.2023).
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “L.C.B. v. The United Kingdom” від 09.06.1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-58176%22%5D%7D> (дата звернення: 08.09.2023).
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Makaratzis v. Greece” від 20.12.2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-67820%22%5D%7D> (дата звернення: 08.09.2023).
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Osman v. The United Kingdom” від 28.10.1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-58257%22%5D%7D> (дата звернення: 15.09.2023).
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “McCann and Others v. the United Kingdom” від 27.09.1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57943%22%5D%7D> (дата звернення: 08.09.2023).
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Finogenov and others v. Russia” від 20.12.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-108231%22%5D%7D> (дата звернення: 10.09.2023).
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Nachova and others v. Bulgaria” від 06.07.2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-69630%22%5D%7D> (дата звернення: 10.09.2023).
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Tekin and Arslan v. Belgium” від 05.09.2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-177081%22%5D%7D> (дата звернення: 14.09.2023).

© Irkha Yurii, 2023

9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Gheorghe Cobzaru c. Roumanie” від 25.06.2013. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:\[%22001-121772%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:[%22001-121772%22]) (дата звернення: 12.09.2023).

10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Tagayeva and others v. Russia” від 13.04.2017. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-172660%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-172660%22]) (дата звернення: 09.09.2023).

11. Протокол № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за всіх обставин від 03.05.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_180#Text (дата звернення: 09.09.2023).

12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Pretty v. the United Kingdom” від 29.04.2022. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-60448%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-60448%22]) (дата звернення: 15.09.2023).

13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Fernandes de Oliveira v. Portugal” від 28.03.2017. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-172329%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-172329%22]) (дата звернення: 15.09.2023).

14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “El-Masri v. “The former Yugoslav Republic of Macedonia” від 13.12.2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-115621%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-115621%22]) (дата звернення: 15.09.2023).

15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Bouyid v. Belgium” від 28.09.2015. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-157670%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-157670%22]) (дата звернення: 15.09.2023).

16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Ciorcan and others v. Romania” від 27.01.2015. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:\[%22001-150648%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:[%22001-150648%22]) (дата звернення: 12.09.2023).

17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Selmouni v. France” від 28.07.1999. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-58287%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-58287%22]) (дата звернення: 13.09.2023).

18. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Kanciał v. Poland” від 23.05.2019. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:\[%22001-193080%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:[%22001-193080%22]) (дата звернення: 14.09.2023).

19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “T.M. and C.M. v. the Republic of Moldova” від 28.01.2014. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:\[%22001-140240%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:[%22001-140240%22]) (дата звернення: 12.09.2023).

20. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Davydov and others v. Ukraine” від 01.07.2010. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-99750%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-99750%22]) (дата звернення: 16.09.2023).

21. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Aleksakhin v. Ukraine” від 19.07.2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22iteid%22:\[%22001-112277%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22iteid%22:[%22001-112277%22]) (дата звернення: 16.09.2023).

22. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Kaverzin v. Ukraine” від 15.05.2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-110895%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-110895%22]) (дата звернення: 16.09.2023).

23. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Muhammad v. Spain” від 18.10.2022. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:\[%22001-219984%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:[%22001-219984%22]) (дата звернення: 12.09.2023).

24. Рішення Європейського суду з прав людини у справі у справі “Hurbain v. Belgium” від 04.07.2023. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-225814%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-225814%22]) (дата звернення: 12.09.2023).

25. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Kennedy v. The United Kingdom”

від 18.05.2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-98473%22%5D%7D> (дата звернення: 09.09.2023).

26. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Klass and others v. Germany” від 06.09.1978. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57510%22%5D%7D> (дата звернення: 09.09.2023).

27. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Centrum för Rättvisa v. Sweden” від 25.05.2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-210078%22%5D%7D> (дата звернення: 10.09.2023).

28. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Weber and Saravia v. Germany” від 29.06.2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-76586%22%5D%7D> (дата звернення: 10.09.2023).

29. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Ekimdzhiev and others v. Bulgaria” від 11.01.2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22itemid%22:%5B%22001-214673%22%5D%7D> (дата звернення: 10.09.2023).

REFERENCES

1. Konventsia pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod. “Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms dated November 04, 1950”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (Date of Application: 15.09.2023) [in Ukrainian].

2. Judgment of the European Court of Human Rights in case “L.C.B. v. The United Kingdom” dated June 09, 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58176%22%5D%7D>. (Date of Application: 08.09.2023) [in English].

3. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Makaratzis v. Greece” dated December 20, 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-67820%22%5D%7D>. (Date of Application: 08.09.2023) [in English].

4. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Osman v. The United Kingdom” dated October 28, 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58257%22%5D%7D>. (Date of Application: 15.09.2023) [in English].

5. Judgment of the European Court of Human Rights in case “McCann and Others v. The United Kingdom” dated September 27, 1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57943%22%5D%7D>. (Date of Application: 08.09.2023) [in English].

6. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Finogenov and others v. Russia” dated December 20, 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-108231%22%5D%7D>. (Date of Application: 10.09.2023) [in English].

7. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Nachova and others v. Bulgaria” dated July 06, 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22itemid%22:%5B%22001-69630%22%5D%7D>. (Date of Application: 10.09.2023) [in English].

8. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Tekin and Arslan v. Belgium” dated September 05, 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22itemid%22:%5B%22001-177081%22%5D%7D>. (Date of Application: 14.09.2023) [in English].

9. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Gheorghe Cobzaru c. Roumanie” dated June 25, 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22itemid%22:%5B%22001-121772%22%5D%7D>. (Date of Application: 12.09.2023) [in French].

10. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Tagayeva and others v. Russia” dated April 13, 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-172660%22%5D%7D>. (Date of Application: 09.09.2023) [in English].

11. Protocol No. 13 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, relating to the abolition of the death penalty in all circumstances, dated May 03, 2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_180#Text. (Date of Application: 09.09.2023) [in Ukrainian].

12. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Pretty v. the United Kingdom” dated April 29, 2022. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-60448%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-60448%22]). (Date of Application: 15.09.2023) [in English].

13. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Fernandes de Oliveira v. Portugal” dated March 28, 2017. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-172329%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-172329%22]). (Date of Application: 15.09.2023) [in English].

14. Judgment of the European Court of Human Rights in case “El-Masri v. “The former Yugoslav Republic of Macedonia” dated December 13, 2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-115621%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-115621%22]). (Date of Application: 15.09.2023) [in English].

15. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Bouyid v. Belgium” dated September 28, 2015. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-157670%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-157670%22]). (Date of Application: 15.09.2023) [in English].

16. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Ciorcan and others v. Romania” dated January 27, 2015. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:\[%22001-150648%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:[%22001-150648%22]). (Date of Application: 12.09.2023) [in English].

17. The judgment of the European Court of Human Rights in case “Selmouni v. France” dated July 28, 1999. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-58287%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-58287%22]). (Date of Application: 13.09.2023) [in English].

18. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Kanciał v. Poland” dated May 23, 2019. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:\[%22001-193080%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:[%22001-193080%22]). (Date of Application: 14.09.2023) [in English].

19. Judgment of the European Court of Human Rights in case “T.M. and C.M. v. the Republic of Moldova” dated January 28, 2014. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:\[%22001-140240%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:[%22001-140240%22]). (Date of Application: 12.09.2023) [in English].

20. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Davydov and others v. Ukraine” dated July 01, 2010. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-99750%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-99750%22]). (Date of Application: 16.09.2023) [in English].

21. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Aleksakhin v. Ukraine” dated July 19, 2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-112277%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-112277%22]). (Date of Application: 16.09.2023) [in English].

22. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Kaverzin v. Ukraine” dated May 15, 2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-110895%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-110895%22]). (Date of Application: 16.09.2023) [in English].

23. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Muhammad v. Spain” dated October 18, 2022. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:\[%22001-219984%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:[%22001-219984%22]). (Date of Application: 12.09.2023) [in English].

24. Judgment of the European Court of Human Rights case “Hurbain v. Belgium” dated July 04, 2023. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-225814%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-225814%22]). (Date of Application: 12.09.2023) [in English].

25. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Kennedy v. The United Kingdom” dated May 18, 2010. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-98473%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-98473%22]). (Date of Application: 09.09.2023) [in English].

26. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Klass and others v. Germany” dated September 06, 1978. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-57510%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-57510%22]). (Date of Application: 09.09.2023) [in English].

27. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Centrum för Rättvisa v. Sweden” dated May 25, 2021. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-210078%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-210078%22]). (Date of Application: 10.09.2023) [in English].

28. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Weber and Saravia v. Germany”

dated June 29, 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-76586%22%5D%7D>.
(Date of Application: 10.09.2023) [in English].

29. Judgment of the European Court of Human Rights in case “Ekimdzhiev and others v. Bulgaria”
dated January 11, 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22itemid%22:%5B%22001-214673%22%5D%7D>.
(Date of Application: 10.09.2023) [in English].

UDC 341.645:341.231.14:351.74

Irkha Yurii,

Candidate of Juridical Sciences, Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Research Department, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6442-0974

THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS' PRACTICE CONCERNING THE RESPECT OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES AND SPECIALIZED SERVICES

The article analyses the case-law of the European Court of Human Rights in cases concerning the observance of the right to life, the right to respect for human dignity and the right to privacy by law enforcement agencies and special services.

The author argues that the human right to life is an essential natural right that is inherent, inalienable, and foundational for the enjoyment of other rights and freedoms. Furthermore, it is contended that the right to life is closely intertwined with human dignity. Human dignity is a unique manifestation of human nature, which distinguishes it from other living beings, endows it with the ability to realise its value as a human being. Dignity determines that each person is a person who deserves to be respected, honoured and protected.

The article emphasises that the right to privacy is a comprehensive right that provides each person with the opportunity to define and shape an individual space in which he or she can live and develop independently, without interference from other people or the State. Its components are the right to respect, confidentiality and inviolability of personal and family life, personal home and information. In the author's opinion, the realisation of the right to privacy affirms human dignity, promotes autonomy, self-development and well-being, gives a person a sense of confidence in personal freedom, and helps to establish and develop relationships with others as a free and equal member of a democratic society.

Based on the analysis of the case law of the European Court of Human Rights, the author concludes that law enforcement agencies and special services may significantly violate human rights and freedoms in the course of carrying out measures to ensure national security, maintain public order and combat crime. Interference with the right to life, the right to respect for human dignity, the right to privacy and other human rights and freedoms can be carried out by employees of these bodies both when using physical influence (force), special means, firearms, and in the course of operational, investigative, counterintelligence and intelligence activities.

© Irkha Yurii, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).4](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).4)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhorona.com/>

The observance of human rights and freedoms by law enforcement agencies and intelligence services should be guaranteed by clear, understandable, unambiguous and predictable legislation that defines the due process of law, including the use of various coercive and covert measures.

All law enforcement and intelligence officials should be aware that the use of legal restrictions and prohibitions should be seen as an exceptional measure that should not be applied on the basis of unfettered discretion, but should be proportionate to the threat, minimise harm and/or injury and be used only to the extent necessary in a democratic society to achieve a legitimate aim. Adequate and effective mechanisms of independent agency and judicial oversight should be in place at the national level to counter arbitrariness and abuse. In addition, the state should have effective programmes for the general education, training and professional development of these employees, which would ensure that they prioritise respect for human rights and freedoms and other democratic values.

Keywords: right to life, human dignity, right to privacy, observance of human rights and freedoms, legal restrictions and prohibitions, national security, public order, combating crime, law enforcement agencies, special services, European Court of Human Rights.

Отримано 19.10.2023

Кардашевський Юрій Романович,
доктор філософії у галузі права,
Національне антикорупційне бюро України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0009-0009-8940-6384

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, КЕРОВАНОЇ АНАЛІТИЧНОЮ РОЗВІДКОЮ

У статті акцентовано увагу на сучасних питаннях реформування правоохоронної діяльності на основі упровадження нової моделі Intelligence-Led Policing (ILP) – поліцейська діяльність, керована аналітичною розвідкою. Подано коротке визначення цієї моделі та зроблено важливі акценти щодо успішної імплементації. Описано процеси становлення ILP у Великій Британії та США. Розкрито зміст основних заходів та ключових елементів ILP, що потребують виконання та дотримання певних вимог. Акцентовано увагу на визначенні місії аналітичної розвідувальної функції у діяльності правоохоронних органів, стандартах аналітичної розвідки та вимогах щодо фаховості аналітиків.

Ключові слова: *Intelligence-Led Policing, ILP, поліцейська діяльність, аналітична розвідка, IACP, IALEIA.*

Важливими акцентами імплементації моделі правоохоронної діяльності, керованої аналітичною розвідкою (*Intelligence-Led Policing – ILP*), є розуміння її не лише як певної процедури аналітичного процесу, а системне та комплексне сприйняття її як нової філософії правоохоронного менеджменту, що об'єктивно займатиме важливе місце у реформуванні правоохоронної діяльності в Україні. Українські правоохоронні органи вже застосовують певні аспекти моделі ILP, але в цілому вона ще не була повністю впроваджена [1]. Наразі процеси успішної імплементації об'єктивно передбачають вивчення зарубіжного досвіду, врахування проблемних питань, визначення усього комплексу завдань та пріоритетів щодо упровадження в перспективі.

Метою статті є огляд процесів становлення нової моделі поліцейської діяльності, керованої аналітичною розвідкою, в розвинених правоохоронних системах, й аналіз окремих організаційних та сутнісних складових щодо її упровадження.

У правоохоронному середовищі не досить поширена, але існує думка, що загальноприйнятого визначення поліцейської діяльності, керованої аналітичною розвідкою, немає. Одна з ранніх спроб була започаткована в публікації Міжнародної асоціації аналітиків правоохоронних органів (*International Association of Law Enforcement Intelligence Analysts – IALEIA*): “Поліцейська діяльність, керована аналітичною розвідкою, передбачає збір і аналіз інформації для створення кінцевого аналітичного продукту, призначеного для інформування поліції в процесі прийняття рішень як на тактичному, так і на стратегічному рівнях” [2]. Понад десять років потому група Goba

Justice розширила це, щоб більш широко визначити мету: “ILP – це імplementоване виконання циклу аналітичної розвідки для підтримки проактивного прийняття рішень щодо розподілу ресурсів і запобігання злочинності” [3, с.4].

Водночас Реткліфф стверджував, що ILP має вищу мету як “... бізнес-модель і філософія управління, де аналіз даних і кримінальна розвідка є ключовими для об’єктивності системи прийняття рішень, що сприяє зниженню злочинності та проблем її усуненню, руйнуванню і запобіганню як через стратегічне управління, так і ефективні стратегії правозастосування, що спрямовуються на небезпечних злочинців” [2]. Хоча існує певна неоднозначність у визначенні ILP [4], ця концепція загалом зосереджена на аналізі та використанні розвідувальної інформації щодо злочинів для систематичного спрямування зусиль на зниження та запобігання злочинності [5, 6, 7]. Водночас ILP робить аналітичну розвідку ключовим визначальним фактором для розподілу ресурсів по всьому відомству [5].

Правоохоронна практика передбачає широке застосування різноманітних процесів протидії злочинності, ключовою ланкою яких є робота аналітиків правоохоронних органів, про що зазначають у своїх публікаціях зарубіжні вчені та фахівці, зокрема Коуп [8], Реткліфф [9], Хітон [10], Петерсон [11], Магуайр та Джон [12].

У 1994 році у Великій Британії вперше було впроваджено поліцейську діяльність, керовану аналітичною розвідкою. Її метою було “зменшення рівня злочинності та підвищення громадської безпеки” [13, с.6]. Поліція графства Кент, перебуваючи під тиском щодо необхідності зниження злочинності та зіткнувшись зі скороченням фінансування, запровадила такого роду новацію, в результаті якої протягом трьох років відбулося зниження злочинності на понад 22 відсотки [13, с. 7]. Річард Андерсон у своїй праці “Intelligence-Led Policing: A British Perspective”, видавництва IALEIA, ключовими моментами ILP визначав: “Створення картинки ключової кримінальної активності; розуміння та візуалізація мережі наркоторговців у певному місці, наприклад, зосереджує аналітичний пошук на визначених потребах, допомагає у виборі цілей для максимального руйнування злочинності, пропонує можливості для вербування інформаторів і дозволяє розробляти гіпотези щодо майбутньої кримінальної активності, базуючись на запланованій правоохоронній діяльності” [13, с. 7–8].

Перша американська брошура на тему Intelligence-Led Policing була видана цією ж міжнародною асоціацією (IALEIA) у 1997 році, автором якої був тодішній спеціальний агент Департаменту громадської безпеки Айови Расс Портер. Він зазначив деякі загальні елементи ILP:

підготовка точних і своєчасних розвідувальних та аналітичних продуктів, що відповідають оперативним цілям відомства, які описують характер і масштаби проблем, що впливають на юрисдикцію;

використання цих розвідувальних та аналітичних продуктів для розробки та управління стратегією, оперативним планом або напрямом діяльності з метою вирішення проблем;

постійне оцінювання, відстежування та звітування щодо визначення впливу стратегії чи операційного плану на проблему, внесення необхідних коригувань [14, с. 27].

Потер також зазначав, що жоден з елементів сам по собі не гарантує успішної поліцейської діяльності, керованої аналітичною розвідкою, а лише їх спільна дія.

У буклеті також розглядалися тенденції щодо упровадження ІЛР в Канаді та Європі. У Королівській канадській кінній поліції протягом семи років діяла Програма кримінальної розвідки, яка працювала над інтеграцією аналітичної розвідки до процесу управління та прийняття рішень організацією [15, с.19]. У межах Європейського Союзу стратегічна аналітична розвідка була сфокусована на поточних і нових тенденціях, з метою отримання більшого успіху в боротьбі зі злочинністю [16, с. 23].

У липні 2001 року IALEIA опублікувала іншу працю під назвою “Запуск аналітичного підрозділу для поліцейської діяльності, керованої аналітичною розвідкою”. Зміст цього посібника охоплював питання щодо місії, цілей і завдань до персоналу, винагороди, навчання, продуктів, оцінки, сертифікації та стандартів для аналітиків. Він був розрахований на керівників поліції та у спрощеному форматі подачі визначав завдання для упровадження ІЛР в окремих юрисдикціях.

У 1998 році Міжнародна асоціація керівників поліції (*International Association of Chiefs of Police – IACP*) очолила зусилля щодо аналітичної розвідки, опублікувавши “*Model Policy on Intelligence*” [17, с. 15]. Ця політика визначала стандарти для більш ніж 17.350 правоохоронних підрозділів у Сполучених Штатах на той час. Її було переглянуто та повторно опубліковано в 2003 році. З-поміж іншого, цією політикою визначалося, що місія аналітичної розвідувальної функції полягає в тому, щоб збирати інформацію з усіх джерел у спосіб, який відповідає закону, та здійснювати аналіз інформації на тактичному та стратегічному рівнях щодо наявності, ідентифікації, можливостей окремих підозрюваних у злочинах, або компаній загалом, а також для досягнення цілей/пріоритетів, у сфері запобігання злочинам та правозастосування, визначених цим органом [18, с. 1].

Величезний вплив на усі правоохоронні органи та на усіх рівнях США мали теракти в Нью-Йорку, Вашингтоні та Пенсильванії у 2001 році. Менш ніж через 60 днів після терактів 11 вересня Міжнародна асоціація начальників поліції (IACP) провела свою щорічну конференцію в Торонто (Канада). IALEIA брала участь у цій конференції разом з багатьма іншими професійними поліцейськими організаціями. Під час конференції проводилися зустрічі та обговорювалися питання щодо правоохоронних заходів у відповідь на терористичний виклик [17]. Основна ідея саміту стосувалася обміну аналітичними розвідувальними даними. Зазначену ідею було розвинуто у березні наступного року в Арлінгтоні (штат Вірджинія). Участь взяли понад 100 поліцейських, які цікавилися питаннями аналітичної розвідки. Основні презентації були представлені щодо британської моделі National Intelligence Model (NIM), яку у подальшому було використано для розвитку відповідної американської моделі. Сутність британської моделі полягала у тому, щоб безпосередньо пов’язати планування заходів з операційними результатами. Вона передбачала довгострокові переваги інтегрованої системи розвідки, поєднуючи розвідувальні, профілактичні та правоохоронні дії на місцевому, регіональному та національному рівнях [19, с. 12].

На цій основі у подальшому розроблялися компоненти кримінальної розвідки для

США та визначено план та координатора контролю цього плану – Координаційну раду кримінальної розвідки (*Criminal Intelligence Coordinating Council – CICC*). Перед CICC також ставилися завдання:

забезпечення сумісності стандартів політики, інструкцій і операційних процедур щодо подальшого розвитку й інтеграції наявних аналітичних розвідувальних систем з питань обміну даними (включаючи стандарти для збору, аналізу, розповсюдження, зберігання та очищення інформації);

встановлення на національному рівні стандартів аналітичної роботи у кримінальній розвідці, методів і освіти щодо формування місцевих, регіональних та федеральних зусиль та розвитку допомоги в оцінці загроз і підтримці правоохоронного курсу протидії злочинам, що посягають на громадську та національну безпеку;

співпраця з місцевими, регіональними та федеральними навчальними закладами, провайдерами тренінгів щодо внесення змін в тренінгові програми на підтримку нових цілей – обміну аналітичною розвідувальною інформацією;

співпраця на усіх рівнях щодо усунення нормативно-правових перешкод, які обмежують обмін даними [20].

Координаційна рада (CICC) стала Глобальною робочою групою з аналітичної розвідки, яка створила Національний план обміну розвідувальними аналітичними даними (NCISP) та розробила 28 рекомендацій на його підтримку, включаючи підтримку поліцейської діяльності, керованої аналітичною розвідкою (ILP) [11], зокрема:

рекомендація 4 – план розроблено для зміцнення внутрішньої безпеки та сприяння поліцейській діяльності, керованій аналітичною розвідкою; існує критична потреба у збільшенні національного фінансування для досягнення цих цілей; без належного фінансування багато рекомендацій, наприклад покращення навчання та технічної інфраструктури, не будуть виконані, і країна залишатиметься під загрозою; правоохоронні органи США повинні співпрацювати, щоб визначити та фінансувати ініціативи, які втілюють рекомендації:

рекомендація 12 – Міжнародна асоціація аналітиків IALEIA повинна розробити від імені CICC мінімальні стандарти розвідувального аналізу даних, щоб гарантувати, що аналітичні продукти є точними, своєчасними, фактичними та актуальними, і рекомендувати впровадження політики та/або діяльності; правоохоронні органи повинні прийняти ці стандарти, як тільки вони будуть розроблені та затверджені CICC.

У відповідь IALEIA створила фокус-групу для створення цих мінімальних стандартів, що привело до випуску в листопаді 2004 року Аналітичних стандартів правоохоронної діяльності (*Law Enforcement Analytic Standards*), які включали як стандарти для аналітиків, так і для аналітичних продуктів [11], зокрема:

освітній стандарт – аналітики повинні мати чотирирічну вищу освіту або відповідний досвід;

тренінговий стандарт – початкова аналітична підготовка має тривати щонайменше 40 годин і проводитися інструкторами з досвідом аналітичної роботи в правоохоронних органах; тренінг повинен включати: поліцейську діяльність, керовану аналітичною розвідкою, критичне мислення, дослідницькі методи та джерела, аналіз кримінальних

патернів, аналіз потоків, фінансовий аналіз, стратегічний аналіз, аналітичне письмо, статистику, етику, комп'ютерні програми в роботі аналітика;

безперервна освіта – безперервна аналітична освіта тривалістю щонайменше вісім годин на рік має бути отримана тими, хто виконує аналітичну функцію;

професійний розвиток – аналітик повинен підтримувати програму професійного розвитку протягом усієї своєї кар'єри та отримувати підтримку в цьому процесі від свого роботодавця;

сертифікаційний стандарт – аналітики повинні бути сертифіковані агентством або організацією на основі спеціально розробленої для аналітиків сертифікаційної програми, яка повинна відображати досвід, освіту, навчання та кваліфікаційне тестування;

професійний зв'язок – слід заохочувати аналітиків та їхні організації підтримувати зв'язки з визнаними професійними організаціями та асоціаціями;

аналітичні якості – аналітиків слід наймати та оцінювати на основі їхньої роботи та якостей, зокрема обов'язковими є: предметна експертиза, аналітичні методології, етика надання послуг, навички роботи з інформацією та її обробки, комунікативні навички, навички критичного мислення, комп'ютерна грамотність, об'єктивність та інтелектуальна чесність.

Крім того, було створено 18 стандартів для аналітичних продуктів за такими темами, як збір, точність, зміст, результати, плани поширення, звіти, формати, свідчення, відгуки та оцінка.

Після саміту та розроблення Національного плану обміну розвідувальними аналітичними даними (NCISP) Міжнародна асоціація начальників поліції (IACP) підтримала розробку білої книги "Intelligence Led Policing: The New Intelligence Architecture" [11], у якій зазначено, що поліцейська діяльність, керована аналітичною розвідкою, – це спільне підприємство, засноване на вдосконаленні розвідувальних операцій... для імплементації Intelligence Led Policing ... аналітична розвідка має бути включена в процес планування для відображення суспільних проблем. Обмін інформацією має стати політикою... найголовніше, аналітична розвідка має залежати від якісного аналізу даних.

Зрозумілими для фахівців є і сучасні вимоги до розвитку аналітичної розвідки. Аналітичний центр Rand Corporation зазначив, що зміни в підходах поліції до злочинності є необхідними "... якщо поліцейські організації не адаптуються, це зроблять погані хлопці, і вони будуть переможцями" [21, с. 2]. "ILP має вплив як на організацію роботи поліції, так і на те, як вона виконує свою роботу", – продовжували вони [21, с. 36].

Аналіз займає центральне місце в поліцейській діяльності, керованій аналітичною розвідкою. Rand Corporation продовжив: "...ключовим компонентом ILP є інтеграція результатів досліджень у стандарти поліцейської практики. Це вимагає збору даних, укомплектування штатних аналітиків і доручення інтегрувати аналіз у заходи з покращення якості" [21, с. 33]. Водночас метою всього цього процесу є "Прогнозна поліцейська діяльність... ..." [21, с. 33].

Багато хто зараз впроваджує або планує перехід до ILP за допомогою збору даних, баз даних і різноманітних аналітичних інструментів. Але потрібно більше.

Як зазначалося раніше, має бути доступним додаткове навчання для аналітиків, менеджменту аналітичних підрозділів та керівників правоохоронних органів. Потрібна додаткова література, що висвітлює діяльність у цій галузі. Необхідно упроваджувати технологію, яка б відповідала викликам інформаційного вибуху. Ці зусилля потребують не лише експертних знань, а й фінансування. Все це вимагає лідерства.

Таким чином, упровадження та розвиток в Україні моделі правоохоронної діяльності, керованої аналітичною розвідкою (*Intelligence-Led Policing – ILP*), передбачає, перш за все, розуміння її не лише як певної процедури аналітичного процесу, а системне та комплексне сприйняття її як нової філософії правоохоронного менеджменту. Наразі вивчення зарубіжного досвіду, врахування проблемних питань, визначення усього комплексу завдань та пріоритетів щодо упровадження ILP є відправним моментом процесу успішної імплементації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кардашевський Ю.Р. Становлення моделі правоохоронної діяльності, керованої аналітичною розвідкою. Наука і правоохорона. 2023. № 1. С. 117–125.
2. Smith, Angus. *Intelligence Led Policing*. Lawrenceville, NJ: International Association of Law Enforcement Intelligence Analysts. 1997.
3. Global Justice Information Sharing Initiative. National Criminal Intelligence Sharing Plan. Washington, DC: U.S. Department of Justice. 2003.
4. Ratcliffe, J. H. *Intelligence-Led Policing*. 2nd edn. New York: Routledge. 2016. 222 p.
5. Carter, J. G. Institutional pressures and isomorphism: the impact on intelligence-led policing adoption. *Police Quarterly*. 2016. Vol. 19(4). P. 435–460.
6. Carter, D. L. *Law Enforcement Intelligence: A Guide for State, Local, and Tribal Law Enforcement Agencies*. 2nd edn. Washington, DC: Office of Community Oriented Policing Services, U.S. Department of Justice. 2009.
7. Carter, J. G. *Intelligence-Led Policing: A Policing Innovation*. El Paso, TX: LFB Scholarly Publishing. 2013.
8. Cope, Nina. Intelligence-led Policing or Policing-led Intelligence? Integrating Volume Crime Analysis into Policing. *British Journal of Criminology*. Vol. 44 (2). 2004. P.188-203.
9. Ratcliffe, Jerry. *Intelligence-Led Policing and the Problems of Turning Rhetoric into Practice*. Policing and Society. 2002.
10. Heaton, Robert. The Prospects for Intelligence-Led Policing: Some Historical and Quantitative Considerations. *Policing and Society*. 2000. Vol. 9. P.337-356.
11. Peterson, Marilyn. *Intelligence-Led Policing: The New Intelligence Architecture*. Washington: US Department of Justice. 2005.
12. Maguire, Mike and John, Tim. *Intelligence, Surveillance and Informants: Integrated Approaches*. London: Home Office. 1995.
13. Anderson, Richard. *Intelligence-Led Policing: A British Perspective*. Angus Smith, editor. Lawrenceville, NJ: IALEIA. 1997
14. Porter, Russ. *Getting Started in Intelligence-Led Policing*. Angus Smith, editor. Lawrenceville, NJ: IALEIA. 1997
15. Smith, Angus. *Intelligence Led Policing*. Lawrenceville, NJ: International Association of Law Enforcement Intelligence Analysts. 1997.
16. Robertson, Simon. *Intelligence-Led Policing: a European View*. Angus Smith (ed). Lawrenceville, NJ: International Association of Law Enforcement Intelligence Analysts. 1997.

17. Modafferi, Peter and Philip Lynn. *Local Law Enforcement and Intelligence Led Policing / Intelligence Models and Best Practices*. Lawrenceville, NJ: International Association of Law Enforcement Intelligence analysts. 1999.

18. International Association of Chiefs of Police. (IACP). *Criminal Intelligence Model Policy*. Alexandria, VA: IACP. 2003.

19. National Criminal Intelligence Service. *National Intelligence Model*. London, U.K.: National Criminal Intelligence Service. 2000.

20. International Association of Chiefs of Police. (IACP). *Criminal Intelligence Sharing: A national plan for intelligence-led policing at the local, state and federal levels*, report from the IACP Intelligence Summit. Alexandria, VA: International Association of Chiefs of Police. 2002.

21. Gregory Treverton, Matt Wollman, Elizabeth Wilke and Deborah Lai. *Moving Toward the Future of Policing*. Santa Monica, CA: Rand Corporation. 2011.

REFERENCES

1. *Kardashevskiy, Yu.R.* (2023). Stanovlennya modeli pravookhoronnoyi diialnosti, kerovanoi analitichnoi rozvidkoiu. "Establishment of a model of law enforcement driven by analytical intelligence". *Nauka i Pravookhorona*. No. 1. P. 117-125 [in Ukrainian].

2. *Smith, Angus* (1997). *Intelligence Led Policing*. Lawrenceville, NJ: International Association of Law Enforcement Intelligence Analysts [in English].

3. *Global Justice Information Sharing Initiative*. *National Criminal Intelligence Sharing Plan*. Washington, DC: U.S. Department of Justice. 2003 [in English].

4. *Ratcliffe, J.H.* (2016). *Intelligence-Led Policing*. 2nd edn. New York: Routledge. 222 p. [in English].

5. *Carter, J.G.* (2016). Institutional pressures and isomorphism: the impact on intelligence-led policing adoption. *Police Quarterly*. Vol. 19 (4). P. 435-460 [in English].

6. *Carter, D.L.* (2009). *Law Enforcement Intelligence: A Guide for State, Local, and Tribal Law Enforcement Agencies*. 2nd edn. Washington, DC: Office of Community Oriented Policing Services, U.S. Department of Justice [in English].

7. *Carter, J.G.* (2013). *Intelligence-Led Policing: A Policing Innovation*. El Paso, TX: LFB Scholarly Publishing [in English].

8. *Cope, Nina* (2004). Intelligence-led Policing or Policing-led Intelligence? Integrating Volume Crime Analysis into Policing. *British Journal of Criminology*. Vol. 44 (2). P. 188-203 [in English].

9. *Ratcliffe, Jerry* (2002). *Intelligence-Led Policing and the Problems of Turning Rhetoric into Practice*. *Policing and Society* [in English].

10. *Heaton, Robert* (2000). The Prospects for Intelligence-Led Policing: Some Historical and Quantitative Considerations. *Policing and Society*. Vol. 9. P. 337-356 [in English].

11. *Peterson, Marilyn* (2005). *Intelligence-Led Policing: The New Intelligence Architecture*. Washington: US Department of Justice [in English].

12. *Maguire, Mike and John, Tim* (1995). *Intelligence, Surveillance and Informants: Integrated Approaches*. London: Home Office [in English].

13. *Anderson, Richard* (1997). *Intelligence-Led Policing: A British Perspective*. Angus Smith, editor. Lawrenceville, NJ: IALEIA [in English].

14. *Porter, Russ* (1997). *Getting Started in Intelligence-Led Policing*. Angus Smith, editor. Lawrenceville, NJ: IALEIA [in English].

15. *Smith, Angus* (1997). *Intelligence Led Policing*. Lawrenceville, NJ: International Association of Law Enforcement Intelligence Analysts [in English].

16. *Robertson, Simon* (1997). *Intelligence-Led Policing: a European View*. Angus Smith (ed). Lawrenceville, NJ: International Association of Law Enforcement Intelligence Analysts [in English].

17. *Modafferi, Peter and Philip Lynn* (1999). *Local Law Enforcement and Intelligence Led Policing / Intelligence Models and Best Practices*. Lawrenceville, NJ: International Association of Law Enforcement Intelligence analysts [in English].

18. International Association of Chiefs of Police (IACP) (2003). *Criminal Intelligence Model Policy*. Alexandria, VA: IACP [in English].

19. National Criminal Intelligence Service. *National Intelligence Model*. London, U.K.: National Criminal Intelligence Service. 2000 [in English].

20. International Association of Chiefs of Police (IACP) (2002). *Criminal Intelligence Sharing: A national plan for intelligence-led policing at the local, state and federal levels*, report from the IACP Intelligence Summit. Alexandria, VA: International Association of Chiefs of Police [in English].

21. *Gregory Treverton, Matt Wollman, Elizabeth Wilke and Deborah Lai* (2011). *Moving Toward the Future of Policing*. Santa Monica, CA: Rand Corporation [in English].

UDC 351.741

Kardashevskiy Yurii,

PhD in Law, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine,

Lviv, Ukraine,

ORCID ID 0009-0009-8940-6384

INTELLIGENCE-LED POLICING TRANSFORMATION

The article focuses on modern issues of law enforcement reform based on the introduction of a new model of Intelligence-Led Policing (ILP). A brief definition of this model is provided, along with key points for successful implementation. Attention is focused on the necessity of simultaneous implementation of three elements: timely and high-quality production of analytical products, their use in the preparation of strategies and plans, as well as analysis of the impact of these strategies on crime. These elements were later supplemented by mandatory information exchange.

The processes of formation of ILP in Great Britain and the USA are described. The contents of the main activities and key elements of the ILP, which require the implementation and compliance with certain requirements, are disclosed. Attention is focused on the defined missions of the analytical intelligence function in the activities of law enforcement agencies, standards of analytical intelligence and requirements for the expertise of analysts.

The following standards have been identified for analysts: educational, training, continuing education, educational development, certification, constant communication and analytical qualities of an analyst, which are focused on: subject expertise, analytical methodologies, ethics of service provision, skills in working with information and its processing, communication skills, critical thinking skills, computer literacy, objectivity and intellectual honesty.

Keywords: Intelligence-Led Policing, ILP, police activity, intelligence, IACP, IALEIA.

Отримано 18.10.2023

© Kardashevskiy Yurii, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).5](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).5)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhorona.com/>

Колесник Вікторія Анатоліївна,
науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
аспірантка Державної наукової установи
“Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України”
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-1860-7866

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ЛІКВІДАЦІЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ПРИРОДНОГО ХАРАКТЕРУ ЯК ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено функції держави, спрямовані на забезпечення безпеки, захисту прав і свобод громадян, соціального захисту населення, охорони навколишнього природного середовища. Розглянуто роль і місце держави у загальному керівництві та організації попередження і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру. Установлено, що від рівня виконання державою своїх функцій у сфері цивільного захисту залежить ступінь захисту та добробут громадян, мінімізація втрат і негативних наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру та побудова безпекового середовища.

Ключові слова: надзвичайні ситуації природного характеру, функція держави, правове забезпечення, резилієнтність суспільства, безпекове середовище.

У центрі уваги більшості сучасних цивілізованих країн світу знаходяться питання, пов'язані із надзвичайними ситуаціями природного характеру (далі – НС природного характеру). Це надмірне використання природних ресурсів і недбале ставлення до природи, втрата біорізноманіття; ускладнення процесів відновлення після НС природного характеру. Унаслідок збройних конфліктів збільшується кількість і різновиди інфекційних захворювань; морських, ґрунтових і повітряних забруднень; нерегульована міграція людей, тварин і птахів. Серед всього перерахованого розмаїття негативних наслідків НС природного характеру, слід відзначити найбільш поширений для багатьох країн світу – недостатню підтримку постраждалого населення та забруднення довкілля. Тому від того, як суспільство та держава готові до надзвичайних ситуацій будь-якого характеру (далі – НС) та здатні ефективно відповідати на них, залежить забезпечення безпеки, захисту та стійкості в умовах небезпеки. Для забезпечення готовності до них і мінімізації впливу НС на функціонування держави розробляються стабілізаційні заходи. Ефективність таких заходів ґрунтується на здатності країни у короткий термін максимально задовольнити потреби населення країни, реалізувати їх соціально-економічні інтереси, адаптувати системи до нових умов і викликів сьогодення.

© Kolesnyk Victoriia, 2023

Для України зазначені проблемні питання також є актуальними. Про що свідчить закріплення в Основному Законі таких положень: людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека є найвищою соціальною цінністю; забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави. Держава як організаційна структура влади таким чином показує, що за допомогою права спрямовує свою діяльність на потреби суспільства та населення, задоволення їх інтересів. За допомогою не просто права, а із дотриманням принципу верховенства права, держава реалізовує свої функції, які, відповідають взятим перед Українським народом зобов'язанням.

Залежно від факторів впливу, загроз та проблем, які виникають у конкретний час, держава адаптує свою функції та зосереджує зусилля на актуальних напрямках своєї діяльності. Спрямування зусиль на конкретних напрямках допомагає ефективно відповідати на найбільш нагальні проблеми в конкретний час.

Так, із метою попередження надзвичайних ситуацій узагалі та природного характеру зокрема, а також, у разі їх виникнення в нашій державі, на законодавчому рівні визначено організаційно-правовий механізм діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування у сфері цивільного захисту. Від того, як буде працювати цей механізм, залежить безпека в суспільстві (країні) взагалі та окремо кожної людини як складової цього суспільства, а також ефективність та успішність вирішення проблемних питань, пов'язаних із забезпеченням захисту населення, територій і навколишнього середовища в умовах виникнення НС. Таким чином, держава за допомогою правового регулювання визначає напрями діяльності суб'єктів забезпечення цивільного захисту, правила, порядок їх дій і повноваження.

Мета цієї статті – висвітлення правових форм реалізації функції держави з попередження та ліквідації НС природного характеру

Проблематика, пов'язана із попередженням і ліквідацією НС, є стратегічно важливою у межах забезпечення безпеки та стабільності суспільства в умовах непередбачуваних обставин. Підтвердженням цього є дослідження Костицького В.В., Могил С.К. щодо становлення функцій держави із запобігання і подолання наслідків НС; Барила О.Г., Волянського П.Б., Гур'єва С.О., Кузніченка С.О., Кулешова М.М., Садкового В.П., Проневича О.С., Тютюника В.В., Федорчука В.В. – стосовно попередження та ліквідація НС із позиції викликів і ризиків; Кобко Є.В., Саміло А.В., Чалий Д.О., Яковчук Р.С. – про правові основи реалізації заходів цивільного захисту в мирний час та в особливий період.

У сфері цивільного захисту завжди існують ризики появи нових загроз, а тому Україна як демократична, правова держава має постійно удосконалювати законодавчі механізми реалізації своїх функцій у цій сфері, що і стало підставою для цього наукового дослідження.

Прогрес у сучасному суспільстві, окрім позитивних наслідків, призвів до збільшення кількості подій і ситуацій, які за пороговими значеннями віднесено до НС. НС є тими ситуаціями, які загрожують життю, здоров'ю та безпеці людей, наносять значні збитки матеріальним цінностям і довкіллю. Процес реагування на НС вимагає

рішучого та координованого втручання держави, оскільки можуть миттєво наростати (збільшуватися негативні наслідки) та мати серйозні наслідки для суспільства в цілому. Спільні та вчасні дії значно полегшують процес ліквідації наслідків НС, зменшують втрати. У такий спосіб держава виконує свою основну функцію, яка полягає у забезпеченні безпеки, добробуту та захисту свого населення, територій та довкілля від небезпек.

Ткаченко В.Д. та Пушняк О.В., вважають, що функціональне призначення держави полягає у впливі на суспільні процеси в різних сферах життя, вона долає суперечності між інтересами різних соціальних груп і таким чином забезпечує нормальний розвиток суспільства. Цей вплив справляється завдяки різним напрямам діяльності держави, основні з яких у теорії держави і права мають назву функцій. Вони є основними напрямками діяльності держави, які виражають її сутність і соціальне призначення в галузі управління справами суспільства [1, с. 89].

На думку Васильєва А.С., функції, які виконує держава, є вельми різноманітні за змістом і цариною прояву. Науковець вважає, що за тривалістю дії функції держави поділяють на постійні і тимчасові. Постійні виконуються державою протягом тривалого часу і найчастіше властиві державі на багатьох стадіях її існування. Тимчасові функції зумовлені специфікою суспільного розвитку на певних історичних етапах і мірою зникнення такої специфіки втрачають своє значення. За значущістю для діяльності державного механізму функції держави можна поділити на основні (головні) і другорядні (похідні, допоміжні). До основних функцій слід віднести такі, що мають пріоритетне значення на конкретному етапі розвитку суспільства (економічна, соціальна, екологічна функції). До другорядних слід віднести функції, що мають супутній, допоміжний або обслуговуючий характер. За формами діяльності, що ґрунтується на засаді розподілу влади, функції держави можна поділити на законотворчі, управлінські і судові (правоохоронні).

Ця класифікація відбиває механізм реалізації державної влади. Як зазначає Васильєв А.С., кожна із вказаних функцій здійснюється зазвичай сукупністю державних органів, що належать до однієї з гілок влади – законодавчої, виконавчої або судової. Іноді окремо виділяють контрольно-наглядову функцію, що реалізується різноманітними правоохоронними органами, які здійснюють державний нагляд і контроль за законністю. Загальноприйнятою є класифікація функцій держави за сферами діяльності на внутрішні та зовнішні, які взаємопов'язані між собою, діють у певній єдності, доповнюючи одна одну. Водночас у кожній функції можна виділити низку підфункцій, у яких відбуваються процеси кількісних і якісних накопичень щодо реалізації важливих для суспільства завдань і цілей. На відміну від самостійних функцій, що виражають суть і соціальне призначення держави, підфункції втілюють специфічно особливе в межах конкретного напряму діяльності державного механізму й у його впливі на суспільні відносини [2, с. 91–92].

На переконання Скакун О.Ф., кожна функція держави зумовлена її сутністю, соціальним призначенням; характеризується комплексністю, внутрішньою єдністю, системними цілеспрямованими зв'язками між видами діяльності держави; відзначається

відомою самостійністю, однорідністю, повторюваністю. Вчена зазначає, що внутрішні і зовнішні функції держави існують “у часі”: зміст усталених функцій змінюється, оновлюється на різних етапах розвитку; під тиском внутрішніх і зовнішніх чинників (проблеми екології, боротьба з бідністю, міжнародним тероризмом тощо) з’являються нові функції, а старі зникають. Нерідко похідні функції (оподаткування і фінансового контролю) набувають значення головних, а разом із постійними раз-у-раз виникають тимчасові (боротьба зі стихійним лихом). Внутрішні функції впливають на зовнішні і навпаки [3, с. 133, 135–136].

Зазначене визначає загальний каркас функціонування будь-якої держави, яка відзначається складною, взаємопов’язаною системою, яка працює на користь суспільства та його членів. І вказана система повинна працювати із дотриманням верховенства права. Оскільки цей принцип є фундаментальним для діяльності сучасної держави. Принцип верховенства права є основним принципом демократичної правової системи, який підтримує державу в служінні інтересам громадян і забезпеченні їх добробуту, захищає основні принципи справедливості та рівноправ’я. Цей принцип передбачає, що всі – як громадяни, так і урядові структури – повинні підкорятися законам, і закони повинні бути визначені та прийняті відповідно до встановлених правил і процедур. Верховенство права передбачає, що ніхто, включаючи урядові структури та осіб, не може діяти поза межами закону.

Верховенство права сприяє стабільності, прозорості та справедливості в суспільстві, а держава виступає у ролі гаранта дотримання цього принципу. Держава за допомогою влади здійснює ефективне управління суспільством як цілісної системи. За допомогою права вона нормативно регулює, упорядковує, охороняє та сприяє розвитку суспільних відносин і забезпечує добробут громадян.

Верховенство права допомагає забезпечити стабільність, справедливість та законність у суспільстві, а кожна функція держави – діяти в межах цього принципу, щоб забезпечити ефективне та справедливе управління.

У своєму дослідженні Козюбра М.І. зазначає, що правове регулювання має державну забезпеченість. Держава гарантує єдність, системність, результативність і загальну ефективність правового регулювання. Зокрема, держава встановлює загальні засади правового регулювання, здійснює нормотворчість та правозастосування, розв’язання конфліктів між суб’єктами права. Водночас слід наголосити, що в правовому регулюванні – у певних межах та формах – беруть участь й інші суб’єкти права, які зацікавлені в правовому упорядкуванні суспільних відносин і використовують для цього необхідні юридичні засоби і способи. Усі елементи правового регулювання є взаємообумовленими і становлять механізм правового регулювання, тобто логічно узгоджену, динамічну систему уніфікованих юридичних засобів і способів, необхідну й достатню для забезпечення результативного правового регулювання суспільних відносин. Повнота та дієвість такого механізму є необхідною й достатньою умовою ефективного правового регулювання [4, с. 96].

За допомогою правового регулювання визначається баланс між стабільністю суспільства та потребами населення. Держава встановлює правила, закони та політики,

які становлять основу для організації та функціонування суспільства. Це регулювання враховує різні напрями діяльності держави, включаючи економіку, соціальні відносини, права та обов'язки громадян тощо. Слід зазначити, що реалізація конституційних і законодавчих норм грає важливу роль у формуванні сучасної державності з урахуванням соціального та правового контексту. Зміст цього контексту полягає у дотриманні прав, свобод і законних інтересів громадян. Він відіграє важливу роль у визначенні засобів, форм і методів управлінської діяльності держави щодо забезпечення об'єктивних умов життєдіяльності всього суспільства, гідних умов життя людини, її здоров'я, навколишнього природного середовища, соціально-культурних, економічних і політичних умов тощо. Загалом, правове регулювання дозволяє державі визначати правила гри, які забезпечують баланс між стабільністю та потребами громадян, а також справедливість та ефективність управління суспільством.

Досліджуючи питання системи правового регулювання в умовах надзвичайних ситуацій, Кузніченко С.О. висловив свою думку, що сама система являє собою сукупність законів та підзаконних нормативних актів, які створюють правове поле для функціонування державних органів і життєдіяльності населення в умовах надзвичайних ситуацій. Значне зростання аварій і катастроф, стихійних лих, епідемій, епізоотій, військових конфліктів та інших надзвичайних ситуацій, породжене натуральними й антропогенними чинниками, є загрозою глобального порушення екологічної рівноваги, соціального середовища в Україні. Унаслідок чого політика держави спрямовується на формування і розвиток правової бази в надзвичайних ситуаціях у її новому стані [5, с. 53].

На стику ХХ та ХХІ століть, на думку Баранова О.А., сформувалася низка надзвичайно небезпечних цивілізаційних викликів: виснаження планетарних ресурсів – чисте повітря, вуглеводні, корисні копалини, ліси, прісна вода, родючі землі; зниження стійкості екосистеми людства; перенасичення: міст, інфраструктур, виробництв, автомобілів тощо; глобальна нестача продовольства; погіршення екології та зміна клімату тощо [6, с. 31].

Більшість із перерахованих викликів є складовими НС природного характеру, які становлять загрози для суспільства, здоров'я людей, екосистем у вигляді: великої рухливості природних явищ і можливостей поширюватися на великі відстані; проживання населення в районах, які піддаються ризику природних катастроф (гірська та прибережна територія тощо); не своєчасному або не оперативному усуненні недоліків або наслідків у інфраструктурі, які підсилюють руйнівний вплив НС природного характеру (наприклад, неякісне або незаконне будівництво може призвести до обвалення будівель під час землетрусу або паводку); довгострокового екологічного впливу на забруднення води, повітря, ґрунту тощо. Слід зазначити, що руйнівний характер і масштабність наслідків НС природного характеру впливає на різні аспекти життя суспільства і позначається на його подальшому розвитку. Це свідчить про соціальну значущість та потребу відповідної реакції держави на НС природного характеру.

Неспровокована агресія рф відносно України та її нездатність швидко реалізувати

свої наміри на полі бою сприяла виникненню таких надзвичайних ситуацій воєнного, природного та техногенного характеру, зокрема:

- захоплення Запорізької АЕС російськими військами;
- знищення греблі Каховської гідроелектростанції;
- постійні інтенсивні обстріли території нашої держави;
- застосування російськими військами проти українських військових і цивільного населення хімічних речовин;
- пошкодження росіянами приміщень підприємств, де знаходяться хімічні та небезпечні речовини, об'єктів енергосистеми тощо.

Перелічені дії є неприпустимими та небезпечними; загрожують національній безпеці та мають потенційно тяжкі наслідки для держави та суспільства взагалі. Також, ураховуючи каскадний принцип надзвичайних ситуацій, це додатковий чинник, який призведе до серйозних людських трагедій, екологічних катастроф – НС природного характеру.

Із урахуванням виникнення нових викликів і загроз на сьогодні актуальним питанням у сфері цивільного захисту є удосконалення правотворчих, правозастосовних, організаційних процесів, спрямованих на попередження та реагування на НС. Зазначимо, що завдяки такому підходу активізується виконання державою її основних функцій, які є похідними конституційного обов'язку держави, щоб забезпечувати безпеку та захист населення, територій, майна та довкілля.

Як зазначає Проневич О.С., питання безпеки та захисту населення, а також економічних і культурних об'єктів від настання та розвитку надзвичайних ситуацій нині сприймаються як складова державної безпеки з визнанням пріоритету саме цивільного захисту населення та територій від різнохарактерних загроз, що можуть виникнути протягом мирного часу на відміну від вирішення проблем цивільної оборони, орієнтованої на воєнний час. Так, на нинішньому етапі здійснюється пошук раціональної моделі забезпечення цивільного захисту [7, с. 190–191].

Для забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання і реагування на НС, забезпечення цивільного захисту населення, розв'язання нагальних суспільних проблем створено єдину державну систему цивільного захисту (далі – ЄДСЦЗ). Постановою Кабінету Міністрів України від 09 січня 2014 р. № 11 затверджено Положення про ЄДСЦЗ [8, 9], яким передбачено ієрархічну систему органів, наділених повноваженнями безпосередньо здійснювати державну владу, а також державних установ, відомств і підприємств, за допомогою яких реалізуються функції держави, пов'язані із запобіганням і реагуванням на НС, зниженням розмірів збитку і втрат тощо у мирний час та в особливий період.

У межах виконання завдань вказаною системою:

- забезпечується діяльність системи попередження та прогнозування виникнення можливих НС;
- швидко мобілізуються сили, засоби і ресурси ЄДСЦЗ;
- застосовуються або коригуються заходи, спрямовані на вирішення проблем, що виникли при НС;

- налагоджується комунікація, взаємодія та координація дій між суб'єктами забезпечення цивільного захисту та іншими залученими суб'єктами;
- інформується населення усіма доступними засобами, надаються чіткі інструкції, рекомендації щодо дій при цій НС;
- контролюється (управляється) потік інформації щодо ситуації (обстановки), яка виникла;
- визначається готовність медичної системи для надання екстреної медичної допомоги та лікування постраждалих;
- здійснюються санітарно-епідеміологічні заходи;
- проводяться евакуаційні заходи, аварійно-рятувальні та пошукові роботи;
- відбувається співпраця з міжнародними організаціями та іншими країнами для отримання допомоги та координації дій.

Звертаємо увагу, що відповідно до законодавства України залежно від масштабів і особливостей надзвичайної ситуації, що прогнозується або виникла, функціонує ЄДСЦЗ у повсякденному режимі, у режимах підвищеної готовності, надзвичайної ситуації та надзвичайного стану. Умови і порядок введення режимів підвищеної готовності та надзвичайної ситуації, перелік заходів, завдання та порядок взаємодії суб'єктів забезпечення цивільного захисту щодо запобігання та ліквідації наслідків НС у зазначених режимах визначаються Положенням про єдину державну систему цивільного захисту, що затверджується Кабінетом Міністрів України. В особливий період, у тому числі у воєнний час, ЄДСЦЗ функціонує відповідно до Кодексу цивільного захисту України та з урахуванням особливостей, що визначаються згідно з вимогами норм міжнародного гуманітарного права, законів України “Про правовий режим воєнного стану”, “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію”, а також інших нормативно-правових актів [8, 9].

Крім того, при НС органи державної влади в умовах правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, або зони надзвичайної екологічної ситуації наділяються додатковими повноваженнями для ефективної реакції на ситуацію, яка склалася для забезпечення безпеки та захисту населення. Проте важливо враховувати, що ці додаткові повноваження обмежені в часі та залишаються пропорційними самій ситуації, а також мають урахувати принцип верховенства права. Водночас забезпечення прав і свобод громадян під час НС залишається важливим пріоритетом навіть за умов надання додаткових повноважень державних органів.

За умов виникнення НС особливої важливості відбувається адекватне та ефективне реагування з боку суспільства та влади, взаємодія та порозуміння влади із населенням. Ми вважаємо, що лише дієва співпраця держави з громадськістю та різними групами суспільства може якнайкраще підсилити зусилля у реагуванні та відновленні після НС та особливо НС природного характеру; сприятиме зменшенню ризиків, а також допоможе підвищити рівень готовності населення у вигляді перебування в небезпечних районах (місцях). Ми вважаємо, що це є кроком до побудови резилієнтного суспільства, яке має здатність ефективно реагувати на НС та швидко відновлюватись після них.

Засекіна Л.В., Глова І.В. переконанні, що з початком повномасштабного вторгнення

росії в Україну світ українців змінився. Страх, тривогу, невизначеність у майбутньому та невпевненість відчув і відчуває кожен українець. Сьогодення вимагає від українців такого рівня стійкості, якої більшість із нас раніше ніколи не відчувала. Подолання деструктивних наслідків загроз вимагає запровадження заходів зі збереження та відновлення психологічного здоров'я громадян: надання комплексного спектру послуг тим, хто постраждав від травми та потребують допомоги; посилення кооперації між владою та громадянами, створення центрів психологічної допомоги населенню та центрів громадської резиліентності, які б інтегрували в собі систему надання соціальної, психологічної та юридичної допомоги громадянам. Такі речі, як соціальна підтримка, адаптивні навички подолання та здатність використовувати свої внутрішні сили можуть допомогти розвинути та зміцнити резиліентність українців [10, с. 174–175].

Серед іншого важливим моментом є розгортання, згідно з рівнем НС, діяльності відповідних спеціальних органів управління – комісій з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій. У цей період застосовуються деякі правообмеження для населення та суб'єктів господарювання. Визначається територія впливу негативного фактору – територія надзвичайної ситуації. Заходи, що мають здійснюватися в таких умовах закріплюються в нормативно-правових актах. Вони необхідні для безпеки та захисту населення, територій, довкілля.

У своїй праці Кузниченко С.О. доводить, що при виникненні надзвичайних ситуацій, а особливо при складаному комплексному характері їх походження, перестають працювати звичайні повсякденні соціальні і правові механізми. Державна влада для реалізації своїх завдань застосовує можливості правового забезпечення – вводить надзвичайні режими, і організаційне забезпечення – створює спеціальну систему управління, визначені органи державної влади й управління наділяються надзвичайними повноваженнями, створюються надзвичайні органи управління (комісії, штаби, комендатури) – органи управління спеціальної компетенції. Усе це вводиться з метою нормалізації обстановки у найкоротший термін, усунення загроз небезпеки, повернення до повсякденної системи управління, надання допомоги постраждалим, ліквідації і локалізації надзвичайних ситуацій [5, с. 55].

На сучасному етапі розвитку цивілізації, питання захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій є значимими не лише для держави, на території якої виникла НС, а й для інших насамперед сусідніх держав. Яскравим прикладом є похідні наслідки НС, які відбуваються на території нашої держави через воєнні дії, артилерійські обстріли, авіаційні атаки та інші форми насильства. Ці наслідки створюють умови для виникнення НС природного характеру у вигляді:

- загрози фізичній безпеці та життю мирного населення;
- погіршення умов життєдіяльності населення унаслідок руйнування інфраструктури: мостів, доріг, тепло- та електростанцій, водопровідних систем тощо;
- необхідності у швидкій масовій евакуації населення з районів бойових дій;
- виникнення гуманітарної кризи з великою кількістю поранених, потребуючих медичної допомоги, а також біженців, яким потрібен притулок та гуманітарна допомога;
- забруднення навколишнього середовища, наприклад, у результаті викидів токсичних речовин або пошкодження промислових об'єктів;

– збільшення ризиків поширення інфекційних захворювань через обмежений доступ до медичної допомоги та погіршення гігієнічних умов тощо.

Сучасні НС потребують не менш сучасних підходів до їх вирішення. На нашу думку, нові підходи до планування і реалізації заходів із цивільного захисту сприяють оперативному та ефективному вирішенню завдань, допомагають зменшити негативний вплив НС на життя, здоров'я і майно населення, довкілля, а також дозволяють забезпечити соціальний, економічний і політичний добробут громадян – будувати безпекове середовище, де не ведуться активні бойові дії, а людина може жити (відчувати себе) у безпеці, працювати і розвиватися, знати, що основні її права та потреби гарантовано захищені. Побудова такого середовища можлива за умов взаємодії правових, економічних, соціальних і політичних чинників, які сприяють стабільності та благополуччю людини.

Як зазначає Могил С.К., очевидним є те, що сучасна держава дедалі частіше діятиме в екстремальних ситуаціях, для чого вона мусить вносити певні корективи у методи діяльності традиційних державних органів і створювати нові структури, максимально здатні за своїм характером до такого роду діяльності. Для України здатність державної влади діяти ефективно в екстремальних умовах має особливе значення. При цьому йдеться не тільки про виділення в системі функцій нашої держави самостійного напрямку її діяльності в екстремальних ситуаціях. Актуальними є її, по-перше, нормативно-правове забезпечення, по-друге, державно-інституціональне оформлення і, по-третє, фінансування, яке забезпечує ефективну діяльність відповідних органів [11, с. 3].

Удосконалення правотворчих і правозастосовних, організаційних процесів у сфері цивільного захисту вкрай важливе для ефективного попередження та реагування на надзвичайні ситуації різної генези, оскільки допомагає:

- адаптувати до сучасних викликів та ризиків закони та нормативно-правові акти;
- розробляти нові та вдосконалювати наявні нормативи у сфері цивільного захисту із урахуванням нових технологій, ризиків і підходів;
- вдосконалювати організаційні та управлінські структури, які відповідають за управління та координацію дій у кризових ситуаціях;
- унормувати тренування та навчання для якісної підготовки до дій при надзвичайних ситуаціях;
- розвивати та впроваджувати ефективні, сучасні системи зв'язку для швидкого обміну інформацією між відповідальними органами та службами;
- забезпечувати інформаційну прозорість;
- вдосконалювати національну систему цивільного захисту, уніфікувати підходи тощо.

Зазначене сприяє створенню механізмів (систем), які є більш адаптованими до сучасних викликів та забезпечують високий рівень готовності до дій у разі виникнення НС і стратегічно важливими для забезпечення ефективного управління кризовими ситуаціями та мінімізації негативних наслідків. Ці механізми (системи) також допомагають забезпечувати високий рівень готовності та ефективного реагування при НС природного характеру.

Ми погоджуємося з позицією Федорчака В.В., який переконаний, що у нинішніх умовах провідною метою державної політики у сфері цивільного захисту є забезпечення необхідного рівня особистої безпеки людини, а також безпеки суспільства і держави у цілому в межах обґрунтованих, із наукового погляду, критеріїв допустимого ризику. В якості одного з ключових напрямів державної політики у сфері цивільного захисту виступає розробка та впровадження заходів, орієнтованих на профілактику надзвичайних ситуацій (запобігання їх виникненню та зменшення масштабів їх розвитку) [12, с. 214].

На думку Скакун О.Ф., всебічні історичні перетворення в суспільстві викликають зміни в сутності й соціальному призначенні держави, а це потребує модифікації її функцій. Наповнюється новим змістом соціальна функція, основним призначенням якої є забезпечення державою гідних умов життя для людини. Проголошення Конституцією України принципу верховенства права вимагає наповнення новим змістом усіх функцій держави, в тому числі правоохоронної і правозахисної, оновлення механізму здійснення функцій, налагодження систем юридичних інститутів, механізмів і процедур для дієвого захисту основоположних прав і свобод людини, її гідності [3, с. 136].

Вважаємо, що постійна зміна умов і джерел виникнення нових викликів, загроз; ведення на значній території України активних бойових дій; зміни у навколишньому середовищі та здоров'ї людини потребують оновлення змісту функцій держави у вигляді удосконалення державної системи у сфері цивільного захисту з використанням можливостей правотворчих і правозастосовних процесів.

Державні механізми повинні бути гнучкими та здатними швидко адаптуватися до нових умов, що дозволить досягти резилієнтності суспільства (держави) – ефективно впоратися з кризовою ситуацією, адаптуватися до неї та швидко відновити нормальне своє функціонування. Незважаючи на виникнення небезпеки чи будь-якої надзвичайної ситуації, а особливо НС природного характеру, держава може продовжувати існувати та функціонувати з мінімальними збитками і втратами, а також можливим найшвидшим відновленням після НС.

Це сприятиме більш ефективному та адаптивному управлінню під час планування заходів із попередження та реагування на НС природного характеру. Крім того, буде вказувати на здатність держави забезпечувати безпеку та захист свого населення, територій, природного середовища та майна; протистояти викликам, загрозам, які призводять до виникнення надзвичайних ситуацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цвік М.В., Петришин О.В., Авраменко Л.В. та ін. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юрид. вищих навч. закладів. Харків: Право, 2009. 584 с.
2. Теорія права і держави : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук А.С. Васильєва. Київ: КНТ, 2010. 403 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге видання. К.: Алерта; КНТ; ЦУП, 2010. 520 с.
4. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
5. Кузнiченко С.О. Державне управління в надзвичайних ситуаціях: проблеми правового забезпечення. Юридичний вісник. 2010. № 3 (16). С. 52–56.

© Kolesnyk Victoriia, 2023

6. Баранов О.А. Цивілізаційна місія цифрових трансформацій. Інформація і право. 2023. № 3 (46). С. 25–41.
7. Проневич О.С. Державне управління у надзвичайних ситуаціях: концептуально-правовий базис та інституційна надбудова. Форум права. 2015. № 5. С. 190–191.
8. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 02.04.2023).
9. Положення про єдину державну систему цивільного захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 09 січня 2014 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#n10> (дата звернення: 29.05.2023).
10. Університет і місто: стратегії та практики взаємодії: колективна монографія / за ред. Дмитра Шевчука, Лариси Засекіної, Олега Лагоднюка. Острого: Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2022. 340 с.
11. Могил С.К. Сучасна держава в екстремальних ситуаціях: нормативи, органи, функції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса: Одеська нац. юрид. академія, 2003. 15 с.
12. Федорчак В.В. Механізми державного управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій в Україні: дис. ... д-ра наук з держ. управління: 25.00.02. Харків: Нац. ун-т цивільного захисту України, 2018. С. 429.

REFERENCES

1. *Tsvik, M., Petryshyn, O., Avramenko, L.* and others (2009). *Zahalna teoriia derzhavy i prava. “General theory of state and law”*: a textbook for law students. Kharkiv: Law. 584 p. [in Ukrainian].
2. *Teoriia prava i derzhavy. “Theory of law and state”*: a textbook / ed. by general ed. Doctor of Juridical Sciences A.S. Vasyliiev. Kyiv: KNT, 2010. 403 p. [in Ukrainian].
3. *Skakun, O.F.* *Teoriia prava i derzhavy. “Theory of law and the state”*: a textbook. 2nd edition. K.: Alert; KNT; TsUP, 2010. 520 p. [in Ukrainian].
4. *Zahalna teoriia prava. “General theory of law”*: a textbook / by general ed. E. Koziubra K.: Vaite, 2015. 392 p. [in Ukrainian].
5. *Kuznichenko, S.O.* (2010). *Derzhavne upravlinnia v nadzvychainykh sytuatsiakh: problemy pravovoho zabezpechennia. “State management in emergency situations: problems of legal support”*. Legal Bulletin. No. 3(16). P. 52-56 [in Ukrainian].
6. *Baranov, O.A.* (2023). *Tsyvilizatsiina misiia tsyfrovyykh transformatsii. “Civilization mission of digital transformations”*. Information and law. No. 3(46). P. 25–41 [in Ukrainian].
7. *Pronevych, O.S.* (2015). *Derzhavne upravlinnia u nadzvychaynykh sytuatsiakh: kontseptualno-pravovyi bazys ta instytutsiina nadbudova. “State management in emergency situations: conceptual and legal basis and institutional superstructure”*. Law Forum. No. 5. P. 190-191 [in Ukrainian].
8. *Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. “Civil Protection Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 02.10.2012 No. 5403-VI*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>. (Date of Application: 02.04.2023) [in Ukrainian].
9. *Polozhennia pro yedynu derzhavnu systemu tsyvilnoho zakhystu. “Regulations on the unified state system of civil protection”*: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 9, 2014 No. 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#n10>. (Date of Application: 29.05.2023) [in Ukrainian].
10. *Univertyet i misto: stratehii ta praktyky vzaiemodii. “University and city: strategies and practices of interaction”*: collective monograph / edited by Dmytro Shevchuk, Larysa Zasekina, Oleh Lahodniuk. Ostrog: View of the National Ostroh Academy University, 2022. 340 p. [in Ukrainian].
11. *Mohyl, S.K.* (2003). *Suchasna derzhava v ekstremalnykh sytuatsiakh: normatyvy, orhany, funktsii. “Modern state in extreme situations: norms, bodies, functions”*: autoref. thesis ... Candidate of Juridical Sciences: 12.00.01. Odesa: Odesa National Law Academy. 15 p. [in Ukrainian].

12. *Fedorchak, V.V.* (2018). *Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia ryzykamy vynykennia nadzvychainykh sytuatsiy v Ukraini*. "Mechanisms of state management of emergency risks in Ukraine": diss. ... Doctor of Juridical Sciences from the state management: 25.00.02. Kharkiv: National University of Civil Defense of Ukraine. 429 p. [in Ukrainian].

UDC 351.862

Kolesnyk Victoriia,

Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine,
Graduate student of the State Scientific Institution Institute of Information, Security and
Law of The National Academy of Legal Sciences of Ukraine
(SSI IISL of the NALS of Ukraine),
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-1860-7866

PREVENTION AND ELIMINATION OF NATURAL DISASTERS AS A FUNCTION OF THE STATE: LEGAL ASPECT

The article examines the functions which are derived from the constitutional duty of the State to ensure security and protection of the population, territories, property and the environment. The author emphasizes that the enshrined duty of the state reflects the basic principles and values on which the State is based and determines its obligations to the population. As a result of various historical, social, economic and political factors, the state has certain functions which are enshrined in the Constitution and other fundamental legislative acts. Over time, they may change and vary depending on historical circumstances and the political system.

The article shows that one of the tools for the state to fulfill its functions is legal regulation in compliance with the rule of law. It defines the main areas of government activity in the context of protecting citizens and the state's interests. In ensuring the rights and freedoms of citizens, the state guarantees them justice and equality before the law. The national legal regulation of social relations in the field of civil protection is focused in the vast majority of cases on the protection and security of life, health, property and natural resources in conditions of danger in peacetime.

It has been demonstrated that civil protection encompasses a range of factors, such as safeguarding individuals, shielding communities, territories, and the environment from natural disasters, as well as preserving property. These emergencies, in the absence of any restrictions, can lead to serious threats and negative consequences, as well as adversely affect the socio-economic development of the state.

A unified state civil protection system has been created to ensure an effective and coordinated response to emergencies of various origins. The system aims to protect the population, property, territories, and the environment, reduce losses, and solve urgent social problems. Its activities are aimed at creating a coordinated and effective mechanism to ensure the safety and protection of citizens in the face of the occurrence and development of specific

© Kolesnyk Victoriia, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).6](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).6)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhorona.com/>

types of hazards. The author emphasizes that under the conditions established by law, public authorities are vested with additional powers with due regard for the rule of law.

Today, as new challenges and threats arise, new requirements for protection are being put forward. This has an inherent impact on the life of a person, the state and society. Law-making, law enforcement and organizational processes aimed at preventing and responding to natural disasters are being improved. New modern mechanisms (systems) of civil protection are being created. Flexible and innovative strategies are being developed to counteract emerging hazards and minimize their impact on people's lives and the stability of society.

It is emphasized that resilience is becoming the answer to modern changes. It is fundamental to preventing and reducing existing risks and challenges, reducing the impact and vulnerability of the population, and increasing the level of preparedness of the population for emergencies of various genesis.

The author asserts that these approaches enhance the state's ability to perform its functions, ensuring the safety and protection of the population, territories, property, and the environment.

Keywords: natural emergencies, state function, legal support, societal resilience, security environment.

Отримано 20.10.2023

УДК 630

Користін Олександр Євгенійович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9056-5475

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ У СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА

У статті акцентовано увагу на сучасних проблемах розвитку лісового господарства, зокрема щодо формування інституційної спроможності у цій сфері державного управління. Здійснено теоретичний аналіз щодо сутності терміна “інституційна спроможність”. На основі експертної думки та отриманих емпіричних даних, використовуючи ризик-орієнтований підхід, проведено аналіз за індикаторами інституційної спроможності у сфері лісового господарства України. Розглянуто різні групи індикаторів спроможності та на основі оцінювання ризику визначено рівень спроможності за окремими напрямками із урахуванням різних експертних вибірок. Наразі ризик-орієнтований підхід вказує на низький рівень інституційної спроможності в лісовому господарстві за переважною більшістю ідентифікованих та оцінених напрямів діяльності.

Ключові слова: *спроможність, інституційна спроможність, вразливість, лісове господарство, ризик-орієнтований підхід.*

Важливість розвитку лісового господарства України формується не лише екологічними, економічними та соціальними факторами стабільності нашої держави. Загрози глобального характеру щодо зміни клімату та поглиблення екологічних проблем спонукають до необхідності системного ведення лісового господарства для забезпечення довгострокових інтересів держави. Водночас внаслідок воєнної агресії РФ на територію України мільйони гектарів українських лісів, інших екосистем в межах лісгосподарських підприємств різного відомчого підпорядкування, установ природно-заповідного фонду різного рівня опинились під прямим та опосередкованим впливом бойових дій: ракетних та артилерійських обстрілів, авіаційного бомбардування, обстрілів з стрілецької зброї, руху важкої бойової техніки лісами, створення позицій, мінування лісів тощо. За попередніми даними Державного агентства лісових ресурсів України, шкода для галузі, яка завдана бойовими діями, вже досягла 13,2 млрд грн [1]. Досвід численних законодавчих ініціатив у лісовому господарстві протягом останніх двох десятиріч свідчить, що більшість з них не були якісними, а однобічними, не враховували сутності динаміки лісових екосистем під час змін клімату, представляли одну або вузьке коло зацікавлених сторін [1]. Інструментом для досягнення цілей сталого управління лісами має бути перехід на наближене до природи ведення лісового господарства, збалансоване комплексне господарство тощо.

© Korystin Oleksandr, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).7](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).7)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhrona.com/>

Якісно новий рівень управління лісовим господарством держави вимагає належного рівня інституційної спроможності усіх суб'єктів галузі, що полягає в ефективному виконанні покладених на них функцій та здійснення їх на усіх державно-управлінських рівнях. Відповідно, розвиток інституційної спроможності у сфері лісового господарства полягає в удосконаленні компетентностей працівників органів, установ, підприємств і не лише цієї галузі, а й працівників інших організацій, що наділені відповідними повноваженнями і функціями.

Метою статті є розвідки у сфері лісового господарства з акцентуванням уваги на дослідженні особливостей, що характеризують інституційні спроможності в цій галузі, з урахуванням ризик-орієнтованого підходу й визначенням відповідних вразливостей, що потребують невідкладної уваги.

Концепція інституційної спроможності по-різному описана у працях науковців. Деякі автори визначають її як внесення, процес; інші – як результат (П. Морган), інституційну якість (Ф. Фукуяма), властивість управління (Е. Гріндел), організаційну характеристику (А. Толобем), фактор, що розкриває можливості індивідуальності (А. Сен). Термін “інституційна спроможність” вживають і як синонім якісного управління, організованості, ефективності [2]. У широкому розумінні термін “інституційна спроможність” має на увазі спроможність державної структури ефективно виконувати власні найголовніші функції та контролювати їх виконання від центрального до регіонального рівня. Мова йде, перш за все, про функції самої держави: забезпечення безпеки та порядку, свобод та рівностей, справедливості та соціальних благ [2].

Незважаючи на те, що існує ціла низка праць вітчизняних і зарубіжних дослідників (Ю. Битяка, Л. Гонюкової, А. Кабанця, М. Кармазіної, Т. Мотренка, В. Мельниченко, Ю. Сурміна, О. Сушинського, О. Оболенського, Н. Нижник, В. Олуйка, Т. Пахомової, Л. Пашко, А. Сіцінського, С. Серьогіна та інших), в яких розкриваються теоретико-методологічні аспекти феноменів “інститут”, “спроможність” тощо, проблема обґрунтування інституційної спроможності в системі державного управління в Україні потребує більш глибокого та галузевого вивчення. На сьогодні залишається малодослідженим питання щодо безпосереднього аналізу та на цій основі розвитку інституційної спроможності у сфері лісового господарства в Україні.

У словнику української мови поняття “спроможність” визначається, як здатність до здійснення чого-небудь або наявність сприятливих умов для чого-небудь [3, с. 605]. Колісниченко Н. тлумачить спроможність, як сукупність організаційних та технічних можливостей, взаємовідносин та цінностей, що дозволяють країнам, організаціям, групам осіб та окремим громадянам на будь-якому суспільно-політичному рівні виконувати функції та досягати визначених цілей розвитку протягом певного часу [4].

У розвиток зазначеного, обов'язковою умовою розвитку спроможностей у сфері лісового господарства, загалом, є наявність необхідних ресурсів (матеріальних і нематеріальних активів, людських здібностей, злагоджених організаційних процесів, інформації, знань тощо), що контролюються інституцією і дозволяють їй впроваджувати спрямовані на підвищення раціональності й ефективності їх діяльності [5].

Водночас інституційна спроможність забезпечується колективною здатністю організації виконувати специфічні види активності та властивістю організації

ефективно використовувати власні ресурси [6, с. 363]. Наразі колективна здатність є результатом стабільної діяльності організації (установи, підприємства), через яку систематично генеруються відповідні стратегічні та операційні завдання щодо підвищення управлінської ефективності [7, с. 340].

Логічною послідовністю зазначеного і є вимога зазначена у розділі VI “Порядок проведення моніторингу, оцінки результатів реалізації Стратегії та звітування” Державної Стратегії управління лісами України до 2035 року [8] (далі – *Стратегія*): “Забезпечення ефективного виконання плану заходів з реалізації Стратегії здійснюватиметься з використанням відповідних інструментів моніторингу ключових показників ефективності та посилення інституціональної спроможності Міндовкілья, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра захисту довкілля та природних ресурсів”.

Стратегія у розділі 1 “Проблеми, які потребують розв’язання” основними проблемами у сфері лісового господарства визначає, зокрема:

необхідність забезпечення балансу між екологічними, економічними та соціальними функціями ведення лісового господарства;

недосконалий розподіл функцій управління, що призводить в окремих випадках до дублювання функцій або втрати їх виконання;

високий рівень корупції та незаконної діяльності в лісах;

відсутність прозорого механізму продажу деревини;

незаконні рубки та обіг незаконно добутої деревини тощо.

Водночас привертає увагу той факт, що у Стратегії перелік завдань, спрямованих на досягнення визначених стратегічних цілей (*ефективне управління лісами, провадження господарської діяльності, забезпечення екологічної стійкості, удосконалення існуючої системи охорони лісів від пожеж, збереження та відтворення генетичного різноманіття лісів*) є вичерпним і жодним чином не стосується зазначених у розділі 1 Стратегії проблем корупції, незаконної рубки, прозорості механізму продажу деревини тощо. Також зазначені проблеми ніяким чином не корелюються з аналітичними висновками у розділі 2 “Аналіз поточного стану справ лісового господарства, тенденції та обґрунтування щодо необхідності розв’язання виявлених проблем” Стратегії.

Важливою складовою інституційної спроможності у сфері лісового господарства є компетентність, а тому інституційна здатність є внутрішньою властивістю системи управління цим господарством, що визначається результатами її діяльності, які залежать від компетентності (знань, умінь і навичок) її працівників та менеджменту. Для прийняття зважених та об’єктивних рішень щодо формування та реалізації державної політики у сфері лісового господарства країни, нагальним є питання формування синергетичної ментальності топ менеджменту. Як стверджує Дж. Бат, поштовхом для розвитку такої здатності можуть бути:

перегляд та врахування нових соціально-економічних реалій; необхідність використання сучасних форм і методів суб’єктної взаємодії;

наявність вдосконалених процесів збору, оперативної обробки й обміну інформацією;

відкриття нових каналів інформації [9, с. 122] тощо.

У свою чергу, Стратегія спрямована на визначення стратегічних цілей та показників для розв'язання екологічних, економічних та соціальних проблем лісового господарства та створення умов для його сталого розвитку з урахуванням географічних та інших особливостей [8]. Засадами інституційної стратегічної спроможності мають бути відповідні характеристики та умови, що реалізуються відповідними суб'єктами державного управління, зокрема: цінності, розуміння, здібності, навички, мотивація, ресурси тощо. Водночас існує неоднозначний зв'язок компетентності в тій або іншій сфері зі здатністю стратегічного мислення.

Реальності нашого часу диктують необхідність у менеджменту державного управління нового рівня мислення, зокрема адекватного сприйняття ризику й можливість його використання, так як він є істотним компонентом аналізу майбутнього. Саме тому компетентність за сучасних умов необхідно поєднувати з сучасною методологією ризик-менеджменту, використовуючи відповідні методики та технологічний інструментарій.

В умовах невизначеності ризик-орієнтований підхід в управлінні є найбільш адекватним інструментом аналізу та менеджменту, саме тому започатковано здійснення системного дослідження проблематики сфери лісового господарства в Україні, прогалини, колізії тощо. З цією метою на основі ризик-орієнтованого підходу проведено аналіз стратегічного характеру [10].

Наразі на основі ризику було оцінено 102 індикатори, що широким спектром відображають інституційні спроможності у сфері лісового господарства (рис. 1).

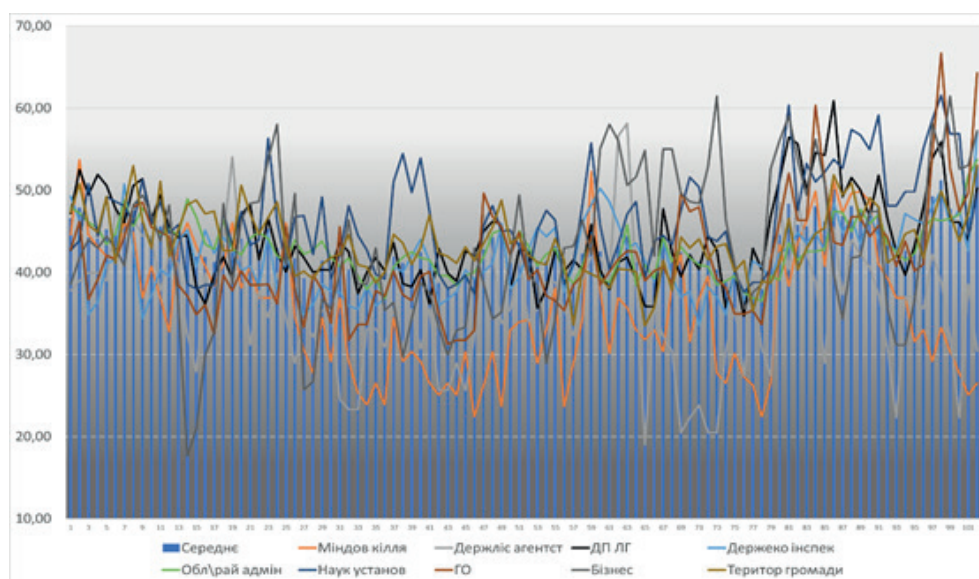

Рис. 1. Рейтинг індикаторів спроможності за рівнем ризику, %

Загальна картина оцінювання достатньо варіативна, що пояснюється різноманітністю експертних вибірок та сприймається також як рівень достатності щодо репрезентативності результатів. На нашу думку, достатньо логічною є висока варіація результатів оцінювання ризику індикаторів спроможності експертною групою державної установи

© Korystin Oleksandr, 2023

та підприємства у порівнянні з експертною групою, представленою громадськими організаціями, бізнесом та територіальними громадами. А тому подальший аналіз доречно проводити на основі певного змістовного групування індикаторів спроможності та із врахуванням експертних оцінок за різними вибірками експертів.

Для аналізу граничного рівня ризику нами застосовано алгоритм розрахунку, обґрунтований експериментально [11], за якого індикатори спроможності при оцінюванні ризику вище 50% характеризуються позитивним рівнем, а нижче 50% – негативним (як недостатній рівень) і за змістом більше відповідають вразливості системи. Таким чином, за середнім значенням оцінювання експертними групами визначені індикатори характеризуються переважно інституційною вразливістю.

Оцінюючи інституційну спроможність у сфері лісового господарства, окрема група індикаторів характеризує її із врахуванням ефективності діяльності за окремими напрямками (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінювання ефективності діяльності у сфері лісового господарства

СПРОМОЖНОСТІ	Середнє	Міндовкілля	Держлісагентств	ДП ЛГ	Держекоінспек	Обл'рай адмін	Наук установ	ГО	Бізнес
1.Ефективність діяльності у сфері лісового господарства у цілому в галузі	46,56	44,58	37,75	47,20	49,27	47,85	42,67	42,72	38,55
1.1.Ефективність діяльності у сфері господарської діяльності	47,90	53,73	38,96	52,49	46,28	47,24	43,88	46,22	41,77
1.2.Ефективність діяльності у сфері охорони ЛГ	44,22	44,58	39,96	49,45	34,86	46,08	50,80	36,69	43,98
1.3.Ефективність діяльності у сфері захисту лісів	44,13	43,13	39,96	51,91	36,39	45,44	44,38	39,10	42,97
1.4.Ефективність діяльності у сфері використання лісів	45,21	41,93	38,96	50,55	41,09	43,40	49,20	42,06	44,38
1.5.Ефективність діяльності у сфері відтворення лісів	44,48	41,69	47,59	47,77	41,55	44,74	48,59	41,51	42,97

У цілому ефективність діяльності у сфері лісового господарства за усіма експертними групами (господарська діяльність, охорона, захист та відновлення лісів) на рівні вразливості в зоні 40% – 50%. Водночас, експертні групи Держлісагентства та бізнесу її визначають значно вразливішою на рівні 37,75% та 38,55%, відповідно.

За окремими напрямками діяльності варіативність дещо більша:

щодо господарської діяльності: спроможною з невисоким рівнем (53,73%) оцінюють експерти Міндовкілля, але значно вразливою – Держлісагентства (38,96%);

щодо охорони лісів: експерти наукових установ спроможність визначають на рівні 50,8%, що є на межі вразливості, усі інші експертні групи вказують на вразливість, а експерти Держлісагентств, знову вказують на значну вразливість (39,96%);

щодо захисту лісів: відразу три експертні групи (Держлісагентства, Держекоінспекції та громадських організацій) вказують на значну вразливість захисту лісів (36 – 39%);

щодо відтворення лісів: спроможною з невисоким рівнем (50,55%) на межі вразливості оцінюють експерти Міндовкілля, але значно вразливою – Держлісагентства (38,96%).

Серед усіх експертних груп вищий рівень спроможності визначають представники державних лісогосподарських підприємств 47,2% – 52,49%. За певних умов можливим було б дискусійними вважати такі результати оцінювання, так як представники саме державних лісогосподарських підприємств безпосередньо займаються усією вище зазначеною діяльністю (господарська діяльність, охорона, захист та відновлення лісів) і зрозумілою була б їх позиція щодо завищення результатів. Граничні розміри ризиків цієї групи експертів все рівно залишаються на межі вразливості і суттєво не відрізняються від генеральної експертної сукупності, яка вказує на низький рівень інституційної спроможності щодо господарської діяльності, охорони, захисту та відновлення лісів у сфері лісового господарства в Україні.

Окрема група індикаторів інституційної спроможності у сфері лісового господарства стосується ефективності управлінської діяльності (табл. 2).

Таблиця 2

Оцінювання ефективності управлінської діяльності у сфері лісового господарства

СПРОМОЖНОСТІ	Середнє	Міндов кіяля	Держліс агентст	ДП ЛГ	Держеко інспек	Обл'рай адмін	Наук установ	ГО	Бізнес
3.Ефективність управлінської діяльності у сфері лісового господарства	43,99	43,37	41,16	44,25	43,87	44,49	45,78	38,44	36,35
3.1.Ефективність управлінської діяльності апарату Держлісагентства у сфері лісового господарства	44,39	46,02	32,33	44,52	45,16	48,94	38,55	37,13	17,67
3.2.Ефективність управлінської діяльності апарату ДП «Ліси України» у сфері лісового господарства	41,85	43,13	27,91	38,23	40,63	46,72	38,01	34,83	20,88
3.3.Ефективність управлінської діяльності територіальних органів у сфері лісового господарства	41,88	40,72	39,96	36,14	45,16	43,42	38,44	36,04	29,92
3.4.Ефективність управлінської діяльності міжрегіональних територіальних органів у сфері лісового господарства	41,26	38,31	33,33	39,65	42,29	42,83	38,44	32,42	32,73
3.5.Ефективність управлінської діяльності лісових господарств (підприємств, філій, тощо) у сфері лісового господарства	44,64	40,96	44,18	41,89	44,25	46,35	47,32	39,65	48,39

Загалом ефективність на вразливому та значно вразливому рівні оцінювання. Але ризики найнижчого рівня спроможності стосуються ефективності управлінської діяльності міжрегіональних територіальних органів (32,42% – 38,44%). Окремі експертні групи вказують на значну вразливість ефективності управлінської діяльності Держлісагентства (17,67%), ДП “Ліси України” (20,88%, 27,91%) та територіальних органів у сфері лісового господарства (29, 92%).

Сучасний управлінський розвиток нерозривно пов'язаний з цифровізацією, яка особливо бурхливо займає свою нішу в комунікаціях та інформаційних системах. Тому окремий блок індикаторів інституційної спроможності стосується саме цифровізації у сфері лісового господарства (табл. 3).

Зауважимо, що усі експертні групи оцінюють ризики на рівні інституційної вразливості, а не спроможності, щодо цифровізації господарської діяльності в галузі, охорони, захисту, використання та відтворення лісів. Показовим є те, що саме експертні групи Міндовкілля та Держлісагентства інституційну спроможність щодо цифровізації оцінюють найнижче (у межах 20% - 30%) – на рівні найзначнішої вразливості.

© Korystin Oleksandr, 2023

Таблиця 3

Оцінювання рівня цифровізації у сфері лісового господарства

СПРОМОЖНОСТІ	Середнє	Міндов кіяля	Держліс агентст	ДП ЛГ	Держеко інспек	Облрай адмін	Наук установ	ГО	Бізнес
6.Цифровізація лісового господарства у цілому	40,88	36,87	24,50	43,70	37,56	40,69	42,17	45,56	39,76
6.1.Цифровізація ЛГ щодо господарської діяльності	40,33	29,16	23,29	42,50	35,90	41,77	48,08	31,76	46,39
6.2.Цифровізація ЛГ щодо охорони лісів	37,77	25,30	23,29	37,40	35,48	39,53	44,47	33,63	38,55
6.3.Цифровізація ЛГ щодо захисту лісів	38,25	23,86	33,13	39,98	38,35	37,91	42,72	33,63	38,55
6.4.Цифровізація ЛГ щодо використання лісів	38,92	26,51	33,13	41,79	35,90	39,39	39,76	37,79	42,97
6.5.Цифровізація ЛГ щодо відтворення лісів	37,30	23,86	30,92	40,20	36,81	36,75	39,21	37,13	35,34

Згідно з Конституцією України природні ресурси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу. Держлісагентство як орган державної влади, його структурні підрозділи, державні підприємства у сфері лісового господарства здійснюють свої повноваження від імені Українського народу. За цієї умови логічною є вимога щодо публічного звітування перед суспільством загалом та окремими територіальними громадами щодо охорони, захисту, використання та відтворення лісових ресурсів. Окремі індикатори характеризують інституційну спроможність саме щодо публічності державних органів, їх підрозділів та підприємств (табл. 4), зокрема: рівень публічного звітування Держлісагентства перед суспільством різними експертними групами оцінюється в межах 30,12% – 40,96%; територіальних та міжрегіональних органів – 22,41% – 42,94%; державних лісових господарств – 26,51% – 52,61%. Такі розбіжності при оцінюванні за різними експертними групами все ж характеризують інституційну спроможність у сфері лісового господарства на рівні значної вразливості.

Таблиця 4

Оцінювання соціальної та публічної складової інституційної спроможності у сфері лісового господарства

СПРОМОЖНОСТІ	Середнє	Міндов кіяля	Держліс агентст	ДП ЛГ	Держеко інспек	Облрай адмін	Наук установ	ГО	Бізнес
31.Рівень заробітної плати працівників ЛГ	42,44	42,17	20,48	39,49	36,96	43,10	47,54	49,73	49,60
32.Рівень соціальної захищеності працівників ЛГ	42,24	31,57	22,29	42,11	37,69	41,82	51,59	47,43	48,59
33.Рівень умотивованості працівників ЛГ	41,31	36,87	23,80	40,36	33,52	40,89	50,38	47,97	48,39
34.Рівень безпечності робочого середовища для працівників	41,76	39,52	20,48	44,47	38,17	40,73	44,36	42,61	52,81
35.Рівень комфортності робочого середовища для працівників	40,34	27,71	20,48	42,72	36,96	38,48	43,81	39,21	61,45
36.Ефективність наукового супроводу лісгосподарської діяльності	38,77	26,51	30,42	35,65	34,85	38,92	45,02	38,12	46,39
38.1.Рівень публічного звітування перед суспільством (громадою) Держлісагентства	39,55	30,12	35,54	40,09	40,28	39,60	39,98	34,94	40,96
38.2.Рівень публічного звітування перед суспільством (громадою) ДП	37,08	27,23	27,41	34,67	36,49	37,53	37,57	34,94	35,54
38.3.Рівень публічного звітування перед суспільством (громадою) територіальних органів	38,23	26,27	38,86	42,94	41,39	36,91	38,77	35,38	37,55
38.4.Рівень публічного звітування перед суспільством (громадою) міжрегіональних територіальних органів	37,92	22,41	30,72	40,31	40,71	36,54	38,77	33,63	38,55
38.5.Рівень публічного звітування перед суспільством (громадою) лісових господарств (підприємств, філій, тощо)	40,74	26,51	27,41	46,82	39,07	39,57	40,53	41,40	52,61

Наступна група індикаторів характеризують інституційну спроможність лісового господарства за кількома напрямками (табл. 5). Важливим є оцінювання спроможності щодо заходів запобігання нелегальної рубки (34,04% - 42,79%) та збуту нелегальної деревини (28,92% - 45,45%), так як проблеми незаконної рубки та обігу незаконно добутої деревини прямо зазначені в Державній Стратегії управління лісами України до 2035 року. У Стратегії також вказується на відсутність прозорого механізму продажу деревини і оцінювання відповідних інституційних спроможностей, оцінювання чого орієнтує на рівень: прозорість лісгосподарської діяльності в частині відкритого електронного продажу деревини – 38,07% – 46,33%; відповідність процедур проведення аукціонів – 28,92% – 47,54%. Більшість експертних груп вказують на вразливість цього напрямку діяльності у сфері лісового господарства. Особливо про гостроту проблеми зазначають експертні групи Міндовкілля, Держлісагентства, громадських організацій та бізнесу.

Таблиця 5

Оцінювання інституційної спроможності у сфері лісового господарства

СПРОМОЖНОСТІ	Середнє	Міндовкілля	Держлісагентств	ДП ЛГ	Держекоінспек	Облрай адмін	Наук установ	ГО	Бізнес
9. Достатність забезпечення науково обґрунтованих підходів щодо вирубки лісів	42,79	26,27	46,99	45,02	40,05	41,89	45,67	49,62	38,55
10. Достатність забезпечення якості посадкової кампанії	44,30	30,36	42,17	46,22	41,17	44,79	48,08	46,77	34,34
11. Достатність забезпечення санітарної рубки лісів	44,97	23,61	33,73	45,89	45,91	45,18	45,02	45,56	35,14
12. Достатність зміни корінних деревостанів на більш стійкі види	41,20	33,01	35,54	37,90	37,93	42,10	45,13	42,06	41,77
13. Достатність забезпечення плануванням лісових порід для висадки	43,65	33,98	42,17	42,72	39,43	45,04	43,15	44,91	49,40
14. Достатність заходів запобігання нелегальної рубки лісів	41,83	34,22	34,04	42,72	42,79	43,14	39,65	39,10	39,76
15. Достатність заходів запобігання збуту нелегально заготовленої деревини	40,65	28,92	35,54	35,65	45,45	40,78	45,13	40,31	38,35
16. Відповідність процедур проведення аукціонів	41,35	33,01	38,86	38,06	44,37	42,22	47,54	37,13	28,92
17. Прозорість лісгосподарської діяльності в частині відкритого електронного продажу деревини	43,16	38,07	38,86	42,72	45,45	42,91	46,33	36,58	34,34
18. Рівень надання послуг населенню	39,06	23,61	35,54	40,09	37,60	40,11	38,55	35,38	42,97

Така ж ситуація щодо інституційної вразливості за індикаторами: забезпечення санітарної рубки (23,61% – 45,91%) та достатності зміни корінних деревостанів на більш стійкі види (33,01% – 45,13%).

Критична ситуація щодо рівня надання послуг населенню, де більшість експертних груп вказують на значну вразливість цього напрямку (35,38% – 39,06%), а експертна група Міндовкілля визначає цей рівень надзвичайно вразливим (23,61%).

Перелік індикаторів інституційної спроможності не є остаточним. Такого роду аналіз на основі оцінювання ризиків може продовжуватися, поглиблюватися саме за

рахунок оцінки окремих сфер та експертних груп, що також має високу варіативність і потребує з'ясування її причин.

Водночас базові засади управління ризиками достатньо чітко вказують на необхідність врахування інституційної спроможності при визначенні політики щодо впливу на рівень загроз. Враховуючи отримані результати, не претендуючи на виключність кількісного оцінювання інституційної спроможності, що певним чином залежить від використаної методології дослідження, все ж важливим є вказати на загальний тренд, обґрунтовано існуючий, низького рівня інституційної спроможності у сфері лісового господарства в Україні.

Аналітичні висновки на основі ризик-орієнтованого підходу не є правовою нормою, але вказують на достатньо зрозумілі і надзвичайно важливі проблеми в галузі. Саме оцінивши ризики, наступним кроком мають бути управлінські рішення на покращання інституційної спроможності у сфері лісового господарства, реалізації Стратегії, що потребує розроблення відповідних конкретних заходів та виконання їх послідовними кроками, вирішуючи системно та комплексно низку різних питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лісоуправління на територіях, забруднених вибухонебезпечними предметами / С.В. Зібцев, О.М. Сошенський, Й.Г. Голдаммер, В.В. Миронюк та ін. WWF-Україна, 2022. 148 с.
2. Петренко К. Особливості інституційної спроможності громадських об'єднань в Україні. *Наукові записки*. ППіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2015. Вип. 4 (78). С. 376–388.
3. Словник української мови: в 11 т. / ред. кол.: І.К. Білодід (гол.) та ін.; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. 1978. Т. 9. 916 с.
4. Колісниченко Н., Войновський М. Інституційна та інституціональна спроможність місцевого самоврядування: сутність понять та особливості визначення. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2015. Вип. 16. С. 296–309.
5. Зубко Г.Ю. Розвиток інституційної спроможності держави у сфері безпеки та стійкості життєво важливої інфраструктури. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 2 (27). Т. 2. С. 9–14.
6. Безверхнюк Т.М. Система ресурсного забезпечення регіонального управління: концептуальні засади розбудови і механізми функціонування: дис. ... д-ра держ. упр.: 25.00.02 / ОРІДУ НАДУ. Одеса, 2009. 441 с.
7. Zollo M., Winter S. Deliberate learning and the evolution of dynamic capabilities. *Organization science*. 2002. Vol.13. № 3. P. 339–351.
8. Державна стратегія управління лісами України до 2035 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1777-2021-%D1%80> (дата звернення: 20.05.2023).
9. Bhatt G. D. A resource-based perspective of developing organizational capabilities for business transformation. *Knowledge and process management*. 2000. Vol. 7. № 2. P. 119–129.
10. Користін О.Є., Свиридок Н.П. Оцінювання загроз у сфері лісового господарства України. *Наука і правоохорона*. 2023. № 1 (59). С. 145–153.
11. Користін О.Є., Цюприк І.В., Свиридок Н.П., Прокоф'єва-Янчиленко Д.М. Оцінювання ризиків розвитку системи кримінальної юстиції України. *Наука і правоохорона*. 2021. № 2. С. 108–116.

REFERENCES

1. Lisoupravlinnia na terytoriiakh, zabrudnennykh vybukhonebezpechnymy predmetamy. "Forest management in territories contaminated with explosive objects" (2022). S.V. Zibtsev, O.M. Soshenskyi, J.H. Holdammer, V.V. Myroniuk, etc. WWF-Ukraine. 148 p. [in Ukrainian].
2. *Petrenko, K.* (2015). Osoblyvosti instytutsiinoi spromozhnosti hromadskykh obiednan v Ukraini. "Peculiarities of the institutional capacity of public associations in Ukraine". Proceedings. IPIEND I.F. Curasa of the National Academy of Sciences of Ukraine. Iss. 4 (78). P. 376-388 [in Ukrainian].
3. Slovnyk ukrainskoi movy. "Dictionary of the Ukrainian language": in 11 vol. / ed.: I.K. Bilodid (head) and others; Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, O.O. Desired Institute of Linguistics, 1978. Vol. 9. 916 p. [in Ukrainian].
4. *Kolisnichenko, N., Voinovskyi, M.* (2015). Instytutsiina ta instytutsionalna spromozhnist mistsevoho samovriaduvannia: sutnist poniat ta osoblyvosti vyznachennia. "Institutional and institutional capacity of local self-government: essence of concepts and peculiarities of definition". Theoretical and applied issues of state formation. Iss. 16. P. 296–309 [in Ukrainian].
5. *Zubko, H.Yu.* (2019). Rozvytok instytutsiinoi spromozhnosti derzhavy u sferi bezpeky ta stijkosti zhyttievo vazhlyvoi infrastruktury. "Development of the state's institutional capacity in the field of safety and stability of vital infrastructure". Carpathian Legal Gazette. Iss. 2 (27). Vol. 2. P. 9-14 [in Ukrainian].
6. *Bezverkhniuk, T.M.* (2009). Systema resursnoho zabezpechennia rehionalnoho upravlinnia: kontseptualni zasady rozbudovy i mekhanizmy funktsionuvannia. "The system of resource provision of regional management: conceptual foundations of development and mechanisms of functioning": dissertation. ... Doctor of Public Administration: 25.00.02 / Odesa Regional Institute of Public Administration under the President of Ukraine. Odesa. 441 p. [in Ukrainian].
7. *Zollo, M., Winter, S.* (2002). Deliberate learning and the evolution of dynamic capabilities. Organization science. Vol. 13. No. 3. P. 339-351 [in English].
8. Derzhavna Stratehiia upravlinnia lisamy Ukrainy do 2035 roku. "The State Forest Management Strategy of Ukraine until 2035", approved by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 29, 2021, No. 1777-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1777-2021-%D1%80>. (Date of Application: 20.05.2023) [in Ukrainian].
9. *Bhatt, G.D.* (2000). A resource-based perspective of developing organizational capabilities for business transformation. Knowledge and process management. Vol. 7. No. 2. P. 119-129 [in English].
10. *Korystin, O.Ye., Svyrydiuk, N.P.* (2023). Otsiniuvannia zahroz u sferi lisovoho hospodarstva Ukrainy. "Assessment of threats in the field of forestry in Ukraine". Nauka i Pravoohorona. No. 1 (59). P. 145-153 [in Ukrainian].
11. *Korystin, O.Ye., Tsiupryk, I.V., Svyrydiuk, N.P. and Prokofieva-Yanchylenko, D.M.* (2021). Otsiniuvannia ryzykiv rozvytku systemy kryminalnoi yustytzii Ukrainy. "Risk assessment of the development of the criminal justice system of Ukraine". Nauka i Pravoohorona. No. 2. P. 108-116 [in Ukrainian].

Korystin Oleksandr,
Doctor of Juridical Sciences, Full Professor,
Honored Academic of Science and Technology of Ukraine, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9056-5475

INSTITUTIONAL CAPACITY IN FORESTRY

The article discusses current issues in forestry development and how to create institutional capacity in this field of public administration. Analyzed the theory behind the meaning of “institutional capacity”. Based on expert opinion and received empirical data, using a risk-oriented approach, an analysis of indicators of institutional capacity in the field of forestry of Ukraine was carried out. The obtained empirical data characterize the 102 indicators of institutional capacity in the field of forestry previously determined by the expert group.

Various capacity indicators groups were evaluated, concerning the efficiency of forestry activities, management activities, digitalization, and the social and public aspects of institutional capacity in the field of forestry. Based on assessing risks, the experts determine the level of ability in specific areas, considering input from a number of different experts.

Overall, forestry activities are only 40% – 50% effective across all expert groups (including economic activity, protection, and restoration of forests). At the same time, the effectiveness of management activity is also evaluated at the level of vulnerability, especially in relation to interregional territorial bodies (32.42% – 38.44%). The assessment of measures to prevent illegal logging (34.04% – 42.79%) and the sale of illegal wood (28.92% – 45.45%) is particularly low.

Currently, the risk-oriented approach indicates a low level of institutional capacity in forestry in the vast majority of identified and assessed areas of activity, which gives reasons to focus on institutional vulnerability in the field of forestry. Individual indicators, according to selected expert samples, are characterized by greater vulnerability, which requires an appropriate response from the management of the industry.

Keywords: capacity, institutional capacity, vulnerability, forestry, risk-oriented approach.

Отримано 17.10.2023

Косілова Ольга Іванівна,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри теоретико-правових дисциплін
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна
ORCID ID 0000-0002-5574-3771

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРАВ НА ОПІР ТА ПОВСТАННЯ: УМОВИ ЇХ ЛЕГІТИМАЦІЇ

“...Беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися верховенством права з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення...”

Прембула до Загальної декларації прав людини

У статті аналізуються права на опір та повстання, які були сформульовані одними із перших в історії становлення, формування та розвитку прав людини і громадянина. Встановлено, що права людини на опір та повстання є наслідком багатовікової боротьби людей за свої права і свободи, вони легалізують права конкретного народу в конкретний час, за конкретних підстав чинити опір деспотичній владі і будь-яким спробам узурпації влади з метою захисту або поновлення конституційного ладу.

Доведено, що право на опір тісно пов'язане із правом на повстання та революцію. Визначено суб'єкти та об'єкти опору. Проаналізовано теоретичні та нормативні основи закріплення прав на опір та повстання, зокрема положення конституцій країн світу.

Обґрунтовано висновок, що право на спротив може легітимно реалізуватись фізичною особою або народом за умови відсутності та неефективності, а також вичерпаності інших політично-правових засобів захисту прав і свобод та форм народодовладдя.

Ключові слова: *право на опір, право на повстання, революція, демократія, тиранія, узурпація влади, легітимність, легітимація, народний суверенітет*

Суспільство має природне право на захист своїх прав при порушенні народного суверенітету та людської гідності. Реалізація народом своїх природних прав на опір та повстання є засобами оборонної (захисної) демократії.

Право на повстання як насильницька форма спротиву розглядається як конституційний еквівалент права на необхідну оборону, крайній засіб (ultimaratio), до якого звертаються у разі неможливості ефективно захистити свої права за допомогою інших правових механізмів, що реалізуються в умовах демократичного режиму. Однак

питання про те, в яких ситуаціях використання захисної демократії є виправданим, не вважаючи це надмірним утиском громадянських прав, є спірним.

Обґрунтування права на опір (спротив) народу проти гноблення і тиранії правителів бере свій початок із стародавніх часів. Дослідженню цієї теми присвятили свої твори, зокрема, Платон, Сократ, М. Т. Цицерон, Л. Кар, Ф. Аквінський, Л. Дюгі, Гуго Гроцій, Ж. Ж. Руссо, Дж. Локк, Т. Гоббс, Ш. Л. Монтескьє, І. Бентам. Серед сучасних дослідників право на опір набуло наукового правового обґрунтування завдяки працям відомих зарубіжних та українських дослідників, зокрема, Т. Гінзбурга, Р. Міллера, С. Погребняка, О. Уварової, В. Поляновського, Я. Богіва, К. Павшук, А. Гайду, Ю. Разметаєвої та інших.

Метою статті є визначення теоретичного підґрунтя та нормативного закріплення прав на опір та повстання та визначення умов їх легітимації.

В історії становлення, формування та розвитку прав людини і громадянина право на опір гноблення було сформульовано одним із перших. Так, у Французькій Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року в ст. 2 говориться: “Мета всякого політичного Союзу — забезпечення природних і невідчужуваних прав людини. Цими правами є свобода, власність, безпека та опір гнобленню” [1].

У Декларації незалежності США 1776 року право на опір гнобленню прямо пов’язувалося з поведінкою уряду. Там сказано: “Ми вважаємо за самоочевидні істини, що всіх людей створено рівними; що Творець обдарував їх певними невідбірними правами, до яких належать життя, свобода і прагнення щастя; що уряди встановлюються між людьми на те, щоб забезпечувати ці права, а влада урядів походить із згоди тих, ким вони управляють; що в кожному випадку, коли якась форма правління стає згубною для такої мети, народ має право змінити або скасувати її і встановити новий уряд, спираючись на такі принципи та організовуючи його владу в такі способи, які видаються народу найдоцільнішими для досягнення своєї безпеки і щастя” [2].

У преамбулі до Загальної Декларації прав людини, прийнятої 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН, проголошено: “Зважаючи на те, що необхідно, щоб права людини охоронялися владою закону в цілях забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися, як до останнього засобу, до повстання проти тиранії та гноблення” [3]. Як бачимо, Декларація прав людини підтверджує право не тільки народу, а й окремої людини на повстання проти тиранії та гноблення.

Загальна ісламська декларація прав людини також визнає право на революцію: “Кожна людина і кожен народ має невід’ємне право на свободу... і має право боротися всіма доступними засобами проти будь-якого порушення або скасування цього права, і кожен пригноблений індивід або народ має законне право на підтримку інших осіб і/або народів у такій боротьбі” [4].

Український дослідник А.В. Гайду визначає право на опір (спротив) як невід’ємне природне право народу чи окремого індивіда чинити спротив спробам порушити існуючий політичний лад чи посягання на права людини з боку посадових осіб чи держави у формі мирних зібрань або (та) у крайніх випадках у формі революції, основною метою якого є гарантування і збереження законності і конституційності влади. “Jus resistendi” є формою політичної участі людини [5, с. 52].

Слушною з цього приводу є позиція В. Ковальчука, який, досліджуючи легітимацію державної влади через демократичні вибори, вказує, що остання утверджує правовий характер влади, обґрунтовує та виправдовує її рішення, створення владних структур, їх зміну та оновлення. Опір не обов'язково ставить за мету кардинальну зміну існуючого ладу; опір (зокрема у вигляді повстання) нерідко здійснюється у тому, щоб змусити громадську владу дотримуватися суспільного договору (конституції). Опір спрямовано на усунення відхилень від принципів конституційного ладу і порушень прав людини, на фактичну протидію таким порушенням [6].

Ю. Разметаєва наголошує на обов'язковій наявності “легальної мети” у суб'єктів права. Такою метою, на її думку, може бути: зміна в публічній владі; припинення зловживання повноваженнями і правами людини з боку її представників; повернення до демократичного правового режиму або зміна конституційного ладу, спрямовані на створення правової держави; досягнення незалежності (у сукупності з правом на самовизначення) [8, с. 33].

Отже, коли не відбувається заміна влади, народ має законне право на повстання і розв'язання проблеми збройним шляхом. О. Павшук виокремлює прямі і непрямі форми реалізації права на опір. Вона зазначає, що “безпосередньо це право здійснюється через реалізацію передбачених Конституцією України прав громадян збиратися мирно, без зброї й проводити збори, мітинги, походи та демонстрації та права на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів. Непрямими ж формами виступають всенародні референдуми за народною ініціативою, громадські слухання, ініціативи, “народне вето”, народна законодавча ініціатива, громадський контроль, реалізація яких сприятиме налагодженню зв'язків між владою і громадськістю” [9].

Право на опір тісно пов'язаний із правом на повстання та революцію, у зв'язку з цим доцільно визначити зміст та сутність означених понять. Важливо також визначити зміст термінів легітимність та легальність у зв'язку з реалізацією цих прав. Як зазначає А.Гайду, опір спрямований проти посадових осіб, державних чи місцевих органів влади, інших політичних інститутів. Всі ці об'єкти можна об'єднати під одним поняттям – державна влада. Право чинити опір може реалізовуватись лише проти державної влади, яка діє неправомірно, порушуючи суспільний договір і конституційні норми [5].

Повстання, як правило, характеризується використанням зброї. Повстання – це акт опору та непокори владі з метою її повалення та зміни. Найчастіше повстання спрямовані проти влади, тиранії. Повстання є проявом діяльного прагнення людей досягти своєї мети. Протягом людської історії повстання поруч з війнами є основним видом організованого насилля [6]. Повстання мають певні загальні характеристики: це робиться проти влади; повстання здійснюється в ієрархічному контексті, тобто не існує між егалітарними відносинами; повстання може здійснюватися у мирній або силовій формах; люди, які здійснюють повстання, мають спільну мету та низку об'єднуючих характеристик (за статтю, соціальним класом, професією, етнічною приналежністю тощо) [6].

На відміну від права на повстання, право на опір має на меті відновлення конституційного порядку, а не його повне усунення, і це є суттєвою відмінністю між

цими правами. Можна визначити, що право на опір, у чистому вигляді, це суперечка про розміщення фігур на шахівниці, а не про докорінну зміну самої гри. Це заклик повернутися до нормального життя [7].

Очевидно, що між повстанням та революцією є відмінності, хоча на перший погляд вони можуть здатися синонімами. З одного боку, повстання – це акт, що охоплює численні форми повалення встановленого режиму. З іншого боку, – революція є дещо складнішою, оскільки вона включає весь процес. З цієї причини можна сказати, що повстання є однією зі складових революції.

Опір (спротив) громадян може перерости у рух опору, організовані зусилля частини населення країни, спрямовані на опір легітимній чи окупаційній владі і підриг громадського порядку та стабільності, зумовлюється дуже рішучими діями (досягнення успіху за допомогою найрадикальніших методів). Це поняття увійшло в політичну літературу під час Другої світової війни і спочатку вживалося на означення підпільної і повстанської боротьби народів Європи проти окупації Німеччиною та її союзниками. Найбільш відомими в Європі вважаються французькі “макі”, італійська “Резистенца”, Народно-визвольна армія Югославії, польська Армія Крайова, радянський партизанський рух, Українська Повстанська Армія. З початку 1960-х під рухом опору розумілася боротьба за національні, політичні та громадянські права народів, що перебували під контролем комуністичних сил СРСР, країн Східної Європи [12].

Щодо теоретичних розробок у цій сфері, то слід згадати роботи відомих філософів та правників доби Просвітництва. Зокрема, Дж. Локк у праці “Два трактати про правління” писав про необхідність чинити спротив владним особам у разі порушення ними закону. “Де закінчується закон, починається тиранія, якщо закон переступається на шкоду іншому. І якщо хто-небудь з тих, хто знаходиться при владі перевищує дану йому за законом владу і вчиняє дії, які не дозволяються законом, то він при цьому перестає бути посадовою особою, і оскільки він діє подібним чином без належних повноважень, то йому можна чинити опір, як і будь-якій іншій людині, яка силою зазіхає на права іншого” [13, с. 118]. Ж-Ж. Руссо наголошує на тому, що в момент, коли уряд узурпує суверенітет народу, він розриває суспільний договір. Це слугує значною підставою для справедливої протидії такому уряду [14, с. 75].

Французький філософ Ш.-Л. де Монтеск’є вказував, що народ тільки делегує свою владу правителям. Він може без згоди правителів змінити форму правління, якщо правителі зловживають одержаною владою і правлять тиранічно. Порушення законів дає право народу на повстання проти свавілля правителя. Він вважав класичний поділ влади на три гілки гарантією від свавілля деспотів. У трактаті “Про дух законів” 1748 р. Монтеск’є писав, що право передує закону і визначає його. Право – це вираження справедливості. Тільки справедливе може бути правом. Законодавство буде правом лише тоді, коли законодавець виділить справедливе право з численних закономірних відносин між людьми та сформулює його у вигляді позитивних законів держави [15].

Український державний діяч, політичний мислитель П. Орлик у своєму маніфесті (зверненні) до європейських урядів “Вивід прав України” у 1712 р. наголошував, що “козаки мають за собою право людське і природне, одним з головних принципів

якого є такий: “Народ завжди має право протестувати проти гноблення і відновити застосування своїх стародавніх прав, коли на це буде слушний час” [16].

Український конституціоналіст В. Речицький зазначав: “Право на повстання означає, що народ може перевернути все “догори дригом”, встановити інший порядок, обрати нову (кращу) владу і почати все з чистого аркуша. Тобто справжня Конституція охороняє права народу та громадянського суспільства так, що дозволяє повне скасування хворого правопорядку з метою заміни його “хаосом народного повстання” [17].

Якщо звернутися до текстів конституцій країн світу, то можна виявити наявність положень, які прямо чи опосередковано закріплюють право на опір та повстання. Зокрема, у низці західних держав подібна форма протесту проти тиранії взагалі чітко прописана в Основному законі країни.

Частина 4 ст. 20 Основного закону Федеративної республіки Німеччини прямо закріплює право на опір: “Всі німці мають право на опір кожному, хто спробує усунути цей лад, якщо інші засоби неможливі”. Ідея цього положення нав'язана досвідом фашизму, що прийшов до влади законним шляхом, а потім знищив встановлений конституційний лад [18]. У ст. 32 конституції Словацької Республіки зазначено, що: “Громадяни мають право чинити опір кожному, хто посягає на здійснення демократичних прав і свобод людини та громадянина, передбачених справжньою Конституцією, якщо діяльність конституційних органів і дієве використання засобів, передбачених законом, виявляються неможливими” [19]. Конституція Грецької Республіки в ст. 120 ч. 4 встановила: “Дотримання Конституції ввіряється патріотизму греків, які правомірні та зобов'язані чинити опір усіма засобами будь-якій спробі скасувати її шляхом насилля” [20]. У ст. 21 конституції Португальської Республіки йдеться про те, що кожний користується правом чинити опір будь-якому наказу, котрий завдає шкоди його правам і свободам і їх гарантіям [21]. Конституція Республіки Перу закріпила в ст. 46, що ніхто не зобов'язаний підкорятися узурпаторському уряду чи тому, хто взяв на себе публічні функції на порушення Конституції та законів. Громадяни мають право на повстання на захист конституційного ладу. Рішення та правові акти тих, хто узурпував публічні функції, нікчемні [22]. В Основному законі Естонської Республіки, прийнятому в 1992 році, ч. 2 ст. 54 закріплено положення: “Кожен громадянин Естонії має право, за відсутністю інших засобів, надавати спробам насильницького зміни конституційного ладу опір з власної ініціативи” [23]. У ст. 23 Хартії основних прав і свобод Республіки Чехії 1991 сказано: “Громадяни мають право чинити опір кожному, хто зазіхає на демократичний порядок здійснення прав людини та основних свобод, встановлений Хартією, якщо діяльність конституційних органів і дієве використання коштів, передбачених законом, виявляються неможливими” [24].

У Конституції України право на опір у непрямій формі закріплено у ст. 5 [25]. Конституція, визнаючи суверенне право народу на владу, передбачає можливість змінювати конституційний лад держави виключно народом і забороняє узурпацію державної влади будь-яким органом чи посадовою особою держави, а також громадянами. Це означає, що громадяни України мають право на громадянську непокору у вигляді опору чи повстання як її різновидів. Інші статті Конституції – 27, 34, 39, 48, 55

додатково опосередковано закріплюють ці права народу. Ю. Разметаєва зазначає, що конституційно-правовими формами реалізації права на опір та повстання можуть бути страйки, мітинги, пікети, наметові містечки, демонстрації, петиції, референдуми, маніфестації, судові позови, громадська непокора, бойкот виборів, листівки, фронти опору тощо. Практично всі ці організаційні способи опору дозволено чинною Конституцією України. Суд може обмежити їх в інтересах національної безпеки та громадського порядку. Але загроза національній безпеці та громадському порядку має бути реальною, а не уявною [8].

Щодо визначення умов легітимності та легалізації прав на опір та повстання, слід зазначити, що включення права на опір у конституційний текст може слугувати меті легітимізувати постфактум зміну влади, що відбулася недемократичним способом.

Аналізуючи зміст поняття “легальність”, слід підкреслити його багатоаспектність та складність, сучасний словник іншомовних слів тлумачить поняття “легальний” (лат. *legalis* – законний) так: законний, дозволений законом [26, с. 96]. Легітимність (лат. *legitimus* – законний, правомірний) на відміну від легальності, це не формальний закон, не чітко сформульована юридична норма. Це збіг дій органів державної влади з тим, чого чекає від них суспільство [12, с. 21]. Під легітимацією розуміють визначення або підтвердження законності якогось права чи повноваження. З урахуванням наведеного легітимацію органів державної влади можна трактувати як процес їх узаконення, за допомогою якого вони набувають ознак легітимності.

О. Уварова та С. Погребняк зазначають, що закріплення такого права, як право на повстання, є доказом прагнення нації до демократичного управління. Тобто держава сама йде на те, щоб закріпити визнання нею можливості бути поваленою у разі відхилення від визнаних суспільством цінностей. Публічна влада тим самим чітко сигналізує про свою готовність дотримуватись Конституції, а отже, – додатково забезпечує свою легітимність [27].

Важливе легітимізує значення права на повстання та опір має ст. 22 Конституції України: “Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод”. Логічно припустити, що право на опір та повстання цілком можуть бути внесені до переліку прав і свобод.

Якщо спробувати визначити умови легітимності права на опір та повстання, то слід зазначити, що ці права правомірно реалізовувати після вичерпання всіх нормативно-правових та інституційних механізмів захисту прав та свобод. До загальних умов, які спричиняють опір та протести населення відносяться: наявність у державі, де відбулося повстання, тиранії і гноблення; наявність у повстанців спеціальної мети у вигляді усунення тиранії і гноблення; відсутність у правовій системі держави ефективних і доступних для народу правових засобів для усунення тиранії і гноблення.

До конкретизуючих умов можна віднести такі:

➤ масові обмеження прав і свобод громадян і неможливість їх ефективного захисту при зверненні до державних інститутів;

- застосування політичних репресій;
- несправедливий розподіл доходів між різноманітними прошарками суспільства, який призводить до антогонізації соціальних протиріч;
- неможливість існування і діяльності опозиції у межах діючих політичних інститутів;
- вибіркоче правосуддя;
- тотальна корупція в державних та правоохоронних органах;
- зосередження закріплених в текстах правових актів і “тіньових” владних повноважень у однієї особи;
- фальсифікація виборчих процедур;
- державний контроль за ЗМІ;
- військова експансія або пошук зовнішнього ворога.

Права людини на опір та повстання є наслідком багатовікової боротьби людей різних континентів за свої права і свободи, воно легалізує право конкретного народу в конкретний час, за конкретних підстав чинити опір деспотичній владі і будь-яким спробам узурпації влади з метою захисту або поновлення конституційного ладу. Ці права є природними правами людини, метою їх реалізації не обов'язково є повалення чи насильницька зміна конституційного ладу, але й його збереження.

Найдієвішим механізмом такого захисту права на народний суверенітет є відкликання влади народом. Результати аналізу міжнародних правових актів, конституцій зарубіжних країн та України, теоретико-правових досліджень свідчать про те, що права народу на опір та повстання є підставою для визнання таких прав ефективною гарантією забезпечення народного і державного суверенітету.

Навіть у країнах, у конституціях яких немає положень про право на повстання, право на революцію існує як неписаний закон, тому що воно вважається “одним із стовпів західної цивілізації”. Оскільки масові акції і повстання як крайні заходи захисту демократії і прав людини визнаються світовим співтовариством правомірними способами вирішення проблем у конкретних обставинах місця та часу їх вчинення, то дії учасників у таких акціях не можуть вважатися злочином. Дії народу унаслідок крайньої необхідності проти узурпації державної влади піддаються декриміналізації, оскільки масова участь людей у повстанні перевищує обсяг можливого їх покарання.

Однак, слід навести ще одну умову, за якої право на спротив може легітимно реалізуватись фізичною особою або народом. Такою умовою є відсутність, неефективність чи вичерпаність інших політично-правових засобів захисту прав і свобод, форм народовладдя таких, як референдум, вибори, подання петицій, звернення до правоохоронних та судових органів. У разі, коли влада відмовляється звітувати та нести відповідальність перед населенням, відмовляється від своїх законних обов'язків, вона втрачає свою монополію на законне насилля, так як більше не виступає гарантом закону і не транслює його в суспільство. Саме тоді суб'єкти права на спротив матимуть всі підстави для його реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація прав людини та громадянина від 26 серпня 1789 р. URL: <https://uk.wiki-source.org/> (дата звернення: 20.09.2023).
2. Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки від 4 липня 1776 р. Архівні документи. URL: [https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20\(07\)%2004.USA.php](https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20(07)%2004.USA.php) (дата звернення: 20.09.2023).
3. Загальна Декларація прав людини. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version-> (дата звернення: 20.09.2023).
4. Universal Islamic Declaration on Human Rights, adopted by the Islamic Council of Europe on 19 September 1981/21 Dhul Qaidah 1401. URL: http://hrlibrary.umn.edu/institute/islamic_declaration_HR.html (дата звернення 20.09.2023).
5. Гайду А.В. Право на спротив як форма реалізації реального народовладдя. Актуальні проблеми політики. 2018. Вип. 62. С. 44–60. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/> (дата звернення: 20.09.2023).
6. Повстання. Юридична енциклопедія: у 6 т. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4. 720 с.
7. Ковальчук В.Б. Легітимність державної влади та право на громадську непокору: конституційно-правовий аспект. URL: <http://naub.org.ua/?p=161> (дата звернення: 20.09.2023).
8. Разметаєва Ю. С. Право на супротив: основні теоретичні аспекти. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Одеса, 2014. № 8. С. 32–36.
9. Павшук К. О. Право на опір у контексті сучасних демократичних процесів. Проблеми законності. 2015. Вип. 129. С. 92–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_129_13 (дата звернення: 20.09.2023).
10. Повстання – що це таке, визначення та поняття. URL: <https://uk.economy-pedia.com/11040350-rebellion#menu-2> (дата звернення: 20.09.2023).
11. Ginsburg T., Lansberg-Rodriguez D., Versteeg M. When to Overthrow Your Government: The Right to Resist in the World's Constitutions // Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper. 2012. № 406. Р. 9.
12. Коваль М. В. Рух опору. Енциклопедія історії України : у 10 т. Редкол.: В.А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2012. Т. 9. 944 с.
13. Локк Дж. Два трактати про врядування. Київ: Основи, 2001. 274 с.
14. Руссо, Жан-Жак. Про суспільну угоду або принципи політичного права / пер. з фр. О. Хома. К.: Port-Royal, 2001. 349 с.
15. Шарль Монтеск'є. Про дух законів. Рипол-класик. 690 с.
16. Вивід прав України / М. Грушевський, С. Величко, В. Липинський та ін.; ред. М. П. Парцей. Львів: Слово, 1991. 126 с. С.45–49.
17. Речицький В. Конституційне АБВ. Харків: Права людини, 2016. 406 с.
18. Конституція (основний закон) Естонської Республіки від 28.06.1992. (рос.). URL: https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2015/02/3_Pohiseadus_VENE.pdf (дата звернення: 20.09.2023).
19. Конституція Федеративної Республіки Німеччини від 23.05.1949. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/germany.pdf> (дата звернення: 20.09.2023).
20. Конституція Словацької Республіки від 01.09.1992. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/slovakia.pdf> (дата звернення: 20.09.2023).
21. Конституції країн світу: Конституція Грецької Республіки, Конституція Республіки Кіпр, Конституція Турецької Республіки / О.В. Коротюк, О.В. Лавринович; перекл. А.О. Воїнова, Д. В. Каєвич. К.: ОВК, 2021. 404 с.
22. Конституція Португальської Республіки від 25.04.1976. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/portugal.pdf> (дата звернення: 20.09.2023).

23. Конституція Республіки Перу від 29 грудня 1993 року. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/6544> (дата звернення: 20.09.2023).

24. Конституція Чеської республіки від 16.12.1992. URL: <https://www.cak.cz/assets/ustava-soru.pdf> (дата звернення 20.09.2023).

25. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 20.09.2023).

26. Музика І.В. Легальність, легалізація, легітимація (як юридичні терміни). Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол.: В.А. Солій (голова) та ін. Київ: Вид-во “Наукова думка”, 2009. Т. 6 : Ла-Мі. 784 с.

27. Погребняк С.П., Уварова О.О. Опір гнобленню. Повстання. Революція (теоретико-правовий аналіз у світлі доктрини прав людини. Право і громадянське суспільство. 2013. № 2. С. 4–62. URL: <http://leslaw.knu.ua/2013-2.pdf> (дата звернення: 20.09.2023).

REFERENCES

1. Deklaratsiia prav liudyny ta hromadianyna. “Declaration of the Rights of Man and Citizen of August 26, 1789”. URL: <https://uk.wikisource.org/>. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

2. Deklaratsiia nezalezhnosti Spoluchenykh Shtativ Ameryky. “The Declaration of Independence of the United States of America dated July 4, 1776. Archive documents”. URL: [https://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20\(07\)%2004.U.S.A.php](https://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20(07)%2004.U.S.A.php). (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

3. Zahalna Deklaratsiia prav liudyny. “Universal Declaration of Human Rights”. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

4. Universal Islamic Declaration on Human Rights, adopted by the Islamic Council of Europe on 19 September 1981/21 Dhul Qaidah 1401. URL: http://hrlibrary.umn.edu/instreet/islamic_declaration_HR.html. (Date of Application: 20.09.2023) [in English].

5. Haidu, A.V. (2018). Pravo na sprotyv yak forma realizatsii realnoho narodovladdia. “The right to protest as a form of real people’s power”. Actual problems of politics. Iss. 62. P. 44-60. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/>. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

6. Povstannia. Yurydychna entsyklopediia. “Uprising. Legal encyclopedia”: in the 6th volume of the M.P. Bazhan Ukrainian encyclopedia, 2002. Vol. 4: 720 p. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

7. Kovalchuk, V.B. Lehitymnist derzhavnoi vlady ta pravo na hromadsku nepokoru: konstytutsiino-pravovyi aspekt. “Legitimacy of state power and the right to civil disobedience: constitutional and legal aspect”. URL: <http://naub.org.ua/?p=161>. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

8. Razmietaieva, Yu.S. (2014). Pravo na suprotyv: osnovni teoretychni aspekty. “The right to resist: basic theoretical aspects”. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Odesa, No. 8. P. 32-36 (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

9. Pavshuk, K.O. (2015). Pravo na opir u konteksti suchasnykh demokratychnykh protsesiv. “The right to resistance in the context of modern democratic processes”. Problems of legality. Iss. 129. P. 92-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_129_13. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

10. Povstannia – shcho tse take, vyznachennia ta poniattia. “Rebellion – what is it, definitions and concepts”. URL: <https://uk.economy-pedia.com/11040350-rebellion#menu-2>. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

11. Ginsburg, T., Lansberg-Rodriguez, D. and Versteeg, M. (2012). When to Overthrow Your Government: The Right to Resist in the Worlds Constitutions // Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper. No. 406. 9 p. (Date of Application: 20.09.2023) [in English].

12. Koval, M.V. (2012). Rukh oporu. Entsyklopediia istorii Ukrainy. “Movement of resistance”. Encyclopedia of the history of Ukraine: in 10 volumes. Ed. board: V.A. Smolii and others; Insti-

tute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. K.: Naukova Dumka. Vol. 9. 944 p. [in Ukrainian].

13. *Locke, J.* (2001). Dva traktaty pro vriaduvannia. "Two Treatises on Government". Kyiv: Osnovy. 274 p. [in Ukrainian].

14. *Russo, Zhan-Zhak* (2001). Pro suspilnu uhodu, abo pryntsyipy politychnoho prava. "About the social agreement, or the principles of political law" / Trans. from Fr. and com. K.: Port-Royal. 349 p. [in Ukrainian].

15. *Sharl Monteskie.* Pro dukh zakoniv. "About the spirit of laws". Rypol-Klasik. 690 p. [in Ukrainian].

16. Vyvid prav Ukrainy. "Conclusion of the rights of Ukraine" / [M. Hrushevskiy, S. Velychko, V. Lypynskiy; ed. M.P. Partsei]. Lviv: Slovo, 1991. 126 p., P. 45-49 [in Ukrainian].

17. *Rechytskyi, V.* (2016). Konstytutsiine ABV. "Constitutional ABV". Kharkiv: Prava Liudyny. 406 p. [in Ukrainian].

18. Konstytutsiia (osnovnyi zakon) Estonskoi Respubliki. "Constitution (fundamental law) of the Republic of Estonia dated 28.06.1992". URL: https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2015/02/3_Pohiseadus_VENE.pdf. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

19. Konstytutsiia Federativnoi Respubliki Nimechchyny. "Constitution of the Federal Republic of Germany, dated May 23, 1949". URL: <https://legalns.com/download/books/cons/germany.pdf>. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

20. Konstytutsiia Slovatskoi Respubliki. "Constitution of the Slovak Republic dated September 1, 1992". URL: <https://legalns.com/download/books/cons/slovakia.pdf>. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

21. Konstytutsii krain svitu: Konstytutsiia Hretskoi Respubliki, Konstytutsiia Respubliki Kipr, Konstytutsiia Turetskoi Respubliki. "Constitutions of the countries of the world: Constitution of the Republic of Greece, Constitution of the Republic of Cyprus, Constitution of the Republic of Turkey" / O.V. Korotiuk, O.V. Lavrynovych. Pereklad A.O. Voinova, D.V. Kaievych. K.: OVK, 2021. 404 p. [in Ukrainian]

22. Konstytutsiia Portuhalskoi Respubliki. "Constitution of the Portuguese Republic". URL: <https://legalns.com/download/books/cons/portugal.pdf>. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

23. Konstytutsiia Respubliki Peru. "Constitution of the Republic of Peru dated December 29, 1993". URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/6544>. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

24. Konstytutsiia Cheskoi Respubliki. "Constitution of the Czech Republic, dated December 16, 1992". URL: <https://www.cak.cz/assets/ustava-copy.pdf>. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

25. Konstytutsiia Ukrainy. "Constitution of Ukraine": Law of Ukraine dated June 28, 1996, No. 254k/96-BP. URL: <http://zakon2.rada.gov.uaLaws/show/254k/96-vr>. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

26. *Muzyka, I.V.* (2009). Lehalnist, lehalizatsiia, lehitymatsiia (iak yurydychni termyny). "Legality, legalization, legitimation (as legal terms)". Encyclopedia of the history of Ukraine: in 10 volumes. Edited by: V.A. Solii (head) and others. Kyiv: Publ. "Naukova Dumka". Vol. 6: La-Mi. 784 p. [in Ukrainian].

27. *Pohrebniak, S.P., Uvarova, O.O.* (2013). Opir hnoblenniu. Povstannia. Revoliutsiia (teoretyko-pravovyi analiz u svitli doktryny prav liudyny). "Resistance to oppression. Rebellion. Revolution (a theoretical and legal analysis in the light of the doctrine of human rights)". Pravo i Hromadianske Suspilstvo. No. 2. P. 4-62. URL: <http://lcslaw.knu.ua/2013-2.pdf>. (Date of Application: 20.09.2023) [in Ukrainian].

Kosilova Olha,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor,
Docent of the Department of Theoretical and Legal Disciplines of the Educational and
Scientific Institute of Law State Tax University, Irpin, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-5574-3771

THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE RIGHTS TO RESIST AND REBELLION: CONDITIONS OF THEIR LEGITIMATION

The article examines the rights of resistance and rebellion, which were some of the earliest rights formulated in the history of the formation, evolution, and advancement of human and civil rights. The author noted that the human right to resist oppression is the result of centuries of human struggle for their rights and freedoms; it legitimizes the right of a particular people, at a particular time, for particular reasons, to resist oppressive power and any attempt to usurp power in order to protect or restore constitutional order. The right to resist oppression is a fundamental human right. It should only be exercised for the purpose of preserving the constitutional order, not for overthrowing it violently.

The author states that the right of resistance is closely connected with the right of revolt and revolution. The subjects and objects of resistance are defined as people, social groups, and individual citizens in particular. Resistance is aimed at officials, state or local authorities, and other political institutions that are the targets of action. These goals fall under the power of the state.

The study specifically examined the constitutional provisions of various countries worldwide, including the Republic of Estonia, the Federal Republic of Germany, the Slovak Republic, the Greek Republic, the Portuguese Republic, the Czech Republic, and Ukraine. Constitutions of countries worldwide have texts containing provisions enshrining the right to resistance and rebellion, either directly or indirectly. Basic Laws in several Western countries specifically prescribe a similar form of protest against tyranny.

The Constitution of Ukraine, recognizing the sovereign right of the people to power, provides for the possibility of changing the constitutional system of the state exclusively for the people and prohibits the usurpation of state power by any body or official of the state, as well as by citizens. This means that citizens of Ukraine have the right to civil disobedience in the form of resistance or rebellion as its varieties.

The author concludes that natural persons or groups may legitimately exercise the right to protest only after other political and legal means of protecting rights, freedoms, and forms of people's power have been exhausted and proven ineffective.

Keywords: the right to resistance, the right to revolt, revolution, democracy, tyranny, usurpation of power, legitimacy, legitimation, popular sovereignty.

Отримано 19.10.2023

© Kosilova Olha, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).8](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).8)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravohorona.com/>

Onyshchenko Serhii,
Candidate of Juridical Sciences,
Leading Researcher of the Scientific and Organizational Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9944-5995

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR IMPLEMENTING THE RIGHT TO PEACEFUL ASSEMBLY¹

The article analyzes the right to peaceful assembly in the context of international standards. It defines the concepts of “standard” and “international standards”. The article also examines the three-level structure of application of international legal standards formulated in the legal doctrine of Ukraine. Additionally, the article considers the criteria established by the United Nations that are necessary for the effective process of standardization in the field of human rights. The author characterizes the features and functions of international human rights norms.

Keywords: standards, international standards, human rights, the right to peaceful assembly.

The recognition of an individual’s rights and freedoms as the highest social value necessitates the establishment of a comprehensive system of international human rights protection. This requires close cooperation between states and the development of joint approaches and principles for such protection.

The unification of legal systems across different states and international legal integration have been ideas dating back to the distant past. However, it is in the current stage of interstate relations that these processes are finding practical implementation. The complexity of functions performed by international law results in an increase in the number of international legal acts, which serve as sources of international law and contain generally recognized standards.

The term “standard” is commonly used and in everyday context means:

“1. An accepted type of product that meets certain requirements for its quality, chemical composition, physical properties, size, weight, etc. The only typical form of organization, conduct, implementation of something;

2. Something that lacks of individual characteristics, originality, or uniqueness and is instead a template or stencil.” [1, p. 644].

The Law of Ukraine “On Standardization” dated 06.05.2014 No. 1315-VII defines a standard as a regulatory document based on consensus and adopted by a designated body at the national legislative level. Its purpose is to establish rules, guidelines, or characteristics for activities or their results, aimed at achieving optimal orderliness in a specific area [2].

In the Legal Encyclopedia, the term “standard” is interpreted as something that lacks individual characteristics, originality. In general, the word standard is a sample, benchmark, model, perceived as a starting position to which certain objects must correspond [3, p. 614-616].

¹ Початок. Закінчення у наступному номері.

S.P. Moroz emphasizes the functional significance of standards, which are defined by clear parameters and limits. However, the nature of a standard is not always unambiguous due to the casual force that determines it. Standards are based on the internal logic of their content, which serves as a criterion for evaluating their own kind, as well as external factors that necessitate their creation. The strength of the standard lies both in the irrefutability of its content and in the external factors that support its existence. A legal standard, in the literal sense, can be interpreted as an unchanging social phenomenon without objections [4, p. 219-220].

In the study of the right to peaceful assembly in the context of international standards, it is important to define the term “international standards”. According to the Legal Encyclopedia, this refers to international legal norms and principles that establish rules of behavior for subjects of international law in certain spheres of international-state cooperation. The standards set out the minimum requirements that must be observed by all states. International standards are contained in international treaties, other sources of international law and in international documents adopted by individual international organizations, which do not have binding legal force [3, p. 614-616].

In connection with the above, the three-level structure of application of international legal norms in national legislation formulated in the legal doctrine of Ukraine attracts attention.

To begin with, it is essential to establish international legal norms that are either binding or recommendatory. Next, these norms must be the subject of application in international courts of law. Finally, international scientific works should explain and acknowledge these norms [5, p. 257-265].

International legal standards are typically found in sources of international law. These sources have a dual meaning in international legal literature: material (related to international relations) and formal (external forms containing legal norms). The sources of international law include international treaties, both general and special international conventions, international legal customs, general principles of international law, judgments rendered by international judicial bodies, and legal doctrines [6, p. 264].

S.M. Liakhivnenko examines international legal standards from ontognosesological and functional perspectives. He argues that: a) they are understood first of all as unified principles and norms of behavior of subjects of law, which are fixed in the main sources of international law, both universal and regional legal acts; b) they are optimal legal requirements in relation to the legal systems of the member states of the international community; c) They represent the most significant legal accomplishments of international law and the collaboration among member countries of the international community and universal and regional intergovernmental organizations; d) these accomplishments are documented in the appropriate legal sources through principles and rules of law; e) they are objectified through the main sources of international law; f) they are mandatory requirements for states parties to international treaties containing such legal standards; h) they are the basis for harmonizing international and national law [7, p. 667].

M.H. Khaustova associates the intensification of the introduction and implementation of international and European legal norms in lawmaking, law implementation and law enforcement, especially in law enforcement, human rights and judicial activities with the processes of legal globalization. The role and importance of norms, principles and precedents

of international law, international treaties ratified by Ukraine is growing. The influence of international and European legal institutions on law enforcement practice is significantly increasing. The leading role in the transformation of law enforcement activity in the national legal system is played by the Council of Europe, Organization for Security and Co-operation in Europe, European Union, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, the practice of the European Court of Human Rights, the activities of the Venice Commission, the General Directorate of Human Rights and the Rule of Law of the Council of Europe [8, p. 78].

At the end of the 20th century, the United Nations directed some efforts to establish criteria to guide the standard-setting process in the field of human rights. A significant step was the adoption of the UN General Assembly resolution “Establishment of International Human Rights Standards” No. 41/120 of December 4, 1986, which invites member states and UN bodies to take into account the following principles in the further development of human rights instruments: a) be consistent with the existing body of international human rights law; b) be fundamental and based on the inherent dignity and worth of the human person; c) be sufficiently clear or a source of rights and duties to be defined and implemented; d) provide, where appropriate, for a realistic and effective implementation mechanism, including reporting systems; e) enjoy broad international support [9].

However, none of the official international legal documents enshrining international human rights standards actually provides definitions of such standards. Let us turn to a thorough study by L.V. Uliashyna, in which she presents several views on the interpretation of the concept of international human rights standards. Professor L.V. Pavlova defines international human rights standards as a set of fundamental rights and freedoms enshrined in international legal documents, recognized by the international community as a whole, and mandatory for implementation in the legal system of each state. It further specifies that “international human rights law standards” are regulated in international legal instruments of different legal nature and legal force. <...> The link is not only a substantive analogy, but also the existence of guiding or binding provisions for States to comply with the standards or to ensure their observance through legislative implementation”.

The definition proposed by a group of international experts representing world-renowned non-governmental organizations – International Council on Human Rights Policy, International Commission of Jurists, International Service for Human Rights within the framework of the joint project on the study of the formation and application of standards in the field of human rights “Standards in the area of human rights: experience teaches” (2006), reads as follows: “Standards are defined as internationally recognized documents (instruments), regardless of whether they are mandatory or advisory for states”. The first codifies legal obligations, known as “hard” law, while the others provide recommendations for their implementation and policy, known as “soft” law.

It is quite possible to agree with Uliashina’s conclusion regarding the difference in approaches to defining international human rights standards. While Pavlova defines standards as a set of rights enshrined in documents and regulated in international legal instruments, the other two definitions are based on norms or documents. The key words in the above definitions serve as a vivid illustration of the fact that legal science, including the science of human rights law, is in a state of search for the means by which it will be possible to best realize

the normative embodiment of the idea underlying human rights (recognition of rights and freedoms as inalienable and inherent from birth and not granted by states through the issuance of certain normative acts) and, at the same time, to ensure the condition of embodiment of the right in a norm that serves as a basis for the legal protection of human rights and freedoms, at the same time, to ensure the condition of the embodiment of the right in a norm that serves as a basis for the legal protection of human rights and freedoms.

According to L.V. Uliashyna, international human rights standards can be divided into two groups of features.

Firstly, the features constituting the concept of international human rights standards:

- 1) universality;
- 2) equal relevant to all countries and regions;
- 3) outside the hierarchy of national legal acts;
- 4) grounded in general democratic imperatives;
- 5) combine soft and hard laws;
- 6) based on the concept of natural law;
- 7) do not always fulfill normative requirements.

Secondly, the functions of international human rights standards:

- 1) normative:

serves as a normative minimum or an acceptable consensus for state regulation, contain recommendations for the formation of national practice, promote the implementation of international obligations, and set forth general democratic requirements for states;

- 2) control:

serves as a yardstick for measuring the implementation of international commitments, sets forth general democratic requirements for states, and serves as an acceptable consensus for state regulation;

- 3) informational:

serve as a means of exchanging information, making general democratic demands;

- 4) protective:

contribute to the implementation of international obligations, provide effective protection of public domain objects;

- 5) educational:

this section aims to promote ethical standards in relations between members of the international community, international institutions, and individuals. It also aims to increase international interest in human rights, provide recommendations for the development of national practices, facilitate the implementation of international obligations, and provide a list of generally accepted democratic requirements for states [10, p. 72].

P. Rabinovych and A. Venetska offer a broad interpretation of international human rights standards as principles and norms enshrined in international acts and documents, which are textually unified and functionally universal for certain international associations of states, defining the minimum necessary or desirable content and/or scope of human rights through abstract, mostly evaluative concepts, conditioned by the achieved level of social development and its dynamics, establishing the positive obligations of the states regarding their provision, protection and protection and foreseeing sanctions of a political, legal or political nature for their violation [11].

M.L. Sereda rightfully analyzes the definitions of international standards proposed by domestic scientists. She points out significant differences of opinion, ranging from understanding international standards as a benchmark or sample to narrowing the concept's content to the minimum limits with an emphasis on the criteria of subject prevalence (recognition as a standard of the norms accepted by all or a large part of the international community). Scientist suggest that limiting the understanding of international standards to only the minimum requirements that all states must comply with, both substantially and methodologically, is inappropriate [12, p. 80].

REFERENCES

1. Slovnnyk ukrainskoi movy. "Dictionary of the Ukrainian language": in 11 vol. 1978. Vol. 9. 916 p. [in Ukrainian].
2. Pro standartyzatsiiu. "On standardization: Law of Ukraine, dated June 5, 2014, No. 1315-VII". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2014. No. 31. Art. 1058 [in Ukrainian].
3. Yurydychna entsyklopediia. "Legal encyclopedia": in 6 vols. Vol. 5 / editor: Yu.S. Shemshuchenko (chief editor) and others. Kyiv: Ukr. encyclopedia, 1998-2003. 736 p. [in Ukrainian].
4. *Moroz, S.P.* (2012). Teoretyko-metodolohichni aspekty poniattia "mizhnarodni standarty prav liudyny". "Theoretical and methodological aspects of the concept of 'international standards of human rights'". Theoretical and practical problems of adaptation of the national legislation of Ukraine to world standards of legal regulation: materials of the International Scientific and Practical Conference (December 2012, Donetsk, Ukraine). Donetsk: Donetsk University of Economics and Law. P. 219-222 [in Ukrainian].
5. Pravova doktryna Ukrainy. "Legal doctrine of Ukraine: in 5 vols. Vol. 2: Public legal doctrine of Ukraine" / Yu.P. Bytiak, Yu.E. Barabash, M.P. Kucheriavenko, etc.; in gen. ed. Yu.P. Bytiak. Kharkiv: Pravo, 2013. 864 p. [in Ukrainian].
6. *Salenko, O.* (2014). Mizhnarodni standarty u sferi sudoustroiu ta statusu suddiv, yikh zmist i klasyfikatsiia. "International standards in the field of the judiciary and the status of judges, their content and classification". National Legal Journal: theory and practice. No. 3 (7). P. 263-269 [in Ukrainian].
7. *Liakhivnenko, S.M.* (2011). Mizhnarodni pravovi standarty: do vyznachennia poniattia ta vydovoi kharakterystyky. "International legal standards: to the definition of the concept and species characteristics". State and Law. Iss. 51. P. 666-672 [in Ukrainian].
8. *Khaustova, M.H.* (2016). Pravova transformatsiia: teoretychnyi aspekt. Aktualni problemy suchasnoho mizhnarodnoho prava. "Legal transformation: theoretical aspect. Actual problems of modern international law": coll. of scientific materials of II Harkhiv international rights read, dedicate in memory of Prof. M.V. Yanovskyi and V.S. Semenov, Kharkiv, November 21, 2016: in 2 parts / edited by: A.P. Hetman, I.V. Yakoviuk, V.I. Samoschenko and others. Kharkiv. Part 1. 494 p. [in Ukrainian].
9. Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON: "Vstanovlennia mizhnarodnykh standartiv u sferi prav liudyny". "Resolution of the UN General Assembly dated December 4, 1966, No. 41/120 'Establishment of international standards in the field of human rights'". URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/41/120>. (Date of Application: 07.04.2023) [in Ukrainian].
10. *Uliashyna L.V.* Mezhdunarodno-pravovyie standarty v oblasti prav cheloveka i ikh realizatsiia: teoriia i praktika primeniennia.. "International legal standards in the area of human rights and their realization: theory and practice of application". Vilnius: ESU. 402 p. [in Russian].
11. *Rabinovych, P., Venetska, O.* Mizhnarodni standarty prav liudyny: zahalni oznaky, klasyfikatsiia. "International standards of human rights: general features, classification". URL: <http://www.judges.org.ua/article/dig3623.htm>. (Date of Application: 02.04.2023) [in Ukrainian].

12. *Sereda, M.L.* (2019). Pravo na myrni zibrannia: teoretychni, praktychni ta porivnialno-pravovi aspekty. "The right to peaceful assembly: theoretical, practical and comparative legal aspects": diss. ... Candidate of Juridical Sciences: 12.00.01. Kyiv. 203 p. [in Ukrainian].

УДК 341:342.7

Онищенко Сергій Миколайович,
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9944-5995

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ

У межах статті досліджено права на мирні зібрання у контексті міжнародних стандартів. Розкрито поняття "стандарт", доведено функціональне значення будь-якого стандарту.

Визначено зміст дефініції "міжнародні стандарти" як міжнародно-правові норми і принципи, що закріплюють правила поведінки суб'єктів міжнародного права в тих чи інших сферах міжнародно-державного співробітництва.

Проаналізовано сформульовану у правовій доктрині України трирівневу структуру застосування міжнародно-правових стандартів. Вказано, що, по-перше, той чи інший стандарт має бути зафіксований у нормах міжнародного права та, відповідно, мати обов'язковий чи рекомендаційний характер; по-друге, цей стандарт має бути застосовано в юрисдикційних органах, тобто в міжнародних судових інстанціях; по-третє, цей стандарт має бути пояснено й визнано в наукових працях міжнародного рівня.

Розглянуто міжнародні правові стандарти з онтогносеологічних та функціональних позицій.

Охарактеризовано встановлені ООН критерії, необхідні для ефективного процесу нормотворення стандартів у галузі прав людини.

Виокремлено основні ознаки та функції міжнародних стандартів з прав людини.

Констатовано зростання ролі і значення норм, принципів і прецедентів міжнародного права, міжнародних договорів, ратифікованих Україною, та активізація впровадження й реалізації міжнародних і європейських правових стандартів у правотворчу, правореалізаційну й правозастосовну, насамперед правоохоронну, правозахисну, судову діяльність, задля провадження ефективного та дієвого механізму захисту права на мирні зібрання.

Ключові слова: стандарти, міжнародні стандарти, права людини, право на мирні зібрання.

Отримано 20.10.2023

© Onyshchenko Serhii, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).9](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).9)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravohorona.com/>

Пономаренко Алла Василівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-6271-4485

ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ОРГАНАМИ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ ПРИ ВИНИКНЕННІ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Проаналізовано чинне законодавство, що визначає правові засади взаємодії органів системи МВС України при виникненні надзвичайних ситуацій. Досліджено окремі проблемні питання, з якими стикаються органи системи МВС України при виконанні спільних завдань щодо запобігання й реагування на надзвичайні ситуації. Установлено недосконалість та неузгодженість нормативно-правових актів з питань планування, підготовки та проведення заходів з евакуації населення. Наразі виникає необхідність у продумуванні можливих сценаріїв криз та реагування на них, яке важливе для координації дій місцевих служб та органів влади у разі настання кризи.

Ключові слова: взаємодія, надзвичайні ситуації, органи МВС України, евакуація, суб'єкти забезпечення цивільного захисту.

Загроза виникнення надзвичайних ситуацій завжди існувала й існує в усьому світі. На превеликий жаль, у наш цивілізований, технічно розвинений час людство залишається залежним від природних явищ, які досить часто мають катастрофічний характер. Природні явища, такі як землетруси, посухи, селеві потоки, снігові лавини, виверження вулканів, а також техногенні аварії, як правило призводять до загибелі чи каліцтва людей, а також спричиняють величезні матеріальні збитки, що негативно відбивається на загальному економічному становищі країни і соціально-психологічному кліматі суспільства.

Останнім часом наша держава досить часто піддається різноманітним природним катастрофам, таким як повені, зсуви, лісові пожежі та інші. Крім того, завжди є ризик настання техногенної катастрофи, оскільки Україна має численні об'єкти техногенної інфраструктури, такі як ядерні електростанції, хімічні заводи, газопроводи тощо. Після повномасштабного вторгнення росії на територію України загроза виникнення надзвичайних ситуацій в Україні зросла. Після підриву Каховської гідроелектростанції не залишається сумнівів, що росіяни здатні вчинити найстрашніші злочини в Україні, зокрема, підірвати Запорізьку атомну електростанцію, яка є найбільшою в Європі і входить до десятки найпотужніших у світі. При цьому можлива катастрофа на Запорізькій АЕС торкнеться не лише території України, а й інших країн Європи. Саме

тому наша держава має бути готовою до будь-якого розвитку подій, щоб своєчасно зреагувати на всі надзвичайні ситуації, що відбуватимуться в країні. І в цьому контексті дуже важливою є співпраця та чітка координація дій між державними органами, які залучаються до реагування та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, серед яких особливе місце займає МВС України. Це вимагає пошуку шляхів удосконалення організації взаємодії між цими органами і вказує на актуальність обраної теми.

Дослідженню проблемних питань організації взаємодії у надзвичайних ситуаціях присвячено низку наукових праць. Зокрема, Ю. Кульшай, В. Юрченко досліджували деякі питання організації взаємодії між органами влади та силами цивільного захисту в умовах воєнного конфлікту. М. Кулешов, О. Ларін вивчали питання удосконалення системи взаємодії під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. О. Дерев'янку, В. Юрченко приділяли увагу питанням організації взаємодії між органами управління та силами цивільного захисту як ключовому питанню управління у надзвичайних ситуаціях. Також привертають увагу результати досліджень К. Белікової, Ю. Кравченко, С. Потеряйка, О. Марченка, які розглядали правовий, організаційний та економічний аспекти організації взаємодії між органами управління у надзвичайних ситуаціях. Водночас, незважаючи на теоретичні дослідження питань взаємодії між органами державної влади та силами цивільного захисту при виникненні надзвичайних ситуацій, залишаються недостатньо врегульованими деякі проблемні питання, які потребують негайного вирішення.

Метою наукової статті є аналіз чинного законодавства, що визначає правові засади взаємодії органів системи МВС України при виникненні надзвичайних ситуацій; визначення проблемних питань, які виникають під час взаємодії органів системи МВС України при надзвичайних ситуаціях, та шляхи їх вирішення.

Взаємодія – це особлива модель діяльності людей, яка передбачає співробітництво (співпрацю) різних суб'єктів з метою досягнення спільних цілей при виконанні своїх власних функцій. Взаємодія може мати різні форми, наприклад, співпрацю, обмін інформацією, проведення спільних нарад, здійснення спільних заходів, проведення спільних навчань та тренувань тощо. Конкретна мета взаємодії визначається суб'єктами взаємодії, виходячи з їхніх інтересів, компетенції, можливостей та потреб.

Перш ніж говорити про взаємодію державних органів при виникненні надзвичайних ситуацій, хотілося б відзначити, що незважаючи на широке використання в теорії та на практиці терміна “взаємодія”, до сьогодні не існує загальноприйнятого його розуміння, кожна галузь знань дає цьому терміну своє визначення.

Так, у теоретичних положеннях з управління взаємодія характеризується як категорія, яка є визначальною для всього процесу управління, і як діяльність кількох суб'єктів із спільною метою. Сутність цього поняття переважно зводиться до наявності критеріїв діяльності, спільних цілей, узгодження та координації дій тощо.

У юридичних науках підхід до розуміння взаємодії базується на базових положеннях функцій та завдань законодавчого регулювання діяльності та існування у громадянському суспільстві різних суб'єктів, їх зв'язків і контактів у різних проявах та рівнях [1, с. 65].

Д.С. Пономарьова розглядає взаємодію як процес спільної діяльності, у результаті якої партнерами по взаємодії досягаються спільні цілі, спрямовані на виконання їх завдань та функцій, закріплених у законодавчих та підзаконних правових актах, що регулюють їх діяльність [2, с. 262].

На переконання О.С. Саїнчина, П.В. Серебрянського, взаємодія полягає у спільній, взаємоузгодженій діяльності кількох суб'єктів владних повноважень, яка здійснюється на підставі законних та підзаконних нормативно-правових актах, узгоджена за часом, місцем, способом, засобами та метою проведення, а також спрямована на виконання спільних завдань у певній сфері [3, с. 524].

Розглядаючи питання взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування у сфері запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій, М. Михайлов доходить висновку, що взаємодія – це система узгоджених і взаємопов'язаних за метою, часом, місцем та ресурсами організаційно-управлінських, соціально-економічних і правових відносин, що виникають між органами державної влади та органами місцевого самоврядування у прямому або не у прямому вирішенні питань цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, породжують права і обов'язки учасників цих відносин [4].

Необхідно зауважити, що у сфері цивільного захисту питанню взаємодії приділено достатньо уваги. Проте в теорії та в нормативно-правових актах, якими регулюється питання взаємодії державних органів при надзвичайних ситуаціях відсутнє визначення поняття взаємодія. Його визначення надається лише в Інструкції щодо організації взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій і Міністерством охорони здоров'я України в разі виникнення надзвичайних ситуацій, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства охорони здоров'я України від 03.04.2018 № 275/600, де взаємодія ДСНС і МОЗ розглядається як узгоджені та взаємопов'язані відповідно до мети, місця, часу, обсягів і способів виконання спільні заходи з попередження та ліквідації медико-санітарних наслідків НС [5].

Необхідно зазначити, що взаємодії при надзвичайних ситуаціях притаманні такі ж загальні ознаки, як і будь-якій іншій взаємодії, зокрема:

- передбачає наявність кількох суб'єктів (учасників);
- спільність мети взаємодіючих суб'єктів;
- нормативна регламентація взаємодії;
- узгодженість дій відповідно до мети, місця та часу;
- рівноправність, незалежність суб'єктів, що взаємодіють;
- поєднання методів і засобів, що властиві взаємодіючим суб'єктам.

Однією із особливостей взаємодії державних органів при виникненні надзвичайних ситуацій є те, що вона організовується як спільна діяльність між суб'єктами, які можуть мати різну компетенцію і не перебувати у відносинах підпорядкування.

На сьогодні головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної

безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності, є МВС України [6]. Серед ключових суб'єктів забезпечення цивільного захисту, що відносяться до системи МВС України та створили свої функціональні підсистеми, є: Державна служба з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС), Національна поліція України (далі – НПУ) та Національна гвардія України (військове формування з правоохоронними функціями) (далі – НГУ). Вони беруть участь у запобіганні й реагуванні на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події і загрози безпеці громадян.

Звертаємо увагу, що спільна діяльність між цими органами може мати певні протиріччя. Це зумовлено тим, що зазначені органи мають власні системи управління, які відрізняються структурою та методологією. Вони мають різні цілі, завдання, специфічні засоби і методи. Так, наприклад, НПУ зосереджена на забезпеченні громадського порядку, безпеці громадян та виявленні і розслідуванні злочинів, НГУ відповідає за забезпечення національної безпеки, тоді як ДСНС спеціалізується на ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та допомозі постраждалим. Тому дуже важливою є координація між зазначеними органами. Коли всі зацікавлені сторони працюють разом, вони можуть краще зрозуміти ситуацію та розробити найкращий план дій. Це може допомогти скоротити час реагування та забезпечити більшу ефективність у наданні допомоги постраждалим.

Однак, при виникненні надзвичайних ситуацій, особливо в умовах воєнного стану, який наразі діє в Україні, зазначені органи стикаються з певним колом проблем, зокрема організаційного та правового характеру, що негативно впливає на їх взаємодію при виконанні спільних завдань, а саме:

1) Недосконалість нормативно-правової бази з питань підготовки та проведення заходів евакуації населення.

Так, у розділі IV “Планування заходів з евакуації при загрозі (виникненні) збройних конфліктів” Методики планування заходів з евакуації, затвердженої наказом МВС України від 10.07.2017 № 579, наведено короткий перелік заходів з евакуації, які рекомендовано планувати на воєнний час. Однак, вони шаблонні і не дають адекватної відповіді на виклики в умовах широкомасштабної війни. До положень цієї Методики з моменту її затвердження наказом МВС від 10.07.2017 № 579 [7] зміни не вносилися.

2) Неузгодженість нормативних актів з питань планування заходів з евакуації.

На сьогодні разом із зазначеною вище Методикою планування заходів з евакуації, залишаються чинними і такими, що не втратили чинність, Методичні рекомендації щодо планування і порядку проведення евакуації населення (працівників) у разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, затверджені наказом Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій від 07.09.2004 № 44 [8].

Як вбачається з аналізу цих методичних рекомендацій, вони були затверджені наказом міністерства, якого наразі вже нема, а саме Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій. Крім того, в преамбулі зазначеного наказу вказується про його відповідність до вимог Положення про евакуацію населення у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру,

затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2001 року № 1432, яке вже втратило чинність. Також варто зауважити, що останні зміни до зазначених методичних рекомендацій вносились ще в 2011 році, тобто до прийняття Кодексу про цивільний захист, окрім цього, в них не враховано ті обставини, які виникли в Україні в результаті повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави.

На підставі зазначеного вище вважаємо доцільним внести пропозиції щодо визначення таким, що втратив чинність наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій від 07.09.2004 № 44, яким затверджено Методичні рекомендації щодо планування і порядку проведення евакуації населення (працівників) у разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру. Більш того, у ч. 16 ст. 33 Кодексу про цивільний захист України чітко зазначено, що планування, організація та проведення заходів з евакуації здійснюється відповідно до методики, що затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері цивільного захисту. На сьогодні таким органом є МВС України, а не ДСНС.

3) Неврегульованість питання щодо надання допомоги з боку НПУ при евакуації матеріальних і культурних цінностей.

Так, у частині третій розділу III “Основні завдання сторін, що взаємодіють” Інструкції про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією України у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події, затвердженою наказом МВС України від 22.08.2016 № 859 (далі – Інструкція № 859), визначено повноваження НПУ [9].

Із аналізу зазначеної норми вбачається, що НПУ надає допомогу органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування у проведенні евакуації населення. Водночас поза увагою залишається питання щодо надання допомоги в евакуації матеріальних і культурних цінностей, які зберігаються в музеях, галереях мистецтв, архівах, археологічних резервуарах тощо. Невчасне та неналежне проведення евакуації в Херсоні та інших українських містах показало, що це питання є досить актуальним. З метою вирішення зазначеного питання необхідно розширити перелік повноважень НПУ такими, як “надання допомоги з евакуації матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення”. Одночасно із запропонованими змінами слід внести зміни до Закону України “Про Національну поліцію” [10], в якому варто серед повноважень органів поліції закріпити повноваження стосовно участі у проведенні евакуації населення при виникненні загроз його життю або здоров’ю, а також евакуації матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення.

4) Чинне законодавство не містить чіткого розмежування повноважень щодо евакуації людей з інвалідністю між органами державної влади. Здебільшого законодавство все покладає на “місцеві органи влади” та “комісії з евакуації”, проте, як свідчить практика, з початку повномасштабного вторгнення на територію України вони не змогли організувати належним чином евакуацію людей з інвалідністю з урахуванням

специфіки їх порушень. У першу чергу це пов'язано з тим, що наявні норми щодо організації евакуації людей з інвалідністю мають загальний або навіть подекуди декларативний характер.

У звіті з дослідження: “Швидка оцінка досвіду евакуації людей з інвалідністю в Україні внаслідок воєнних дій 2022 року” вказується, що постановою Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 р. № 282 затверджено Порядок виявлення осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, які проживають у зоні надзвичайної ситуації або можливого ураження, та організації їх супроводження. Цей документ має на меті ще до появи надзвичайної ситуації виявити та взяти на облік всіх осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, відповідно до встановлених критеріїв, та сприяти їм у подальшому в евакуації. Водночас у Кодексі цивільного захисту України не передбачено необхідності здійснення органами влади виявлення осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, які проживають у зоні надзвичайної ситуації або можливого ураження, та організації їх супроводження. У зв'язку з цим МВС та ДСНС мають вирішити питання взаємоузгодження зазначених нормативно-правових актів з тим, щоб забезпечити права людей з інвалідністю під час перебування у зоні надзвичайного стану [11].

5) Неузгодженість положень Інструкції № 859 із положеннями Закону України “Про Національну поліцію”, “Про Національну гвардію”, “Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій” до яких були внесені зміни, що стосуються розширення повноважень зазначених органів, з урахуванням особливостей воєнного стану.

Зокрема, Закон України “Про Національну поліцію” [10] доповнено новими пунктами, в яких зазначено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань: організовує роботу з надання, позбавлення та підтвердження допуску поліцейських до проведення спеціальних вибухотехнічних робіт (пункт 40); здійснює техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, в тому числі пов'язаної з пожежами, та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху (пункт 41); використовує повітряні судна, безпілотні повітряні судна, транспортні засоби, що рухаються по поверхні води або під нею, у тому числі дистанційно керовані (пункт 47); вживає заходів для запобігання, виявлення та припинення порушень порядку та правил використання повітряного простору України експлуатантами безпілотних повітряних суден над визначеною територією чи об'єктом із спеціальним режимом або над місцем здійснення спеціального поліцейського контролю, проведення операцій із припинення правопорушення (пункт 48). Проте зазначені зміни досі не внесені до Інструкції № 859, а саме до частини 2 розділу III, що стосується компетенції НПУ.

У Законі України “Про Національну гвардію” [12], статтю 12 доповнено пунктом 23, в якому зазначено, що НГУ відповідно до покладених на неї законом завдань та функцій зобов'язана проводити роботи із розмінування (виявлення, знешкодження та знищення) вибухонебезпечних предметів на територіях, які надані для розміщення і постійної діяльності органів військового управління, з'єднань, військових частин (підрозділів), вищих військових навчальних закладів, навчальних військових частин

(центрів), баз, закладів охорони здоров'я та установ НГУ, а також у місцях виконання завдань за призначенням під час дії воєнного стану, в особливий період та у разі необхідності у мирний час. Слід зауважити, що ці зміни також не враховано в Інструкції, а саме в частини 3 розділу III, що стосується компетенції НГУ.

У Положенні про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052 [13], частину 3 доповнено новими положеннями, відповідно до яких ДСНС:

“13) забезпечує здійснення заходів з мінімізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, пов'язаних із технологічними терористичними проявами та іншими видами терористичної діяльності під час проведення антитерористичних операцій, а також проводить просвітницьку та освітню діяльність з метою підготовки населення до дій в умовах вчинення терористичного акту;

14) залучає аварійно-рятувальні формування центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій усіх форм власності та координує їх діяльність під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій державного і регіонального рівнів, організовує проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, здійснює контроль за їх проведенням”.

Проте, зазначені зміни також не внесені до Інструкції, а саме до частини 1 розділу III, що стосується компетенції ДСНС. Отже, на підставі зазначеного виникає необхідність у внесенні відповідних змін до зазначеної Інструкції.

6) Відсутність єдиних стандартів і протоколів.

НПУ, ДСНС та НГУ можуть мати різні підходи до реагування на НС, що ускладнює спільну роботу та може призвести до непорозумінь.

7) Недостатній рівень оцінки ризиків, продумування можливих сценаріїв розвитку подій та реагування на них.

Наразі виникає необхідність у продумуванні можливих сценаріїв криз та реагування на них, яке важливе для координації дій місцевих служб та органів влади у разі настання кризи. У зв'язку з цим пріоритетними завданнями повинні стати:

- формування єдиного розуміння ризиків для конкретної території
- складання та постійне оновлення реєстрів ризиків
- визначення пріоритетів реагування

– формування планів дій органами системи МВС України, місцевою владою та іншими відомствами.

8) Недостатність ресурсів.

Під час великих природних катастроф або надзвичайних ситуацій техногенного чи воєнного характеру в НПУ, ДСНС, НГУ може виникнути дефіцит ресурсів, таких як персонал, обладнання і транспорт, що обмежує їх здатність до ефективних дій та реагування на надзвичайні ситуації. Так, після підриву Каховської ГЕС для надання допомоги населенню з м. Києва була направлена мобільно-оперативна група фахівців ДСНС, техніка підвищеної прохідності, залучено додаткові сили та засоби: човни, болотоходи Богун, плаваючі транспортери, мобільні очисні станції та транспортні засоби для підвозу питної води.

Водночас, як показала практика, критично не вистачало надувних човнів, їх доставляли з інших регіонів, бракувало pomp для відкачування води, їх надавали міжнародні партнери. Безпосередню координацію робіт, залучення сил та засобів, проведення евакуаційних заходів здійснював Штаб з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації. Не дивлячись на попередження про можливий підрив Каховської ГЕС, МВС не було готове до такого сценарію розвитку подій.

Після затоплення території виникла небезпека від вибухонебезпечних предметів у зоні підтоплення Каховської ГЕС. Для перевірки усєї території залучались військові, працівники ДСНС і вибухотехнічні служби НПУ. Водночас виникла проблема з дефіцитом спеціалізованої техніки для розмінування, яка пройшла сертифікацію, а також із спеціалістами по розмінуванню.

Таким чином, вважаємо, що під взаємодією органів системи МВС України при надзвичайних ситуаціях слід розуміти узгоджені та взаємопов'язані відповідно до мети, місця, часу, ресурсів, обсягів і способів виконання спільні дії, які здійснюються на підставі законних та підзаконних нормативно-правових актів і спрямовані на виконання спільних завдань.

Крім того, слід констатувати, що взаємодія між суб'єктами забезпечення цивільного захисту, що відносяться до системи МВС України, є ускладненою. Це пов'язано з недосконалістю чинного законодавства, яким регулюються питання взаємодії між зазначеними органами та невирішеними питаннями організаційного характеру. До основних проблемних питань, які потребують нагального вирішення, віднесено:

- 1) недосконалість нормативно-правової бази з питань підготовки та проведення заходів евакуації;
- 2) неузгодженість нормативних актів з питань планування заходів з евакуації;
- 3) неврегульованість питання щодо надання допомоги з боку НПУ в евакуації матеріальних і культурних цінностей із зони бойових дій.
- 4) відсутність на законодавчому рівні чіткого розмежування повноважень щодо евакуації людей з інвалідністю між органами влади тощо.
- 5) відсутність єдиних стандартів і протоколів: НПУ, ДСНС та НГУ можуть мати різні підходи до реагування на НС, що ускладнює спільну роботу та може призвести до непорозумінь.
- 6) недостатній рівень оцінки ризиків, продумування можливих сценаріїв розвитку подій та реагування на них тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вінник О., Кравець І. Господарські системи в умовах громадянського суспільства і правової держави: правові аспекти взаємодії. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 11. С. 62–67.
2. Пономарьова Д.С. Стратегічні комунікації як особливий вид взаємодії Міністерства оборони України з іншими державними органами. Науковий вісник Ужгородського Національного університету. 2021. Вип. 64. С. 261–264.
3. Саїнчин О.С., Серебрянський П.В. Науково-правове визначення взаємодії органів, що забезпечують безпеку осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Молодий вчений. 2018.

© Ponomarenko Alla, 2023

№ 12 (64). С. 523–526. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/3366/3327> (дата звернення: 02.10.2023).

4. Михайлов В.М. Взаємовідносини між органами державної влади та органами місцевого самоврядування у сфері запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій: теоретичні основи і принципи. Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 12. С. 116–118.

5. Про затвердження Інструкції щодо організації взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій і Міністерством охорони здоров'я України в разі виникнення надзвичайних ситуацій : наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства охорони здоров'я України від 03.04.2018 № 275/600. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0479-18#Text> (дата звернення: 02.10.2023).

6. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.10.2023).

7. Про затвердження Методики планування заходів з евакуації : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.07.2017 № 579. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0938-17#Text> (дата звернення: 02.10.2023).

8. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо планування і порядку проведення евакуації населення : наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій від 07.09.2004 № 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0044512-04#Text> (дата звернення: 02.10.2023).

9. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією України у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22.08.2016 № 859. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1254-16#Text> (дата звернення: 02.10.2023).

10. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 02.10.2023).

11. Швидка оцінка досвіду евакуації людей з інвалідністю в Україні внаслідок воєнних дій 2022 року: звіт з дослідження. ПРООН в Україні. 2022. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-03/ReportEvacuation.pdf> (дата звернення: 02.10.2023).

12. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 02.10.2023).

13. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.10.2023).

REFERENCES

1. Vinnyk, O., Kravets, I. (2016). Hospodarski systemy v umovakh hromadianskoho suspilstva i pravovoi derzhavy: pravovi aspekty vzaiemodii. "Economic systems in the conditions of civil society and the rule of law: legal aspects of interaction". Business, Economy and Law. Vol. 11. P. 62-67 [in Ukrainian].

2. Ponomarova, D.S. (2021). Stratehichni komunikatsii yak osoblyvyi vyd vzaiemodii Ministerstva oborony Ukrainy z inshymy derzhavnymy orhanamy. "Strategic communications as a special type of interaction between the Ministry of Defence of Ukraine and other state bodies". Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Vol. 64. P. 261-264 [in Ukrainian].

3. Sainchyn, O.S., Serebrianskyi, P.V. (2018). Naukove-pravove vyznachennia vzaiemodii orhaniv, shcho zabezpechuiut bezpeku osib, yaki berut uchast u kryminalnomu protsesi. "Scientific and legal definition of interaction between bodies ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings". Young scientist. Vol. 12. Issue 64. P. 523-526 URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/3366/3327>. (Date of Application: 02.10.2023) [in Ukrainian].

© Ponomarenko Alla, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).10](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).10)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhorona.com/>

4. Mykhailov, V.M. (2012). Vzaiemovidnosyny mizh orhanamy derzhavnoi vlady ta orhanamy mistsevoho samovriaduvannia u sferi zapobihannia ta likvidatsii nadzvychnykh sytuatsii: teoretychni osnovy i pryntsypy. "Relations between state authorities and local self-government bodies in the field of prevention and liquidation of emergency situations: theoretical foundations and principles". Investments: practice and experience. Vol. 12. P. 116-118 [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Instruksii shchodo orhanizatsii vzaiemodii mizh Derzhavnoiu sluzhboiu Ukrainy z nadzvychnykh sytuatsii i Ministerstvom okhorony zdorovia Ukrainy v razi vynykennia nadzvychnykh sytuatsii. "On approval of the Instruction on organisation of interaction between the State Emergency Service of Ukraine and the Ministry of Health of Ukraine in the event of emergency": Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Ministry of Health of Ukraine, dated April 03, 2018, No. 275/600. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0479-18#Text>. (Date of Application: 02.10.2023) [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy. "On approval of the regulation on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, dated October 28, 2015, No. 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>. (Date of Application: 02.10.2023) [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Metodyky planuvannia zakhodiv z evakuatsii. "On approval of the methodology for planning evacuation measures": Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated July 10, 2017. No. 579. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0938-17#Text>. (Date of Application: 02.10.2023) [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo planuvannia i poriadku provedennia evakuatsii naseleння. "On approval of the methodological recommendations on planning and procedure for evacuation of the population": Order of the Ministry of Emergencies of Ukraine, dated September 07, 2004, No. 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0044512-04#Text>. (Date of Application: 02.10.2023) [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vzaiemodii mizh Derzhavnoiu sluzhboiu Ukrainy z nadzvychnykh sytuatsii, Natsionalnoiu politsiieiu Ukrainy ta Natsionalnoiu hvardiieiu Ukrainy u sferi zapobihannia i reahuvannia na nadzvychni sytuatsii, pozhezhi ta nebezpechni podii. "On approval of the Instruction on the procedure for interaction between the State Emergency Service of Ukraine, the National Police of Ukraine and the National Guard of Ukraine in the field of prevention and response to emergencies, fires and hazardous events": Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, dated August 22, 2016, No. 859. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1254-16#Text>. (Date of Application: 02.10.2023) [in Ukrainian].

10. Pro Natsionalnu politsiiu. "On the National Police": Law of Ukraine, dated February 2, 2015, No. 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. (Date of Application: 02.10.2023) [in Ukrainian].

11. Shvydka otsinka dosvidu evakuatsii liudei z invalidnistiu v Ukraini vnaslidok voiennykh dii 2022 roku. "Rapid assessment of the experience of evacuation of persons with disabilities in Ukraine as a result of hostilities in 2022": research report. UNDP in Ukraine. 2022. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-03/ReportEvacuation.pdf>. (Date of Application: 02.10.2023) [in Ukrainian].

12. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy. "On the National Guard of Ukraine": Law of Ukraine, dated March 13, 2014, No. 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>. (Date of Application: 02.10.2023) [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z nadzvychnykh sytuatsii. "On approval of the regulation on the State Emergency Service of Ukraine": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, dated December 16, 2015, No. 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>. (Date of Application: 02.10.2023) [in Ukrainian].

Ponomarenko Alla,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Leading Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6271-4485

INTERACTION BETWEEN BODIES OF THE MIA SYSTEM IN EMERGENCIES: ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS

The article analyzes current legislation defining the legal framework of interaction between bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in emergencies. The author notes that there is currently no definition of the concept of interaction in the theory or in the legal acts regulating the issue of state body interaction during emergency situations.

Based on the analysis of opinions from various scientists, it is proposed that the bodies within the Ministry of Internal Affairs of Ukraine coordinate and interrelate their actions in emergencies. This coordination should be in accordance with the purpose, place, time, resources, scale, and methods of implementation. Joint actions should be carried out based on legal and by-laws and aimed at fulfilling common tasks. The author examines some of the problematic issues faced by the bodies of the MIA system of Ukraine in the course of interaction in the performance of joint tasks. It is established that the interaction between the civil protection entities belonging to the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is complicated. This is due to the imperfection of the current legislation governing the interaction between these bodies and unresolved organizational issues. The main problematic issues that need to be addressed urgently include: 1) imperfection of the regulatory framework for the preparation and conduct of evacuation measures; 2) inconsistency of regulations on evacuation planning; 3) the unresolved issue of the NPU's assistance in the evacuation of material and cultural property from the combat zone; 4) lack of clear delineation of powers to evacuate persons with disabilities between the authorities at the legislative level, etc.; 5) lack of uniform standards and protocols. The NPU, the SES and the NGU may have different approaches to disaster response, which complicates joint work and can lead to misunderstandings; 6) insufficient level of risk assessment, scenario planning, etc. Attention is focused on the need to amend the current legislation that regulates the interaction of the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the event of emergencies.

Keywords: interaction, emergencies, bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, evacuation, civil protection actors.

Отримано 17.10.2023

Рядінська Валерія Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-2210-5933

ЩОДО МІСЦЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано місце Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Офісу Генерального прокурора в секторі безпеки і оборони України відповідно до чинного законодавства. Запропоновано внести зміни до Закону України “Про національну безпеку України”, а також включити Національне антикорупційне бюро до складу сектору безпеки і оборони і, таким чином, забезпечити законодавче закріплення взаємодії Спеціалізованої антикорупційної прокуратури із сектором безпеки і оборони.

Ключові слова: прокуратура, корупція, запобігання корупції, антикорупційні органи, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, правоохоронні органи, національна безпека і оборона, органи державної влади та місцевого самоврядування, правовий статус, взаємодія, воєнний стан.

На сьогодні корупція, за даними опитувань, що проведені міжнародними організаціями, є однією з найголовніших проблем на шляху сталого розвитку України. За своїм негативним впливом у суспільній думці корупція поступається лише повномасштабному вторгненню країни-агресора на територію України [1]. Таким чином, поруч зі зміцненням воєнної безпеки держави, на яке в умовах війни витрачаються основні зусилля державно-владного апарату, доцільно також продовжувати розбудову антикорупційних органів.

В Україні впродовж останнього десятиріччя створено систему спеціалізованих антикорупційних органів, до яких належать Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) та Вищий антикорупційний суд (ВАКС). Водночас більшість правоохоронних органів держави та інших спеціалізованих органів, відповідно до Закону України “Про національну Безпеку України”, складають сектор безпеки і оборони [2]. Враховуючи вимоги незалежності діяльності антикорупційних органів, зокрема САП як структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора (далі – Офіс ГП) [3], існує потреба у визначенні її місця в секторі безпеки і оборони України.

Діяльність САП від моменту її утворення до сьогодні була предметом дослідження низки вітчизняних дослідників, серед яких О. С. Бондаренко, О. В. Гулак, О. С. Кондратюк, Я. І. Маслова, П. Г. Назаренко, О. Г. Привиденцев, Р. Л. Слободянюк, М. М. Стефанчук, Р. Р. Трагнюк, К. Д. Янішевська та ін. Дослідження цих науковців присвячені в основному правовому статусу САП та її місцю в системі антикорупційних

органів. Натомість, в умовах воєнного стану доцільно дослідити місце САП у системі сил безпеки України в цілому.

Метою статті є визначення місця САП у секторі безпеки і оборони України. Для досягнення мети дослідження пропонується виконати такі завдання: дослідити поняття сектору безпеки і оборони України та його склад; визначити статус САП; проаналізувати взаємодію між САП та іншими правоохоронними органами; на основі проведених досліджень визначити місце САП у секторі безпеки і оборони України та запропонувати шляхи удосконалення її правового статусу в питанні забезпечення національної безпеки держави.

Передусім визначимо термін “сектор безпеки і оборони”. Відповідно до Закону України “Про національну безпеку України” він тлумачиться як “система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об’єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України” [2]. У Стратегії національної безпеки України “Безпека людини – безпека країни” визначено, що реалізація пріоритетів національних інтересів України забезпечується також і захистом особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема корупційних [4]. Отже, САП, основним завданням якої є здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування кримінальних правопорушень НАБУ [3], сприяє забезпеченню безпеки національних інтересів держави, а отже, теоретично, може бути складовою сектору безпеки і оборони України.

Однак, відповідно до положення статті 12 Закону України “Про національну безпеку України”, САП та інші структурні підрозділи Офісу ГП, а також спеціалізовані антикорупційні органи офіційно не входять до складу сектору безпеки і оборони. Детально дослідимо це питання з огляду на чинне законодавство та сучасні наукові дослідження. Відповідно до закону України “Про прокуратуру” вітчизняна прокуратура є системою, функцією якої є захист конституційно визначених прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [5]. Отже, Офіс ГП і САП як його структурний підрозділ є правоохоронними органами, і, таким чином, підпадають під визначення сил безпеки України, зазначене в Законі України “Про національну безпеку України”. Цю тезу підтверджують і сучасні дослідження науковців. Наприклад, О. М. Хоменко зазначає, що органи прокуратури є важливою складовою сектору безпеки і оборони, зважаючи на конституційні функції прокуратури [6, с. 216]. З іншого боку, існують наукові теорії, які визначають місце прокуратури в системі гілок владних органів. Наприклад, В. Логоша визначає такі варіанти місця прокуратури в системі гілок державної влади. Згідно з цими варіантами, прокуратура: а) частина законодавчої влади (наглядова функція за дотриманням законів); б) частина виконавчої влади (реалізує

закони); в) частина президентської гілки виконавчої влади; г) частина судової влади [7, с. 479]. Існують також теорії, відповідно до яких правоохоронні органи (і прокуратура як їх складова) є взагалі окремою гілкою органів державної влади. Наприклад, М. С. Кельман, О. Г. Мурашин та Н. М. Холма виділяють правоохоронні органи як органи влади, які забезпечують і підтримують стабільність, недоторканість впливу держави та права щодо охорони громадських відносин, включаючи організаційний та матеріальний апарат примусу [8, с. 122]. Щоб детально визначити місце САП у системі правоохоронних органів і належність до конкретної гілки влади, пропонуємо детально розглянути її статус.

САП є самостійним структурним підрозділом Офісу ГП (на правах Департаменту), підпорядкованим заступнику Генерального прокурора – керівнику САП [3]. Отже, САП – це самостійний структурний підрозділ, який підпорядковується лише своєму керівнику. Керівник САП, який одночасно виконує обов'язки заступника Генерального прокурора, для забезпечення самостійності та незалежності САП наділений широким колом повноважень. До таких повноважень належать, зокрема: представництво САП у відносинах із державними органами та органами місцевого самоврядування; загальне керівництво діяльністю САП, визначення основних напрямів діяльності її структурних підрозділів відповідно до покладених завдань та функцій; затвердження розподілу обов'язків між працівниками структурних підрозділів САП тощо [3].

До основних завдань та функцій САП належать: 1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування НАБУ; 2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях; 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, а також представництво у межах своєї компетенції інтересів держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави [5].

Аналіз завдань та функцій САП дозволяє зробити такі висновки. По-перше, якщо говорити про статус САП, то вона на сьогодні не є окремим органом виконавчої влади, натомість має статус самостійного підрозділу Офісу ГП. Офіс ГП, у свою чергу, є лише органом організації і координації діяльності всіх органів прокуратури в Україні [5]. Отже, питання належності прокуратури (зокрема САП) до певної гілки державної влади на сьогодні залишається відкритим.

По-друге, САП як структурний підрозділ Офісу ГП здійснює свою основну діяльність щодо нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю, проведенням досудового розслідування та підтримання публічного обвинувачення в суді лише по відношенню до одного органу – НАБУ. НАБУ є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [9]. Отже, НАБУ є правоохоронним органом, діяльність якого щодо захисту законних прав, інтересів і свобод громадян і держави перебуває під наглядом САП.

Таким чином, САП як структурний підрозділ Офісу ГП не може бути самостійною складовою сектору безпеки і оборони України. Такою складовою може бути теоретично лише Офіс ГП. Однак прокуратура України в цілому має доволі розгалужену систему місцевих та спеціалізованих прокуратур. Зазначимо, що поруч із САП у складі Офісу ГП діє також Спеціалізована прокуратура у сфері оборони. Тому доцільно говорити не про місце у складі сектору безпеки і оборони України лише Офісу ГП чи окремих прокуратур, а про прокуратуру в цілому.

Також слід зазначити, що статтею 12 Закону України “Про національну безпеку і оборону” передбачено, що інші державні органи та органи місцевого самоврядування здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони [2]. Діяльність органів прокуратури полягає в їх взаємодії з іншими правоохоронними органами під час проведення останніми оперативно-розшукової та досудової слідчої діяльності. Така взаємодія в обов’язковому порядку регулюється нормами нормативно-правових актів. Як слушно зазначили автори підручника з прокурорського права на чолі з В. В. Луциком: “Усі дії прокурора (вимоги прокурора, участь у засіданнях, невідкладне прийняття прокурора, розгляд заяв, клопотань і скарг, відвідування і перевірки, координація та узгодження спільної діяльності, вступ прокурора в розгляд відповідних справ у суді тощо) у кримінальному, цивільному та господарському судочинстві так чи інакше набувають належної процесуальної форми” [10, с. 124–125]. Щодо САП, доцільно навести позицію І. О. Кісліциної, яка зазначає, що діяльність прокурорів САП при реалізації функції процесуального керівництва досудовим розслідуванням складається з багатьох елементів, таких як організація процесу досудового розслідування з визначенням його напрямів, координація процесуальних дій, забезпечення сприятливих умов для виконання детективами НАБУ своїх повноважень, нагляд за законністю дій під час розслідування тощо [11, с. 128]. Формально принципи взаємодії між НАБУ і САП були закріплені в спільному наказі НАБУ та САП під назвою “Єдині принципи зовнішньої комунікації між Національним антикорупційним бюро України та Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою” [12].

Отже, на сьогодні складається ситуація, коли органи прокуратури в цілому та САП зокрема, виконуючи функції із захисту законних прав та інтересів громадян, суспільства та держави, не зазначені в якості складових сектору безпеки і оборони України. Немає серед таких складових і НАБУ, яке як спеціалізований правоохоронний орган також виконує функції із забезпечення безпеки національних інтересів України. Таким чином, на нашу думку, необхідно вдосконалити норму Закону України “Про національну безпеку України” в контексті визначення у складі сектору безпеки і оборони спеціалізованих антикорупційних органів і прокуратури. Для цього у частині 2 статті 12 зазначеного Закону необхідно внести зміни, долучивши до складу сектору безпеки і оборони НАБУ. Таким чином, САП буде здійснювати функції із забезпечення національної безпеки України у взаємодії з НАБУ як зі складовою сектору безпеки і оборони.

Підсумовуючи результати нашого дослідження, зазначимо, що на сьогодні САП як структурний підрозділ Офісу ГП не належить до складу сектору безпеки і оборони

України. З іншого боку, САП як частина системи прокуратури, яка виконує правоохоронні функції, цілком закономірно може бути складовою сил безпеки України. Для вирішення питання законодавчого закріплення спеціалізованих антикорупційних органів як складових сектору безпеки і оборони запропоновано включити до складових сектору НАБУ, з яким САП взаємодіє відповідно до покладених на неї функцій і повноважень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стан корупції в Україні 2023: сприйняття, досвід, ставлення. USAID. URL: <https://engage.org.ua/stan-koruptsii-v-ukraini-2023-spryjniattia-dosvid-stavlennia/> (дата звернення: 29.09.2023).
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 29.09.2023).
3. Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора: наказ Офісу Генерального прокурора від 05 березня 2020 року № 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text> (дата звернення: 29.09.2023).
4. Стратегія національної безпеки України “Безпека людини – безпека країни”: затверджено Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України””. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (дата звернення: 29.09.2023).
5. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 29.09.2023).
6. Хоменко О. М. Форми взаємодії органів прокуратури з суб’єктами сектору безпеки і оборони. Юридичний бюлетень. 2022. Вип. 6. С. 214–222.
7. Логоша В. В. Місце прокуратури в системі органів державної влади. Форум права. 2011. № 3. С. 478–485.
8. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Холма Н. М. Загальна теорія держави і права: підручник. Львів: Новий Світ-2000, 2004. 584 с.
9. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 29.09.2023).
10. Прокурорське право: навч. посіб. / Г. Д. Борейко, О. М. Броневицька, Ю. О. Лісіцина, В. В. Луцик та ін.; за заг. ред. В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 640 с.
11. Кіліцина І. О. До питання про роботу САП у період воєнного стану. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Вид-во “Юридика”, 2023. Т. 2. 828 с. С. 128–130.
12. Єдині принципи зовнішньої комунікації між Національним антикорупційним бюро України та Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою: наказ НАБУ та САП від 27 липня 2017 р. № 157-0. URL: <https://nabu.gov.ua/press/yedyni-pryncypu-zovnishnoyi-komunikaciyi-mizh-nacionalnym-antikorupciynym-byuro-ukrayiny-ta/> (дата звернення: 29.09.2023).

REFERENCES

1. Stan koruptsii v Ukraini 2023: spryjniattia, dosvid, stavlennia. “State of corruption in Ukraine 2023: perception, experience, attitude”. USAID. URL: <https://engage.org.ua/stan-koruptsii-v-ukraini-2023-spryjniattia-dosvid-stavlennia/>. (Date of Application: 29.09.2023) [in Ukrainian].

© Riadinska Valeria, 2023

2. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy. “On the national security of Ukraine”: Law of Ukraine, dated June 21, 2018, No. 2469-VIII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (Date of Application: 29.09.2023) [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Spetsializovanu antykoruptsiinu prokuraturu Ofisu Heneralnogo prokurora. “On the approval of the Regulation on the Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office of the Prosecutor General’s Office”: Order of the Prosecutor General’s Office dated March 5, 2020, No. 125. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text>. (Date of Application: 29.09.2023) [in Ukrainian].

4. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy “Bezpeka liudyny – bezpeka krainy”: zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku No. 392/2020 “Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku “Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy””. “The national security strategy of Ukraine ‘Human security – the security of the country’: approved by the Decree of the President of Ukraine dated September 14, 2020, No. 392/2020 ‘On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine, dated September 14, 2020 ‘On the National Security Strategy of Ukraine’””. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>. (Date of Application: 29.09.2023) [in Ukrainian].

5. Pro prokuraturu. “On the Prosecutor’s Office”: Law of Ukraine dated October 14, 2014. No. 1697-VII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>. (Date of Application: 29.09.2023) [in Ukrainian].

6. *Khomenko, O.M.* (2022). Formy vzaiemodii orhaniv prokuratury z subiektamy sektoru bezpeky i oborony. “Forms of interaction of the prosecutor’s office with subjects of the security and defense sector”. Legal bulletin. Iss. 6. P. 214-222 [in Ukrainian].

7. *Lohosha, V.V.* (2011). Mistse prokuratury v systemi orhaniv derzhavnoi vlady. “Place of the prosecutor’s office in the system of state authorities”. Forum Prava. No. 3. P. 478-485 [in Ukrainian].

8. *Kelman, M.S, Murashyn, O.H., Kholma, N.M.* (2004). Zahalna teoriia derzhavy i prava. “General theory of the state and law”: a textbook. Lviv: Novyi Svit-2000, 584 p. [in Ukrainian].

9. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy. “About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: Law of Ukraine dated October 14, 2014, No. 1698-VII.” URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>. (Date of Application: 29.09.2023) [in Ukrainian].

10. Prokurorske parvo. “Prosecutorial law”: education manual / H.D. Boreiko, O.M. Bronevytska, Yu.O. Lisitsina, V.V. Lutsyk, etc.; in general ed. V.V. Lutsyk. Lviv: LvDUVS, 2019. 640 p. [in Ukrainian].

11. *Kilsitsina, I.O.* (2023). Do pytannia pro robotu SAP u period voiennoho stanu. Yevropeiski oriientyry rozvytku Ukrainy v umovakh viyny ta hlobalnykh vyklykiv KHKHI stolittia: synerhiia naukovykh, osvitynykh ta tekhnolohichnykh rishen. “On the question of the work of the SAP during the period of martial law. European benchmarks for the development of Ukraine in conditions of war and global challenges of the 21st century: synergy of scientific, educational and technological solutions”: in 2 volumes: materials of the International science and practice conf. (Odesa, May 19, 2023) / by general ed. S.V. Kivalova. Odesa: “Yurydika” Publishing House. P. 128-130 [in Ukrainian].

12. Yedyni pryntsyipy zovnishnoi komunikatsii mizh Natsionalnym antykoruptsiinym biuro Ukrainy ta Spetsializovanoi antykoruptsiinoui prokuraturoui. “State of corruption in Ukraine 2023: perception, experience, attitude”. USAID. URL:<https://nabu.gov.ua/press/yedyni-pryncypy-zovnishnoyi-komunikatsiyi-mizh-natsionalnym-antykoruptsiinym-byuro-ukrayiny-ta/>. (Date of Application: 29.09.2023) [in Ukrainian].

Riadinska Valeria,
Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Chief of the Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-2210-5933

ON THE PLACE OF THE SPECIALIZED ANTI-CORRUPTION PROSECUTOR'S OFFICE IN THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE

The article analyzes the place of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office of the General Prosecutor's Office in the security and defense sector of Ukraine in accordance with current legislation. The topic's relevance stems from the fact that despite the aggressor's full-scale invasion of Ukraine's territory, corruption remains one of the country's most significant threats to national security. Thus, it is necessary to determine the status of specialized anti-corruption bodies, in particular the specialized anti-corruption prosecutor's office, in the security and defense sector. The scientific novelty of the research consists in establishing the relationship between the legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office and the normative definition of the security and defense sector of Ukraine. The practical novelty of the study consists in proposing changes to the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine". The research employed comparative legal analysis methods, utilizing current Ukrainian legislation and specialized scientific publications as the source base. Taking the interpretation of the term "security and defense sector" as a basis for the analysis, the author found that the prosecutor's office and specialized anti-corruption authorities as law enforcement agencies could theoretically be components of the security and defense sector of Ukraine. However, they have not yet received this status. It was determined that the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office is not an independent body of state power and, therefore, cannot be a component of the security and defense sector. Nevertheless, the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office as an independent department of the General Prosecutor's Office interacts with the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, which is a specialized law enforcement agency. Therefore, taking into account the interaction of the prosecutor's office with law enforcement agencies, it is proposed to include the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine in the security and defense sector, and thus ensure the legislative consolidation of the interaction of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office with the security and defense sector. Further research is possible along the lines of developing the status of the prosecutor's office of Ukraine and determining their place in the security and defense sector of the state.

Keywords: prosecutor's office, corruption, prevention of corruption, anti-corruption agencies, Specialized anti-corruption prosecutor's office, law enforcement agencies, national security and defense, state authorities and local governments, legal status, interaction, martial law.

Отримано 18.10.2023

© Riadinska Valeria, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).11](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).11)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhorona.com/>

Смерницький Дем'ян Вікторович,
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора ДНДІ МВС України
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-6066-0324

Тригубенко Марина Володимирівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
заступник начальника відділу
ДНДІ МВС України
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-7646-3595

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ІНФОРМАЦІЮ У СФЕРІ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглянуто питання правового регулювання прав людини на інформацію у сфері цифрових технологій. Визначено, що інформація – це відомості про всесвіт, які сприймаються певним суб'єктом. Зазначено, що Конституцією України кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, водночас кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Встановлено, що найефективнішим у забезпеченні вільного поширення інформації та її захисту є поєднання способів, таких як: помірковані дії власника інформації; розвиток відповідних технологій поширення та захисту інформації; належне правове регулювання сфери цифрових технологій.

Ключові слова: права людини, інформація, статистична інформація, науково-технічна інформація, публічна інформація, цифрові технології.

Проводячи відповідні дослідження дотримання прав людини в сучасних умовах використання цифрових технологій, які стрімко розвиваються та стали невід'ємною складовою суспільного життя, зазначимо, що права людини у цій сфері переважно стосуються інформації. Цифрові технології створюють відповідні умови до передачі, обробки та зберігання інформації.

Інформаційне забезпечення – це підґрунтя усієї сфери суспільного життя.

У перекладі з латинської мови “інформація” (information) – це роз'яснення, уявлення [1, с. 717].

Національний стандарт України – ДСТУ 7448:2013 – визначає “інформацію” як задокументовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються в суспільстві, державі та довкіллі [2].

Загалом термін “інформація” стосується різноманітних сфер буття, тому є багатозначним, залежно від тих чи інших галузей науки – гуманітарних, технічних,

біологічних. Водночас точне й вичерпне його визначення залишається одним із найважчих наукових завдань, оскільки загально визначених уявлень про концептуальну природу й сутність інформації в науковому середовищі й дотепер не вироблено.

Аналізуючи різноманітні тлумачення визначення “інформації”, доходимо висновку, що інформація може бути і рухомим (динамічним), і статичним явищем, – відомості, які за певних умов стають інформацією, але ці відомості можуть дійсно передаватися різними способами [3, с. 24]. Інформація – це відомості про всесвіт. Іншими словами можна сказати, що всесвіт і є інформацією. А будь-які відомості стають інформацією, якщо є суб’єкт, який їх сприймає у вигляді певних даних.

Отже, в кінцевому варіанті, на нашу думку, визначення інформації можна сформулювати у такому вигляді: “інформація – це відомості про всесвіт, які сприймаються певним суб’єктом” [4, с. 177–178].

Розглянемо нормативну базу, що встановлює відповідні норми стосовно інформації.

Стаття 302 Цивільного кодексу України [5] визначає основні права фізичної особи на інформацію, а саме: вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію.

Основоположним нормативним документом, що стосується інформації, є Закон України “Про інформацію” [6]. Види інформації за змістом встановлені у ст. 10 Закону, це: інформація про фізичну особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; інформація про стан довкілля (екологічна інформація); інформація про товар (роботу, послугу); науково-технічна інформація; податкова інформація; правова інформація; статистична інформація; соціологічна інформація; інші види інформації [6]. Норми стосовно статистичної інформації встановлено в ст. 18 Закону [6], де також визначено, що правовий режим державної статистичної інформації визначається Законом України “Про державну статистику” [7], іншими законами та міжнародними договорами України.

Закон України “Про науково-технічну інформацію” визначає основи державної політики в галузі науково-технічної інформації, порядок її формування і реалізації в інтересах науково-технічного, економічного і соціального прогресу країни [8]. Метою Закону є створення в Україні правової бази для одержання та використання науково-технічної інформації. Законом регулюються правові і економічні відносини громадян, юридичних осіб, держави, що виникають при створенні, одержанні, використанні та поширенні науково-технічної інформації, а також визначаються правові форми міжнародного співробітництва в цій галузі.

Норми щодо науково-технічної інформації визначені у ст. 15 Закону [6]:

- науково-технічна інформація – будь-які відомості та/або дані про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді;

- правовий режим науково-технічної інформації визначається Законом України “Про науково-технічну інформацію” [8], іншими законами та міжнародними договорами України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України;

- науково-технічна інформація є відкритою за режимом доступу, якщо інше не встановлено законами України [9, с. 26-27].

Конституцією України [10] передбачено низку норм із зазначеного питання.

Так, згідно зі ст. 31 Конституції кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Стаття 32 передбачає, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Стосовно інтелектуальної власності, кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41) та громадянам гарантується захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності, а також кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом (ст. 54).

Отже, із зазначеного можна зробити висновок, що Конституцією України [10] передбачені норми щодо захисту прав стосовно конфіденційної інформації про особу, також ніхто не може використовувати або поширювати інформацію стосовно інтелектуальної власності без згоди на те її власника.

Водночас кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ст. 34 Конституції).

Щодо поняття інформаційної безпеки, то, на нашу думку, у загальному розумінні інформаційна безпека – це можливість обмежити доступ до інформації третім особам (стороннім особам), а також можливість їхнього впливу та будь-якого іншого впливу на цю інформацію.

Статтею 31 Конституції України [10] кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Інформація з обмеженим доступом – це державна та комерційна таємниця.

Державна таємниця, згідно зі ст. 1 Закону України “Про державну таємницю” [11], – це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою.

Комерційною таємницею, відповідно до ст. 505 Цивільного кодексу України [5],

є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона загалом чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

Основні положення захисту комерційної таємниці закріплені у Кримінальному кодексі України (ст.ст. 231–232, 361–363) [12], Кодексі України про адміністративні правопорушення (ст. 164-3) [13], Цивільному кодексі України (ст.ст. 420, 505-508, 1076) [5], Господарському кодексі України (ст.ст. 154-162 та ст.ст. 251, 252) [14], Кодексі законів про працю України (ст. 147) [15], Законі України “Про захист від недобросовісної конкуренції” [16], Законі України “Про банки і банківську діяльність” [17] та спеціальних (Закон України “Про інформацію” [6]) законодавчих актах [18, с. 38].

Крім того, до нормативно-правових актів, що регламентують сферу комерційної таємниці, слід віднести додатково: Закон України “Про науково-технічну інформацію” [8], Закон України “Про захист економічної конкуренції” [19], постанову Кабінету Міністрів України “Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці” [20].

З погляду нормативно-правового підходу, інформаційну безпеку можна визначити як суспільні правовідносини, що визначають можливість обмежити доступ до інформації третім особам (стороннім особам), а також можливість їх впливу та будь-якого іншого впливу на цю інформацію з метою реалізації життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави і міжнародного співтовариства шляхом своєчасного виявлення, запобігання і нейтралізації реальних і потенційних загроз інформаційним відносинам, їх правової охорони та захисту.

Правовідносини в інформаційній сфері – це врегульовані нормами права специфічні суспільні відносини, що виникають між відповідними суб'єктами у зв'язку з одержанням, використанням, поширенням та зберіганням інформації, внаслідок чого між ними виникають суб'єктивні права та юридичні обов'язки [21, с. 20; 22, с. 29].

Закон України “Про доступ до публічної інформації” [23] визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації та інформації, що становить суспільний інтерес.

А також визначає таке поняття, як “публічна інформація”. Публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, отримана або створена у процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації. Публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом.

Інформацією з обмеженим доступом є, відповідно до ст. 6 Закону [23], конфіденційна інформація; таємна інформація; службова інформація.

Конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов.

Таємна інформація – інформація, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю.

До службової може належати така інформація:

- що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішню службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень;

- зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці.

Підводячи певні підсумки, зазначимо, що в державі створено відповідні умови для реалізації права людини на інформацію, яке визначено нормативно-правовими актами. Забезпечення права кожного на доступ до інформації встановлено з дотриманням норм щодо гарантування таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також стосовно інформації з обмеженим доступом, до якої віднесено конфіденційну, таємну та службову інформацію.

Тобто, цифрові технології з метою гарантування прав людини повинні технологічними методами забезпечити вільне поширення інформації, а також передбачити створення відповідного захисту інформації, яка передається у мережі, або зберігається на відповідному обладнанні, у разі такої потреби.

Розглядаючи першу умову гарантування прав людини, а саме вільне поширення інформації, слід зазначити, що переважно дотримання цієї умови залежить від удосконалення технологій передачі інформації, які на сьогодні стрімко розвиваються та набули всесвітнього характеру, а також встановлення в нормативно-правових актах норм щодо відповідальності за перешкоджання вільному розповсюдженню інформації. На сьогодні більша частина людства в усіх сферах суспільного життя вже не може обійтися без систем електронних комунікацій, електронних ресурсів, виробництва програмного забезпечення та комп'ютерних технологій.

Щодо умов гарантування прав людини стосовно забезпечення захисту інформації, що передається чи зберігається, то забезпечення зазначених умов, на наше переконання, можливо досягти такими способами:

– обмеження розміщення інформації в інформаційних мережах – цей спосіб захисту інформації може бути забезпечений лише тільки самим власником інформації;

– створення відповідних технологій щодо захисту інформації при її передачі зберіганні, забезпечення доступу до неї тільки встановленим особам – цей спосіб повинен бути забезпечений виключно цифровими технологіями;

– встановлення в нормативно-правових актах норм щодо відповідальності за

незаконний доступ до інформації та подальше незаконне її використання – цей спосіб забезпечується правовим регулюванням суспільних відносин у сфері цифрових технологій.

Розглянемо надійність кожного із способів забезпечення захисту інформації. Так обмеження розміщення інформації в інформаційних мережах є дієвим способом її збереження, особливо якщо її зовсім не розмішувати. Але в наш час розвитку цифрових технологій та впровадження їх у всіх сферах суспільного життя вбачається неможливим.

Що стосується створення відповідних технологій щодо захисту інформації при її передачі, зберіганні та забезпечення доступу до неї тільки встановленим особам, то зазначений спосіб дає певні результати на певний проміжок часу. Адже з розвитком технологій захисту паралельно розвиваються і технології подолання такого захисту. Отже, захист буде ефективним лише на той час, до якого не будуть розроблені способи подолання цього захисту. Надалі виникає потреба розробляти нові технології захисту.

Встановлення в Кодексі України про адміністративні правопорушення та Кримінальному кодексі України норм щодо відповідальності за незаконний доступ до інформації та подальше незаконне її використання, на нашу думку, є дієвим способом впливу щодо забезпечення захисту інформації. Але враховуючи й той факт, що цифрові технології надають правопорушнику можливість здійснювати свої дії приховано (без ідентифікації особи), вони не завжди дають правоохоронним органам можливість притягнути його до відповідальності, відповідно до встановлених у нормативно-правових актах норм.

Підводячи підсумки розгляду питання забезпечення прав людини в сучасних умовах стрімкого розвитку та використання у всіх сферах суспільного життя цифрових технологій, необхідно зазначити, що найефективнішим стосовно забезпечення вільного поширення інформації та захисту відповідної інформації є поєднання зазначених вище способів, тобто помірковані дії власника інформації повинні поєднуватися з розвитком відповідних технологій поширення та захисту інформації, а також з належним правовим регулюванням сфери цифрових технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юридична енциклопедія. К., 1998. Т. 2. 744 с.
2. Інформація та документація. Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять: ДСТУ 7448:2013. Київ: Мінекономрозвитку України, 2014. III. 41 с.
3. Смерницький Д.В. Інформаційне забезпечення науково-технічної діяльності. Криміналістичний вісник. 2015. № 1 (23). С. 24–38.
4. Смерницький Д.В. Адміністративно-правове регулювання науково-технічної діяльності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.07. К., 2020. 636 с.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
6. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.
7. Про державну статистику: Закон України від 17 вересня 1992 року № 2614-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 43. Ст. 608.
8. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25 червня 1993 року № 3322-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 33. Ст. 345.

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2023

9. Смерницький Д.В. Інформаційне забезпечення науково-технічної діяльності. Криміналістичний вісник. 2015. № 1 (23). С. 24–38.
10. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 16. Ст. 93.
12. Кримінальний кодекс України: за станом на 5 квітня 2001 року № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення: за станом на 7 грудня 1984 року № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Дод. до № 51. Ст. 1122.
14. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.
15. Кодекс законів про працю України: затверджено Законом УРСР № 322-VIII від 10.12.1971. Відомості Верховної Ради України. 1971. Дод. до № 50. Ст. 375.
16. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 7 червня 1996 року № 236/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 36. Ст. 164.
17. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 5–6. Ст. 30.
18. Смерницький Д.В. Правове регулювання науково-технічної діяльності. Наука і правоохорона. 2018. № 2 (40). С. 33–41.
19. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 12. Ст. 64.
20. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці: постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1993 року № 611.
21. Линник Г.М. Адміністративно-правове регулювання інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07. Київ, 2010. 26 с.
22. Смерницький Д.В. Інформаційне забезпечення науково-технічної діяльності (продовження). Криміналістичний вісник. 2015. № 2 (24). С. 26–42.
23. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 32. Ст. 314.

REFERENCES

1. Yurydychna entsyklopediia. "Legal encyclopedia". K., 1998. Vol. 2. 744 p. [in Ukrainian].
2. Informatsiia ta dokumentatsiia. Bibliotechno-informatsiina diialnist. "Information and documentation. Library and information activities. Terms and definitions of concepts: DSTU 7448:2013". Kyiv: Ministry of Economic Development of Ukraine, 2014. III. 41 p. [in Ukrainian].
3. *Smernytskyi, D.V.* (2015). Informatsiine zabezpechennia naukovo-tekhnichnoi diialnosti. "Information provision of scientific and technical activities". Forensic Herald. No. 1 (23). P. 24–38 [in Ukrainian].
4. *Smernytskyi, D.V.* (2020). Administratyvno-pravove rehuliuвання naukovo-tekhnichnoi diialnosti v Ukraini. "Administrative and legal regulation of scientific and technical activity in Ukraine": diss. ... Doctor of Juridical Sciences: 12.00.07. K. 636 p. [in Ukrainian].
5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. "Civil Code of Ukraine", dated January 16, 2003, No. 435-IV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. No. 40-44. Art. 356 [in Ukrainian].
6. Pro informatsiui. "About information": Law of Ukraine, dated October 2, 1992, No. 2657-XII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1992. No. 48. Art. 650 [in Ukrainian].
7. Pro derzhavnu statystyku. "On state statistics": Law of Ukraine of September 17, 1992 No. 2614-XII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1992. No. 43. Art. 608 [in Ukrainian].

8. Pro naukovo-tekhnichnu informatsiiu. "On scientific and technical information": Law of Ukraine dated June 25, 1993, No. 3322-XII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1993. No. 33. Art. 345 [in Ukrainian].

9. *Smernytskyi, D.V.* (2015). Informatsiine zabezpechennia naukovo-tekhnichnoi diialnosti. "Information provision of scientific and technical activities". Forensic Herald. No. 1 (23). P. 24-38 [in Ukrainian].

10. Konstytutsiia Ukrainy. "Constitution of Ukraine": adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 30. Art. 141 [in Ukrainian].

11. Pro derzhavnu tayemnytsiu. "On state secrets": Law of Ukraine dated January 21, 1994, No. 3855-XII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1994. No. 16. Art. 93 [in Ukrainian].

12. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. "Criminal Code of Ukraine": as of April 5, 2001, No. 2341-III. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2001. No. 25-26. Art. 131 [in Ukrainian].

13. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. "Code of Ukraine on Administrative Offenses": as of December 7, 1984, No. 8073-X. Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. 1984. Add. to No. 51. Art. 1122 [in Ukrainian].

14. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. "Economic Code of Ukraine", dated January 16, 2003 No. 436-IV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. No. 18, No. 19-20, No. 21-22. Article 144 [in Ukrainian].

15. Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainy. "Code of Labor Laws of Ukraine": Approved by Law No. 322-VIII, dated 10.12.71. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1971. Add. to No. 50. Art. 375 [in Ukrainian].

16. Pro zakhyst vid nedobrosovisnoi konkurentsii. "On protection against unfair competition": Law of Ukraine of June 7, 1996, No. 236/96-VR. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 36. Art. 164 [in Ukrainian].

17. Pro banky i bankivsku diialnist. "On banks and banking activities": Law of Ukraine dated December 7, 2000, No. 2121-III. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2001. No. 5-6. Art. 30 [in Ukrainian].

18. *Smernytskyi, D.V.* (2018). Pravove rehuliuвання naukovo-tekhnichnoi diialnosti. "Legal regulation of scientific and technical activity". Nauka i Pravoohorona. No. 2 (40). P. 33-41 [in Ukrainian].

19. Pro zakhyst ekonomichnoii konkurentsii. "On the protection of economic competition": Law of Ukraine dated January 11, 2001, No. 2210-III. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2001, No. 12, Article 64 [in Ukrainian].

20. Pro perelik vidomostei, shcho ne stanovliat komertsiinoi taiemnytsi. "On the list of information that does not constitute a commercial secret": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, dated August 9, 1993, No. 611 [in Ukrainian].

21. *Linnyk, H.M.* (2010). Administratyvno-pravove rehuliuвання informatsiinoi bezpeky Ukrainy. "Administrative and legal regulation of information security of Ukraine": autoref. thesis ... Candidate of Juridical Sciences: 12.00.07. Kyiv. 26 p. [in Ukrainian].

22. *Smernytskyi, D.V.* (2015). Informatsiine zabezpechennia naukovo-tekhnichnoi diialnosti (prodovzhennia). "Information support of scientific and technical activities (continued)". Forensic Herald. No. 2 (24). P. 26-42 [in Ukrainian].

23. Pro dostup do publichnoi informatsii. "On access to public information". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). No. 32, Art. 314 [in Ukrainian].

Smernytskyi Demian,Doctor of Juridical Sciences, Full Professor,
Co-Director of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6066-0324**Tryhubenko Maryna,**Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Deputy Head of the Scientific Organizational Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-7646-3595

LEGISLATING THE HUMAN RIGHTS TO INFORMATION IN THE DIGITAL TECHNOLOGY SPHERE

The article explores the legal regulation of human rights regarding information in digital technologies. Information is defined as knowledge about the universe that a specific subject perceives. The Ukrainian Constitution ensures the confidentiality of all correspondence, including telephone conversations, telegrams and other forms of communication. Simultaneously, individuals have the right to freely gather, save, employ, and share information verbally, in written form, or by other means as they see fit. Regarding the concept of information security, we believe it refers to the capability of limiting access to information from third parties (outsiders), while also preventing their influence and any other potential impact on said information. From a regulatory and legal standpoint, information security can be defined as the public legal relations that identify the ability to limit access to third parties and their ability to influence or impact vital information. The ultimate goal is to identify, prevent, and neutralize any potential threats to information relations in a timely manner to protect the vital interests of individuals, society, the state, and the international community, as well as provide legal protection and defense. Restricted information: confidential information; secret information; proprietary information. The authors noted that, in order to ensure human rights, digital technologies should ensure the free flow of information through technological means and, where necessary, provide for the establishment of appropriate protection for information transmitted over the network or stored on relevant equipment.

In summary, we suggest that the best way to ensure the free flow of information and to protect relevant information in the context of the rapid development and use of digital technologies in all spheres of social life is through a combination of techniques. Reasonable measures may include actions taken by information owners, technologies for suitable dissemination and protection, and appropriate legal regulations in the field of digital technology, all aimed at ensuring the smooth transmission of information and safeguarding critical data.

Keywords: human rights, information, statistical information, scientific and technical information, public information, digital technologies.

Отримано 18.10.2023

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).12](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).12)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhorona.com/>

Хальота Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-8505-0055

Циганов Олег Григорович,
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-8924-1139

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕВІРОК ДІЯЛЬНОСТІ СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛІВ АПАРАТУ МВС УКРАЇНИ

Стаття присвячена питанням правового регулювання проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату Міністерства внутрішніх справ України. Визначено поняття та систему нормативно-правових актів, що становлять правову основу проведення Міністерством внутрішніх справ перевірок діяльності структурних підрозділів апарату міністерства, а також запропоновано шляхи удосконалення чинного законодавства, що регулюють зазначену діяльність.

Ключові слова: *правове регулювання, перевірка, діяльність, підрозділи апарату, Міністерство внутрішніх справ України.*

Під час проведення адміністративної реформи в умовах відбиття збройної агресії росії проти України актуальним і необхідним є формування наукового підґрунтя для здійснення трансформацій, у тому числі спрямованих на удосконалення державного управління в системі апарату держави. Виходячи з того, що відомчий контроль у системі органів державної влади є загальною (за змістом, характером і обсягом впливу) внутрішньою (за спрямованістю і місцем застосування) функцією державного управління, що втілюється через повсякденну внутрішньо-організаційну діяльність конкретних різного рівня вертикально підпорядкованих структурних елементів системи державних органів, вдосконалення цього аспекту управлінської діяльності цілком справедливо визначити одним із напрямів реформування організації функціонування системи органів виконавчої влади, зокрема і органів системи Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України). Для подальшого здійснення реформування цих органів та їх діяльності необхідним є наукове дослідження правового регулювання проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату МВС України, виявлення колізій, неточностей, прогалин у процесі правової регламентації, які виникли в результаті реформування органів системи МВС України, з метою їх усунення, що позитивно вплине на організацію та здійснення відомчого контролю за діяльністю структурних підрозділів апарату міністерства.

© Khalota Andrii, Tsyhanov Oleh, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).13](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).13)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravohorona.com/>

Проблемні питання правового регулювання контролю в державному управлінні у різні роки і у різних аспектах досліджували у своїх роботах В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрийко, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, В.М. Гарашук, І.М. Зозуля, Л.В. Коваль, А.М. Колодій, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.М. Куракін, В.Я. Малиновський, О.М. Музичук, Н.Р. Нижник, В.П. Писаренко, В.М. Плішкін, О.П. Полінець, Г.О. Пономаренко, В.В. Цветков, В.О. Шамрай та деякі інші вітчизняні науковці. Водночас проблемі правової регламентації проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату МВС України не було приділено достатньо уваги, що зумовлює потребу більш детального опрацювання зазначеного питання.

Мета роботи полягає у розкритті стану правового регулювання проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату МВС України.

Забезпечення ефективної діяльності структурних підрозділів апарату МВС України передбачає вирішення питання належного правового регулювання контролю за їх діяльністю, зокрема шляхом проведення перевірок. Ця діяльність має належним чином регламентуватися нормами права, виходячи з сучасного стану суспільних відносин, в яких перебуває Україна та її органи публічної влади, та спрямовуватися на утвердження і забезпечення прав і свобод людини як головний обов'язок Української держави.

У теорії права превалює думка про те, що правове регулювання є нічим іншим, як дією права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права [1, с. 217], тобто регулювання суспільних відносин відбувається за допомогою певних засобів. При цьому перевага віддається такому юридичному засобу, як норми права.

Також у юридичній літературі під правовим регулюванням розуміється (від лат. *regulare* – спрямовувати, впорядковувати) один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства, держави та її інститутів [2, с. 692]. При цьому в умовах формування в Україні основ правової держави роль і значення правового регулювання суспільних відносин набувають особливої актуальності. Адже головною ознакою моделі держави, що характеризується як правова, виступає саме ознака високої правової урегульованості суспільних відносин [3, с. 290].

О.Ф. Скакун розуміє правове регулювання як упорядкування суспільних відносин, що здійснюється державою за допомогою права і сукупності правових засобів, їх юридичне закріплення, охорону і розвиток [4, с. 529]. Натомість А.Т. Козмюк зазначає, що правове регулювання – це специфічний вплив, який здійснюється правом як особливим нормативним інституційним регулятором. Своєрідність правового регулювання полягає в тому, що воно, по-перше, відповідно до своєї соціальної природи є таким різновидом соціального регулювання, який має цілеспрямований, організований, результативний характер, а, по-друге, здійснюється за допомогою цілеспрямованої системи засобів, що реально виражають саму матерію права як нормативного інституційного утворення – регулятора [5, с. 59]. Також правове регулювання визначається як дія права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права [1, с. 217]. Як обґрунтовано зазначає О.М. Бандурка, правове регулювання забезпечує розподіл

контрольно-наглядових повноважень між різними органами і службами, посадовими особами, встановлює між ними певні взаємовідносини [6, с. 57].

Сьогодні правове регулювання в будь-яких сферах діяльності державної влади повинно торкатись не лише визначення прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, а й побудови даної системи і, нарешті, основних питань організації діяльності її окремих частин. При цьому однією з початкових, вихідних ланок правового регулювання є юридичні норми, які складають нормативну основу, серцевину механізму правового регулювання [4, с. 541].

Отже, на нашу думку, правове регулювання проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату МВС України – це упорядкування суспільних відносин щодо здійснення контролю за діяльністю структурних підрозділів апарату МВС України, що здійснюється державою за допомогою правових норм і сукупності правових засобів шляхом їх юридичного закріплення та забезпечення умов для ефективної реалізації.

Водночас правове регулювання проведення Міністерством внутрішніх справ України перевірок діяльності структурних підрозділів апарату Міністерства здійснюється за допомогою різних за формою, характером та юридичною силою відповідних законів та підзаконних нормативно-правових актів, що становлять правову основу цієї діяльності.

Правовою основою проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату МВС України є сукупність правових норм, що містяться у нормативно-правових актах, які визначають об'єкти перевірки, регламентують правовий статус суб'єктів проведення перевірки, а також встановлюють власне процедуру проведення Міністерством внутрішніх справ перевірок додержання (виконання) вимог законодавства в діяльності структурних підрозділів власного апарату. На нашу думку, такі нормативно-правові акти можна класифікувати на два види: Конституція і закони України, а також підзаконні нормативно-правові акти.

Виходячи з цього, правовою основою проведення посадовими особами МВС України перевірок додержання (виконання) вимог законодавства в діяльності структурних підрозділів апарату міністерства є: Конституція України [7], Бюджетний кодекс України [8], Закон України “Про центральні органи виконавчої влади” від 17 березня 2011 р. № 3166-VI [9], Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878 [10], Типове положення про структурний підрозділ з контролю апарату міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2003 р. № 2037 [11], Загальне положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 р. № 1040 [12], Порядок здійснення внутрішнього аудиту та утворення підрозділів внутрішнього аудиту, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 2011 р. № 1001 [13], Порядок проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату МВС,

Національної гвардії України, територіальних органів з надання сервісних послуг МВС, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС, затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06 листопада 2018 р. № 888 [14], Положення про Департамент внутрішнього аудиту Міністерства внутрішніх справ, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 24 лютого 2020 р. № 168, Положення про Департамент документообігу та контролю Міністерства внутрішніх справ України, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 18 лютого 2022 р. № 136, Стандарти внутрішнього аудиту, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 04 жовтня 2011 р. № 1247 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 14 серпня 2019 р. № 344) [15] та інші нормативно-правові акти.

Національним першоджерелом правової регламентації діяльності органів державної влади, зокрема і структурних підрозділів апарату МВС України, є Конституція України. Основною конституційно-правовою засадою діяльності органів публічної влади є положення про те, що ці органи та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [7]. Тож проведення перевірок додержання (виконання) вимог законодавства в діяльності структурних підрозділів апарату МВС України повинно здійснюватися компетентними підрозділами Міністерства в порядку і у спосіб, що чітко врегульований чинним законодавством України, яке не повинно мати прогалин та колізій між нормами права різних нормативно-правових актів щодо регулювання порядку проведення таких перевірок.

Безпосередньо процедуру проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату МВС України врегульовано Порядком проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату МВС, Національної гвардії України, територіальних органів з надання сервісних послуг МВС, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС, затвердженого наказом МВС України від 06 листопада 2018 року № 888. Разом з тим, дія цього Порядку не поширюється на проведення контрольних заходів підрозділами внутрішнього аудиту, перевірки стану охорони державної таємниці, забезпечення режиму секретності, внутрішньооб'єктового і пропускового режимів на режимних територіях і об'єктах, контролю за станом технічного захисту інформації, перевірки стану мобілізаційної роботи в структурних підрозділах апарату МВС України [14]. Визначений Порядком контроль реалізується шляхом проведення перевірок і здійснюється Міністром внутрішніх справ України та державним секретарем МВС України відповідно до покладених на нього завдань або особами, які виконують їх обов'язки, через структурні підрозділи апарату Міністерства, до повноважень яких віднесено функції контролю за напрямками діяльності, та іншими особами, включеними до складу комісії з проведення перевірки. Рішення щодо проведення перевірки діяльності структурних підрозділів апарату МВС України приймає керівництво міністерства. Разом з тим, деякі питання щодо організації контрольної діяльності щодо додержання законності структурними підрозділами апарату МВС України додатково врегульовано законами та підзаконними актами.

Зокрема, відповідно до пункту 9 Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878, визначено, що “МВС у межах повноважень, передбачених законом, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів Президента України та постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, актів Кабінету Міністрів України видає накази, здійснює організацію і контроль за їх виконанням” [10]. Отже, внутрішньовідомча контрольна діяльність МВС України здійснюється з метою перевірки ефективності виконання актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, а також актів самого Міністерства його органами і структурними підрозділами в своїй діяльності.

Так, статтею 8 Закону України “Про центральні органи виконавчої влади” від 17 березня 2011 р. № 3166-VI визначено правовий статус міністра. Відповідно до пункту 3 частини другої цієї статті “міністр у межах компетенції організовує та контролює виконання міністерством Конституції України, законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України” [9].

Аналогічне положення закріплене підпунктом 5 пункту 11 Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878, відповідно до якого “Міністр внутрішніх справ організовує та контролює виконання у МВС Конституції та законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України” [10].

За результатами аналізу положень законодавства України можна зазначити, що Міністр внутрішніх справ є відповідальною посадовою особою щодо реалізації правових актів вищих органів державної влади, які регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг; захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. Реалізація вказаних правових актів передбачає здійснення внутрішнього контролю за їх виконанням усіма органами і підрозділами системи МВС України шляхом проведення перевірок.

Відповідно до статті 11 Закону України “Про центральні органи виконавчої влади” від 17 березня 2011 р. № 3166-VI, складовою структури міністерства є апарат міністерства як організаційно поєднана сукупність структурних підрозділів і посад, що забезпечують діяльність міністра, а також виконання покладених на міністерство завдань. Апарат міністерства очолює державний секретар міністерства. Апарат міністерства складається із секретаріату та самостійних структурних підрозділів [9]. Контроль за діяльністю апарату міністерства здійснює як міністр, так і державний секретар міністерства.

Правовий статус державного секретаря міністерства визначено статтею 10 цього Закону. Згідно з пунктом 3 частини четвертої цієї статті “державний секретар міністерства організовує та контролює виконання апаратом міністерства Конституції та законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, наказів міністерства та доручень міністра, його першого заступника та заступників, звітує про їх виконання” [9].

Подібний принцип закріплено також у підпункті 3 пункту 11-2 Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878, в якому визначено, що “державний секретар МВС відповідно до покладених на нього завдань організовує та контролює виконання апаратом МВС Конституції та законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, наказів МВС України та доручень Міністра, його першого заступника та заступників, звітує про їх виконання” [10].

Отже, разом із Міністром внутрішніх справ України державний секретар МВС України також може виступати ініціатором проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату Міністерства.

Окрім ініціаторів проведення перевірок діяльності апарату МВС України, законодавством врегульовано правовий статус окремих підрозділів Міністерства, які наділені контрольними повноваженнями щодо інших підрозділів цього центрального органу виконавчої влади, зокрема, підрозділу юридичної служби (Департаменту юридичного забезпечення МВС України), підрозділу з контролю апарату Міністерства (Департаменту документообігу та контролю МВС України), підрозділу внутрішнього аудиту (Департаменту внутрішнього аудиту МВС України).

Так, відповідно до підпункту 1 пункту 13 Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 р. № 1040, юридична служба органу виконавчої влади має право перевіряти дотримання законності структурними підрозділами органу виконавчої влади, в тому числі й апаратом міністерства [16].

Також, відповідно до Типового положення про структурний підрозділ з контролю апарату міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2003 р. № 2037, в міністерстві його керівником утворюється структурний підрозділ з контролю апарату міністерства, основними завданнями якого є: а) здійснення контролю за виконанням актів законодавства, наказів і доручень керівництва центрального органу виконавчої влади, а також проведення аналізу причин порушень виконання їх вимог і внесення пропозицій щодо усунення таких порушень; б) підготовка інформаційних, довідкових та інших матеріалів з питань виконання актів законодавства, наказів і доручень керівництва центрального органу виконавчої влади; в) інформування керівника центрального органу виконавчої влади, заступника керівника центрального органу виконавчої влади відповідно до розподілу обов'язків про стан виконання актів законодавства, наказів і доручень керівництва центрального органу виконавчої влади структурними підрозділами

апарату цього центрального органу виконавчої влади, його територіальними органами, підприємствами, установами та організаціями, що належать до сфери його управління; г) проведення випереджувального моніторингу стану виконання актів законодавства, наказів і доручень керівництва центрального органу виконавчої влади та своєчасне інформування керівника центрального органу виконавчої влади, заступника керівника центрального органу виконавчої влади відповідно до розподілу обов'язків у разі неможливості їх виконання у визначені строки; д) підготовка проектів наказів і доручень керівництва центрального органу виконавчої влади з питань, що належать до компетенції структурного підрозділу з контролю [11].

Таким структурним підрозділом з контролю апарату МВС України визначено Департамент документообігу та контролю. Так, згідно з пунктом 2 розділу 1 Положення про Департамент документообігу та контролю Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС України від 18 лютого 2022 р. № 136, цей самостійний структурний підрозділ апарату МВС України, зокрема, виконує завдання та функції зі здійснення моніторингу і контролю за виконанням в апараті міністерства завдань, установлених актами законодавства, протокольними рішеннями Кабінету Міністрів України, дорученнями Прем'єр-міністра України, резолюціями віце-прем'єр-міністрів України, Міністра Кабінету Міністрів України, наказами МВС, дорученнями Міністра внутрішніх справ України, його першого заступника та заступників, звітує про ефективність і своєчасність їх виконання. Цей Департамент підпорядковується безпосередньо державному секретареві МВС України.

Водночас, як на нашу думку, постає нагальна необхідність у приведенні Положення про Департамент документообігу та контролю МВС України у відповідність до норм Типового положення про структурний підрозділ з контролю апарату міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2003 р. № 2037 [11]. А саме, згідно з пунктом 6 Типового положення, розширити повноваження Департаменту документообігу та контролю МВС України щодо проведення в структурних підрозділах апарату центрального органу виконавчої влади, його територіальних органах, підприємствах, установах та організаціях, що належать до сфери його управління, перевірки з виконання актів законодавства, наказів і доручень керівництва центрального органу виконавчої влади; одержання необхідної інформації, а у разі потреби – відповідних документів від структурних підрозділів апарату центрального органу виконавчої влади, його територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління; перевірки повноти усунення порушень, виявлених попередніми перевірками; одержання від структурних підрозділів апарату центрального органу виконавчої влади, його територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, письмових та усних пояснень з питань, що виникають під час перевірки виконання актів законодавства, наказів і доручень керівництва центрального органу виконавчої влади; залучення в установленому порядку спеціалістів структурних підрозділів апарату центрального органу виконавчої влади, його територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать

до сфери його управління, науковців та інших спеціалістів для проведення перевірки та вжиття необхідних заходів щодо оперативного усунення порушень у виконанні актів законодавства, наказів і доручень керівництва центрального органу виконавчої влади.

Слід зауважити, що частина перша статті 26 Бюджетного кодексу України визначає, що контроль за дотриманням бюджетного законодавства спрямований на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами та здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками відповідно до Кодексу та іншого законодавства, а також забезпечує: 1) оцінку управління бюджетними коштами (включаючи проведення державного фінансового аудиту); 2) правильність ведення бухгалтерського обліку та достовірність фінансової і бюджетної звітності; 3) досягнення економії бюджетних коштів, їх цільового використання, ефективності і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів шляхом прийняття обґрунтованих управлінських рішень; 4) проведення аналізу та оцінки стану фінансової і господарської діяльності розпорядників бюджетних коштів; 5) обґрунтованість планування надходжень і витрат бюджету [8].

Розпорядники бюджетних коштів в особі їх керівників, як визначено абзацом першим частини третьої статті 26 Бюджетного кодексу України, організовують внутрішній контроль і внутрішній аудит та забезпечують їх здійснення у своїх установах і на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління таких розпорядників бюджетних коштів.

При цьому під внутрішнім аудитом розуміється діяльність, спрямована на удосконалення системи управління, внутрішнього контролю, запобігання фактам незаконного, неефективного та нерезультативного використання бюджетних коштів, виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності розпорядника бюджетних коштів і підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, яка передбачає надання незалежних висновків і рекомендацій. Для здійснення внутрішнього аудиту розпорядник бюджетних коштів в особі керівника утворює самостійний структурний підрозділ внутрішнього аудиту, що є підпорядкованим і підзвітним безпосередньо такому керівнику [8].

У Міністерстві внутрішніх справ України для здійснення внутрішнього аудиту створено як самостійний підрозділ Департамент внутрішнього аудиту, який є підпорядкованим і підзвітним безпосередньо Міністрові, діяльність якого врегульована наказом МВС України від 24 лютого 2020 р. № 168 “Про Положення про Департамент внутрішнього аудиту Міністерства внутрішніх справ”. Відповідно до пункту 2 розділу 1 цього Положення, Департамент внутрішнього аудиту апарату Міністерства забезпечує здійснення внутрішнього аудиту в апараті МВС України, територіальному органі з надання сервісних послуг МВС України, закладах, установах і підприємствах, що належать до сфери управління МВС України, Національній гвардії України та за дорученням Міністра внутрішніх справ України – у центральних органах виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, та їх підпорядкованих установ. Департамент є головним підрозділом зі здійснення внутрішнього аудиту в МВС України.

Абзацом четвертим частини третьої статті 26 Бюджетного кодексу України встановлено основні засади здійснення внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту та порядок утворення підрозділів внутрішнього аудиту визначаються Кабінетом Міністрів України. Організаційно-методологічні засади здійснення внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту визначаються Міністерством фінансів України, яке забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері державного внутрішнього фінансового контролю, у тому числі здійснює оцінку функціонування систем внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту [8].

Також механізм утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та питання їх діяльності врегульовано Порядком здійснення внутрішнього аудиту та утворення підрозділів внутрішнього аудиту, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 2011 р. № 1001 [13]. Дія цього Порядку поширюється на міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську міські держадміністрації, інших головних розпорядників коштів державного бюджету, їх територіальні органи та бюджетні установи, які належать до сфери їх управління. Як зазначається у цьому документі, основним завданням підрозділу внутрішнього аудиту є надання керівникові державного органу, його територіального органу та бюджетної установи об'єктивних і незалежних висновків та рекомендацій щодо: функціонування системи внутрішнього контролю та її удосконалення; удосконалення системи управління; запобігання фактам незаконного, неефективного та нерезультативного використання бюджетних коштів та інших активів; запобігання виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності державного органу, його територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління. Водночас вказаний Порядок визначає єдині підходи до організації внутрішнього аудиту.

У Положенні про Департамент внутрішнього аудиту МВС України встановлюється, що під час здійснення внутрішнього аудиту цей структурний підрозділ апарату МВС України “керується Стандартами внутрішнього аудиту, які затверджено наказом Міністерства фінансів України від 04 жовтня 2011 року № 1247, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України від 20 жовтня 2011 року за № 1219/19957 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 14 серпня 2019 року № 344)” [15]. Як визначено у наказі Міністерства фінансів України, ці Стандарти розроблено з метою визначення єдиних підходів до провадження діяльності з внутрішнього аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях, інших головних розпорядниках коштів державного бюджету (далі – державний орган), їх територіальних органах та бюджетних установах, що належать до сфери їх управління, оцінки якості такого аудиту. Стандарти містять Стандарти якісних характеристик, що визначають положення, вимоги та підходи до організації діяльності з внутрішнього аудиту, та Стандарти діяльності, що визначають положення, вимоги та підходи до планування, здійснення внутрішнього аудиту, звітування про його результати.

Зважаючи на зазначене вище, правове регулювання проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату МВС України – це упорядкування суспільних відносин щодо здійснення контролю за діяльністю структурних підрозділів апарату МВС України, що здійснюється державою за допомогою правових норм і сукупності правових засобів шляхом їх юридичного закріплення та забезпечення умов для ефективної реалізації.

Таке правове регулювання здійснюється на основі Конституції України, відповідних законів України, актів Кабінету Міністрів України та відомчих нормативно-правових актів. Аналіз положень чинного законодавства України щодо цього питання дає можливість стверджувати, що наявний стан правової регламентації здійснення перевірок додержання (виконання) вимог законодавства в діяльності структурних підрозділів апарату МВС України хоча і здається повним, проте потребує удосконалення.

Зокрема, вважаємо доцільним, відповідно до пункту 6 Типового положення про структурний підрозділ з контролю апарату міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2003 р. № 2037, розширити повноваження Департаменту документообігу та контролю МВС України щодо:

- проведення у структурних підрозділах апарату центрального органу виконавчої влади, його територіальних органах, підприємствах, установах та організаціях, що належать до сфери його управління, перевірки з виконання актів законодавства, наказів і доручень керівництва центрального органу виконавчої влади;

- одержання необхідної інформації, а у разі потреби – відповідних документів від структурних підрозділів апарату центрального органу виконавчої влади, його територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління;

- перевірки повноти усунення порушень, виявлених попередніми перевітками;

- одержання від структурних підрозділів апарату центрального органу виконавчої влади, його територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, письмових та усних пояснень з питань, що виникають під час перевірки виконання актів законодавства, наказів і доручень керівництва центрального органу виконавчої влади;

- залучення в установленому порядку спеціалістів структурних підрозділів апарату центрального органу виконавчої влади, його територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, науковців та інших спеціалістів для проведення перевірки та життя необхідних заходів щодо оперативного усунення порушень у виконанні актів законодавства, наказів і доручень керівництва центрального органу виконавчої влади.

Зазначене обумовлене тим, що одним з основних завдань цього структурного підрозділу апарату МВС України визначено моніторинг і контроль виконання актів законодавства, наказів і доручень керівництва Міністерства, а також аналіз причин допущення порушень виконання їх вимог і внесення пропозицій щодо усунення таких порушень та своєчасне інформування керівництва МВС України в разі неможливості їх виконання у визначені строки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком, 1997. 320 с.
2. Шемшученко Ю. С. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ Вид-во "Юридична думка", 2007. 992 с.
3. Теорія держави і права: підручник / С. Л. Лисенков, А. М. Колодій, О. Д. Тихомиров, В. С. Ковальський; за ред. С. Л. Лисенкова. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 448 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум; Ун-т внутр. справ, 2000. 704 с.
5. Козмюк А. Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 408 с.
6. Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України. Харків: НУВС МВС України, 2004. 780 с.
7. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vr#top> (дата звернення: 30.08.2023).
8. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 30.08.2023).
9. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 берез. 2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення: 30.08.2023).
10. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.08.2023).
11. Про затвердження Типового положення про структурний підрозділ з контролю апарату міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 26 груд. 2003 р. № 2037. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2037-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.08.2023).
12. Про загальне положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації: постанова Кабінету Міністрів України від 26 листоп. 2008 р. № 1040. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/690-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.08.2023).
13. Деякі питання здійснення внутрішнього аудиту та утворення підрозділів внутрішнього аудиту: постанова Кабінету Міністрів України від 28 верес. 2011 р. № 1001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.08.2023).
14. Про затвердження Порядку проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату МВС, Національної гвардії України, територіальних органів з надання сервісних послуг МВС, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС: наказ МВС України від 6 листоп. 2018 р. №888. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1354-18#Text> (дата звернення: 30.08.2023).
15. Про затвердження Стандартів внутрішнього аудиту: наказ Міністерства фінансів України від 04 жовт. 2011 р. № 1247 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 14 серпня 2019 р. № 344). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1219-11#top> (дата звернення: 30.08.2023).
16. Про загальне положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації: постанова Кабінету Міністрів України від 26 листоп. 2008 р. № 1040. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/690-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.08.2023).

REFERENCES

1. Zahalna teoriia derzhavy i prava. "General theory of the state and law" / edited by V.V. Kopieichykov. Kyiv: Yurinkom, 1997. 320 p. [in Ukrainian].
2. *Shemshuchenko, Yu.S.* (2007). Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk. "Big encyclopedic juridical dictionary" / edited by Acad. National Academy of Sciences of Ukraine Yu.S. Shemshuchenko. Kyiv: Publ. Yurydychna Dumka. 992 p. [in Ukrainian].

© Khalota Andrii, Tsyhanov Oleh, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).13](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).13)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravohorona.com/>

3. Teoriia derzhavy i prava. "Theory of the state and law": a textbook / S. L. Lysenkov, A. M. Kolodii, O. D. Tykhomyrov, V. S. Kovalskiy; gen. ed. S.L. Lysenkov. Kyiv: Yurinkom Inter, 2005. 448 p. [in Ukrainian].

4. *Skakun, O.F.* (2000). Teoriia derzhavy i prava. "Theory of the state and law": a textbook. Kharkiv: Consum; University of Internal Affairs. 704 p. [in Ukrainian].

5. *Kozmiuk, A.T.* (2002). Administratyvnyi pryumus v pravookhoronni diialnosti militsii v Ukraini. "Administrative coercion in law enforcement activities of the militia in Ukraine": dissertation. ... Doctor of Juridical Sciences: 12.00.07. Kharkiv National University of Internal. Kharkiv. 408 p. [in Ukrainian].

6. *Bandurka, O.M.* (2004). Teoriia i praktyka upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav Ukrainy. "Theory and practice of management of internal affairs bodies of Ukraine". Kharkiv: NUIA of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. 780 p. [in Ukrainian].

7. Konstytutsiia Ukrainy. "Constitution of Ukraine": Law of Ukraine, dated June 28, 1996, No. 254k/96-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vr#top>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].

8. Biudzhetni kodeks Ukrainy. "Budget Code of Ukraine": Law of Ukraine dated July 8, 2010, No. 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].

9. Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady. "On central bodies of executive power": Law of Ukraine, dated March 17, 2011, No. 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy. "On approval of the Regulation on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine": resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 28, 2015, No. 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro strukturnyy pidrozdil z kontroliu aparatu ministerstva, inshoho tsentralnoho orhanu vykonavchoi vlady. "On approval of the Model Regulation on the structural unit for controlling the staff of a ministry or other central executive body": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 26, 2003, No. 2037. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2037-2003-%D0%BF#Text>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].

12. Pro Zahalne polozhennia pro yurydychnu sluzhbu ministerstva, inshoho orhanu vykonavchoi vlady, derzhavnogo pidpriemstva, ustanovy ta orhanizatsii. "On the General Regulation on the legal service of the ministry, other executive authority, state enterprise, institution and organization": resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, dated November 26, 2008, No. 1040. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/690-95-%D0%BF#Text>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].

13. Deiaki pytannia zdiysnennia vnutrishnoho audytu ta utvorennia pidrozdiliv vnutrishnoho audytu. "Some issues of implementation of internal audit and formation of internal audit units": resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, dated September 28, 2011, No. 1001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2011-%D0%BF#Text>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia perevirok diialnosti strukturnykh pidrozdiliv aparatu MVS, Natsionalnoi hvardii Ukrainy, terytorialnykh orhaniv z nadannia servisnykh posluh MVS, zakladiv, ustanov i pidpriemstv, shcho nalezhat do sfery upravlinnia MVS. "On the approval of the Procedure for conducting inspections of structural units of the Ministry of Internal Affairs, the National Guard of Ukraine, territorial bodies for the provision of service services of the Ministry of Internal Affairs, institutions, institutions and enterprises belonging to the sphere of management of the Ministry of Internal Affairs": order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, dated November 6, 2018. No. 888. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1354-18#Text>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Standartiv vnutrishnoho audytu. "On the approval of Internal Audit Standards": order of the Ministry of Finance of Ukraine, dated October 4, 2011, No. 1247 (as amended by Order of the Ministry of Finance of Ukraine, dated August 14, 2019, No. 344). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1219-11#top>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].

16. Pro Zahalne polozhennia pro yurydychnu sluzhbu ministerstva, inshoho orhanu vykonavchoi vlady, derzhavnogo pidpriemstva, ustanovy ta orhanizatsii. "On the General Regulation on the legal service of

© Khalota Andrii, Tsyhanov Oleh, 2023

the ministry, other executive authority, state enterprise, institution and organization”: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 26, 2008, No. 1040. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/690-95-%D0%BF#Text>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].

UDC 351.741.078.3

Khalota Andrii,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Leading Researcher, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8505-0055

Tsyhanov Oleh,

Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Chief Researcher, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-8924-1139

CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION ON CONDUCTING INSPECTIONS OF STRUCTURAL SUBDIVISIONS OF THE MIA OF UKRAINE

The article focuses on legally regulating inspections of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine’s structural divisions. This involves regulating public relations concerning control over their activities, which the state does by utilizing legal norms and measures, consolidating them, and ensuring conditions for effective implementation.

The regulatory framework governing inspections of the structural units within the Ministry of Internal Affairs of Ukraine sets out the applicable norms and defined objects of inspection. It regulates the legal status of inspection subjects and establishes procedures for the Ministry of Internal Affairs to ensure compliance with legal requirements with regard to the activities of its own structural subdivisions. This activity is carried out on the basis of the Constitution of Ukraine, relevant laws of Ukraine, acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine and departmental normative legal acts.

An analysis of the current legislation in Ukraine indicates a need for improvement in the legal regulation of compliance checks for structural units of the Ministry of Internal Affairs. The existing state of regulation requires refinement to ensure compliance with legal requirements. In particular, it is proposed to expand the powers of the Department of Document Management and Control of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. This unit of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine primarily monitors and controls the implementation of legislative acts, orders, and instructions from its leadership. Additionally, it analyzes causes of violations in meeting the requirements and suggests ways to eliminate them. If the team finds it impossible to meet the requirements within the specified timeline, it informs the Ministry’s leadership promptly. Technical terms are explained when first introduced, and language choices remain formal and objective.

Keywords: legal regulation, inspection, activity, subdivisions of the apparatus, Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Отримано 16.10.2023

© Khalota Andrii, Tsyhanov Oleh, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).13](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).13)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravohorona.com/>

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 351.74:343.85

Вербенський Михайло Георгійович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
директор ДНДІ МВС України
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-6870-5427

Свірін Микола Олександрович,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9443-7566

**ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ
ЗАПОБІГАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

У статті розглянуті проблемні питання щодо запобігання Національною поліцією України кримінальним правопорушенням та шляхів удосконалення організаційно-правових механізмів цієї діяльності. Наголошено на необхідності подальшого вдосконалення правового врегулювання засад діяльності правоохоронних органів, у тому числі й Національної поліції України, щодо запобігання кримінальним правопорушенням та протидії злочинності. Визначено напрями вдосконалення запобіжної діяльності.

Ключові слова: Національна поліція, протидія злочинності, запобігання кримінальним правопорушенням.

Запобігання злочинності є одним із ключових елементів у процесі розбудови правової демократичної держави, а також безпосереднім завданням правоохоронної системи України, покликаної забезпечити життя і здоров'я, права і свободи людини, її честь, гідність, недоторканність і безпеку.

Ускладненню криміногенної ситуації, формуванню кількісних і якісних змін у показниках злочинності в Україні у сучасних умовах сприяють кризові явища в економічній сфері, політична та соціальна нестабільність, наявність воєнного стану в результаті повномасштабної збройної агресії РФ, що триває з лютого 2022 року, тощо.

Статистичні дані Офісу Генерального прокурора свідчать, що упродовж останніх п'яти років в Україні зареєстровано близько 2 млн (1 868 156) кримінальних правопорушень, зокрема за 9 місяців 2023 року – вже 379 325, що перевищує річні по-

казники за 2020, 2021 і 2022 роки. При цьому середній щорічний відсоток розкритих кримінальних правопорушень складає менше 43 % (за 9 місяців п.р. – 38,3 %). Водночас попереджено правоохоронцями на стадії готування замаху у 2019 році – 2 144 кримінальних правопорушень; у 2020 – 1 633; у 2021 – 1 320; у 2022 – 847; за 9 місяців 2023 р. – 687. Тобто, частка щорічно попереджених у середньому не перевищує 0,45 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень (у 2023 р. – 0,18 %). Проте у статистичній звітності відсутні дані щодо кількості попереджених кримінальних правопорушень конкретними правоохоронними органами, у тому числі й Національною поліцією України [1].

Ситуація, що склалася із розкриттям та запобіганням кримінальним правопорушенням, на нашу думку, свідчить про наявність певних труднощів у діяльності Національної поліції України та інших правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та, без сумніву, вимагає пошуку нових форм і методів у запобіганні кримінальним правопорушенням.

Проблема удосконалення діяльності правоохоронних органів щодо запобігання та протидії злочинності в Україні висвітлювалася у працях: Ю. В. Александрова, О. М. Бандурки, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, А. П. Закалюка, Я. Ю. Кондратьєва, О. Г. Кулика, О. М. Литвака, П. П. Михайленка, О. Н. Ярмиша та інших відомих вітчизняних учених. Утім проблемні питання організаційно-правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням Національною поліцією досліджено ще недостатньо.

Метою статті є аналіз стану нормативно-правового та організаційного забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням органами і підрозділами Національної поліції України та визначення шляхів і перспективних напрямів їх удосконалення.

Вагомим елементом у розбудові України як правової і демократичної держави є отримання у 2022 році статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу (ЄС). Це передбачає здійснення в нашій державі низки важливих кроків у соціально-політичній, економічній та законодавчій сферах, необхідних для отримання повноправного членства у ЄС. Зокрема, багато в чому ефективність євроінтеграційних процесів в Україні залежать від імплементації корінних принципів та стандартів ЄС у суспільне життя та вітчизняне законодавство. Безумовно, це стосується і вдосконалення ключових засад діяльності Національної поліції та інших правоохоронних органів України щодо протидії злочинності, а саме організації та правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням.

Правовою основою діяльності Національної поліції України як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням є: Конституція України, Закон України “Про Національну поліцію” (далі – Закон), Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси (далі – КК, КПК) України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, а також низка інших законодавчих та нормативно-правових актів.

Важливе значення у правовому регулюванні суспільних відносин у сфері запобігання злочинності відведене Конституції України (далі – Основний Закон, Конституція). Незважаючи на те, що в Основному Законі відсутня норма, яка б

безпосередньо визначала обов'язок держави щодо запобігання злочинності, аналіз низки її статей дає підстави визначити конституційні основи здійснення запобіжної діяльності. Так, у ст. 1 Конституції Україна визначається як демократична, соціальна, правова держава [2].

До основних характеристик правової держави належать забезпечення правопорядку та правовий захист особи, які досягаються реалізацією цілеспрямованої діяльності щодо запобігання правопорушенням. Таким чином, протидія злочинності, як справедливо зазначається науковцями, – це об'єктивна потреба суспільства, що будує правову державу, а запобігання злочинності, усунення причин та умов, що її породжують і сприяють її різноманітним проявам, – це головний напрям цієї протидії [3, с. 336].

Отже, Конституція визначає спрямованість правової політики держави на запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) та є основою для прийняття законодавчих і підзаконних актів у цій сфері. Конституційні положення щодо запобігання злочинам (кримінальним правопорушенням) знаходять предметну конкретизацію в низці кодифікованих законодавчих актів, законів і підзаконних актів, сукупність яких становить систему нормативно-правового забезпечення запобігання злочинам [4, с. 6], зокрема Національною поліцією України.

Так, *КК України* окреслює коло діянь, вчинення яких заборонено під загрозою кримінальної відповідальності, що має загальне превентивне значення; встановлює певний правовий режим для засуджених. *КК України* до одного з основних завдань цього Кодексу відносить запобігання кримінальним правопорушенням, закріпивши таким чином відповідну державну кримінально-правову політику (ст. 1). Для реалізації цього завдання *КК України* передбачає кримінальну відповідальність за готування до злочину (ст. 14) та замах на злочин (ст. 15). Низка норм *КК України* містить положення, спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням, а також передбачають відповідальність за перешкоджання такій діяльності (зокрема, ч. 1 ст. 43, ч. 2 ст. 50, ч. 2 ст. 65, п. 9 ч. 1 ст. 66, ст. 92, ч. 2 ст. 343, ч. 2 ст. 376, ч. 1 ст. 320 *КК*) [5].

Таким чином, кримінально-правові норми, по-перше, надають легітимні підстави для здійснення конкретної, цілеспрямованої діяльності Національної поліції щодо запобігання кримінальним правопорушенням, які готуються, їх попередження й припинення на стадії замаху на них та профілактику; по-друге, ці норми містять у собі зміст потенційної превенції, стримуючи окремих осіб від злочинних дій та створення певних умов, які сприяють їх учиненню.

КПК України містить низку норм, які мають запобіжне значення та встановлюють дійові процесуальні механізми реалізації норм кримінально-правового запобігання кримінальним правопорушенням, визначаючи суб'єктів цієї діяльності (зокрема, слідчих Національної поліції), форми запобігання кримінальним правопорушенням, а також процесуальний порядок його здійснення у кримінальному судочинстві. Згідно з *КПК* до підслідності Національної поліції віднесено більше 80 % складів кримінальних правопорушень, передбачених кримінальним законом (ст. 216) [6]. Однак, на сьогодні чинний *КПК* не містить норми, яка передбачала б обов'язок суб'єктів кримінального судочинства виявляти причини та умови, що сприяють учиненню кримінальних

правопорушень, що насамперед не узгоджується з положенням ч. 1 ст. 1 КК України у контексті реалізації одного із завдань КК України – запобігання кримінальним правопорушенням.

Широка діяльність поліції щодо протидії та запобігання кримінальним правопорушенням у різноманітних сферах суспільного життя вирізняє її з-поміж інших правоохоронних органів.

Відповідно до Закону Національна поліція: забезпечує охорону прав і свобод людини, протидію злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку (ч. 1 ст. 1); надає поліцейські послуги у сфері протидії злочинності (ст. 1, 2, 23) тощо [7].

Зазначені вище завдання та повноваження Національної поліції у цілому відповідають європейським стандартам. Так, зокрема, у Європейському кодексі поліцейської етики від 19 вересня 2001 р. (далі – Європейський кодекс) передбачено, що основними цілями поліції в демократичному суспільстві, регульованому принципом верховенства права, є: забезпечення громадського спокою, дотримання закону та порядку в суспільстві; захист та дотримання основних прав і свобод людини у тому вигляді, в якому вони закріплені, зокрема, у Європейській конвенції про права людини; попередження злочинності та боротьба з нею; виявлення злочинності; надання допомоги та послуг населенню [8].

Водночас слід звернути увагу на те, що у Європейському кодексі попередження (читай – запобігання) злочинності віднесено до основних цілей (завдань) поліції. Натомість Закон відносить запобігання правопорушенням не до завдань, а до повноважень поліції. Звичайно, таку позицію вітчизняного законодавця можна трактувати як намагання уніфікувати кримінологічну термінологію (зокрема щодо визначення термінів “протидія” і “запобігання”), адже у теорії кримінології досить поширеною та, на наше переконання, достатньо обґрунтованою, є позиція про те, що запобігання – це складова протидії злочинності. Утім, визначень цих термінів на законодавчому рівні немає, а застосування у законодавстві здійснюється, зважаючи на їх етимологічне значення, та надається науковцями у юридичній літературі.

Відсутнє визначення попередження (запобігання) злочинності і в Європейському кодексі, але його застосування разом із терміном “боротьба зі злочинністю”, на нашу думку, свідчить про те, що в країнах ЄС запобіганням злочинності надають більш істотного значення та розмежовують попередження (запобігання) і боротьбу зі злочинністю. У свою чергу, відсутність у Законі терміна “запобігання злочинності” (кримінальним правопорушенням) серед завдань Національної поліції, яка в Україні відповідає за протидію переважній більшості видів кримінальних правопорушень, є однією із причин того, що ця сфера правоохоронної діяльності ще не отримала належної уваги у діяльності поліції.

Значною мірою така ситуація пов’язана з тим, що нормативно-правове забезпечення запобігання злочинності в Україні, як зазначають науковці, складається з низки галузевих правових норм, а відповідні положення міжнародних правових актів, до яких приєдналася Україна, фактично не стали змістом її національного законодавства [3, с. 335]. Зазначена проблема ускладнюється ще й нестатком наукового супроводження розробки нормативно-правових документів запобіжної спрямованості.

Зазначимо, що проблемі удосконалення (уніфікації) понятійного апарату сучасної кримінально-правової та кримінологічної науки в Україні присвячена значна кількість наукових праць. Передусім це стосується поняття запобігання злочинності та його співвідношення з низкою інших кримінологічних термінів. Зазначене пов'язане з тим, що понятійний апарат, як справедливо зазначається в юридичній літературі, відіграє ключову роль у гносеології, а світогляд (світорозуміння) людини формується завдяки поняттям [9]. Проте термінологічна плутанина призводить до суперечностей при розв'язанні проблем запобігання кримінальним правопорушенням [10, с. 136].

Термін “запобігання злочинності” у Юридичній енциклопедії визначається як соціальна діяльність, що полягає в усуненні причин та умов злочинності [11, с. 513].

В.В. Голіна і Б.М. Головкін запобігання злочинності визначають як сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [12].

А.П. Закалюк зазначає, що: “У буквальному розумінні запобігання злочинності означає діяльність, що перешкоджає вчиненню злочинів. Це коротке визначення відображає основну мету запобіжної діяльності – перешкодити вчиненню злочинів, скоротити їхню кількість і тим самим зменшити розміри злочинності” [13, с. 318].

Така позиція А.П. Закалюка відповідає змісту визначення Ради ЄС від 28 травня 2001 р., згідно з яким запобігання – це діяльність, що охоплює всі заходи, які сприяють скороченню злочинів, а також зменшенню відчуття небезпечності (небезпеки) у громадян як кількісно, так і якісно безпосередньо за допомогою утримання від злочинних дій або через політику і втручання, спрямовані на зменшення можливостей для вчинення злочинів, а також через впливи на причини злочинності. Ця практика містить роботу урядових та інших компетентних органів влади, систему кримінальної юстиції, місцеві органи влади, добровольців, дослідників і громадськість, які діють за підтримки ЗМІ [14; 15, с. 144].

Аналогічної позиції дотримуються і європейські кримінологи, які під терміном “запобігання” (prevention), пропонують розуміти будь-яку дію, спрямовану на зниження рівня злочинності, а також на зменшення почуття жаху перед злочинністю у населення [16]. Крім того, запобігання злочинності зарубіжні фахівці визначають як “діяльність, що сприяє зменшенню злочинності як соціального феномену як кількісно, так і якісно”. Воно може бути спрямоване на зменшення можливостей учинити злочин, поліпшення соціальних чинників, що породжують злочини, захист жертв [17].

Зазначимо, що британські кримінологи для позначення діяльності із запобігання, профілактики, відвернення, оберігання суспільства від злочинних посягань використовують лише один термін – “превенція” (від англ. prevention), який об'єднує всі вказані значення цього слова, що розглядаються як синоніми [18].

Слід також відзначити, що у науковій літературі досліджуються поняття “запобігання злочинності” в широкому розумінні та “запобігання злочинам” (кримінальним правопорушенням) у більш вузькому, прикладному значенні. У першому випадку, як зазначає І.В. Однолько: “...мають на увазі історично сформова-

ну систему подолання об'єктивних і суб'єктивних передумов злочинності, яка реалізується шляхом цілеспрямованої діяльності всіх інститутів суспільства щодо усунення, зменшення та нейтралізації факторів, які детермінують існування злочинності та вчинення злочинів. У більш вузькому, прикладному, значенні запобігання злочинам являє собою діяльність, спрямовану на недопущення їх вчинення шляхом виявлення та усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, здійснення впливу на осіб, схильних до їх вчинення" [19, с. 143].

Погоджуючись із таким твердженням, зауважимо, що у КК України, як вже зазначалося нами вище, йдеться про запобігання *кримінальним правопорушенням* (ст. 1 КК). Зазначена норма викладена в кодексі відповідно до змін, внесених до нього Законом України від 22.11.2018 № 2617-VIII [20]. Цим же законом до КК України внесені норми, які розкривають поняття і кримінального правопорушення, і кримінального проступку та надають класифікацію кримінальних правопорушень.

Так, *кримінальним правопорушенням* є передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (ст. 11 КК). Кримінальні правопорушення поділяються на *кримінальні проступки і злочини*. *Кримінальним проступком* є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі (ст. 12 КК) [5].

Отже, введення у КК України поняття "*кримінальне правопорушення*" пов'язане передусім із уведенням до кримінального законодавства *інституту кримінальних проступків*. Звідси, на наше переконання, між поняттями "*запобігання злочинності*" та "*запобігання кримінальним правопорушенням*" немає будь-якої конкуренції. Навпаки, вони є характеризуючими складовими діяльності держави щодо протидії злочинності (боротьби зі злочинністю), що відповідно до Конституції України входить до повноважень Кабінету Міністрів [2].

Водночас не можна не зазначити, що Конституція України не містить термінів "*кримінальне правопорушення*" чи "*кримінальний проступок*", що можна віднести до чергової неузгодженості вітчизняного законодавства, адже стаття 92 Основного Закону передбачає, що виключно законами України визначаються: засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є *злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями*, та відповідальність за них) [2].

Враховуючи викладене, зазначимо, що у цій роботі нами застосовується поняття "*запобігання злочинності*", коли мова йде про систему заходів зі зменшення та нейтралізації факторів (причин та умов), що детермінують існування злочинності¹, які здійснюються усіма державними інституціями, громадськими організаціями тощо.

Зі свого боку запобігання кримінальним правопорушенням є складовою запобігання злочинності на спеціально-кримінологічному рівні, основними суб'єктами якого є правоохоронні органи.

¹ Злочинність – соціально-правове явище, яке охоплює сукупність посягань на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законодавством у певному просторі й часі. Велика українська енциклопедія (vue.gov.ua).

Важливе значення для ефективності запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) має організаційне забезпечення такої діяльності, яка передбачає визначення головних стратегій боротьби зі злочинністю та регулювання тактики запобіжної діяльності з метою досягнення поставлених цілей. Цей процес включає:

- кримінологічне прогнозування,
- визначення, відповідно до кримінологічної політики, стратегії боротьби зі злочинністю на певний перебіг часу,
- конкретизацію методів запобіжного впливу стосовно окремих видів кримінальних правопорушень,
- додержання вимог щодо заходів запобігання,
- ресурсне забезпечення,
- координацію і взаємодію суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням.

Слід зазначити, що в умовах воєнного стану органи та підрозділи НП України не тільки не втратили свої позиції у протидії злочинності, а й у стислі терміни змогли опанувати важливі напрями щодо участі у протистоянні та відсічі збройній агресії окупантів, забезпеченні правопорядку в умовах активних бойових дій тощо. Водночас з метою підтримання у складних умовах збройної агресії громадської безпеки та захисту прав і свобод громадян, існує необхідність в удосконаленні запобіжної діяльності Національної поліції та підвищенні її результативності.

Проведені дослідження свідчать, що сучасна система запобігання кримінальним правопорушенням в Україні не є досконалою. Це пояснюється здебільшого проблемами організаційного забезпечення, що мають прояв у неконкретизованому характері певної частини заходів, що здійснюються Національною поліцією у сфері запобігання кримінальним правопорушенням.

На жаль, на сьогодні в Україні відсутні стратегічні документи державного рівня. Програми щодо протидії та запобігання злочинності приймаються місцевими органами влади, а координація заходів у цій сфері, аналіз такої діяльності на міжрегіональному рівні не здійснюються. Така практика не відповідає європейському досвіду і не надає можливостей для ефективного дослідження стану запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) з метою пошуку шляхів та напрямів удосконалення цієї діяльності.

Отже, правове регулювання та організаційне забезпечення запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) в Україні потребують оновлення і суттєвого вдосконалення. При цьому пошуку шляхів удосконалення організаційно-правових механізмів запобігання кримінальним правопорушенням має передувати проведення правових експертиз, ґрунтовних наукових досліджень із наступним широким обговоренням їх результатів серед науковців та практичних працівників правоохоронних органів.

Слід зазначити, що питання стосовно визначення шляхів і напрямів удосконалення протидії злочинності, пошуку найбільш ефективних заходів запобігання негативним суспільно небезпечним явищам в Україні набувають все більшої актуальності. Передумовами таких заходів є соціально-демократичні зміни, які відбуваються в

нашому суспільстві, а також спрямованість державної кримінально-правової політики на запобігання кримінальним правопорушенням, що мають нормативне підтвердження. Так, відповідно до Указу Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 “Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки”, забезпечення верховенства права, запобігання та протидія злочинності з неухильним дотриманням прав людини визначені серед основних пріоритетів у ході реформування органів правопорядку [21].

Передусім потребує вдосконалення державна політика щодо запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням), зокрема, запровадження принципів системності, безперервності та послідовності у плануванні заходів з її реалізації.

З метою визначення пріоритетних напрямів комплексного забезпечення запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) вбачається необхідність у розробці та затвердженні на державному рівні *Концепції запобігання злочинності* в Україні, яка має стати основою організаційно-правового регулювання у зазначеній сфері суспільних відносин та визначити:

- мету, основні поняття, завдання, правові засади, принципи, види (форми) запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням);
- шляхи удосконалення законодавчого та нормативно-правового забезпечення запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням);
- періодичність прийняття програм протидії та запобігання кримінальним правопорушенням із визначенням конкретних заходів та порядку їх здійснення;
- суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням;
- заходи щодо забезпечення верховенства права з неухильним дотриманням у ході запобігання та протидії злочинності (кримінальним правопорушенням) прав людини.

Концепція сприятиме створенню єдиної державної системи правового, організаційного й управлінського регулювання діяльності суб'єктів у сфері запобігання злочинності.

З метою вдосконалення ролі *законодавства* у запобіганні злочинності (кримінальним правопорушенням) необхідно систематизувати нормативно-правовий матеріал у зазначеній сфері і передбачити, що будь-які зміни у кримінальному законодавстві, інших галузях права мають бути кримінологічно обґрунтовані.

На наше переконання, доцільним є внесення змін і доповнень до таких законодавчих актів:

КПК України щодо передбачення обов'язку органу дізнання, слідчого, прокурора та суду виявляти причини й умови, які сприяли чи можуть у майбутньому сприяти вчиненню кримінальних правопорушень, вносити до відповідного державного органу, громадської організації або посадовій особі подання про вжиття заходів для усунення цих причин та умов;

Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” щодо: уточнення мети боротьби з організованою злочинністю; визначення серед суб'єктів такої боротьби спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю Національної поліції України; основних напрямів боротьби з організованою злочинністю;

Закону України “Про Національну поліцію” щодо віднесення запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) до основних завдань поліції;

Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, КК України та деяких інших законодавчих актів.

Не викликає сумніву необхідність удосконалення відомчого нормативного регулювання діяльності Національної поліції щодо протидії злочинності та запобігання кримінальним правопорушенням. Нормативні акти у досліджуваній сфері правоохоронної діяльності мають забезпечувати як комплексне вирішення питань протидії злочинності, так і окремі напрями запобігання кримінальним правопорушенням; особливості реалізації специфічних запобіжних заходів, організації взаємодії у сфері запобігання тощо.

На сьогодні актуальним, на нашу думку, є прийняття документа організаційно-розпорядчого характеру, який визначить основні поняття та повноваження підрозділів Національної поліції щодо протидії злочинності та запобігання кримінальним правопорушенням, напрями, заходи та засоби такої діяльності.

Необхідно також внести відповідні зміни та доповнення до низки відомчих нормативних актів щодо посилення їх кримінологічного спрямування, уодноманітнення термінології з питань запобігання кримінальним правопорушенням тощо.

Зокрема, в *Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні*, затвердженій наказом МВС України від 07.07.2017 № 575, слід: закріпити обов’язок працівників поліції з виявлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень, ужиття у межах компетенції заходів для їх усунення; надати визначення поняттю “запобігання кримінальним правопорушенням”, яке наразі зазначено лише в назві документа; у *Положенні про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України*, затвердженому наказом Національної поліції України від 06.11.2015 № 17 (у редакції наказу Національної поліції України від 30 червня 2021 року № 555) скорегувати функцію Департаменту щодо *проведення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень*.

Крім того, необхідно актуалізувати систему статистичного обліку та звітності стосовно результатів запобігання кримінальним правопорушенням органами Національної поліції, зокрема затвердити порядок надання органами поліції статистичної звітності щодо запобігання кримінальним правопорушенням на стадіях готування та замаху (ст.ст. 14, 15 КК України).

Водночас ефективність запобігання поліцією злочинності (кримінальним правопорушенням) залежить не лише від чіткого правового регулювання всіх видів і форм запобігання, а й від сучасного технічного забезпечення протидії злочинності. Використовуючи позитивний зарубіжний досвід у досліджуваній сфері з метою підвищення ефективності діяльності Національної поліції щодо запобігання злочинності (кримінальним правопорушенням) в Україні, необхідним є запровадження інноваційних проєктів, спрямованих на прогнозування й запобігання кримінальним правопорушен-

ням, зокрема із застосуванням штучного інтелекту. Це дозволить поліції очікувати вчинення правопорушень з боку конкретних осіб (груп) на підставі комп'ютерного аналізу поточної інформації про них. Завчасне виявлення та припинення злочинних намірів, зокрема щодо насильницьких злочинів, злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків, зброї, дозволить запобігти низці інших кримінальних правопорушень та більш тяжким наслідкам протиправних дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: (gp.gov.ua). (дата звернення: 30.09.2023).
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vr#top> (дата звернення: 30.09.2023).
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 2007. 712 с.
4. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілактика. К.: Україна, 1997. 176 с.
5. Кримінальний кодекс України: за станом на 1 лист. 2023 р.: офіційний текст. Серія "Офіційний документ". К.: Велес, 2009. 144 с. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 30.09.2023).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top> (дата звернення: 30.08.2023).
7. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/580-16/print1446470092906691> (дата звернення: 30.08.2023).
8. URL: <https://rm.coe.int/0900001680928736> (дата звернення: 30.08.2023).
9. Сафронов С.О. Поняття превенції злочинів та її співвідношення з однорідними поняттями. URL: http://elib.org.ua/theoryoflaw/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1329782013&archive=&start_from=&uc (дата звернення: 30.08.2023).
10. Курс кримінології: Загальна частина: у 2-х кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. К.: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
11. Юридична енциклопедія: у 6 т. К.: Укр. енциклоп., 2003. Т. 5. 736 с.
12. Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: навч. посібник. Х.: Право, 2014. 513 с.
13. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
14. URL: <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/133258.htm> (дата звернення: 30.08.2023).
15. Міняйло Н.Є. Зарубіжний досвід запобігання організованій злочинності. Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наук. праць. Вип. 660: Правознавство. Чернівці: ЧНУ, 2013. 148 с.
16. Шостко О.Ю. Теоретичні та прикладні проблеми протидії організованій злочинності в європейських країнах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2010. 45 с.
17. Council Resolution on the Prevention of Organised Crime with Reference to the Establishment of a Comprehensive Strategy for Combating it // Official Journal C408/1-408/4, 29 December 1998. 22 p.
18. Шостко О.Ю. Європейський досвід запобігання організованій злочинності: теоретичні питання. Право України. 2010. № 2. С. 199.
19. Однолько І.В. Теоретичні засади запобігання злочинності. Повітряне і космічне право: юридичний вісник. 2013. Т. 4 (29). С. 141–145. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/issue/view/306> (дата звернення: 30.08.2023).

20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n31 (дата звернення: 30.08.2023).

21. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (дата звернення: 30.08.2023).

REFERENCES

1. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia. "On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation". Office of the Prosecutor General. URL: (gp.gov.ua). (Date of Application: 30.09.2023) [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy. "Constitution of Ukraine": Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-вp#top>. (Date of Application: 30.09.2023) [in Ukrainian].
3. *Zakaliuk, A.P.* (2007). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka. "Course of modern Ukrainian criminology": theory and practice: in 3 books. K.: "In Yure" Publishing House. Book 2: Criminological characteristics and prevention of certain types of crimes. 712 p.
4. *Lytvak, O.M.* (1997). Zlochynnist, yii prychny ta profilaktyka. "Crime, its causes and prevention". K.: Ukraine. 176 p. [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. "Criminal Code of Ukraine": as of November 1, 2023: official text. "Official Document" series. K.: Veles, 2009. 144 p. URL: zakon.rada.gov.ua. (Date of Application: 30.09.2023) [in Ukrainian].
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. "Criminal Procedure Code of Ukraine": Law of Ukraine dated April 13, 2012, No. 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].
7. Pro Natsionalnu politsiuu. "The National Police": Law of Ukraine dated July 2, 2015, No. 580-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/580-16/print1446470092906691>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].
8. URL: <https://rm.coe.int/0900001680928736>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].
9. *Safronov, S.O.* Poniattia prevntsii zlochyniv ta yii spivvidnoshennia z odnoridnymy poniattiamy. "The concept of crime prevention and its relationship with similar concepts". URL: http://elib.org.ua/theoryoflaw/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1329782013&archive=&start_from=&uc. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].
10. Kurs kryminolohii: Zahalna chastyna. "Criminology course: General part": in 2 books. / O.M. Dzhuzha, P.P. Mykhailenko, O.H. Kulyk and others; in gen. ed. O.M. Dzhuzha. K.: Yurinkom Inter, 2001. 352 p. [in Ukrainian].
11. Yurydychna entsyklopediia. "Legal encyclopedia": in the 6th volume: Ukr. Encyclop., 2003. Vol. 5. 736 p. [in Ukrainian].
12. *Holina, V.V., Holovkin, B.M.* (2014). Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyva chastyny. "Criminology: General and Special parts": teaching. manual. Kh.: Pravo. 513 p. [in Ukrainian].
13. *Zakaliuk, A.P.* (2007). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka. "Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice": in 3 books. K.: "In Yure" Publishing House. Book. 1: Theoretical principles and history of Ukrainian criminological science. 424 p. [in Ukrainian].
14. URL: <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/133258.htm> (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].
15. *Miniailo, N.Ye.* (2013). Zarubizhnyi dosvid zapobihannia orhanizovanii zlochynnosti. "Foreign experience in preventing organized crime". Scientific bulletin of Chernivtsi University: a collection of scientific works. Vol. 660: Jurisprudence. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. 148 p. [in Ukrainian].

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2023

16. *Shostko, O.Yu.* (2010). Teoretychni ta prykladni problemy protydyi orhanizovani zlochynnosti v yevropeiskykh krainakh. "Theoretical and applied problems of combating organized crime in European countries": autoref. thesis ... Doctor of Juridical Sciences. Kharkiv. 45 p. [in Ukrainian].

17. Council Resolution on the Prevention of Organised Crime with Reference to the Establishment of a Comprehensive Strategy for Combating it // Official Journal C408/1-408/4,29 December 1998. 22 p. [in English].

18. *Shostko, O.Yu.* (2010). Yevropeiskyi dosvid zapobihannia orhanizovani zlochynnosti: teoretychni pytannia. "European experience of preventing organized crime: theoretical issues". Law of Ukraine. No. 2. 199 p. [in Ukrainian].

19. *Odnolko, I.V.* (2013). Teoretychni zasady zapobihannia zlochynnosti. "Theoretical foundations of crime prevention". Air and Space Law: legal bulletin. Vol. 4 (29). P. 141-145. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/issue/view/306>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].

20. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehori kryminalnykh pravoporushen. "On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding simplification of pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses": Law of Ukraine dated November 22, 2018, No. 2617-VIII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n31. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].

21. Pro Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027. "On the Comprehensive Strategic Plan for the Reform of Law and Order Bodies as a Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023-2027": Decree of the President of Ukraine dated May 11, 2023, No. 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>. (Date of Application: 30.08.2023) [in Ukrainian].

UDC 351.74:343.85

Verbenskyi Mykhailo,

Doctor of Juridical Sciences, Full Professor,

Honored Lawyer of Ukraine,

Director of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0001-6870-5427

Svirin Mykola,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,

Chief Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0002-9443-7566

WAYS TO ENHANCE THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISMS FOR PREVENTING CRIMINAL OFFENSES BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article examines the state of legal and organizational support of crime prevention by the National Police of Ukraine, its effectiveness and compliance with modern tasks of crime control. It is noted that the criminogenic situation in Ukraine in recent years indicates a consistently high level of crime, and the counteraction to it by the National Police remains insufficiently effective. A destructive factor in the maintenance of law and order, negatively influencing the criminogenic situation, is the martial law imposed in connection with the armed aggression and full-scale invasion of Ukraine by Russia. Priority steps, ways and directions of improvement of legal and organizational support of such activities are considered.

© Verbenskyi Mykhailo, Svirin Mykola, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).14](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).14)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravohorona.com/>

As a necessary adjustment to the state policy of crime control and prevention, the authors propose the adoption of the Crime Prevention Concept, as well as the program and action plan for its implementation at the state level.

The article emphasizes the importance of studying and implementing foreign experience in organizing and legally supporting crime prevention activities of the National Police and other law enforcement agencies in Ukraine. It also highlights the need to introduce modern criminal analysis systems and the latest technologies, including foreign achievements in the use of artificial intelligence for crime prevention. It was observed that this would enable law enforcement, particularly the police, to anticipate the commission of offenses by specific individuals or groups through computer analysis of current information about them. Early detection and prevention of criminal intentions, including those related to violent crimes, drug trafficking, and weapons, will prevent a number of other criminal offenses and more severe consequences of unlawful actions.

The authors propose improving the normative and legal support of the National Police suppression measure at three levels of state power and administration. They suggest amending the Law of Ukraine “On the National Police” and the Criminal Procedure Code of Ukraine at the legislative level. At the executive power level, they recommend developing and adopting the Concept of Crime Prevention and approving the Crime Control Program.

At the level of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the article proposes the adoption of Guidelines on the activities of bodies and units of the National Police on the prevention of criminal offenses, as well as the approval of a system of statistical recording and reporting on the results and criteria for assessing such activities by bodies and units of the National Police.

Keywords: National Police, crime prevention, criminal offense prevention.

Отримано 18.10.2023

Багаденко Ірина Петрівна,кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник відділу ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-3350-4411**ПОРУШЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ НА СТАТЕВУ СВОБОДУ
ТА СТАТЕВУ НЕДОТОРКАНІСТЬ В УКРАЇНІ
ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ**

Стаття присвячена дослідженню питання порушення прав дітей на статево свободу та статево недоторканість в Україні в умовах воєнного стану. Здійснено фрагментарний аналіз стану правопорушень у зазначеній сфері. Проведено огляд чинних та проектних національних нормативно-правових актів щодо захисту прав дітей на статево свободу та статево недоторканість. Приділено увагу кримінологічній характеристиці злочину з указаної сфери. Виокремлено поточні проблеми, що перешкоджають ефективній діяльності із запобігання та протидії правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Запропоновано окремі шляхи удосконалення діяльності у зазначеній сфері з урахуванням умов воєнного стану.

Ключові слова: права дітей; статево свобода та статево недоторканість; діяльність із запобігання та протидії кримінальним правопорушенням відносно дітей; нормативно-правове забезпечення; воєнний стан.

Насильницькі злочини, що вчиняються на сексуальному підґрунті, завжди здійснюють непоправну шкоду фізичному та психічному здоров'ю потерпілій дитині, а також спотворюють модель людських стосунків (протилежної статі, родинних або дружніх стосунків тощо). Особливо уразливими діти є в умовах воєнного стану, коли постійний стрес та відчуття власної незахищеності у комплексі із віковими особливостями перешкоджають об'єктивно оцінювати реальні ризики.

Питання порушення прав дітей у сфері статевої свободи та статевої недоторканості в Україні досліджувались такими вченими, як: А.І. Алексєєв, Ю.М. Антонян, Г.Б. Дерягін, А.О. Джужа, О.М. Джужа, В.В. Голіна, А.П. Закалюк, А.Г. Кальман, І.І. Лановенко, А.С. Лукаш, О.В. Синєокий та ін. Водночас умови воєнного стану є нетрадиційним фактором, що негативно впливає на суспільні відносини і потребує окремих досліджень у сфері захисту прав уразливих категорій, зокрема дітей.

Мета статті – дослідити порушення прав дітей на статево свободу та статево недоторканість в Україні в умовах війни, а також стан нормативно-правового забезпечення діяльності із запобігання та протидії цим явищам.

Відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора, за період 24.02.22 – 31.10.2023 обліковано 846 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості [1]. При цьому переважну більшість (610)

© Bahadenko Iryna, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).15](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).15)**Issue 3(61) 2023**<https://naukaipravohorona.com/>

складають правопорушення, передбачені статтями 156 (розбещення – 432 випадки) та 155 (вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, 178 випадків) Кримінального кодексу України (далі – КК України). Порівнюючи із аналогічним періодом до війни (24.02.2020 – 31.10.2021), було обліковано 827 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, з яких 641 становили у сукупності розбещення (423 випадки) та вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (218 випадків). Зважаючи на викладене, можемо констатувати відсутність тенденції до зниження зазначених кримінальних правопорушень, що вчиняються відносно дітей.

Водночас на законодавчому рівні було вжито низку заходів у сфері захисту прав дітей на статево свободу та статево недоторканість. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 357 було утворено Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх для системного обговорення та вирішення проблемних питань розвитку правосуддя щодо неповнолітніх, прийняття узгоджених рішень, що відповідають інтересам дитини. Зокрема, в процесі діяльності зазначеного тимчасового консультативно-дорадчого органу здійснювалось впровадження моделі “Барнахус” в Україні, спрямованої на захист та соціально-психологічну підтримку у процесі правосуддя дітей, які постраждали або стали свідками насильства, створення відповідних центрів тощо.

Також було прийнято Закон України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” (2017), Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)” (2018), Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи” (2019). Зазначена електронна база даних призначена для збору, зберігання, захисту, обліку, пошуку, узагальнення даних про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення цієї категорії. До неї увійшли також і ті, чия судимість за злочини знята або погашена. Доступ до реєстру, окрім правоохоронців, отримують директори шкіл та садків, керівники державних адміністрацій та голови органів місцевого самоврядування. На цей момент до реєстру внесено понад 600 злочинців. У прокуратурі вважають, що це стане запобіганням рецидивної злочинності у зазначеній сфері [2].

У 2020 році Президент України підписав Указ № 398/2020 “Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства”. У 2021 році Кабінетом Міністрів України подано проєкт Закону України “Про юстицію, дружню до дитини”, яким передбачено забезпечення запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, належного поведіння з дітьми у контакт з законом та їх соціальної реабілітації, запобігання вторинній віктимізації дітей, які є потерпілими або свідками. Постановою Кабінету Міністрів від 24.02.2021 № 145 було затверджено Державну соціальну програму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою

статі на період до 2025 року. Зазначеним документом було визнано недостатньо ефективним механізм запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, а також забезпечення захисту прав осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, та передбачено певні шляхи розв'язання зазначеної проблеми. Серед яких формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильства та посилення готовності протидіяти його проявам, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед дітей, усвідомлення насильства як порушення прав людини тощо.

Ратифікація Ланцаротської конвенції знайшла своє відображення у Законі України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства” (2021). Зокрема, впроваджено посилення кримінальної відповідальності за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України), криміналізовано такі діяння, як домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК України), одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження (ст. 301-1 КК України), проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (301-2 КК України).

Також було ратифіковано Стамбульську конвенцію (Закон України “Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами” (2022)), метою якої є захист жінок від усіх форм насильства, недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства, яке вчинено також стосовно чоловіків та дітей (хлопців та дівчат).

Однак, незважаючи на удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності із протидії проявам насильства, зниження загального рівня злочинності за період війни, яка триває, а також з урахуванням того, що вчинення будь-якого злочину в умовах воєнного стану є обтяжуючою покарання обставиною (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України), випадки вчинення насильства на сексуальному підґрунті відносно дітей продовжують мати місце та не є схильними до зниження. Це викликає необхідність комплексного дослідження зазначеної проблеми, а також пошуку шляхів її вирішення.

Для відповіді на питання, хто вчиняє кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості та відносно якої категорії дітей, звернімося до результатів кримінологічних досліджень зазначеного виду злочинності. Так, переважну більшість гвалтівників та сексуальних кривдників дітей становлять особи, які перебувають у близькому, в тому числі родинному, оточенні потерпілих. До таких осіб, для прикладу, можна віднести батька/вітчима потерпілої дитини, брата, дядька, діда або друзів сім'ї. Стать чоловіча, вік переважно працездатний (від понад двадцять років та в межах шестидесяти). Має місце наявність попередньої судимості за вчинення насильницьких та корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень. Крім рецидиву також характерними є повторність та вчинення продовжуваного кримінального правопорушення, в тому числі відносно однієї потерпілої особи. У якості

прикладу можна навести результат розгляду однієї справи на Хмельниччині. Так, "...в ході слідства правоохоронці встановили, що 40-річний раніше судимий, у тому числі за звалтування, житель одного із міст району вчиняв насильство за місцем проживання. ...Зокрема, дочку зловмисник гвалтував протягом 5 років. А сина замикав взимку в холодному підвалі та обпікав жаром із печі. Також змушував дітей вживати наркотики. ...Суд визнав підсудного винним за 6-ма статтями КК України: ч.ч. 3, 4 ст. 152 (Звалтування), ч. 2 ст. 156 (Розбещення неповнолітніх), ч. 1 ст. 125 (Умисне легке тілесне ушкодження), ч. 2 ст. 146 (Незаконне позбавлення волі або викрадення людини), ч. 1 ст. 309 (Зберігання наркотиків), ч. 1 ст. 315 (Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів) та присудив йому максимальну міру покарання – 15 років ув'язнення" [3].

Вік жертв переважно становить до 14 років, що є малолітнім за визначенням. Стать жертв кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості є у більшості випадків жіночою. І відповідно до тотожної характеристики особи правопорушника, жертва частіше належить до близького та/або родинного кола гвалтівника чи сексуального кривдника. Як наприклад, донька/падчерка, сестра, племінниця, онука або дитина друзів чи сусідів.

Враховуючи викладене, проблемними можемо вважати питання ефективності діяльності окремих суб'єктів запобігання та протидії кримінальним правопорушенням (зокрема, у сфері статевої свободи та статевої недоторканості) відносно дітей (як наприклад, пенітенціарних установ, судових органів, органів Національної поліції тощо), питання виконання чинного законодавства у зазначеній галузі з урахуванням міжнародних стандартів, а також питання належної взаємодії й співпраці зазначених суб'єктів під час здійснення діяльності в указаній сфері.

Таким чином, на підставі викладеного доцільно запропонувати у якості шляхів вирішення окресленої проблеми такі заходи:

удосконалення діяльності суб'єктів запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей;

забезпечення виконання процесуальних дій (під час кримінального провадження) за участю потерпілої особи відповідно до вимог міжнародних стандартів (з урахуванням вікових особливостей);

створення дієвого механізму взаємодії суб'єктів запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей з урахуванням умов воєнного стану;

забезпечення розвитку системи захисту та соціально-психологічної підтримки дітей, які стали жертвами чи свідками насильства у сфері статевої свободи та статевої недоторканості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 10.09.2023).

© Bahadenko Iryna, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).15](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).15)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhrona.com/>

2. В Україні сформували реєстр засуджених за злочини стосовно дітей на сексуальному ґрунті. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2023/11/30/novyna/suspilstvo/ukrayini-sformuvaly-reyestr-zasudzhenykh-zlochynu-stosovno-ditej-seksualnomu-grunti> (дата звернення: 30.09.2023).

3. На Хмельниччині до 15 років ув'язнення засуджено 40-річного чоловіка, який тривалий час гвалтував доньку та знущався над сином. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/novini-z-regioniv-ta-in-sajtiv/na-xmelnichchini-do-15-rokiv-uv-yaznennya-zasudzheno-40-richnogo-cholovika-yakij-trivalij-chas-valtuvav-donku-ta-znushhavsya-nad-sinom/> (дата звернення : 07.10.2023).

REFERENCES

1. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia. "On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation". URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. (Date of Application: 10.09.2023) [in Ukrainian].

2. V Ukraini sformuvaly reiestr zasudzhenykh za zlochyny stosovno ditei na seksualnomu grunti. "Ukraine formed a register of those convicted of crimes against children on a sexual basis". URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/09/30/novyna/suspilstvo/ukrayini-sformuvaly-reyestr-zasudzhenykh-zlochynu-stosovno-ditej-seksualnomu-grunti>. (Date of Application: 30.09.2023) [in Ukrainian].

3. Na Khmelnychchini do 15 rokiv uviaznennia zasudzheno 40-richnoho cholovika, yakij tryvalyi chas gvaltuvav donku n znushchavsia n synom. "A 40-year-old man who raped his daughter and abused his son for a long time was sentenced to 15 years in Khmelnytskyi region". URL: <https://www.npu.gov.ua/news/novini-z-regioniv-ta-in-sajtiv/na-xmelnichchini-do-15-rokiv-uv-yaznennya-zasudzheno-40-richnogo-cholovika-yakij-trivalij-chas-valtuvav-donku-ta-znushhavsya-nad-sinom/>. (Date of Application: 07.10.2023) [in Ukrainian].

UDC 343.541-053.2

Bahadenko Iryna,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Head of the 2nd Research Department,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-3350-4411

VIOLATION OF CHILDREN'S RIGHTS TO SEXUAL FREEDOM AND INVINCIBILITY IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

The article is devoted to the study of the violation of children's rights to sexual freedom and sexual integrity in Ukraine under the martial law. The conducted fragmentary analysis of the situation with offenses in the specified area testified that there was a downward tendency in these offenses during the period of ongoing martial law compared to the same period before it began. A review of current and draft national normative legal acts in the field of protection of children's rights to sexual freedom and sexual integrity was carried out, among which are worthy of attention Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 24.05.2017 No. 357 "On the formation of the Interdepartmental Coordination Council on Juvenile Justice Issues", Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the

© Bahadenko Iryna, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).15](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).15)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhrona.com/>

Implementation of the Unified Register of Persons Convicted of Crimes against Sexual Freedom and Sexual Inviolability of Minors” person, and strengthening responsibility for crimes committed against the sexual freedom and sexual integrity of minors” (2019), The Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Implementation of the Council of Europe Convention on the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Violence” (2021), the Law of Ukraine “On the Ratification of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence phenomena” (2022). A criminological description of the crime from the specified area is given. Problematic issues in the field of prevention and countermeasures against crimes against the sexual freedom and sexual integrity of children are highlighted and appropriate ways of solving them are suggested.

Taking into account the above, the author identifies problematic issues in the field of preventing and combating offenses against sexual freedom and sexual inviolability of children, namely: the effectiveness of the activities of certain actors in preventing and combating criminal offenses (in particular, in the field of sexual freedom and sexual inviolability) against children (such as penitentiary institutions, judicial authorities, the National Police, etc.), implementation of the current legislation in this area with due regard to international standards, as well as the issue of proper interaction and cooperation of these entities in carrying out activities in this area. The author also suggests appropriate possible solutions.

Keywords: children’s rights, sexual freedom and sexual integrity, activities to prevent and combat criminal offenses against children, regulatory and legal support, martial law.

Отримано 17.10.2023

Гаджук Олена Сергіївна,
доктор філософії,
помічник-консультант
народного депутата України
м. Київ, Україна

СИСТЕМНІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ КРИМІНАЛЬНОГО І КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У статті розглядається системний характер міжгалузевих зв'язків кримінального і конституційного права. На прикладі кримінально-правових норм з бланкетними диспозиціями проілюстровано системне функціонування міжгалузевих взаємозв'язків кримінального і конституційного права. Показано значення міжгалузевих зв'язків у ситуації, яка потребує негайного ухвалення практичних рішень з боку правозастосовника, виходячи з наявних правових норм. Наведено приклад прямої дії конституційної норми. Підтверджено позицію, що конституційні норми прямої дії потенційно повинні застосовуватись у випадку прогалин у кримінальному праві або колізій між нормами Конституції України і положеннями норм КК України. Висловлено думку, що, незважаючи на ієрархічний (а за деякими джерелами – субординаційний) характер зв'язків конституційного і кримінального права, міжгалузеві відносини цих галузей права все ж мають характеризуватися поняттям “взаємозв'язок”.

Ключові слова: кримінальне право, конституційне право, галузь права, системний, міжгалузевий, взаємозв'язок

Міжгалузеві зв'язки кримінального права розглядаються нині як важлива частина предмета науки кримінального права. Необхідність збалансування сфер правового регулювання, визначення кордонів певних галузей права і місць, де ці галузі впливають одна на одну, сьогодні становить одне із завдань теорії кримінального права. Деякі теоретичні здобутки в аспекті взаємозв'язків певних галузей права в сучасній науці кримінального права уже набули статусу доктрини – тобто стали положеннями, що уже наближені до догми. Одним з таких визнаних і підтримуваних положень є підпорядкованість (або як ще її називають в теорії – “субординаційна залежність”, “ієрархічний характер” тощо) кримінального права щодо права конституційного.

Як норми прямої дії положення конституційного права підлягають безпосередньому застосуванню у практиці вирішення питань про притягнення (непритягнення) до кримінальної відповідальності. Ще одним доктринальним положенням, яке впливає з ієрархічного характеру зв'язків між аналізованими галузями, є таке: у випадку колізій між положеннями кримінального і конституційного права перевагу мають останні. Проте цьому застосуванню, як і будь-якому іншому акту застосування права, має передувати етап тлумачення змісту правових норм, і цей етап ускладнюється через одночасне звернення до положень двох галузей, кожна з яких є частиною єдиної правової

системи держави. Виходячи з цього, ми повинні вести мову про *системний* характер такого тлумачення, а відповідні зв'язки галузей конституційного і кримінального права визначати як *системні*.

Зв'язки кримінального права з конституційним правом, як один з проявів міжгалузевої взаємодії, уже піддавалися вивченню в теорії кримінального права, щоправда безпосереднім предметом таких досліджень на дисертаційному рівні не була зазначена взаємодія. В Україні захищено кілька дисертаційних праць, в яких розглянуто різні аспекти взаємозв'язків кримінального і конституційного права.

Один із підрозділів докторської дисертації М. І. Колоса присвячено вивченню питань удосконалення кримінального права засобами національної конституційної юрисдикції в період 2001–2017 рр. У цій частині дослідження автор аналізує кримінально-правові наслідки деяких рішень Конституційного Суду України [1, с. 355–365]. У дисертації О. І. Денькович розглянуто проблеми тлумачення кримінально-правових норм Конституційним Судом України, проаналізовано підходи до розуміння такого тлумачення, встановлено види актів Конституційного Суду України, які, по суті, є формою кримінального права [2]. Вивчаючи джерела кримінально-правового регулювання в Україні, О. С. Кузембаєв один з підрозділів дисертації присвячує конституційним актам як джерелам відповідного регулювання, до яких віднесено, по-перше, норми Конституції України, що мають кримінально-правовий характер і володіють ознаками регулятивних норм, по-друге, – рішення Конституційного Суду України, оскільки в деяких з них сформульовані нові нормативні кримінально-правові позиції, що виконують функцію регулювання кримінально-правових відносин [3, с. 12].

Значну кількість корисних наукових праць в аспекті нашого дослідження містить збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції “Конституційні засади кримінального права України”, проведена 22 грудня 2020 р. кафедрою кримінально-правової політики і кримінального права Київського національного університету імені Тараса Шевченка [4]. Так само низкою публікацій про зв'язки кримінального і конституційного права наповнена збірка тез учасників міжнародної науково-практичної конференції “Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків” (Харків, 2014 р.) [5].

Корисним джерелом для вивчення зв'язків кримінального і конституційного права є навчальний посібник “Питання кримінального права у рішеннях Конституційного Суду України” (Львів, 2015 р.), упорядниками якого є Л. П. Брич, О. І. Денькович, Л. В. Курило і В. Є. Ясеницький [6].

Під час аналізу інших дослідницьких праць – наукових статей, тез наукових доповідей, повідомлень тощо – в яких вивчаються ті або інші аспекти проблематики міжгалузевих зв'язків кримінального і конституційного права, нашу увагу привернули, зокрема, твори таких авторів, як П. П. Андрушко [7; 8], Ю. В. Баулін [9], О. О. Дудоров [10], К. П. Задоя [11], С. Я. Лихова [12], В. П. Тихий [13], С. С. Яценко [14].

При цьому корисним був і науковий доробок представників *інших юридичних наук*. Нами проаналізовано деякі праці таких вчених, як М. В. Костицький [15], С. В. Різнюк [16], А. А. Яковлев [17] і деяких інших науковців.

Згадані праці зазначених дослідників створюють необхідний науково-теоретичний базис. Як видно з цих праць, “взаємні відносини” кримінального і конституційного права мають безліч питань, і висвітлення бодай частини з них призведе до виходу за межі розумного обсягу наукової статті. Саме тому ми вирішили зупинитися на окремому аспекті системного взаємозв’язку кримінального і конституційного права України і висвітлити роль конституційного права в ухваленні рішень у правозастосовній практиці з кримінального права, а також проілюструвати вплив положень конституційного права на розвиток кримінально-правової думки.

Тому завданням цієї статті є ілюстрація системного функціонування взаємозв’язків кримінального і конституційного права у двох типах ситуацій – одні з них потребують негайного ухвалення практичних рішень відповідними суб’єктами правозастосування, виходячи з наявних правових норм (*de lege lata*), інші – передбачають приведення положень кримінального права у відповідність до конституційних положень з часом (*de lege ferenda*).

Проблема розуміння норм з бланкетною диспозицією. Автори навчальної літератури з кримінального права завжди на першому місці розташовують положення про зв’язок кримінального права з конституційним правом. Так, О. О. Дудоров і М. І. Хавронюк підкреслюють: “Первинне та основоположне значення для кримінального права має конституційне право, взаємозв’язок з яким відрізняється від інших видів міжгалузевих зв’язків. Зв’язок вказаних галузей права має ієрархічний характер” [18, с. 34].

Крім цього, визнано як доктринальне положення і підтверджено науковими дослідженнями, що норми Конституції України є нормами прямої дії, які потенційно повинні застосовуватись у випадку прогалин у праві або суперечностей між нормами Конституції України і тими положеннями, що містяться в КК України [3, с. 12].

Сьогодні на практиці склалася неоднозначна ситуація, пов’язана з тлумаченням кримінально-правових норм з бланкетними диспозиціями. Застосовуючи поняття “бланкетна диспозиція”, ми погоджуємося з його розумінням, запропонованим у працях Г. З. Яремко – йдеться про “структурний елемент заборонної кримінально-правової норми, який безпосередньо лише абстрактно називає або описує склад злочину, а для встановлення конкретних його ознак відсилає (прямо чи опосередковано) до норм інших галузей права, що можуть бути формалізовані у нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах та правових звичаях, і які виступають додатковою нормативною підставою кримінально-правової кваліфікації” [19, с. 7]. Проблема полягає в тому, що норми інших галузей права, на протигагу кримінальному праву, часто зазнають більш динамічних змін. У такому разі може трапитися ситуація, що на момент вчинення діяння суб’єктом є чинною одна редакція нормативно-правового акта іншої (не кримінальної) галузі права, а під час досудового розслідування чи в судових стадіях процесу – інша редакція. Це може призводити взагалі до втрати протиправності у межах іншої галузі права.

У зв’язку із цим сьогодні в науці кримінального права висловлено суперечливі наукові позиції. З одного боку дискусії перебуває, наприклад, суддя Верховного Суду Н. О. Антонюк; на її думку, зміна іншого нормативно-правового акта не тягне зміну

кримінального закону. З іншого боку – науковці А. А. Музика і С. Р. Багіров вважають, що у таких випадках відбувається зміна змісту кримінального закону зі збереженням його зовнішньої форми [20, с. 110].

На нашу думку, в аспекті аналізованого дискурсу необхідно торкнутися проблеми міжгалузевих системних зв'язків конституційного та кримінального права. Так, у дисертаційній праці О. І. Денькович сформульовано обґрунтований висновок про те, що “упродовж тривалого часу у загальній теорії права усталеним був підхід, за яким нормативно-правовий акт вважали основною формою права. Як наслідок – традиційним у кримінальному праві був підхід, що кримінальний закон є єдиною формою кримінального права. Враховуючи динамічний розвиток кримінально-правової науки, а також новітні тенденції у правовій доктрині, цей підхід сьогодні вже не є превалюючим. КК України не є єдиною формою кримінального права, а положення ст. 3 КК України тільки вказують на те, що кримінальний закон може розглядатися виключно з позиції основної його форми, але не єдиної. Ст. 3 КК України не узгоджена з чинним законодавством України і не охоплює всі тенденції сучасної правової науки” [2, с. 12–13].

Як вбачається з наведеного, О. І. Денькович має рацію в тому, що кримінальний закон не є єдиним джерелом кримінального права.

Важливо наголосити, що О. О. Дудоров і М. І. Хавронюк теж раніше висловлювали думку, яка спростовує сучасну позицію пані Н. О. Антонюк. Науковці стверджують: “Разом з тим постає питання про кримінально-правове реагування на ситуації, в яких поліпшення правового становища того, хто вчинив злочин, стає результатом змін не кримінального закону, а тих нормативно-правових актів, до яких відсилають бланкетні диспозиції норм КК. Покликані регламентувати не кримінально-правові наслідки вчинених злочинів, а правомірну поведінку особи у певних сферах життєдіяльності нормативно-правові акти, до яких відсилають бланкетні диспозиції норм КК, незважаючи на їх істотний вплив на окреслення меж злочинного, не можуть визнаватись власне законом про кримінальну відповідальність, як цього прямо вимагає ч. 1 ст. 5 КК. Однак ця обставина навряд чи може вплинути на остаточний висновок про необхідність надання закону у розглядуваній ситуації зворотної сили. Річ у тім, що ч. 1 ст. 58 Конституції України, яка має найвищу юридичну силу і норми якої є нормами прямої дії (ст. 8 Конституції), сформульована таким чином, що вона дозволяє охопити випадки опосередкованої декриміналізації. Нею передбачено зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів незалежно від їх галузевої належності за умови, що вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (треба так розуміти – і кримінальну також)” [18, с. 35].

Правильно зазначає О. І. Денькович, що Конституційний Суд України вказує на залежність змісту терміна “законодавство” від особливостей суспільних відносин, які регулює відповідна галузь права, а тому є доцільним, щоб цей Суд сформулював правову позицію про те, які форми права належать до законодавства у галузі кримінального права [2, с. 13].

Таким чином, зміст ч. 1 ст. 58 Конституції України як норми прямої дії підлягає врахуванню під час вирішення питання про зворотню дію в часі кримінально-правової

норми з бланкетною диспозицією. Цей приклад наочно ілюструє системний характер міжгалузевих зв'язків конституційного і кримінального права.

Залишається ще одне цікаве теоретичне питання, яке має значення для майбутніх положень кримінального закону: має йтися про зв'язки чи взаємозв'язки кримінального права з іншими галузями права? І чи є в нас підстави стверджувати, що у разі міжгалузевих “контактів” конституційного і кримінального права має йтися лише про зв'язок, оскільки відносини цих галузей мають вектор, спрямований від конституційного права до кримінального?

Це питання, за нашими спостереженнями, ще не ставилося в теорії вітчизняного кримінального права. Після певних роздумів, доходимо таких висновків. Незважаючи на ієрархічний (а за деякими джерелами субординаційний) характер зв'язків конституційного і кримінального права, відносини цих галузей права все ж мають характеризуватися поняттям *взаємозв'язки*. Хоча у співвідношенні їх одне з одним, у ситуаціях колізії пріоритет мають конституційні положення як норми прямої дії, проте кримінальне право теж має вплив на конституційне право як засіб охорони конституційних прав і свобод. Деякі положення конституційного права набувають уточнень у межах галузі кримінального права. Наприклад, положення ч. 2 ст. 68 Конституції України, згідно з якими незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності, не завжди можуть на пряму діяти в кримінальному праві без урахування специфіки його принципів, зокрема принципу відповідальності лише за наявності вини. Тому, якщо особа через надзвичайні об'єктивні обставини не могла усвідомлювати протиправний характер своєї поведінки (йдеться, наприклад, про ситуацію необізнаності з новим регулятивним законодавством), то вона може підлягати кримінальній відповідальності лише за двох умов. По-перше, якщо ця особа мала юридичний обов'язок знати відповідні норми і в такий спосіб могла усвідомити протиправність своєї поведінки; по-друге, якщо за завдану шкоду передбачено відповідальність як за необережний злочин. У випадку недотримання хоча б однієї з цих умов – кримінальна відповідальність взагалі виключається.

У підсумку зазначимо таке. На прикладі системного тлумачення кримінально-правових і конституційних приписів, узятих в аспекті норм з бланкетними диспозиціями, проілюстровано системне функціонування міжгалузевих взаємозв'язків кримінального і конституційного права у ситуації, яка потребує негайного ухвалення практичних рішень з боку правозастосовника, виходячи з наявних правових норм. Наведено приклад прямої дії норми, передбаченої ч. 1 ст. 58 Конституції України, чим підтверджено позицію, що конституційні норми прямої дії потенційно повинні застосовуватись у випадку прогалин у кримінальному праві або колізії між нормами Конституції України і положеннями норм КК України.

Сформульована відповідь на теоретичне питання: чи є підстави стверджувати, що у разі міжгалузевих “контактів” конституційного і кримінального права має йтися лише про зв'язок, оскільки відносини цих галузей мають вектор, спрямований від конституційного права до кримінального? Незважаючи на ієрархічний (а за деякими джерелами субординаційний) характер зв'язків конституційного і кримінального права, міжгалузеві відносини цих галузей права все ж мають характеризуватися поняттям *взаємозв'язки*. Напрямок теоретичних пошуків, що акцентує увагу на взаємозв'язках кри-

мінального права з іншими галузями права, належить до перспективних і таких, що потребує подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: дис. ... д-ра юрид. наук. Острог, 2019. 471 с.
2. Денькович О. І. Тлумачення кримінально-правових норм у рішеннях Конституційного Суду України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 19 с.
3. Кузембаєв О. С. Джерела кримінально-правового регулювання в Україні: доктринальні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 22 с.
4. Конституційні засади кримінального права України: збірка тез доповідей учасників наук.-практ. конференції з нагоди дня народження судді Конституційного Суду України (1996–2001), члена-кореспондента Національної академії правових наук України, професора Станіслава Сергійовича Яценка (1936 – 2014). Київ: Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2020. 143 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/11jSTIXnnCmZHMisdbugGm4fbQSevIo0A/view?pli=1> (дата звернення: 24.09.2023).
5. Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9 – 10 жовт. 2014 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2014. 536 с.
6. Питання кримінального права у рішеннях Конституційного Суду України: навч. посібник / упоряд. Л. П. Брич, О. І. Денькович, Л. В. Курило, В. Є. Ясеницький; вид. друге, доп. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 264 с.
7. Андрушко П. П. Кримінально-правова охорона конституційного права громадян на недоторканість приватного життя. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 2. С. 43–50.
8. Андрушко П. П., Давидович І. І., Задоя К. П. Проблема визнання суддів Конституційного Суду України суб'єктами злочинів за статтею 375 КК України: доктринальний підхід. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 114–118.
9. Баулін Ю. В. Кримінальна відповідальність та покарання в рішеннях Конституційного Суду України. Тези виступу до круглого столу, присвяч. 80-річчю з дня народж. проф. С. С. Яценка (23 грудня 2016 р.). *Юридичний вісник України*. 2017. № 8 (1128). С. 12–13.
10. Дудоров О. О. До питання про кримінально-правовий вимір конституційного принципу верховенства права. *Конституційні засади кримінального права України*: збірка тез доповідей учасників наук.-практ. конференції з нагоди дня народження судді Конституційного Суду України (1996–2001), члена-кореспондента Національної академії правових наук України, професора Станіслава Сергійовича Яценка (1936–2014). Київ: Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2020. С. 25–38.
11. Задоя К. П. До питання про відповідність Конституції України інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовт. 2015 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2015. С. 233–238.
12. Лихова С. Я. Конституція України та кримінальне законодавство України (окремі питання взаємодії). *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 2. С. 95–100.
13. Тихий В. П. Кримінальне право України і конституційне право України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 2. С. 63–72.
14. Яценко С. С. Конституційний принцип презумпції невинуватості та інститут кримінальної відповідальності в праві України і деяких інших європейських держав: порівняльний аспект. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 2. С. 51–58.

15. Костицький М. В. Теоретичне та практичне значення рішень Конституційного Суду України для реалізації норм кримінального права. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 2. С. 79–82.

16. Різник С. В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2021. 473 с.

17. Яковлев А. А. Конституційний процес в Україні: теоретичні і практичні аспекти реалізації: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2021. 436 с.

18. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник. За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.

19. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 22 с.

20. Музика А. А., Багіров С. Р. Верховенство права і правовий прагматизм як наукові методи дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 3. С. 98–125.

REFERENCES

1.. *Kolos, M.I.* (2019). *Ukrainske kryminalne pravo: pokhodzhennia, rozvytok i suchasnist. "Ukrainian criminal law: origin, development and modernity": diss. ... Doctor of Juridical Sciences. Ostrog. 471 p. [in Ukrainian].*

2. *Denkovych, O.I.* (2015). *Tlumachennia kryminalno-pravovykh norm u rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. "Interpretation of criminal law norms in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine": thesis ... Candidate of Juridical Sciences. Lviv. 19 p. [in Ukrainian].*

3. *Kuzembaiev, O.S.* (2017). *Dzherela kryminalno-pravovoho rehuliuвання v Ukraini: doktrynalni aspekty. "Sources of criminal law regulation in Ukraine: doctrinal aspects": thesis ... Candidate of Juridical sciences. Odesa. 22 p. [in Ukrainian].*

4. *Konstytutsiini zasady kryminalnoho prava Ukrainy. "Constitutional principles of the criminal law of Ukraine": a collection of abstracts of the reports of the scientific-practical participants. conference on the occasion of the birthday of the judge of the Constitutional Court of Ukraine (1996–2001), a corresponding member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Professor Stanislav Serhiiiovych Yatsenko (1936–2014). Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2020. 143 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/11jSTIXnnCmZHMis6ugGm4fbQSevIo0A/view?pli=1>. (Date of Application: 24.09.2023) [in Ukrainian].*

5. *Nauka kryminalnoho prava v systemi mizhdystyplinarnykh zviazkiv. "The science of criminal law in the system of interdisciplinary relations": materials of the international science and practice conference, October 9-10 2014 / editorial board: V.Ya. Tatsii (chief ed.), V.I. Borysov (deputy chief ed.) and others. Kharkiv: Pravo, 2014. 536 p. [in Ukrainian].*

6. *Pytannia kryminalnoho prava u rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. "Issues of criminal law in decisions of the Constitutional Court of Ukraine": study guide / edited by L.P. Brych, O.I. Denkovych, L.V. Kurylo, V.Ye. Yasenitskyi. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2015. 264 p. [in Ukrainian].*

7. *Andrushko, P.P.* (2005). *Kryminalno-pravova okhорона konstytutsiinoho prava hromadian na nedotorkannist pryvatnoho zhyttia. "Criminal law protection of the constitutional right of citizens to the inviolability of private life". Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine. No. 2. Kryminalno-pravova okhорона konstytutsiinoho prava hromadian na nedotorkannist pryvatnoho zhyttia. P. 43-50 [in Ukrainian].*

8. *Andrushko, P.P., Davydovych, I.I. and Zadoia, K.P.* (2020). *Problema vyznannia suddiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy subiektamy zlochyniv za statteiu 375 KK Ukrainy: doktrynalnyi pidkhid. "The problem of recognizing judges of the Constitutional Court of Ukraine as subjects of crimes under Article 375 of the Criminal Code of Ukraine: a doctrinal approach". Actual problems of domestic jurisprudence. No. 2. P. 114-118 [in Ukrainian].*

© Hadzhuk Olena, 2023

9. *Baulin, Yu.V.* (2017). Kryminalna vidpovidalnist ta pokarannia v rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. "Criminal responsibility and punishment in decisions of the Constitutional Court of Ukraine". Abstracts of the speech to the round table, dedicated. On the 80th anniversary of his birth, Prof. S.S. Yatsenko (December 23, 2016). Legal Bulletin of Ukraine. No. 8 (1128). P. 12-13 [in Ukrainian].

10. *Dudorov, O.O.* (2020). Do pyttannia pro kryminalno-pravovyi vymir konstytutsiinoho pryntsyphu verkhovenstva prava. "On the question of the criminal-legal dimension of the constitutional principle of the rule of law. Constitutional principles of the criminal law of Ukraine": a collection of abstracts of reports of the participants of science and practice. conference on the occasion of the birthday of the judge of the Constitutional Court of Ukraine (1996–2001), corresponding member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Professor Stanislav Serhiiovych Yatsenko (1936–2014). Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv. P. 25-38 [in Ukrainian].

11. *Zadoia, K.P.* (2015). Do pyttannia pro vidpovidnist Konstytutsii Ukrainy instytutu zakhodiv kryminalno-pravovoho kharakteru do yurydychnykh osib. Problemy nauky kryminalnogo prava ta yikh vyrishennia v pravotvorchii ta pravozastosovnii. "On the question of compliance of the Constitution of Ukraine with the institution of measures of a criminal legal nature against legal entities. Problems of the science of criminal law and their solution in law-making and law-enforcement activities": materials of the international science and practice conference, October 8-9, 2015 / ed. board: V.Ya. Tatsii (chief editor), V.I. Borysov (deputy chief ed.) and others. Kharkiv: Pravo. P. 233-238 [in Ukrainian].

12. *Lykhova, S.Ya.* (2005). Konstytutsiia Ukrainy ta kryminalne zakonodavstvo Ukrainy (okremi pyttannia vziaimodii). "Constitution of Ukraine and criminal legislation of Ukraine (separate issues of interaction)". Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine. No. 2. P. 95-100 [in Ukrainian].

13. *Tykhyyi, V.P.* (2005). Kryminalne pravo Ukrainy i konstytutsiine pravo Ukrainy. "Criminal Law of Ukraine and Constitutional Law of Ukraine". Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine. No. 2. P. 63-72 [in Ukrainian].

14. *Yatsenko, S.S.* (2005). Konstytutsiinyi pryntsyph prezumptsii nevinovatosti ta instytut kryminalnoi vidpovidalnosti v pravi Ukrainy i deiakykh inshykh yevropeiskykh derzhav: porivnialnyi aspekt. "Constitutional principle of the presumption of innocence and the institution of criminal responsibility in the law of Ukraine and some other European states: a comparative aspect". Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine. No. 2. P. 51-58 [in Ukrainian].

15. *Kostytskiy, M.V.* (2005). Teoretychne ta praktychne znachennia rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy dlia realizatsii norm kryminalnogo prava. "Theoretical and practical significance of decisions of the Constitutional Court of Ukraine for the implementation of criminal law norms". Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine. No. 2. P. 79-82 [in Ukrainian].

16. *Riznyk, S.V.* (2021). Konstytutsiynist normatyvnykh aktiv: sutnist, metodolohiia otsiniuvannia ta systema zabezpechennia v Ukraini. "Constitutionality of regulatory acts: essence, evaluation methodology and system of provision in Ukraine": dissertation ... Doctor of Juridical Sciences. Kyiv. 473 p. [in Ukrainian].

17. *Yakovliev, A.A.* (2021). Konstytutsiinyi protses v Ukraini: teoretychni i praktychni aspekty realizatsii. "Constitutional process in Ukraine: theoretical and practical aspects of implementation": dissertation. ... Doctor of Juridical Sciences. Kharkiv. 436 p. [in Ukrainian].

18. *Dudorov, O.O., Havroniuk, M.I.* (2014). Kryminalne parvo. "Criminal law": a study guide. Gen. ed. M.I. Havroniuk. Kyiv: Vaite. 944 p. [in Ukrainian].

19. *Yaremko, H.Z.* (2010). Blanketni dyspozytsii v stattiakh Osoblyvoi chastyny Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. "Blanket dispositions in the articles of the Special part of the Criminal Code of Ukraine": thesis ... Candidate of Juridical Sciences. Lviv. 22 p. [in Ukrainian].

20. *Muzyka, A.A., Bahirov, S.R.* (2023). Verkhovenstvo prava i pravovyi prahmatyzm yak naukovyi metody doslidzhennia. "Rule of law and legal pragmatism as scientific research methods". Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. P. 98-125 [in Ukrainian].

Hadzhuk Olena,
Doctor of Philosophy,
Assistant Consultant people's deputy of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

SYSTEMIC INTERRELATIONS OF CRIMINAL AND CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE

The article examines the systemic nature of the inter-branch relations of criminal and constitutional law.

Today, in practice, there is an ambiguous situation related to the interpretation of criminal law norms with blanket dispositions. Applying the concept of "general provision", we agree with its understanding proposed in the works of H.Z. Yaremko - it is about "a structural element of the prohibitive criminal norm, which directly only abstractly names or describes the composition of the crime, and in order to determine its specific features refers (directly or indirectly) to the norms of other branches of law, which can be formalized in normative-legal acts, normative-legal contracts and legal customs, and act as an additional normative basis for criminal qualification". The fact is that, unlike criminal law, other legal norms often change more dynamically. In such a case, it may happen that at the time of the act of the subject, one version of the normative legal act of another (non-criminal) branch of law is in force, and during the pre-trial investigation or in the judicial stages of the process, another version is in force. Within the limits of another branch of law, this can lead to a general loss of illegality.

Conflicting scientific positions are expressed in the science of criminal law. It is necessary to address the problem of inter-branch systemic connections of constitutional and criminal law in the analyzed discourse. The systemic functioning of inter-branch relationships of criminal and constitutional law is illustrated using the example of criminal law norms with blanket dispositions. The article demonstrates the significance of inter-branch connections in situations that require prompt decision-making by law enforcement officials, based on existing legal norms. An example is provided to illustrate the direct impact of constitutional norms. It has been confirmed that constitutional norms of direct action may be applied in cases of gaps in criminal law or conflicts between the Constitution of Ukraine and the provisions of the Criminal Code of Ukraine.

According to the author, despite the hierarchical (and according to some sources, subordination) nature of relations between constitutional and criminal law, the inter-branch relations of these branches of law should be characterized by the concept of "interconnection".

Keywords: criminal law, constitutional law, branch of law, systemic, interdisciplinary, relationship.

Отримано 20.10.2023

Кулик Олександр Георгійович,
доктор юридичних наук, професор
завідувач науково-дослідної лабораторії
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-5172-8996

Наумова Ірина В'ячеславівна,
старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-6643-0375

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ У 2013–2022 рр.

Стаття присвячена аналізу даних щодо засуджених осіб в Україні за вчинення кримінальних правопорушень за період 2013–2022 рр., за основними соціально-демографічними та кримінально-правовими ознаками, які в сукупності становлять їх кримінологічну характеристику. У роботі проаналізовано структурний розподіл засуджених за зазначеними ознаками, основні тенденції його змін протягом вказаного періоду. Визначено зв'язок між окремими ознаками кримінологічної характеристики засуджених та рівнем їх кримінальної активності.

Ключові слова: засуджений, структура засуджених, кількісні показники засуджених, відсоткові показники засуджених, кримінальне правопорушення, вид кримінального правопорушення.

У вітчизняних дослідженнях до цього часу не приділялося багато уваги кримінологічним аспектам засудження та покарання осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. У низці попередніх робіт авторів цієї статті досліджувалися дані судової статистики щодо засудження правопорушників, які стосувалися практики призначення судами мір покарання за вчинення кримінальних діянь та звільнення обвинувачених від кримінальної відповідальності та відбування покарання [1, с. 291–332; 2; 3; 4, с. 229–270]. Натомість практично не аналізувалися відображені у судовій статистиці дані щодо соціально-демографічних, кримінально-правових та кримінологічних ознак осіб, які були засуджені за вчинення кримінальних правопорушень, і які в сукупності утворюють їх кримінологічну характеристику.

Стаття має на меті усунути цю прогалину і представити розгорнутий аналіз вказаних ознак осіб, що були засуджені в Україні за розглядуваний період. Практичне значення результатів такого аналізу полягає у тому, що вони становлять необхідну інформаційно-аналітичну основу для планування та організації правоохоронної діяльності в країні, вдосконалення її нормативно-правової бази. Отримані результати можуть бути корисними для вдосконалення системи запобігання кримінальним правопорушенням.

Дослідження здійснено на основі аналізу даних державних статистичних звітів про

склад засуджених (форма № 7) за 2013–2022 рр. [5]. Перелік ознак, які використовувались для формування кримінологічної характеристики засуджених, обмежується тими, відомості щодо яких містяться у зазначені формі статистичного звіту. Відповідно до ч. 2 ст. 43 Кримінального процесуального кодексу України термін “засуджений” означає обвинуваченого, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили [6].

Розпочнемо аналіз із характеристики стану та динаміки загальної кількості засуджених протягом зазначеного періоду. В Україні у 2014–2022 рр. відбувалося суттєве і практично щорічне зменшення кількості засуджених, особливо інтенсивне у 2014 р. (–16,9%), 2016 р. (–19,6%) та 2022 р. (–22,5%) (рис. 1). У цілому за розглядуваний період кількість засуджених скоротилася з 122 973 у 2013 р. до 49 679 у 2022 р., тобто у 2,5 рази.

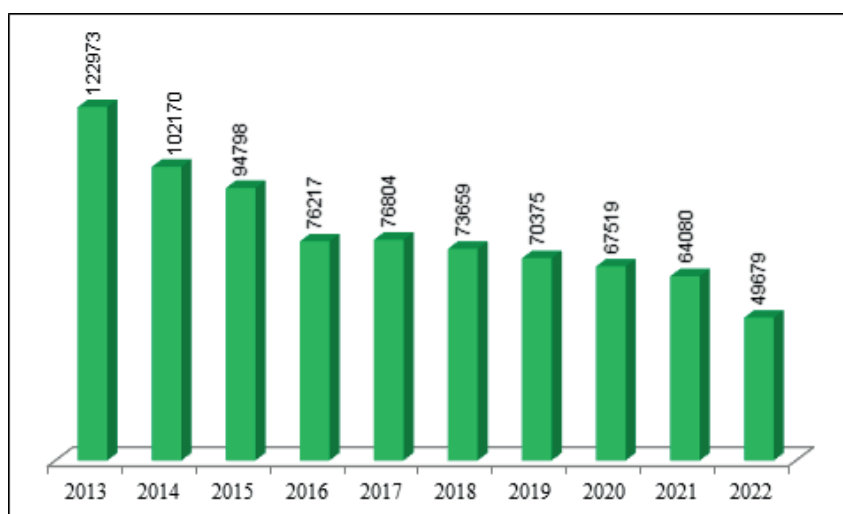

Рис. 1. Динаміка кількості осіб, засуджених в Україні у 2013–2022 рр.

Відповідно до тенденції зменшення загальної кількості засуджених істотно знизилися і абсолютні показники їх окремих категорій, що слід мати на увазі при подальшому аналізі. Виходячи з мети роботи, ми надалі будемо використовувати відносні показники структури – частки засуджених, виділених за певною ознакою, від загальної кількості засуджених.

Протягом всього аналізованого періоду практично всі засуджені, в середньому 98,8%, були **громадянами України**, причому річні відхилення від середнього показника не перевищували 0,2%. **Громадяни інших держав та особи без громадянства** відповідно склали близько 1% всіх засуджених. Число засуджених громадян інших держав зменшилося за ці роки з 1407 до 447 (у 3,1 рази), а осіб без громадянства з 289 до 77 (у 3,8 рази).

Можна констатувати, що іноземці та особи без громадянства засуджуються за вчинення кримінальних правопорушень в Україні дуже рідко і практично не впливали на кримінальну ситуацію в державі.

Упродовж розглядуваного періоду абсолютну більшість засуджених (в середньому

88,2%) складали **чоловіки**, а річні відхилення від середнього значення були незначними. Кількість засуджених осіб чоловічої статі зменшилася у 2,4 рази з 107 468 до 44 335. Відповідно **жінки** складали в середньому 11,8% засуджених, а у 2022 р. – 10,8%. Їх чисельність скоротилася з 15 505 до 5344 (у 2,9 рази). Зниження відсотка засуджених жінок у 2022 р., ймовірно, пов'язано з виїздом значної їх кількості за кордон у зв'язку з війною.

З наведених даних видно, що процес емансипації жінок, розширення можливостей їх участі в усіх сферах суспільної життєдіяльності не призвели до збільшення чисельності жінок, які вчиняють кримінальні правопорушення та засуджуються за це. Низький відсоток засуджених жінок пов'язаний також із тенденцією гуманізації карної політики держави в останні десятиліття, одним із напрямів якої є обмеження покарання жінок-правопорушниць. Проте, слід відзначити, що щороку жінки складають близько 40% (2022 р. – 54,7%) всіх, хто був засуджений за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, у середньому 24,8% та у 2022 р. – 27,4% засуджених за шахрайство, 21,6% та 23,7% відповідно – за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів. З 40,5% до 17,3% зменшилася їх частка серед засуджених за посів або вирощування снотворного маку чи конопель та з 32,1% до 11,0% – за підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів.

У зазначеному статистичному звіті містяться дані щодо чисельності засуджених, які належать до певних **вікових груп**. На жаль, виділені вікові групи включають різну кількість років, що унеможлиблює порівняння групових показників, але динаміка відсоткових показників засуджених кожної з таких груп становить інтерес.

Ранжируваний за величиною середньої за аналізований період частки засуджених кожної вікової групи перелік цих груп виглядає так:

засуджені віком від 30 до 50 років – середня частка від всіх засуджених 50%. Частка осіб цієї вікової групи серед всіх засуджених у 2013 р. становила 44,2%, у наступні роки постійно зростала і у 2018 р. перевищила половину всіх засуджених, а у 2022 р. збільшилася до 55,6%. Домінування серед засуджених представників найбільшої за віковим інтервалом групи є природним, а зростання їх частки протягом розглядуваного періоду свідчить про процес збільшення середнього віку кримінальних правопорушників, які засуджуються;

засуджені віком від 18 до 25 років – 18,7%. Частка представників цієї вікової групи у 2013–2016 рр. коливалася на рівні 20–21%, а в подальшому постійно зменшувалася і становила у 2022 р. 15,6%;

засуджені віком від 25 до 30 років – 16,9%. Частка таких осіб серед всіх засуджених поступово, але неухильно знижувалася і скоротилася з 19,9% у 2013 р. до 14,3% у 2022 р.;

засуджені віком від 50 до 65 років – 9,6%. Перші 5 років аналізованого періоду частка засуджених зазначеної вікової групи коливалася близько 9%, а в наступні роки постійно зростала і в 2022 р. становила 11,0%. Ці дані також свідчать про зростання чисельності засуджених старших вікових груп;

засуджені віком від 16 до 18 років – 2,7%. Протягом розглядуваного періоду частка таких осіб серед всіх засуджених постійно зменшувалася і за весь період скоротилася з 3,4% до 1,4%;

засуджені віком від 14 до 16 років – 1,1%. Відсотковий показник засуджених цієї вікової групи у 2013 р. становив 1,4%, у 2015 р. зріс до 1,5%, а у наступні роки постійно зменшувався і у 2022 р. дорівнював 0,6%. Зменшення часток засуджених, які представляють молодші вікові групи, пов'язано як із зниженням рівня їх кримінальної активності, так і з гуманізацією каральної політики держави щодо неповнолітніх правопорушників;

засуджені віком від 65 років і старше – 1,1%. Частка засуджених, які належать до найстаршої вікової групи, у 2013–2016 рр. становила 0,9%, а потім поступово зростала і у 2022 р. склала 1,6%. Ці дані також підтверджують наявність тенденції старіння осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень.

Для здійснення більш точної оцінки кримінальної активності засуджених зазначених вікових груп доцільно використати такий показник, як **спеціалізований коефіцієнт судимості**. У спеціалізованому коефіцієнті судимості вплив різниці в кількості років у вказаних вікових інтервалах та, відповідно, у чисельності засуджених осіб, які входять до цих вікових груп, усувається шляхом ділення кількості засуджених певної вікової групи на кількість населення країни цієї вікової групи та множення результату на єдину стандартну величину – 100 тис. населення.

Динаміка коефіцієнтів судимості кожної з вікових груп представлена на рис. 2.

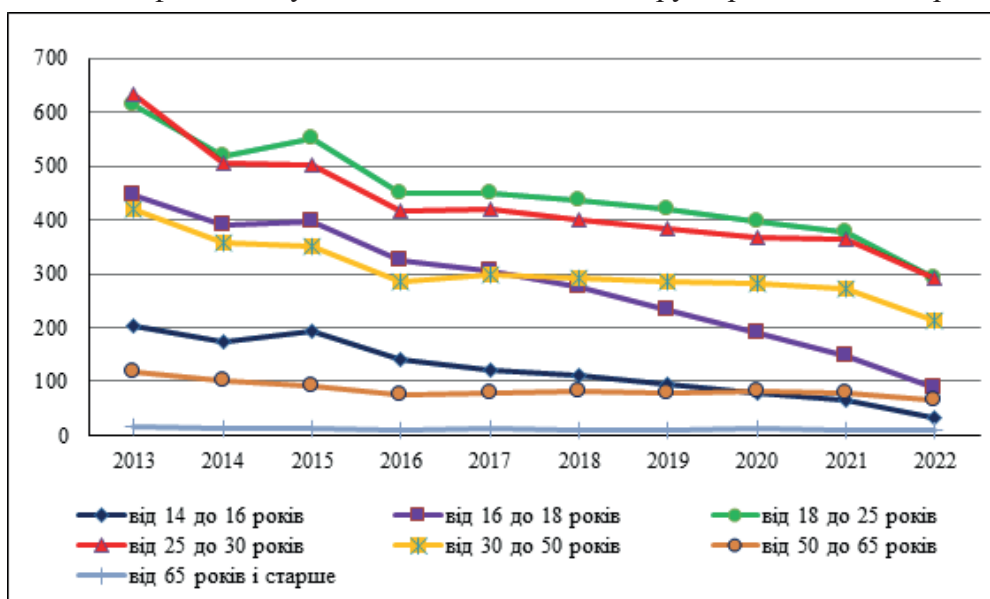

Рис. 2. Динаміка коефіцієнтів судимості на 100 тис. населення певної вікової групи в Україні у 2013–2022 рр.

В Україні впродовж аналізованого періоду (за виключенням 2013 р.) найбільший коефіцієнт судимості був серед осіб у віці від 18 до 25 років. У середньому за період цей показник становив 450,9. За ці роки він скоротився з 615 у 2013 р. до 291 у 2022. Близькою за рівнем кримінальної активності була група засуджених у віці від 25 до 30 років із середнім показником 428,2. У 2013 р. він мав найвище значення серед відповідних показників усіх вікових груп і дорівнював 632, решту років був другим за значенням, постійно зменшувався і у 2022 р. також становив 291.

Природно, що найбільшу кримінальну активність проявляють представники вікових груп, які належать до молоді – осіб, які знаходяться в оптимальному фізичному стані, є енергійними і соціально активними, що проявляється у вчиненні значної кількості діянь, у тому числі й протиправного характеру.

Наступною групою є засуджені у віці від 30 до 50 років. Їх спеціалізований коефіцієнт судимості становив у середньому 305,6. За аналізований період він скоротився з 420 у 2013 р. до 214 у 2022 р. Слід відзначити, що за величиною цього показника засуджені цієї вікової групи перемістилися у 2018 р. з четвертого на третє місце серед представників усіх вікових груп.

Четвертими були засуджені у віці від 16 до 18 років, середній спеціалізований коефіцієнт судимості яких дорівнював 279,7. У 2013 р. цей показник становив 447, і до 2018 р. представники такої вікової групи були третіми за величиною коефіцієнта судимості. З 2018 р. відбулося суттєве зниження зазначеного показника, у результаті якого він зменшився до 87 у 2022 р. (у 5,1 рази менше, ніж показник у 2013 р.).

Серед представників наймолодшої вікової групи, засуджених 14-16 років, середній коефіцієнт судимості складав 121,8. Більшість років періоду, що розглядається, цей показник суттєво знижувався і у підсумку скоротився з 202 у 2013 р. до 34 у 2022 р., тобто майже у 6 разів.

Головним фактором такого значного зменшення коефіцієнтів судимості представників двох наймолодших вікових груп було проведення судами лінії на гуманізацію карної політики щодо неповнолітніх шляхом переважного призначення їм звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням заходів виховного характеру. Також на це вплинули певні зміни у стандартах поведінки сучасних тінейджерів – толерантність до однолітків, негативне ставлення більшості до насильницької агресивної поведінки, збільшення можливостей легального заробітку, зокрема за допомогою Інтернету.

Очікувано найменші значення коефіцієнта судимості спостерігалися серед представників найстарших вікових груп. Серед засуджених віком від 50 до 65 років середній показник становив 85,1, а серед осіб 65 років і старше – 11,9. Необхідно зазначити, що протягом аналізованого періоду річні показники представників цих вікових груп не зазнавали суттєвих коливань, хоча й зменшилися відповідно до загальної тенденції скорочення кількості засуджених. Так, коефіцієнт судимості осіб у віці від 50 до 65 років зменшився з 117 до 65, тобто на 44,5%, а у 2016–2021 рр. він стабільно перебував на рівні близько 80. Що стосується коефіцієнта судимості осіб найстаршої вікової групи, то він зменшився лише у перші роки аналізованого періоду з 15 у 2013 р. до 11, а в наступні роки практично перебував на цьому ж рівні (2022 р. – 11).

За соціальним станом серед засуджених домінувала група працездатних осіб, які не працювали та не навчалися. Їх середня частка серед всіх засуджених становила 74,2%. Упродовж 2014–2021 рр. відсоток таких осіб постійно зростав і загалом збільшився з 69,4% до 75,9%, а у 2022 р. зменшився до 73,1%. Їх кількість впродовж аналізованого періоду знизилася з 85 321 до 36 299 (у 2,4 раза). Варто зауважити, що третина засуджених працездатних осіб, які не працювали і не навчалися, мали незняту і непогашену судимість.

Такий значний серед засуджених відсоток осіб, які не працювали і не навчалися, свідчить про те, що більшість засуджених перед вчиненням кримінального правопорушення проходять через процес маргіналізації, тобто втрачають важливі соціальні зв'язки, зокрема роботу. Крім того, фіксація такого соціального стану у більшості засуджених певною мірою є наслідком послаблення зусиль органів поліції щодо встановлення реального місця роботи правопорушників. Ймовірно, вони виходять з того, що така інформація не впливає на кваліфікацію кримінального діяння і за сучасних соціально-економічних умов втратила своє значення.

Другою за чисельністю групою засуджених, виділеною за соціальним станом, є працівники підприємств, установ і організацій усіх форм власності, підприємці, службовці (працюючі особи). Впродовж 2013–2021 рр. вони склали в середньому 17,9% всіх засуджених, і річні відсоткові показники відхилялися від середнього значення незначним чином. У 2022 р. частка засуджених цієї категорії збільшилася до 20,4%. Їх чисельність знизилася з 21 363 у 2013 р. до 10 139 в останньому році періоду аналізу.

Наведемо параметри деяких категорій працюючих осіб, які заслуговують на увагу. До них зокрема належать:

робітники – їх відсоток серед усіх засуджених складав у середньому 8,4% та впродовж аналізованого періоду знизився з 9,9% до 7,3%, а кількість зменшилася з 12 172 до 3605;

військовослужбовці – середня частка 3,0%. У перші два роки розглядуваного періоду їх відсотковий показник серед засуджених був незначним (0,2% та 0,5% відповідно), у 2015 р. на тлі розгортання АТО він збільшився до 2,8%, і надалі коливався на рівні 3–4%, а у 2022 р. становив 4,3%. Головними факторами такого зростання частки засуджених військовослужбовців стали залучення великої їх кількості до участі в АТО, ООС та мобілізація до ЗСУ після масштабного вторгнення на територію України військ РФ. Відповідно змінювалася й їх чисельність: у 2013 р. засуджено 251 військовослужбовця, 2014 р. – 535, 2015–2019 рр. – близько 3000 осіб щороку, 2020–2021 рр. – трохи менше 2200 та в 2022 р. – 2138;

службовці – середня частка 1,6%. У перші два роки цього періоду їх частка серед засуджених складала близько 3%, а потім зменшилася й у 2022 р. становила 1%. Кількість таких осіб за цей час скоротилася з 3734 до 492;

приватні підприємці – середня частка 1,1%. У 2013 р. їх відсотковий показник становив 1,5%, у 2014 р. – 1,6%, у наступні коливався біля 1% і у 2022 р. становив 1,0%. Число цих засуджених впродовж аналізованого періоду зменшилося з 1816 до 488.

Середня частка безробітних серед всіх засуджених була незначною і відповідала

2,1%. У 2013 р. особи цієї категорії склали 4,7% засуджених, а в наступному їх частка переважно скорочувалася і у 2022 р. становила 1,1%. Їх кількість також суттєво знизилася – з 5720 до 539. Таке помітне зменшення відсоткових та абсолютних показників безробітних серед засуджених обумовлене скороченням чисельності безробітних у країні через виїзд значної кількості працездатних осіб для роботи за кордон, залучення їх до праці в неформальному секторі економіки, а в останні два роки – через мобілізацію великої кількості чоловіків до лав ЗСУ та виїзд жінок за межі країни.

Специфічну категорію засуджених складають пенсіонери, у тому числі інваліди, які значно частіше самі стають жертвами кримінальних посягань. Їх середня частка серед засуджених протягом аналізованого періоду становила 3,3%, причому їх річні відсоткові показники були дуже близькими до середнього. Проте, їх чисельність, як і всіх інших розглядуваних категорій, упродовж аналізованого періоду скоротилася (з 4113 до 1654).

Серед засуджених упродовж цих років учні шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій склали у середньому 2,2%, студенти навчальних закладів – 1,5%. За ці роки їх показники помітно зменшилися. Частка засуджених учнів шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій у перші три роки розглядуваного періоду була трохи більше 3%, а потім постійно зменшувалася і у 2022 р. становила 0,8%, а їх кількість знизилася з 3905 у 2013 р. до 391 у 2022 р. Відсоток студентів навчальних закладів у 2013–2018 рр. перебував на рівні близько 2%, а потім зменшувався і в останньому році розглядуваного періоду також становив 0,8%. Їх чисельність за розглядуваний час скоротилася з 2032 до 393.

За рівнем освіти засуджені розподілися на групи з суттєво різними параметрами.

Абсолютна більшість засуджених, у середньому 65,2%, мали базову та повну загальну середню освіту. Протягом більшості років аналізованого періоду річні відсоткові показники представників цієї освітньої групи були близькими до середнього значення, у 2021 р. їх частка серед всіх засуджених зросла до 68,0%, а у 2022 р. становила 68,1%.

Другою за чисельністю була група засуджених, які мали професійно-технічну освіту. Їх середня частка серед усіх засуджених дорівнювала 23,4%, а річні відсоткові показники коливалися незначним чином. У перші 4 роки розглядуваного періоду їх частка була на рівні 23–24%, у наступні 4 роки – на рівні трохи більше 25%, а у 2021–2022 рр. цей показник зменшився до 21,6% та 19,3% відповідно.

Найменшою була частка засуджених з найбільш високим рівнем освіти, тобто з повною вищою та базовою вищою освітою. Їх середня за аналізований період частка серед всіх засуджених становила 9,0%, річні відсотки відхилилися від середнього незначним чином, а показник 2022 р. дорівнював 10,9%.

Відсоткові показники засуджених з початковою загальною освітою та без освіти були дуже незначними і у середньому становили 1,6% та 0,6% відповідно.

Для порівняння наведених даних з відповідними показниками рівня освіти населення країни наведемо результати репрезентативного вибіркового обстеження домогосподарств країни, проведеного Державною службою статистики України у

2021 р. Згідно з ними розподіл населення за рівнем освіти був таким: вища освіта (повна, базова, неповна) – 41,6%; професійно-технічна – 21,9%, середня (повна, базова) – 24,3% [7, с. 51]. Таким чином, серед засуджених значно більше, ніж серед всього населення України, осіб, які мають середню освіту, практично стільки ж тих, хто має професійно-технічну освіту, і набагато менше осіб з вищою освітою.

На завершення розглянемо ознаки, що характеризують умови вчинення засудженим кримінального правопорушення, стан особи під час його вчинення та вчинення нею кримінальних діянь у минулому.

Середня за аналізований період частка засуджених, які вчинили кримінальне правопорушення у складі групи, дорівнювала 12,6%. За ці роки відсотковий показник засуджених даної категорії постійно зменшувався і скоротився загалом з 17,9% у 2013 р. до 8,0% у 2022 р., тобто у 2,2 рази. Чисельність таких осіб скоротилася ще більш суттєво (у 5,5 рази) – з 21 973 у 2013 р. до 3995 у 2022.

Суттєво зменшилась також чисельність засуджених, які вчинили кримінальні правопорушення у складі груп найбільш небезпечних видів, – організованих груп та злочинних організацій. Оскільки відсоткові показники цих осіб незначні, наведемо відповідні абсолютні дані. Так, кількість осіб, що вчинили кримінальні правопорушення у складі організованих груп, протягом 2014–2019 рр. скоротилася з 556 до 142 (зниження у 3,9 рази), в наступні роки дещо зросла і становила у 2022 р. 175. Чисельність засуджених, які вчинили кримінальні правопорушення у складі злочинних організацій, була значно меншою і кожного року суттєво коливалася залежно від результатів роботи щодо виявлення органами поліції таких організацій та притягнення їх учасників до відповідальності. Так, у 2013 р. та 2020 р. було засуджено відповідно 31 та 34 такі особи, у 2014 р. – 4, у 2021 р. – 9, а у 2022 р. – 19.

Відзначимо, що розбійні напади вчиняли у складі групи в середньому 43,5% всіх засуджених за цей злочин (2022 р.: 40,1%), а хуліганські дії – в середньому 36,7% (2022 р.: 33,2%). З 39,6% до 24,7% скоротилася частка групових злочинців серед засуджених за скоєння незаконного заволодіння транспортним засобом, з 32,1% до 23,3% – за грабїж, з 26,2% до 12,6% – за крадіжку.

За ці роки значно зменшилась частка осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у стані алкогольного сп'яніння. Цей показник постійно знижувався протягом майже всього аналізованого періоду, і в результаті скоротився з 24,0% у 2013 р. до 7,1% у 2022 р., тобто у 3,4 рази. Кількість таких злочинців зменшилася у 8,3 рази з 29 490 до 3529. Ця тенденція обумовлена значним зниженням обсягу вживання алкогольних напоїв у країні в останні десятиліття. Зокрема, за даними всесвітнього дослідження ВООЗ 2018 р., у 2010 р. українець у віці старше 15 років у середньому випивав 14,3 літри чистого алкоголю, а у 2016 р. – 8,6 літрів [8, с. 297]. Відбулося суттєве скорочення відсотку злочинців, що вчиняли правопорушення у стані алкогольного сп'яніння, серед засуджених по всіх видах протиправних діянь, але на початку цього проміжку часу по багатьох кримінальних правопорушеннях він був дуже значним. Так, з 74,6% до 52,3% знизилася частка таких осіб серед засуджених за умисне вбивство, з 72,6% до 44,4% – за умисне тяжке тілесне ушкодження, з 69,1% до 31,9% – за хуліганство, з 55,4% до

13,0% – за порушення недоторканості житла, з 47,8% до 7,5% – за побої і мордування, з 45,9% до 13,2% – за розбій, з 43,8% до 15,1% – за незаконне заволодіння транспортним засобом, з 44,4% до 18,8% – за умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, з 41,5% до 12,4% – за умисне легке тілесне ушкодження, з 40,3% до 9,8% – за грабіж, з 25,0% до 4,5% – за крадіжку. Також з 50,9% у 2019 р. до 29,8% у 2022 р. скоротився відсоток таких осіб серед домашніх насильників.

Судова статистика не свідчить про справедливість твердження багатьох авторів щодо помітного впливу стану наркотичного сп'яніння на вчинення кримінальних правопорушень. За розглядуваний період частка засуджених, які вчинили кримінальні діяння у такому стані, була дуже незначною і становила у середньому 0,3%. Чисельність засуджених цієї категорії спочатку зменшилася з 448 у 2013 р. до 175 у 2016 р., у наступні 4 роки коливалася близько 200, у 2021 р. зменшилася до 158, а у 2022 р. відповідала 180 (у 2,5 рази менше показника 2013 р.).

На відміну від відсоткових показників трьох розглянутих вище категорій засуджених відповідні показники засуджених, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення (рецидивістів), були значними і істотно не змінилися. У середньому за вказані роки ця категорія осіб становила 41,1% всіх засуджених. У 2013 р. їх частка складала 44,2%, а надалі знижувалася постійно, але незначно, у 2021 р. становила 38,8%, і лише у 2022 р. на тлі початку війни суттєво зменшилася до 34,0%. Проте, згідно із загальною тенденцією зменшення кількості засуджених, чисельність рецидивістів протягом аналізованого періоду скоротилася у 3,2 рази з 54 356 до 16 877. Зрозуміло, що рецидивісти складають майже 100% серед засуджених за порушення адміністративного нагляду. Також значний відсоток осіб, які раніше вже вчиняли злочини, серед засуджених за розбій (у середньому 61,1%; 2022 р.: 59,3%), грабіж (58,2% та 61,4% відповідно), крадіжку (49,4% та 49,9%), порушення недоторканості житла (51,8% та 47,0%).

Проведений аналіз структури осіб, засуджених в Україні у 2013–2022 рр., дозволяє зробити такі висновки:

1. Кількість осіб, засуджених упродовж аналізованого періоду за вчинення кримінальних правопорушень, мала тенденцію до зниження, що в основному пов'язано зі зменшенням рівня активності правоохоронців щодо виявлення кримінальних правопорушників, і, відповідно, скороченням кількості осіб, справи щодо яких розглядалися судами.

2. Абсолютну більшість засуджених, як і раніше, складають чоловіки. Зростання ролі жінок в усіх сферах суспільного життя не призвело до підвищення рівня їх кримінальної активності.

3. Найбільш кримінально активними є особи у віці від 18 до 25 років та від 25 до 30 років. Спостерігаються тенденції певного зростання кримінальної активності осіб, які належать до старших вікових груп – від 30 до 50 років та від 50 до 65 років, та суттєвого зниження кримінальної активності представників наймолодших вікових категорій – 14–15-літніх та 16–17-літніх. Зниження показників засудження осіб наймолодших вікових груп пов'язано з тенденцією гуманізації карної політики держави.

4. Майже $\frac{3}{4}$ засуджених склали працездатні особи, які не працювали та не навчалися. З них третина на момент вчинення злочину мали незняту і непогашену судимість.

Це може свідчити про тенденцію маргіналізації осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. Частка засуджених цієї категорії є такою значною також через недостатньо активну роботу працівників поліції щодо встановлення місця їх роботи або навчання.

Відсоток засуджених, які були офіційними безробітними, протягом розглядуваного періоду був незначним і суттєво зменшився. П'яту частину засуджених становили робітники, інші працівники, підприємці та службовці, тобто особи, які працювали.

5. Рівень освіти засуджених є значно нижчим ніж населення країни в цілому, що дає підстави розглядати низький рівень освіти як фактор, який сприяє кримінальній поведінці.

6. Має місце значне зменшення рівня групових кримінальних діянь. Можливо цьому сприяє послаблення зусиль працівників поліції щодо виявлення всіх учасників вчинення кримінальних правопорушень.

7. На тлі помітного зменшення обсягу алкогольних напоїв, які вживає в останні роки населення України, істотно скоротилася частка засуджених, що вчинили кримінальні правопорушення у стані алкогольного сп'яніння. Можна констатувати, що вживання алкоголю перестає бути вагомим фактором вчинення кримінальних правопорушень. Відсоток засуджених, які вчинили кримінальне правопорушення у стані наркотичного сп'яніння, був дуже незначним, тобто перебування в такому стані не сприяє вчиненню кримінальних правопорушень.

8. Як і в попередні роки, значною є частка засуджених, які раніше вже вчиняли кримінальні правопорушення. Таким чином, наявність попереднього кримінального досвіду є вагомим фактором повторного вчинення кримінального правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кулик О.Г., Наумова І.В., Бова А.А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.
2. Кулик О.Г., Наумова І.В. Засудження та покарання осіб, що вчинили злочини в Україні: сучасні тенденції. Наука і правоохорона. 2017. № 3. С. 118–125.
3. Кулик О.Г. Основні тенденції політики призначення кримінальних покарань в Україні. Наука і правоохорона. 2019. № 3. С. 99–115.
4. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік: монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 388 с.
5. Звіт про склад засуджених (форма № 7). Офіційний сайт Державної судової адміністрації України. URL: <https://lg.arbitr.gov.ua/dsa/inshe/oddata/> (дата звернення: 23.09.2023).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України, затверджений Законом України від 13.04.2012 № 4651-VI. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.09.2023).
7. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2021 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2021. 89 с.
8. Global status report on alcohol and health 2018. World Health Organization (WHO), Geneva, Switzerland 450 p. URL: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/274603/9789241565639-eng.pdf?ua=1> (дата звернення: 20.09.2023).

© Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).17](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).17)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravoochorona.com/>

REFERENCES

1. Kulyk, O.H., Naumova, I.V. and Bova, A.A. (2015). Zlochynnist v Ukraini: faktory, tendentsii, protydiia (2002-2014 rr.). "Crime in Ukraine: factors, trends, countermeasures (2002-2014)": monograph. Kyiv: State Research Institute MIA Ukraine. 364 p. [in Ukrainian].
2. Kulyk O.H., Naumova, I.V. (2017). Zasadzhennia ta pokarannia osib, shcho vchynyly zlochyny v Ukraini: suchasni tendentsii. "Conviction and punishment of persons who have committed crimes in Ukraine: modern trends". Nauka i Pravoohorona. No. 3. P. 118-125 [in Ukrainian].
3. Kulyk, O.H. (2019). Osnovni tendentsii polityky pryznachennia kryminalnykh pokaran v Ukraini. "The main trends in the policy of criminal punishments in Ukraine". Nauka i Pravoohorona. No. 3. P. 99-115 [in Ukrainian].
4. Kryminalna sytuatsiia v Ukraini v umovakh viiny: osnovni tendentsii. "The criminal situation in Ukraine during the war: main trends. 2022": monograph / ed. board: M.H. Verbenskyi, O.H. Kulyk, I.V. Naumova, etc.; in general ed. Doctor of Juridical Sciences, Prof. M.H. Verbenskyi. Kyiv: Yurinkom Inter, 2023. 388 p. [in Ukrainian].
5. Zvit pro sklad zasudzhennykh (forma № 7). "Report on the composition of convicts (form No. 7)". Official website of the State Judicial Administration of Ukraine. URL: <https://lg.arbitr.gov.ua/dsa/inshe/oddata/>. (Date of Application: 23.09.2023) [in Ukrainian].
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. "Criminal Procedure Code of Ukraine": approved by the Law of Ukraine dated 04.13.2012, No. 4651-VI. Verkhovna Rada of Ukraine. Official website of the Parliament of Ukraine. Legislation of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (Date of Application: 17.09.2023) [in Ukrainian].
7. Sotsialno-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy u 2021 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezhennia umov zhyttia domohospodarstv Ukrainy). "Socio-demographic characteristics of Ukrainian households in 2021 (according to the data of a sample survey of the living conditions of Ukrainian households)". Statistical collection. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2021. 89 p. [in Ukrainian].
8. Global status report on alcohol and health 2018. World Health Organization (WHO), Geneva, Switzerland. 450 p. URL: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/274603/9789241565639-eng.pdf?ua=1>. (Date of Application: 20.09.2023) [in English].

UDC 343.8

Kulyk Oleksandr,Doctor of Juridical Sciences, Professor, Chief of the Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-5172-8996**Naumova Iryna,**Senior Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6643-0375**CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CONVICTS IN UKRAINE
FROM 2013 TO 2022**

The authors analyzed the distribution of individuals convicted of criminal offenses in Ukraine from 2013 to 2022 based on their socio-demographic and criminal-legal characteristics. They used this information to determine the criminological characteristics of the convicts.

© Kulyk Oleksandr, Naumova Iryna, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).17](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).17)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravoohorona.com/>

The article's provisions and conclusions are based on an analysis of data from state statistical reports on convict composition (form No. 7) during the specified period. The list of features used to form criminological characteristics of convicts is limited to information contained in the specified statistical report form.

The number of convicts significantly decreased during the specified period, from 122,973 in 2013 to 49,679 in 2022, a reduction of 2.5 times. As a result, the absolute indicators of certain categories of convicts also decreased significantly. During the analysis, the authors primarily used relative indicators of the structure. These indicators include the share of convicts with specific characteristics among the total number of convicts.

The vast majority of convicts were Ukrainian citizens, averaging at 98.8%. Citizens of other states and stateless individuals had very little involvement in criminal activity,

On average, 88.2% of convicts were men, and the annual values of their share were close to the average. The percentage of convicted women was consistently low (11.8% on average). During this period, there was no increase in criminal activity by women.

Young people, specifically those aged 18-25 and 25-30, exhibit the highest levels of criminal activity among convicted representatives of different age groups. Additionally, there has been an increase in criminal activity among those aged 30-50 and 50-65.

There has been a significant decrease in the level of criminal activity of persons aged 14–16 and 16–18 years, which is primarily due to the tendency to humanize the criminal policy of the courts towards minors who have committed criminal offenses, in particular the application to most of them of exemption from criminal liability with a probationary period.

Almost three-quarters of those convicted during the reviewed period were able-bodied individuals who were not employed or enrolled in education, indicating that they belonged to marginalized segments of the population. The unemployment rate among students in schools, lyceums, colleges, and gymnasiums was insignificant and decreased significantly during the reviewed period. The involvement of a significant number of military personnel during the Anti-Terrorist Operation in Ukraine (ATO), Joint Forces Operation, and later with the mobilization of men in the Armed Forces of Ukraine after the start of Russia's military invasion of Ukraine has led to a certain increase in the number of convicted personnel.

It was established that the level of education of convicts is significantly lower than that of the entire population of Ukraine, which gives reason to consider the low level of education as a factor contributing to criminal behavior.

The authors observed a significant decrease in group criminal offenses and criminal acts committed while intoxicated. The presence of a person's previous criminal experience remains a significant factor in the commission of criminal offenses.

Keywords: convicted person, structure of convicted persons, quantitative indicators of convicted persons, percentage indicators of convicted persons, criminal offense, type of criminal offense.

Отримано 17.10.2023

Лубенець Ірина Григорівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-2597-0356

ДЕТЕРМІНАНТИ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВІДНОСНО ДІТЕЙ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ¹

Проблема безпеки людини у цифровому середовищі останніми роками не втрачає своєї актуальності, тому вимагає більш глибокого вивчення різних її аспектів. Особливої уваги потребують неповнолітні інтернет-користувачі, оскільки діапазон загроз у цифровому середовищі для них значно ширший у зв'язку із фізіологічними, психологічними, соціальними та іншими чинниками, характерними для цього віку. Тому виникає необхідність у дослідженні комплексу детермінант, що породжують, сприяють чи обумовлюють виникнення та існування загроз безпеці дитини в цифровому середовищі.

Ключові слова: детермінанти, дитина, Інтернет, компетентності, контент, неповнолітній, цифрове середовище.

4. *Віктимність поведінки користувачів.* По-перше, проявляється в економії потерпілими на системах технічного захисту інформації (відсутність антивірусних програм, брандмауерів; використання неліцензійного програмного забезпечення; несвоєчасне оновлення програм захисту тощо). По-друге, – у порушенні загальних правил безпечної поведінки в цифровому середовищі, зокрема, ігноруванні вимог, направлених на збереження конфіденційної інформації, недосконалість паролльної системи захисту від несанкціонованого проникнення, користування незахищеними загальнодоступними мережами Wi-Fi, порушення інших правил (зокрема, щодо ведення публічного особистого життя), а також неповідомлення потерпілими про вчинення правопорушення в цифровому середовищі [1, с. 339]. До того ж діти в онлайн спілкуванні розкуті та легковажні, часто готові надати особисту інформацію, надіслати власні фото новому віртуальному “другу”, не замислюючись про наслідки. Часто діти стають жертвами секстингу або грумінгу, тому що не вбачають у цьому реальної загрози, вважаючи це нешкідливим, простим способом отримання компліментів щодо своєї зовнішності за допомогою схвальних коментарів чи вподобайок [2]. Нерідко жертву примушують до участі в порнографічних сценаріях через шантаж із використанням інформації, яка попередньо зібрана про неї в Інтернеті, – такого висновку дійшли у своєму дослідженні С.В. Демедюк та Т.С. Демедюк [3, с. 279].

Тобто віктимність поведінки неповнолітніх інтернет-користувачів обумовлюється відсутністю у більшості населення (у тому числі дітей) належної культури поведінки в

¹ Закінчення. Початок у попередньому номері.

поводжені з комп'ютерною технікою та недотриманням основних правил безпечного поводження в Інтернеті.

5. *Умови війни, що спричинили появу нових загроз в цифровому середовищі.* Під час війни в Україні протиправні діяння в цифровому середовищі здійснюються з метою маніпуляцій та дестабілізації ситуації в країні, збоїв у роботі державних інституцій, крадіжки конфіденційних даних, псування техніки, завдання іншої шкоди. Тому, зрозуміло, що задля завдання шкоди обороноздатності України, росія активно використовує віртуальний простір для здійснення кібератак, поширення фейків, вербування населення, у тому числі, дітей та ін. Нерідкі випадки залучення дітей російськими військовими до протиправної діяльності через Інтернет. Втрата особистих соціальних зв'язків, погіршення економічного становища сім'ї через втрату роботи батьками – все це спонукає дитину шукати нових друзів у цифровому середовищі, а також можливості заробітку. Тому найчастіше залучення дітей до протиправної діяльності російськими військовими відбувається через грошову мотивацію, обман (наприклад, шляхом втягнення у різні види квестів з метою отримання інформації про розташування блок-постів, військової техніки тощо), залякування та необізнаність дітей про правила самозахисту в Інтернеті. Дитина погоджується на виконання завдання, оскільки її переконують у безкарності таких дій, вона вірить, що їй нічого не загрожує [4].

Отже, в умовах війни ворог нерідко обирає в якості своєї мішені молоде покоління. До прикладу, у лютому 2023 р. виявлено активність молодіжного руху “Редан”, який швидко набув популярності по багатьох містах України, де планували влаштувати масові бійки. За повідомленням поліції Київщини, штучне поширення цієї субкультури – є російською інформаційно-психологічною операцією (ІПСО), метою якої є використання дітей для дестабілізації внутрішньої ситуації в Україні [5].

Необхідно зазначити, що тема війни в Україні активно використовується кібершахраями у своїх схемах по всьому світі, які під виглядом фальшивих благодійних організацій виманюють пожертви для підтримки України. У середньому телеметрія ESET щоденно виявляла 4,8 мільйонів вебзагроз та 370 тисяч шкідливих URL-адрес у всьому світі. При цьому кількість заблокованих фішингових URL-адрес зросла майже на 30% [6]. Не є винятком і Україна, де кіберзлочинність стабільно зростає [7], особливо з боку тих, хто вирішив скористатися ситуацією та поживитися коштами громадян, коли правоохоронні органи перевантажені. Часто на їх “гачок” потрапляють неповнолітні.

Організаційно-управлінські детермінанти

1. *Недостатній рівень правової освіченості інтернет-користувачів.* Основа безпеки дітей в Інтернеті – це, передусім, виховання та освіта, що повинні реалізовуватись безперервно, систематично та на постійній основі. Недостатня обізнаність дітей про умови і правила перебування у цифровому середовищі, а також про наявні інтернет-загрози, можуть призвести до порушення їх прав та свобод.

Слід враховувати, що законодавство стосовно регулювання цифрових прав перебуває в стадії становлення, тобто постійно вдосконалюється та потребує регулярного інформування користувачів, особливо в частині криміналізації певних діянь в цифровому середовищі. До прикладу, у 2021 р. до Кримінального кодексу була додана нова стаття, що передбачає кримінальну відповідальність за домагання дитини

для сексуальних цілей, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій (ст. 156-1 ККУ).

Підтвердженням недостатньої поінформованості дітей стосовно загроз в цифровому середовищі та механізму звернення у разі зіткнення з ними є результати нашого опитування школярів, де 19% опитаних учнів зазначили, що не знають, куди можна звернутися за допомогою у разі зіткнення в Інтернеті з погрозами, вимаганням, розповсюдженням конфіденційної інформації тощо. Дві третини опитаних дітей вважають, що школярі потребують більш детального вивчення питання безпечного поведіння в Інтернеті, а 60% дітей хотіли б, щоб такі уроки проводили співробітники поліції. Тобто постає необхідність у вдосконаленні організації освітнього процесу стосовно підвищення обізнаності школярів щодо безпечної поведінки в цифровому середовищі.

2. *Відсутність послідовної, науково обґрунтованої державної політики забезпечення безпеки дитини в цифровому середовищі.* На сьогодні є нагальна необхідність в упорядкуванні інформаційного простору країни, зокрема шляхом запровадження ефективної моделі правового регулювання в цій сфері. Останнє десятиріччя характеризується активною роботою Кабінету Міністрів Ради Європи, ООН, Європейського Союзу зі створення сучасних міжнародних стандартів, де одним із ключових питань є забезпечення безпеки дитини у цифровому середовищі. Україна, будучи членом Ради Європи, та намагаючись стати членом Європейського союзу, поступово адаптує вітчизняне законодавство згідно з міжнародними стандартами. Як вище зазначалось, у 2021 р. було криміналізоване домагання дитини в сексуальних цілях, в тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій (ст. 156-1 Кримінального кодексу України), а також одержання доступу до дитячої порнографії (ст. 301-1 ККУ) та проведення видовищного заходу сексуального характеру, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, за участю неповнолітньої особи (ст. 301-2 ККУ) [8].

Незважаючи на те, що Україна зробила багато кроків у напрямку забезпечення відкритого, надійного та безпечного кіберпростору, прийнявши цілу низку нормативно-правових актів (зокрема, Стратегію кібербезпеки України, затверджену Указом Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021 [9]; розроблено Стратегію інформаційної безпеки, затверджену Указом Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685 [10]; молодіжну стратегію до 2030 року, затверджену Указом Президента України від 12 березня 2021 р. №94/2021 [11]; Концепцію розвитку цифрових компетентностей та затверджено план заходів з її реалізації [12]; Національну стратегію із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 р. [13]), окремі з яких не можуть бути поки реалізовані у повному обсязі до завершення війни. Але досі не затверджено Концепцію з розвитку цифрових прав дітей та план заходів з її реалізації [14]. Хоча цей документ повинен стати центральним нормативно-правовим актом в Україні, що визначатиме державну політику щодо гарантування безпеки дитини в цифровому середовищі.

Надмірне навантаження та проблема кадрового забезпечення органів Національної поліції (далі – ЮП) України в умовах війни. Проблема нестачі кадрів у підрозділах ювенальної превенції існувала і до війни. Незважаючи на дію воєнного

стану, реалізація кадрової політики не припиняється, а здійснюється у звичайному режимі з урахуванням обставин в державі. Розстановка особового складу здійснюється відповідно до спеціальних планів, які розробляються з урахуванням оперативної обстановки та інформації, політичних, економічних, соціальних умов та інших обставин. Однак, виникали й труднощі, особливо на початку війни, коли необхідно було швидко вирішувати питання щодо евакуації поліцейських (наприклад, жінок з дітьми) на території, де не ведуться активні бойові дії, постановка їх на облік, розміщення тощо. Під дією таких обставин навантаження на особовий склад підрозділів ЮП у разі збільшилося, що значно ускладнює виконання службових обов'язків.

До того ж під час дії воєнного стану характерною особливістю діяльності Національної поліції України є посилений варіант несення служби, що в сучасних складних умовах з появою нових загроз безпековій ситуації в країні загалом та стосовно дітей зокрема, значно виснажує працівників. Одночасно зі стрімким розвитком цифрових технологій та появою нових форм і способів скоєння правопорушень, постає необхідність у постійному вдосконаленні заходів запобігання у цій сфері та у висококваліфікованих кадрах, що у воєнний та навіть післявоєнний час буде дуже складно реалізувати.

3. *Відсутність чіткого розгалуженого механізму повідомлення та реагування на контент (сервіси), що пов'язаний із сексуальною експлуатацією та насильством стосовно дітей, а також на загрози та випадки порушення прав дітей в цифровому середовищі (цькування, переслідування, залякування, шантаж тощо). Як показує практика, правопорушення, що скоюються в цифровому середовищі характеризуються високою латентністю, оскільки потерпілі просто не звертаються до компетентних органів.*

Слід зауважити, що діти (їх батьки) не завжди знають, які діяння є кримінально караними. На сьогодні просвітницька робота серед громадськості проводиться безсистемно та, як правило, лише щодо окремих загроз. До того ж, не вистачає чіткого механізму повідомлення та реагування на них. Діти просто не знають, куди можна звернутись, коли їх шантажують, переслідують чи погрожують. Доцільно розробити механізм, подібний до механізму звернення (повідомлення) щодо булінгу чи домашнього насильства, де буде вказано широке коло суб'єктів звернення та алгоритм їх реагування. Щоб потерпіла сторона (дитина, її батьки) могли звернутися в разі потреби до будь-кого з них.

До того ж, значно б полегшило виявлення та розкриття правопорушень в цифровому середовищі стосовно дитини, якби була розвинена система добровільного повідомлення громадськості про відомі їм випадки сексуальної експлуатації та насильства над дітьми, а також інших правопорушень в цифровому середовищі стосовно дитини.

4. *Недостатня розвиненість системи освітніх ініціатив стосовно підвищення цифрових компетентностей населення, особливо для осіб середнього і старшого віку.* На сьогодні стосовно знань та вмінь у цифровому середовищі батькам (вчителям) часто нічого запропонувати дітям, оскільки рівень їхніх цифрових компетентностей значно нижче, ніж у сучасних підлітків. Таке становище не тільки негативно відображається на безпеці дитини в Інтернеті, а й взагалі знижує авторитет старшого покоління в

очах дітей, викликаючи неповагу. Діти тому й не звертаються до батьків (вчителів) за допомогою, оскільки впевнені, що їй не отримають. Тому виникає потреба у реалізації державної політики щодо забезпечення підвищення цифрових компетентностей усіх верств населення, створення соціальних ініціатив, спрямованих на підвищення рівня цифрових навичок та цифрових компетентностей для представників різних цільових груп населення. Можливо, доцільно створювати нестандартні механізми, які б мотивували людей на підвищення власних знань та вмій у цій сфері, (наприклад, тим, хто успішно складає тест з цифрової грамотності – оформлюється знижка для купівлі сучасних гаджетів тощо). Зрозуміло, що в умовах війни забезпечити виконання таких завдань дуже складно.

б. Прогалини у вітчизняному законодавстві у сфері захисту прав дитини в цифровому середовищі. Слід констатувати, що на сьогодні українське законодавство насправді містить достатньо обмежений інструментарій для протидії шкідливому спілкуванню, споживанню інформації у цифровому середовищі. Передумовою такому стану, як ми вже зазначали вище, є непідготовленість українського суспільства до переходу від матеріального світу до інформаційного та нездатність протистояти викликам і загрозам безпеці особистості в цифровому середовищі. У переліку адміністративних та кримінальних деліктів відсутні новітні форми порушення прав і свобод людини (дитини) в цифровому середовищі, такі як переслідування, обмовлення, порнопомста тощо. Відповідно відсутні заходи відповідальності за вчинення таких діянь [15, С. 63]. У свою чергу, безкарність сприяє поширенню таких правопорушень та зухвалості з боку порушників.

Перелік зазначених детермінант не є вичерпним, ми окреслили лише найбільш очевидні з них. Одночасно слід враховувати, що загрози безпеці дитини в цифровому середовищі з часом можуть змінюватись, оскільки інформаційно-комунікаційні технології постійно вдосконалюються, що потребує перегляду та оновлення переліку детермінуючих факторів у вказаній сфері.

Підсумовуючи здійснений аналіз детермінант поширення протиправних діянь стосовно дітей у цифровому середовищі, необхідно зазначити про їхній системний характер. Тому при розробці правових засобів протидії та превенції загрозам безпеці дитини в цифровому середовищі в цілому (та протиправним діянням, зокрема), необхідно враховувати весь комплекс зазначених чинників (факторів), що виступають детермінантами загроз безпеці дитини в цифровому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голина В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частина: навч. посібник. Х.: Право, 2014. 513 с.
2. Іонан В. В Інтернеті що 5 хв відбувається сексуальне насильство над дитиною. Як це зупинити. Українська правда. 2020. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/02/4/239800/> (дата звернення: 05.06.2023).
3. Демедюк С.В., Демедюк Т.С. Небезпечний порнографічний контент в інтернеті як проєкція розладів особистості розповсюджувача дитячої порнографії. Інформаційні технології і засоби навчання. 2018. Т. 68. № 6. С. 278–290.

4. Поради #stop_сехтинг: захист дітей від скоєння злочинів в інтернеті. Міністерство освіти і науки. Новини від 26.06.2022. URL: <https://cutt.ly/MXgAmKb> (дата звернення: 05.06.2023).

5. Терещук Г. “Редан”: чому російська субкультура поширюється в Україні. Радіо Свобода. Новини від 01.03.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pavuku-redan-subkultura-biyku/32292295.html> (дата звернення: 05.06.2023).

6. Бойко І. Рейтинг Інтернет-загроз: IT-фахівці проаналізували вплив війни в Україні на кібербезпеку. Інформаційне агентство УНІАН, новини від 04.06.2022. URL: <https://cutt.ly/sXgAfmj> (дата звернення: 05.06.2023).

7. Єрема М. Боротьба з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану: Закон 2149-ІХ, новини від 13.04.2022. URL: <https://cutt.ly/bXgAuHe> (дата звернення: 05.06.2023).

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції): Закон України від 18 лютого 2021 р. № 1256-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text> (дата звернення: 05.06.2023).

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 р. “Про Стратегію кібербезпеки України”: Указ Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> (дата звернення: 05.06.2023).

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 р. “Про Стратегію інформаційної безпеки”: Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685 URL: <http://surl.li/hqvqh> (дата звернення: 05.06.2023).

11. Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року: Указ Президента України від 12 березня 2021 р. № 94/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/942021-37337> (дата звернення: 05.06.2023).

12. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.06.2023).

13. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар’єрного простору в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 336-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.06.2023).

14. Про Схвалення Концепції з розвитку цифрових прав дітей та затвердження плану заходів з її реалізації: проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <http://surl.li/hqvqz> (дата звернення: 05.06.2023).

15. Ковальчук А.Ю., Коцюбинська Ю.М. Форми насильницьких дій і маніпуляцій свідомістю неповнолітнього в кіберпросторі. Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 черв. 2021 р.) / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 61–63.

REFERENCES

1. *Holyna, V.V., Holovkin, B.M.* (2014). *Kryminolohiia: zahalna ta osoblyva chastyna*. “Criminology: general and special part”: manual. Kh.: Pravo. 513 p. [in Ukrainian].

2. *Ioan, V.V.* (2020). *Interneti shcho 5 khv vidbuvaietsia seksualne nasylstvo nad dytynoi. Yak tse zupynyty*. “A child is sexually assaulted on the Internet every 5 minutes. How to stop it”. *Ukrainska Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/02/4/239800/>. (Date of Application: 05.06.2023) [in Ukrainian].

3. *Demediuk, S.V., Demediuk, T.S.* (2018). *Nebezpechnyi pornohrafichniy kontent v interneti yak proektsiia rozladiv osobystosti rozpovsiudzhuvacha dytiachoi pornohrafii*. “Dangerous pornographic content on the Internet as a projection of personality disorders of the distributor of child pornography”. *Information technologies and teaching aids*. Vol. 68. No. 6. P. 278-290. [in Ukrainian].

© Lubenets Iryna, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).18](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).18)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhorona.com/>

4. Porady #stop_sexynh: zakhyst ditei vid skoiennia zlochyniv v interneti. “Tips #stop_sexting: protecting children from committing crimes on the Internet”. Ministry of Education and Science. News from June 26, 2022. URL: <https://cutt.ly/MXgAmKb>. (Date of Application: 05.06.2023) [in Ukrainian].

5. *Tereshchuk, H.* (2023). “Redan”: chomu rosiiska subkultura poshyriuietsia v Ukraini. “Redan’: why the Russian subculture is spreading in Ukraine”. Radio Svoboda. News from March 1, 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pavuky-redan-subkultura-biyky/32292295.html>. (Date of Application: 05.06.2023) [in Ukrainian].

6. *Boiko, I.* (2022). Reitynh Internet-zahroz: IT-fakhivtsi proanalizuvaly vplyv viiny v Ukraini na kiberbezpeku. “Rating of Internet threats: IT specialists analyzed the impact of the war in Ukraine on cyber security”. UNIAN Information Agency, news from June 4, 2022. URL: <https://cutt.ly/sXgAfmj>. (Date of Application: 05.06.2023) [in Ukrainian].

7. *Yerema, M.* (2022). Borotba z kiberzlochynnistiu v umovakh dii voiennoho stanu. “Fighting cybercrime under martial law”: Law 2149-IX, news from April 13, 2022. URL: <https://cutt.ly/bXgAuHe>. (Date of Application: 05.06.2023) [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy “Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo implementatsii Konventsii Rady Yevropy pro zakhyst ditei vid seksualnoi eksploatatsii ta seksualnoho nasystva (Lantsarotskoi konventsii)”. “On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the implementation of the Council of Europe Convention on the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Violence (Lanzarote Convention)”: Law of Ukraine dated February 18, 2021, No. 1256-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text>. (Date of Application: 05.06.2023) [in Ukrainian].

9. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 r. “Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy”. “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine”, dated May 14, 2021 ‘Cybersecurity Strategy of Ukraine’: Decree of the President of Ukraine, dated August 26, 2021, No. 447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>. (Date of Application: 05.06.2023) [in Ukrainian].

10. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 r. “Pro Stratehiiu informatsinoi bezpeky”. “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine”, dated October 15, 2021, ‘Information Security Strategy’: Decree of the President of Ukraine dated December 28, 2021. No. 685. URL: <http://surl.li/hqvqh>. (Date of Application: 05.06.2023) [in Ukrainian].

11. Pro Natsionalnu molodizhnu stratehiiu do 2030 roku. “On the National Youth Strategy until 2030”: decree of the President of Ukraine dated March 12, 2021, No. 94/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/942021-37337>. (Date of Application: 05.06.2023) [in Ukrainian].

12. “Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovyykh kompetentnostei ta zatverdzhennia planu zakhodiv z yii realizatsii”. “On the approval of the Concept of the development of digital competences and the approval of the plan of measures for its implementation”: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 3, 2021, No. 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>. (Date of Application: 05.06.2023) [in Ukrainian].

13. “Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku”. “On the approval of the National Strategy for the creation of a barrier-free space in Ukraine for the period until 2030”: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 14, 2021, No. 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>. (Date of Application: 05.06.2023) [in Ukrainian].

14. “Pro Skhvalennia Kontseptsii z rozvytku tsyfrovyykh prav ditei ta zatverdzhennia planu zakhodiv z yii realizatsii”. “On the Approval of the Concept for the Development of Children’s Digital Rights and the Approval of the Action Plan for Its Implementation”: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine. URL: <http://surl.li/hqvqz>. (Date of Application: 05.06.2023) [in Ukrainian].

15. Kovalchuk, A.Yu., Kotsiubynska, Yu.M. (2021). Formy nasylnytskykh dii i manipuliatsii svi-domistiu nepovnlitnoho v kiberprostorii. Zakhyst dytyny vid nasylstva ta zhorstokoho povodzhennia: suchasni vyklyky. "Forms of violent actions and manipulation of the consciousness of minors in cy-berspace. Protection of children from violence and abuse: modern challenges": materials of the Inter-national scientific and practical conference. (Kyiv, June 3, 2021) / ed.: V.V. Chernei, S.D. Husariev, S.S. Cherniavskiyi and others. Kyiv: National Academy of Internal Affairs. P. 61-63 [in Ukrainian].

UDC 343.9:004-053.6

Lubenets Iryna,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Leading Researcher, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2597-0356

DETERMINANTS OF OFFENSES AGAINST CHILDREN IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Rapid advancement in digitalization and modern technologies has generated substantial developments not only in scientific research approaches, but also has a momentous influence on the daily lives of individuals, including children. It is difficult to overestimate the opportunities that the digital environment opens up for a modern person (child): in particular, for learning, developing creative abilities, doing business, developing science, etc. Thus, this has not only led to the emergence of new opportunities, but also led to the emergence of new challenges and threats that can be realized due to the prevalence of negative factors while insufficient protection of the Internet user. The article outlines determinants that generate, facilitate, or condition threats to a child's safety in the digital environment, resulting in the emergence and existence of these threats.

The author proposes to divide the determinants conditionally into three large groups: 1) socio-economic, scientific and technological; 2) socio-psychological; 3) organizational and managerial. The article emphasizes the close interconnection and interdependence of socio-economic, scientific and technological factors. The author evaluates the extensive changes in social relationships accompanying the emergence of new information and communication technologies. Furthermore, the focus is on the evolution of crime, including the emergence of innovative forms and methods of committing offenses.

The study delineates the features of digital crimes that result in their extended time delay and intricate detectability and inquiry.

The author examines the psychological traits of minors during the transition phase, which serve as key factors for offenses against juveniles in the digital domain, especially during times of war.

The article notes that due to the continuous improvement of information and communication technologies, both the list of threats to child safety in the digital environment and the list of determinants need to be regularly updated.

Keywords: determinants, child, Internet, competencies, content, underage, digital environment.

Отримано 20.10.2023

© Lubenets Iryna, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).18](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).18)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravohorona.com/>

Попович Володимир Михайлович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-4538-3274

СФЕРА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ: ТЕРМІНОЛОГІЧНО-ПОНЯТІЙНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ

У процесі дослідження визначено етимологічні, праксеологічні та методологічні засади формування термінів і понять, що відображають криміногенні процеси у сфері охорони здоров'я. Зроблено класифікацію, уточнення наявних і розробку нових трьох груп термінів і понять, що формують уявлення про: технологічно та юридично значущі ознаки явищ та процесів у сфері охорони здоров'я; функціонально-діяльнісні напрями охорони здоров'я, під виглядом яких вчиняються кримінальні правопорушення; кримінологічні поняття, що відображають процес перетворення певних видів діяльності у сфері охорони здоров'я у криміногенні процеси.

Ключові слова: здоров'я, сфера охорони здоров'я, медичний працівник, пацієнт, медична діяльність, медична допомога, медична послуга.

Цією статтею розпочато публікацію результатів НДР за плановою темою досліджень “Виявлення та попередження кримінальних та інших правопорушень, що вчиняються у сфері охорони здоров'я, пов'язаних з провадженням господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, а також імпорту лікарських засобів”.

I. Дослідження криміногенних процесів у будь-якій сфері людської діяльності слід розпочинати із аналізу етимологічних, праксеологічних і методологічних проблем забезпечення досліджуваної сфери суспільних відносин необхідним термінологічно-понятійним апаратом. Без такого аналізу неможливе об'єктивно повне відображення видів, способів, технологічно та юридично значущих ознак і особливостей вчинення кримінальних правопорушень, притаманних сфері охорони здоров'я. Без такого аналізу неможливо також: виявити латентні види кримінальних правопорушень, притаманні різним напрямкам безпосередньо медичної діяльності та пов'язаної з нею організаційно-медичної (далі квазі-медичної) діяльності у цій сфері суспільних відносин; висунути версії про види і способи вчинення, тактику і стратегію виявлення, прихованої та залегенованої оперативно-технічної та оперативно-процесуальної фіксації (документування) фактів вчинення латентних кримінальних правопорушень; визначити методи, методики і засоби виявлення, запобігання і протидії кримінальним правопорушенням

взагалі та у сфері охорони здоров'я зокрема. Про важливість етимологічного аналізу та етимологічного аналізу термінологічно-понятійного апарату, свідчить також формулювання замовником назви цієї теми дослідження. Зокрема, об'єктом злочинного посягання замовник позначив всю сферу охорони здоров'я. При цьому додатково наголосив на дослідженні кримінальних правопорушень, пов'язаних з виробництвом, оптовою, роздрібною торгівлею та імпортом лікарських засобів. Однак, саме ця надлишкова деталізація назви теми звузила предмет її дослідження до виробництва та різних форм обігу лікарських засобів. Тобто поза межами предмета дослідження залишились кримінальні правопорушення, притаманні таким функціонально-діяльнісним напрямам сфери охорони здоров'я, як: 1) "організація охорони здоров'я в країні, яку, згідно зі ст. 49 Конституції України, забезпечує держава"; 2) медична діяльність, пов'язана з наданням: а) медичної допомоги; б) медичних послуг; в) невідкладної меддопомоги; 3) організація матеріально-технічного забезпечення медичної діяльності лікарськими препаратами, матеріалами та медичним обладнанням; 4) виробництво, оптова, роздрібна торгівля та імпорт лікарських препаратів, медматеріалів та медичного обладнання. До речі, відносини з обороту медичних матеріалів та медичного обладнання як потенційні об'єкти злочинного посягання при деталізації назви теми також не враховані.

Для повного відображення всіх кримінальних правопорушень, що можуть вчинятись у сфері охорони здоров'я, разом з виробництвом та обігом фармпрепаратів у предмет теми дослідження доцільно включити невраховані замовником й відзначені нами вище функціонально-діяльнісні напрями медичної та квазімедичної діяльності як об'єктивно існуючі складові сфери охорони здоров'я.

Таким чином, метою цього етапу теми дослідження є об'єктивне, етимологічно і методологічно зважене, праксеологічно вивірене формування термінологічно-понятійного апарату, придатного повно і об'єктивно відобразити всі структурні напрями, технологічно і юридично значущі ознаки та особливості вчинення, виявлення прихованої та залегенованої оперативно-процесуальної фіксації (документування) факту вчинення кримінальних правопорушень, запобігання і протидії їх вчиненню у відзначених замовником та уточнених нами напрямках сфери охорони здоров'я.

Для досягнення відзначеної мети необхідно виконати такі завдання:

1) окреслити етимологічні, праксеологічні та загальнометодологічні засади формування термінів і понять взагалі та у сфері охорони здоров'я як об'єкта злочинного посягання зокрема. Визначити зміст кримінологічного поняття "злочинне посягання" та співвідношення слів "терміни" і "поняття";

2) вивчити наявний понятійний апарат на предмет його придатності для вирішення завдань дослідження, запобігання і протидії криміногенним процесам у сфері охорони здоров'я;

3) провести етимологічний аналіз понятійного апарату, розробленого у галузевих науках і адаптувати його до завдань кримінологічного дослідження.

Примітка: для юриспруденції – теорія держави і права, кримінологія, криміналістика, кримінальне, кримінальне процесуальне право тощо; для вивчення

криміногенних процесів у сфері охорони здоров'я – судова медицина, судова бухгалтерія, теорія управління виробництвом, оптовою, роздрібною торгівлею та імпортом фармацевтичних препаратів (далі – фармпрепаратів), медичних матеріалів (далі – медматеріалів), медичного обладнання (далі – медобладнання) та інших наук, залучених для відображення технологічно і юридично значущих особливостей вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони здоров'я;

4) розробити новий понятійний апарат, придатний для відображення новоутворених криміногенних процесів у сфері охорони здоров'я, що виникли в результаті еволюційних та реформаційних перетворень у країні.

До детального розгляду загальнотеоретичних, методологічних, етимологічних та праксеологічних засад формування термінологічно-понятійного апарату, взагалі, та як засобу віддзеркалення і розкриття змісту криміногенних процесів у сфері економіки та окремих галузях економіки зокрема, ми звертались: при розробці проблемного навчального курсу “Теорія держави і права: етимологічні, праксеологічні та методологічні проблеми розвитку” [1, с. 21–89]; при дослідженні рейдерства [2–3], криміногенних процесів у сфері: економіки [4–5]; обороту об'єктів нерухомості [6]; лісогосподарської діяльності [7] тощо [8–9].

Для формування методології термінологічно-понятійного відображення криміногенних процесів у сфері охорони здоров'я як об'єкта злочинного посягання слід хоча б стисло відзначити загальнометодологічні вимоги до конструювання термінів і понять. А саме – слово “термін” походить від лат. (terminus) і пояснюється у тлумачному словнику, як “...вираження певного поняття, якоїсь галузі науки” [10, с. 669; 11, с. 302–304]. Разом з цим, зроблений нами етимологічний аналіз співвідношення термінів і понять [8, с. 138–146; 9, с. 151–160] дає підстави стверджувати, що слово “термін” відображає зовнішню форму позначеного терміном явища, а слово “поняття” віддзеркалює внутрішній зміст технологічно і юридично значущих ознак конкретних процесів, дій, бездіяльності та інших об'єктивно існуючих явищ реальної дійсності [8, с. 138–146; 9, с. 151–160]. Досягти у фаховому середовищі узгодження новоутворених термінів і понять (неологізмів) легше тоді, коли автори-розробники дотримуються таких загальнометодологічних вимог: 1) термін повинен окреслювати і не виходити за зовнішню форму поіменованого ним явища; 2) поняття як категорія, що віддзеркалює внутрішній зміст термінів, слід конструювати з урахуванням: а) етимологічних, праксеологічних і структурно-технологічних ознак явищ і методологічних вимог до формування понять; б) таких принципів, як: “зайнятий термін має пріоритет”, “термін сформований у методології базового, вищого рівня, також має пріоритет”, “понятійний зміст зайнятого терміна може змінюватись, але лише відповідно змінам змісту самого явища”, “унікнення конкуренції термінів”. Відзначені загальнометодологічні принципи витікають із методології теорії пізнання [10, с. 426] та методології теорії віддзеркалення [10, с. 668].

У етимологічному плані зміст ознак, відзначених у понятті, має: 1) відповідати формі та зовнішнім межам терміна; 2) відображати юридично і технологічно значущі ознаки явища, поіменованого терміном, а також не виходити за межі цього явища;

3) враховувати галузево-технологічні ознаки та особливості змісту явищ, притаманних відповідній сфері суспільно-економічних відносин, куди проникли криміногенні процеси й де вчиняються кримінальні правопорушення [8, с. 138–146; 9, с. 151–160].

У прагматичному плані зміст поняття слід конструювати з урахуванням: первинного значення поняття; історичного розвитку й трансформації самих явищ та процесів; застережень і узгодженості старого значення поняття із запропонованим новим, уточненим значенням поняття, або докорінно зміненим, залежно від змін явищ об'єктивно існуючої дійсності [8, с. 138–146; 9, с. 151–160].

II. Відзначені етимологічні, прагматичні та методологічні засади формування термінів і понять, є гносеологічною основою, як для аналізу і можливого уточнення наявного понятійного апарату, так і при формуванні трьох груп (статичних, функціонально-діяльнісних та кримінологічних) термінів і понять, необхідних для повного і адекватного відображення структурних складових сфери охорони здоров'я, взагалі, та кримінально-правової кваліфікації відносин, процесів, дій, бездіяльності як об'єктів злочинного посягання та його засобів зокрема.

Перша група статичних термінів і понять: “здоров'я”, “охорона здоров'я”, “сфера охорони здоров'я”, “медичний працівник”, “пацієнт”, “права пацієнтів”, “лікарські препарати”, “медичні матеріали”, “медичне обладнання”, “медустанови”, “поліклініки”, “клініки”, “лікарні”, “станції швидкої допомоги”, “сільські акушерсько-фельдшерські пункти” (ліквідовані під виглядом “медичної реформ”), “медичні лабораторії”, “морги”, “фармацевтичні підприємства”, аптеки відображають статичну інфраструктуру сфери охорони здоров'я, яка до моменту їх застосування для виконання притаманних їм функцій, мають статичний характер.

Позначені статичними термінами суб'єкти як фізичні, так юридичні особи (організації, установи, підприємства сфери охорони здоров'я), для виконання покладених на них функцій, потребують фінансового, матеріально-технічного забезпечення, виробництва та збуту ліків, медматеріалів та медобладнання. Фінансові та матеріальні ресурси медустанов стають предметом злочинного посягання, а функції засобом вчинення та вуалювання фактів вчинення кримінальних правопорушень. Звідси виникає друга – функціонально-діяльнісна група таких процесів, термінів і понять, як: “організація охорони здоров'я”, “медична діяльність”, “медична допомога”; “медична послуга”, “невідкладна медична допомога”, “організація матеріально-технічного забезпечення медичної діяльності”, “господарська діяльність медустанов, організацій та підприємств сфери охорони здоров'я”, “виробництво” чи “імпорт”, “оптова і роздрібна торгівля” лікарськими препаратами, матеріалами та обладнанням”, у процесі та під виглядом яких відбувається вчинення кримінальних правопорушень.

Відзначені дві групи термінів і понять є базовими для сфери охорони здоров'я, оскільки, з одного боку, відображають технологічно-значущі, статичні ознаки інфраструктури сфери охорони здоров'я, з іншого – віддзеркалюють функціонально-діяльнісні ознаки процесів, що відбуваються у сфері охорони здоров'я. Фізичні та юридичні особи – суб'єкти сфери охорони здоров'я перетворюють відзначені вище медичні (меддопомога та медпослуги) та квазімедичні (тут медико-організацій-

ні) функції, на предмет та засоби злочинного посягання, оскільки в процесі та під виглядом відзначених функцій відбувається вчинення притаманних їм видів і способів кримінальних правопорушень.

Відповідно, перша група статичних, друга – функціонально-діяльнісних явищ, процесів, дій, а з ними терміни та поняття, що відображають медичні та медико-організаційні явища, перетворюються у криміногенні явища та процеси, відображені у такій групі кримінологічних термінів і понять як: “злочинне посягання” (готування та замах на вчинення кримінальних правопорушень; “кримінологічна класифікація – основні, допоміжні та супутні кримінальні правопорушення”; “види” та “способи” вчинення кримінальних правопорушень; “процес виявлення кримінальних правопорушень”, “приховане” та “залегендоване”, “оперативно-технічне” та “оперативно-процесуальне” “документування кримінальних правопорушень”, “запобігання” і “протиція” вчиненню кримінальних правопорушень у різних напрямках функціонування сфери охорони здоров’я.

Наведена вище група функціонально-діяльнісних термінів і понять у взаємодії з відзначеними кримінологічними термінами і поняттями відображають процес перетворення різних медичних та квазімедичних організаційних функцій у конкретні види “злочинного посягання”, які відбувається під виглядом: 1) організації діяльності у сфері охорони здоров’я (приклад: дія і бездіяльність при ліквідації (під виглядом реформ) туберкульозних лікарень, акушерсько-фельдшерських пунктів у селах, лікарень у селищах та скорочення персоналу (з перспективою ліквідації) лікарень у колишніх райцентрах, всупереч забороні, передбаченій п. 2. ст. 184 КК щодо “Незаконного скорочення мережі державних і комунальних закладів охорони здоров’я”, а також порушення ч. 2 ст. 49 Конституції щодо заборони скорочення мережі державних та комунальних медичних закладів); 2) матеріально-технічного забезпечення сфери охорони здоров’я (корупція при: протезуванні інтересів фармкомпаній перед МОЗ як головного замовника ліків, матеріалів, обладнання; виконанні лікарями дилерських функцій для фармкомпаній; купівля пацієнтами ліків, шприців, капельниць, бинтів, інших витратних мед матеріалів у стаціонарах та списання однойменних препаратів та матеріалів для створення неврахованих лишків, їх реалізація через споріднені аптеки та привласнення виручених коштів); 3) надання медичної допомоги (вимагання оплати операцій, процедур, консультацій, пере направлення пацієнтів у приватні платні клініки, тобто створення умов для незаконного вимагання з пацієнтів коштів (ст. 184 КК) та кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 131-145); 4) надання медичних послуг (кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 131 – 145 КК, а також низка службових та господарських кримінальних правопорушень); 5) виробництва (недовкладення дороговартісної сировини, інших компонентів у ліки, або вкладення у медпрепарати крейди, інших наповнювачів, виготовлення плацебо під виглядом ліків), б) оптової та роздрібною торгівлі ліками, матеріалами та обладнанням (привласнення коштів медзакладів за рахунок завищення ціни, оптово-роздрібною пересортиці при купівлі-продажу ліків, медматеріалів, медобладнання) 7) імпорту фармпрепаратів, медматеріалів та медобладнання (закупівля за кордоном ліків, термін вживання

яких спливає, недопостачання ліків та обладнання). Інформація про подібні та інші кримінальні правопорушення неодноразово розглядалась на телебаченні.

Поняття “злочинне посягання” застосовується у кримінологічних дослідженнях, коли з метою дотримання принципу мовної економії об’єднують два такі кримінально-правові поняття, як “готування до вчинення кримінальних правопорушень” (ст. 14 КК України) та “замах на вчинення кримінальних правопорушень” (ст. 15 КК України).

Стосовно інших, відзначених вище кримінологічних термінів і понять, слід зауважити, що до їх розробки і уточнення ми звертались у т. 18 Великої української юридичної енциклопедії [12, с. 154, 181, 244, 445] та низці інших наукових публікаціях [8, с. 138–146; 9, с. 151–160]. У межах цієї науково-розвідувальної публікації більш детально слід окреслити першу та другу групи понять, особливо тих, що відображають базові статичні явища та функціонально-діяльнісні процеси, під виглядом яких вчиняються кримінальні правопорушення у сфері охорони здоров’я. Далі, заглиблюючись у проблематику цієї теми дослідження, ми обов’язково будемо розглядати, уточнювати наявні та розробляти нові поняття-неологізми [13, с. 214–225], необхідні для повного і адекватного відображення об’єктивно існуючих технологічно і юридично значущих ознак, причин, умов та особливостей відтворення, запобігання і протидії криміногенним процесам у сфері охорони здоров’я

III. Поняття здоров’я Статут Всесвітньої організації охорони здоров’я (далі – ВООЗ) визначає як стан повного фізичного, душевного й соціального благополуччя людини. У юридичній літературі пропонують дещо біологічно-механічне визначення поняття здоров’я, як “... стан людського організму, за якого нормально функціонують всі його частини, органи й системи” [14–16]. Зрозуміло, що зберегти “нормальне функціонування організму” важко без відчуття стану соціального благополуччя. Немає коштів на придбання ліків, нормальне функціонування організму закінчилось. Саме тому в основу формулювання поняття “здоров’я” у статті 3 Основ законодавства України про охорону здоров’я [17] взято поняття, визначене ВООЗ.

Поняття “охорона здоров’я” ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров’я (далі – “Основи...”) визначає як систему заходів, спрямованих на забезпечення збереження і розвиток фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя [17].

У літературі пропонуються не ідентичні, але в цілому схожі, біологічні за змістом, поняття “охорона здоров’я” [14–16]. Однак декларації, реалізацію яких не забезпечено відповідним державно-правовим механізмом, у кримінологічному дослідженні не є досягненням. Криміногенні процеси, корупцію, перетворення лікарів у бізнес-ріелтерів, а відносно здорових громадян – у пацієнтів, довічне джерело доходів, можна зупинити, лише впровадивши відповідні організаційно-правові механізми, покликані забезпечити системне і безкомпромісне виконання закону. Відповідно поняття “охорона здоров’я” має стати джерелом конструювання закону, який обов’язково включатиме відповідальність держави та її посадових осіб за занепад чи розвиток системи медичних закладів. Реформи, які зводяться до ліквідації акушерсько-

фельдшерських пунктів у селах, лікарень у селищах та поступову ліквідацію лікарень у ліквідованих районних центрах, місячні черги запису до лікаря тощо, не стимулює профілактику хвороб, а тим більше – подолання епідемічних хвороб, які за оцінками ВООЗ, ще задовго до початку Covid-19 та війни, зросли в країні на рівень потужних епідемій туберкульозу, СНІДу, гепатиту та ще п'яти інших епідемічних хвороб. Тому ліквідація інфекційних відділень у лікарнях під час відзначених та інших інфекційних епідемій – це не реформа і не підтримка відзначених у ст. 3 “Основ...” фізіологічних властивостей людини. Це явище зовсім інше, яке згідно з п. 2. Ст 184 КК України щодо “Незаконного скорочення мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я” та вимог ч. 2 ст. 49 Конституції України щодо заборони скорочення мережі державних та комунальних медичних закладів, мають кваліфікувати відповідні органи держави. Стаття 4 та ст. 12 “Основ...” сферу охорони здоров'я прямо визначають одним із “... пріоритетних напрямів державної діяльності, від яких залежить національна безпека та виживання народу України” [17].

Таким чином, поняття сфера охорони здоров'я – це пріоритетний і життєво-важливий напрям діяльності держави щодо створення механізму відповідальності її посадових осіб, зобов'язаних забезпечувати розробку, удосконалення і впровадження в життя системи організаційно-правових, наукових, медичних та інших заходів, спрямованих на, збереження і розвиток системи медичних закладів, зобов'язаних подолати епідемічні хвороби в країні, відновити здоров'я громадян та розширене відтворення населення країни, розвивати фізіологічні функції громадян, психологічну рівновагу, працездатність, соціальну активність та подовження тривалості їх життя.

Поняття “медичний працівник” у ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я, присвяченій визначенню понять та термінів, не сформульовано. Водночас термін “медичний працівник” використовують у юридичній літературі [15; 16], “Основах...” [17] та в інших нормативно-правових актах, у тому числі і в кримінальному законодавстві (див. ст.ст. 139, 140 КК України).

Виходячи із практики законодавчого застосування та етимологічного аналізу явища, відображеного у цьому терміні, поняття “медичний працівник” можна визначити так: це особа, яка працює чи проходить стажування у державних, комунальних, комерційних приватних медичних закладах (лікарі, медсестри, фармацевти, студенти-медики, молодший медперсонал) або допущені до надання медичної допомоги чи роботи з пацієнтами представники нетрадиційної медицини (цілителі, знахарі травники), або співробітники фармкомпаній, аптек, які займаються виготовленням, реалізацією та імпортом медичних препаратів, медматеріалів, та медобладнання, які за колом виконуваних ними функціональних обов'язків можуть бути спеціальним суб'єктом вчинення медичних кримінальних правопорушень та нести кримінальну відповідальність за вчинені кримінальних правопорушень з необережності або за умисні протиправні результати медичної діяльності.

В контексті ознаки “потенційні суб'єкти вчинення кримінальних правопорушень” у сфері охорони здоров'я, слід виділити чотири групи працівників сфери охорони здоров'я. Перша група – це медичні працівники: лікарі – надання неналежної медичної

допомоги та медичних послуг, корупція, дилерство в інтересах фармкомпаній, приватних клінік тощо), середній медперсонал: медичні сестри, акушери, санітарні фельдшери (неналежні меддопомога та медпослуги, побори тощо); молодший медперсонал: санітари, нянечки (побори в процесі уходу за пацієнтами та санітарним станом палат). Друга група, це виробники, імпортери та реалізатори ліків, медматеріалів, медобладнання: виготовлення неякісних та імпорт протермінованих ліків, пересортиця, фальсифікація ліків, привласнення коштів та ін. зловживання при їх реалізації. Третя група – це недопущені та допущені державою до надання медичної допомоги чи роботи з пацієнтами представники нетрадиційної медицини (цілителі, знахарі-травники тощо) – схильні до шахрайства та інших кримінальних правопорушень під виглядом надання медпослуг. Четверта група – керівники господарських, облікових та ін. підрозділів, службовці, обліковці, реєстратори, матеріально-відповідальні особи та технічний персонал медзакладів (привласнення коштів та ін. зловживання в процесі матеріально-технічного забезпечення медустанов).

Молодший медперсонал, службовці медзакладів та представники нетрадиційної медицини не мають медичної освіти. У зв'язку з цим С. В. Гринчак вважає, що молодший медичний персонал та інші особи, що не мають спеціальної медичної освіти, не можна віднести до спеціального суб'єкта медичного злочину [16, с. 149], оскільки згідно зі ст. 74 "Основ..." "медичною і фармацевтичною діяльністю можуть займатися особи, які мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам" [17]. Разом з цим, даючи дозволи на медичну діяльність представників нетрадиційної медицини, держава тим самим визнала їх медичними працівниками. Включення нами цих осіб у поняття "медичні працівники" віддзеркалює визнане державою, реальне, об'єктивно існуюче явище, що виникло і розповсюджується в країні з відома та дозволу держави. В умовах високих цін на ліки та перманентного безгрошів'я основної маси населення, цілителі, знахарі, як і лікування з реклами медпрепаратів, вже декілька десятиліть є поширеним способом самолікування громадян. Ризики спричинення шкоди здоров'ю пацієнтів можна б знизити, якби знахарі, травники та інші цілителі до отримання дозволу на роботу з пацієнтами були зобов'язані отримати хоча б основи медичної освіти та несли реальну відповідальність за спричинення пацієнтам тяжких наслідків за результатами їх лікування.

Щодо твердження С. В. Гринчак про неможливість віднести до спеціального суб'єкта медичного злочину осіб, що не мають спеціальної медичної освіти, реально означає, що автор пропонує звільнити молодший медичний персонал та представників нетрадиційної медицини від кримінальної відповідальності. Автор цього твердження випускає з уваги те, що санітари та інший молодший медичний персонал медзакладів можуть бути як співучасниками, так і самостійними суб'єктами вчинення (так званих) медичних кримінальних правопорушень. Зокрема, молодший персонал у співучасті може вчиняти такі діяння, як незаконне проведення: абортів (ст. 134 КК); дослідів над людиною (ст. 142 КК України); трансплантації органів або тканин людини (ст. 143 КК) тощо. Ця категорія осіб може вчиняти такі суспільно небезпечні діяння, як: неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження пацієнта вірусом

імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою (ст. 131 КК); розголошення інформації щодо невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК) та низки інших кримінальних правопорушень.

На нашу думку, при визначенні суб'єкта вчинення “кримінальних правопорушень у сфері охорони здоров'я” слід орієнтуватись не лише на належність особи до професії лікаря чи середнього медичного персоналу або освіти особи. По-перше, як зазначено вище, молодший медичний персонал може вчиняти низку кримінальних правопорушень як у співучасті, так і самостійно. По-друге, у сфері охорони здоров'я можуть вчинятись не лише медичні кримінальні правопорушення, а й шахрайство, службові, господарські та інші кримінальні правопорушення. По-третє, не можна звільняти від кримінальної відповідальності правопорушників лише тому, що вони не мають спеціальної освіти. Наприклад, цілителі, знахарі та інші особи, які з дозволу чи без такого взяли лікувати пацієнта, а в результаті некомпетентності спричинили тяжкі наслідки для хворого. Виключення із суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень цілителів та інших осіб з причин відсутності медичної освіти, означало б стимулювання не лише некомпетентної медичної діяльності, а й заохочувало б державних службовців, що надали дозволу на медичну діяльність таким особам. Відсутність спеціальної освіти у таких осіб при важких наслідках некомпетентного лікування має стати для них обтяжуючою ознакою при вчиненні кримінальних правопорушень, а не підставою для їх виключення із числа суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень та фактичного звільнення від кримінальної відповідальності.

Поняття “пацієнт” у ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я визначається як фізична особа, яка звернулася за медичною допомогою та/або якій надається така допомога [17].

На думку І.В. Кирилюка, пацієнт – це фізична особа, яка потребує медичної допомоги чи медичної послуги і звертається до органів охорони здоров'я з метою їх отримання [18]. Таке доповнення, як “особа, яка потребує медичної допомоги”, є слушним за обставин, коли особа потребує, але не може сама звернутися по медичну допомогу, скажімо за станом здоров'я. Разом з цим, не слід виключати і такий елемент поняття пацієнт – “звертається і отримує медичну допомогу”, оскільки виникає питання як кваліфікувати діяння медичних працівників комерційних медичних закладів при їх відмові у наданні невідкладної медичної допомоги. Визначення поняття невідкладна меддопомога актуалізується також у зв'язку з поділом медичної діяльності на медичну допомогу та медичні послуги, оскільки цей поділ впливає на кримінально-правову кваліфікацію цих діянь. Зокрема, Конституційний Суд України (далі – КСУ) встановив, що поняття “медична допомога” охоплює заходи, ненадання яких може завдати шкоди здоров'ю хворому, а поняття “медична послуга” – це медичні заходи, без надання яких здоров'ю хворого загрози не існує [19].

Поняття “невідкладна медична допомога” – це необхідна хворому допомога, відмова у наданні якої загрожує життю хворому та може спричинити тяжкі наслідки для його здоров'я.

Таким чином, кримінальна відповідальність за відмову у невідкладній медичній

допомозі пацієнту стосується всіх медичних працівників, у т. ч. і комерційних медзакладів (ст. 139 КК). Виходячи з поділу понять “медична допомога” і “медична послуга” Грінчак С.В. визначає поняття “медичне кримінальне правопорушення” як заборонене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене медичним працівником при виконанні професійних обов’язків [16, с. 149] ігноруючи те, що у сфері охорони здоров’я, у т. ч. і медпрацівниками, вчиняються також службові, господарські та інші кримінальні правопорушення.

Більш повно визначає це поняття І.В. Кирилюк, який не обмежує кримінальні правопорушення у сфері охорони здоров’я “медичними кримінальними правопорушеннями” чи професійними обов’язками суб’єктів їх вчинення і вважає, що поняття “кримінальні правопорушення” у сфері охорони здоров’я слід визначити як заборонене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що будь-яким чином посягає на суспільні відносини у сфері реалізації прав громадян на охорону здоров’я [18].

Разом з тим, етимологічний аналіз зазначених понять свідчить, що і перше, і друге поняття не відображають об’єктивно існуючий спектр кримінальних правопорушень, притаманних цій сфері відносин. Це кримінальні правопорушення, пов’язані: із спричиненням шкоди пацієнту та шахрайством представників нетрадиційної медицини: з наданням медичної допомоги та медичних послуг; службовою, господарською діяльністю; неналежним виконанням професійних обов’язків медичним або фармацевтичним працівником, іншими протиправними діяннями, що порушують права громадян на належну та безоплатну медичну допомогу. Кожен з відзначених видів кримінальних правопорушень є часткою кримінальних правопорушень, притаманних сфері охорони здоров’я, які співвідносяться між собою як частка та ціле.

Поняття “кримінальне правопорушення у сфері охорони здоров’я” – це неочевидні, нездатні до самопрояву, латентні, основні, допоміжні та супутні, заборонені законом суспільно небезпечні види діянь (дія/бездіяльність), вчинені в процесі та під виглядом реформ, надання медичної допомоги та медичних послуг, квазімедичної діяльності з організації системи охорони здоров’я, виробництва, оптової, роздрібної торгівлі та імпорту ліків, медматеріалів, медобладнання, які посягають на: суспільні відносини у сфері охорони здоров’я, права громадян на охорону здоров’я та безоплатну медичну допомогу; законні права лікарів; кошти та матеріальні ресурси, виділені на забезпечення функціонування лікарень та інших медичних закладів.

Уточнені наявні та функціонально необхідні нові поняття сфери охорони здоров’я в цілому сформували загальне уявлення про: структурні напрями медичних та квазімедичних (пов’язаних з організацією) різних видів діяльності у сфері охорони здоров’я, а також окреслено притаманні їм основні види кримінальних правопорушень; зміст дискусій і методологічно вивірені пропозиції з приводу суб’єктів вчинення таких кримінальних правопорушень; процес перетворення медичних та квазімедичних видів діяльності у сфері охорони здоров’я на предмет злочинного посягання та засоби вчинення кримінальних правопорушень, притаманних тим чи іншим напрямом медичної та квазімедичної діяльності.

Запропоновані статичні та функціонально-діяльнісні терміни і поняття дозволили сформулювати поняття “кримінальні правопорушення у сфері охорони здоров’я”, яке орієнтує науковця-дослідника, оперативника чи слідчого на: можливі варіанти версій про види та способи вчинення кримінальних правопорушень, притаманних медичним та квазімедичним видам діяльності; планування і проведення оперативно-технічних та оперативно-процесуальних заходів, спрямованих на виявлення, оперативно-процесуальну фіксацію (документування) факту вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони здоров’я; вибірку методів, методик розслідування, запобігання і протидії процесу вчинення кримінальних правопорушень, притаманних медичним та квазімедичним видам діяльності. Аналіз інших термінів і понять буде продовжено в процесі подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Попович В.М.* Проблеми теорії держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2015. 384 с.
2. *Попович В.М.* Терміни і поняття – неологізми як засіб віддзеркалення процесу рейдерського поглинання підприємств. *Наука і правоохорона*. К., 2021. № 4 (54). С. 214–225.
3. *Попович В.М.* Класифікація та понятійне відображення структурних складових процесу вчинення рейдерства. *Наука і правоохорона*. К., 2022. № 2 (56). С. 184–195.
4. *Попович В.М.* Методологія термінологічно-понятійного відображення криміногенних процесів у сфері економіки. *Наука і правоохорона*. К., 2019. № 1.
5. *Попович В.М.* Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: монографія. Ірпінь, НВЦ АДПСУ, 2001. 524 с.
6. *Попович В.М.* Термінологічно-понятійне відображення структурних елементів сфери обороту об’єктів нерухомості як предмета злочинного посягання. *Наука і правоохорона*. К., 2018. № 4. С. 149–157.
7. *Попович В.М.* Лісогосподарська діяльність як об’єкт злочинного посягання: термінологічно-понятійне віддзеркалення. *Наука і правоохорона*. К., 2020. № 2 (48). С. 202–214.
8. *Попович В.М.* Термінологія з проблем тінізації та детінізації суспільних відносин: етимологічні, праксеологічні та методологічні основи її формування. *Наука і правоохорона*. К., 2016. № 4. С. 138–146.
9. *Попович В.М.* Практикологічні основи формування понятійного апарату з проблем тінізації та детінізації суспільних відносин. *Наука і правоохорона*. К., 2017. № 2. С. 151–160.
10. *Нечволод Л.І.* Сучасний словник іншомовних слів. Харків: Торсінг плюс, 2007. 768 с.
11. Велика Радянська енциклопедія, 2-ге вид., 1956. Т. 27. С. 302–304.
12. Велика Українська юридична енциклопедія: Кримінологія. Харків: Право, 2019. Т. 18. 544 с.
13. *Попович В.М.* Терміни і поняття – неологізми як засіб віддзеркалення процесу рейдерського поглинання підприємств. *Наука і правоохорона*. К., 2021. № 4 (54). С. 214–225.
14. *Стеценко С.Г.* Медичне право України: міфи та реалії. Медичне право України: проблеми становлення та розвитку. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 19-20.04.2007). Львів, 2007. С. 302–307.
15. *Гладун З.С.* Державна політика охорони здоров’я населення: організаційно-правові проблеми формування і реалізації. Сучасне українське медичне право: монографія / за заг. ред. С.Г. Стеценка. К.: Атіка, 2010. С. 47–70; Ситуація із захворюваністю на туберкульоз в Україні: Офіційний сайт МОЗ України. URL: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20110915_0.html (дата звернення: 11.05.2023).

© Popovych Volodymyr, 2023

16. *Гринчак С. В.* Незаконна трансплантація: аналіз складу злочину. Сучасне українське медичне право : монографія / за заг. ред. С. Г. Стеценка. К. : Атіка, 2010. С. 130–153.

17. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2801-12> (дата звернення: 11.05.2023).

18. *Кирилюк І.В.* Злочинність у сфері охорони здоров'я: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2012.

19. Рішення Конституційного Суду України від 29.05.2002 по справі № 1-13/2002 (справа про безоплатну медичну допомогу). Офіційний вісник України. 2002. № 23. Ст. 1132.

REFERENCES

1. *Popovych, V.M.* (2015). Problemy teorii derzhavy i prava: kontseptsii, prakseolohiia ta metodolohiia rozvytku. "Problems of the theory of state and law: concept, praxeology and methodology of development": monograph. K.: Yurinkom Inter. 384 p. [in Ukrainian].

2. *Popovych, V.M.* (2021). Terminy i poniattia – neolohizmy yak zasib viddzermalennia protsesu reiderskoho pohlynannia pidpriemstv. "Terms and concepts are neologisms as a means of reflecting the process of raider takeover of enterprises". Nauka i Pravookhorona. K. No. 4 (54). P. 214-225 [in Ukrainian].

3. *Popovych, V.M.* (2019). Klasyfikatsiia ta poniatiine vidobrazhennia strukturnykh skladovykh protsesu vchynennia reiderstva. "Classification and conceptual display of structural components of the raiding process". Nauka i Pravookhorona. No. 2 (56). P. 184-195 [in Ukrainian].

4. *Popovych, V.M.* (2019). Metodolohiia terminolohichno-poniatiinoho vidobrazhennia kryminohennykh protsesiv u sferi ekonomiky. "Methodology of terminological and conceptual mapping of criminogenic processes in the field of economics". Nauka i Pravookhorona. K. No. 1 [in Ukrainian].

5. *Popovych, V.M.* (2001). Ekonomiko-kryminolohichna teoriia detinizatsii ekonomiky. "Economic and criminological theory of detinization of the economy": monograph. Irpin, Research Center of Administration of the State Border Guard Service. 524 p. [in Ukrainian].

6. *Popovych, V.M.* (2018). Terminolohichno-poniatiine vidobrazhennia strukturnykh elementiv sfery obrotu ob'ektiv nerukhomosti, yak predmeta zlochynnoho posiahannia. "A terminological and conceptual reflection of the structural elements of the real estate turnover sphere as a subject of criminal encroachment". Nauka i Pravookhorona. No. 4. P. 149-157 [in Ukrainian].

7. *Popovych, V.M.* (2020). Lisohospodarska diialnist yak ob'iekt zlochynnoho posiahannia: terminolohichno-poniatiine viddzermalennia. "Forestry activity as an object of criminal encroachment: terminological and conceptual reflection". Nauka i Pravookhorona. K. No. 2(48). P. 202-214 [in Ukrainian].

8. *Popovych, V.M.* (2016). Terminolohiia z problem tinizatsii ta detinizatsii suspilnykh vidnosyn: etymolohichni, prakseolohichni ta metodolohichni osnovy yii formuvannia. "Terminology on the problems of shading and de-shaking of social relations: etymological, praxeological and methodological bases of its formation". Nauka i Pravookhorona. K. No. 4. P. 138-146 [in Ukrainian].

9. *Popovych, V.M.* (2017). Prakseolohichni osnovy formuvannia ponyatiinoho aparatu z problem tinizatsii ta detinizatsii suspilnykh vidnosyn. Nauka i Pravookhorona. "Praxeological foundations of the formation of a conceptual apparatus on the problems of shading and de-shaking of social relations". K. No. 2. P. 151-160 [in Ukrainian].

10. *Nechvolod, L.I.* (2007). Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv. "Modern dictionary of foreign words". Kharkiv: Torsing plus. 768 p. [in Ukrainian].

11. Velyka Radianska entsyklopedia. "Great Soviet Encyclopedia", 2nd ed., 1956. Vol. 27. P. 302-304 [in Ukrainian].

12. Velyka Ukrainiska yurydychna entsyklopediia: Kryminolohiia. "Great Ukrainian legal encyclopedia: Criminology". Kharkiv: Pravo. 2019. Vol. 18. 544 p. [in Ukrainian].

13. *Popovych, V.M.* (2021). Terminy i poniattia – neolohizmy yak zasib viddzerkalennia protsesu reiderskoho pohlynannia pidpriemstv. "Terms and concepts are neologisms as a means of reflecting the process of raider takeover of enterprises". Nauka i Pravoookhorona. K. No. 4 (54). P. 214-225 [in Ukrainian].

14. *Stetsenko, S.H.* (2007). Medychne pravo Ukrainy: mify ta realii. Medychne pravo Ukrainy: problemy stanovlennia ta rozvytku. "Medical law of Ukraine: myths and realities. Medical law of Ukraine: problems of formation and development". Materials of the 1-st All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Lviv, April 19-20, 2007). Lviv. P. 302-307 [in Ukrainian].

15. *Hladun, Z.S.* (2010). Derzhavna polityka okhorony zdorovia naseleennia: orhanizatsiino-pravovi problemy formuvannia i realizatsii. "State policy of public health protection: organizational and legal problems of formation and implementation. Modern Ukrainian medical law": a monograph / by general ed. S.H. Stetsenko. K.: Atika. P. 47-70; Situation with the incidence of tuberculosis in Ukraine: Official website of the Ministry of Health of Ukraine. URL: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20110915_0.html. (Date of Application: 11.05.2023) [in Ukrainian].

16. *Hrynychak, S.V.* (2010). Nezakonna transplantatsiia: analiz skladu zlochynu. Suchasne ukrainske medychno-parvo. "Illegal transplantation: analysis of the composition of the crime. Modern Ukrainian medical law": a monograph / by general ed. S.H. Stetsenko. K.: Atika. P. 130-153 [in Ukrainian].

17. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia. "Basics of the legislation of Ukraine on health care dated November 19, 1992, No. 2801-XI". URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2801-12>. (Date of Application: 11.05.2023) [in Ukrainian].

18. Zlochynnist u sferi okhorony zdorovia: kryminolohichna kharakterystyka, determinatsiia ta zapobihannia. "Crime in the field of health care: criminological characteristics, determination and prevention": thesis ... Candidate of Juridical Sciences: 12.00.08. K., 2012 [in Ukrainian].

19. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. "Decision of the Constitutional Court of Ukraine, dated June 29, 2002 in case No. 1-13/2002 (case of free medical care)". Official Gazette of Ukraine. 2002. No. 23. Art. 1132 [in Ukrainian].

UDC 343.74.01

Popovych Volodymyr,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,

Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher,

State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0002-4538-3274

**HEALTH CARE SPHERE AS AN OBJECT OF CRIMINAL ENCROACHMENT:
TERMINOLOGICAL AND CONCEPTUAL DESCRIPTION**

This publication initiates a study of detecting and preventing criminal offenses in health-care, specifically related to providing medical assistance, services, and technical support in medical institutions, as well as the production, import, wholesale, and retail trade of medicines, medical materials, and equipment. In the process of research, the etymological, phraseological and methodological foundations of the formation of terms and concepts reflecting criminogenic processes in the sphere of health care were considered. The classification and

© Popovych Volodymyr, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).19](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).19)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhorona.com/>

definition of static, functional, and criminological terms and concepts have been established to form an understanding of the technologically and legally significant signs of phenomena and processes occurring within the healthcare field. This includes the functional and operational areas of the healthcare sector where criminal offenses are committed, inherent to these medical and quasi-medical activities.

The text analyzes the functional and operational concepts of the healthcare field, specifically addressing the structural directions of medical and quasi-medical activities, the types and methods of criminal offenses that are common in these areas, and the content of discussions about these offenses. Furthermore, it examines how the medical and quasi-medical functions of material and technical support in healthcare institutions can become targets of criminal activity in certain medical and organizational contexts.

The concept of “criminal offenses in the healthcare sphere” provides guidance for scientists, researchers, operatives, or investigators to develop hypotheses, plan and execute technical and procedural measures to detect and document criminal activity in healthcare, choose methods for investigation, and implement prevention and countermeasures.

The analysis and formation of terms and concepts necessary for a complete and adequate reflection of criminogenic processes in the health care sphere will be continued in the process of further research.

Keywords: health, healthcare sector, medical worker, patient, medical activity, medical assistance, medical service.

Отримано 18.10.2023

Рямзіна Аліна Юріївна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-6250-5296

СТАН ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті простежено динаміку вчинення домашнього насильства з початку повномасштабного ведення бойових дій на території України. З'ясовано, що з початку повномасштабного ведення бойових дій на території України та оголошення воєнного стану показники офіційної статистики щодо фактів домашнього насильства суттєво знизились. Досліджено особливості кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють домашнє насильство під час дії правового режиму воєнного стану. Описано заходи запобігання та протидії домашньому насильству, застосовані під час дії воєнного стану в Україні.

Ключові слова: домашнє насильство, насильство за ознакою статі, динаміка домашнього насильства, домашнє насильство в умовах воєнного стану, запобігання домашньому насильству, домашнє насильство в умовах бойових дій.

Збройний конфлікт є одним із факторів учинення домашнього насильства. Внаслідок поширення збройного конфлікту на всю територію України Указом Президента України було проголошено воєнний стан. З початку повномасштабного ведення бойових дій на території України та оголошення воєнного стану показники офіційної статистики щодо фактів домашнього насильства, як і стосовно більшості інших правопорушень, суттєво знизились. Так, за період з 24 лютого до 01 листопада 2022 р. органи Національної поліції зареєстрували понад 58 тисяч повідомлень про домашнє насильство, що вдвічі менше, ніж за такий самий період 2021 р. [1]. Відповідно, знизилась і кількість кримінальних та адміністративних проваджень за фактами домашнього насильства. Так, за 12 місяців 2022 р. було обліковано 3360 кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, 3060 з яких направлені до суду з обвинувальним актом, у той час, як за такий же період 2021 р. вказані показники становили 4800 та 4432 відповідно [2]. Тобто, і кількість облікованих кримінальних правопорушень, і кількість кримінальних правопорушень, направлених до суду з обвинувальним актом протягом 2022 року зменшилися майже на третину.

У січні 2022 року було обліковано на 28 кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, більше, аніж у січні 2021 року, що на 6% більше. Проте, починаючи з лютого 2022 року, ці показники є меншими за аналогічні дані попереднього року. Так, у лютому 2022 року було обліковано на 109 кримінальних правопорушень,

або на 23% менше, аніж у лютому 2021 року; у березні 2022 р. було обліковано усього 47 кримінальних правопорушень цієї категорії, що на 337 (на 88%) менше, аніж у березні 2021 р.; у квітні такий розрив становив 303 (-75%), у травні – 286 (-55%), у червні – 169 (-39%), у липні – 80 (-20%), у серпні – 15 (-4%), у вересні – 59 (-15%), у жовтні – 8 (-2%), у листопаді – 65 (-17%), у грудні – 65 правопорушень (-14%).

Проте зменшення статистичних показників домашнього насильства не свідчить про зменшення кількості цього явища в житті. Так, А.Б. Блага та А.С. Адащик провели експертне опитування 32 фахівців, що працюють в органах Національної поліції та загальних і спеціалізованих службах підтримки постраждалих осіб із Донецької, Закарпатської, Запорізької, Київської, Львівської, Луганської, Харківської та Херсонської областей та визначили основні фактори зниження кількості зафіксованих випадків домашнього насильства. Серед них фактори соціально-демографічного характеру: через евакуацію з небезпечних територій зменшилась загальна кількість мешканців України; величезній кількості людей, які залишилися на території України, довелося розлучитися із сім'єю, у т.ч. у зв'язку з мобілізацією чоловіків; фактори соціально-психологічного характеру: зміна пріоритетів (на перше місце вийшли базові потреби – їжа, житло, безпека); знецінення безпеки домашнього насильства як самими постраждалими, так і оточенням та навіть представниками органів влади на фоні масових тяжких воєнних злочинів; фактори правового та правозастосовного характеру: фізична неможливість звернутися до правоохоронних органів; за викликами щодо фактів домашнього насильства відповідні органи не реагували належним чином; не реєстрація заяв та повідомлень про факти домашнього насильства; обсяги домашнього насильства збільшилися на окупованих територіях, при цьому створені у цих громадах українські системи запобігання та протидії домашньому насильству були фактично зруйновані, більшість суб'єктів взаємодії евакуйовані, а окупаційна влада на факти домашнього насильства не реагувала [3].

Що стосується осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, то за 12 місяців 2022 року їх було виявлено 2812 проти 3942 особи за той же період 2021 року (тобто менше на 29%).

Статистичні дані надають нам такі соціально-демографічні характеристики цих осіб. Основна маса кривдників, що вчинили кримінально каране домашнє насильство протягом 2022 року – особи чоловічої статі (2618 осіб, або 93%). Незважаючи на те, що практично усі виявлені кривдники мали достатній рівень освіти (вищу і фахову передвищу – 188 осіб, професійну (професійно-технічну) – 590 осіб, базову середню та профільну середню – 2010 осіб, початкову – 16 осіб, без освіти – 8 осіб), 82% з них не мали власних джерел доходів (2200 осіб – працездатні, які не працюють і не навчаються, ще 107 – безробітні). Невелика частина, 18 осіб, або 0,7%, – військовослужбовці, зокрема 16 – учасники АТО, ООС. У стані алкогольного сп'яніння кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, вчинили 739 кривдників, ще 3 – у стані наркотичного, токсичного або психотропного сп'яніння. Майже кожен п'ятий злочинець цієї категорії (532 особи) має кримінальне минуле, а у 261 – попередня судимість не знята і не погашена.

Залежно від віку виявлені особи, що вчинили кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, розподілились таким чином: 16–17 років – 3 особи (0,1%); 18–28 років – 286 осіб (10%); 29–39 років – 1063 особи (38%); 40–54 років – 1091 особа (39%); 55–59 років – 185 осіб (6,5%); 60 років і більше – 184 особи (6,4%). Тобто, найбільша кількість кривдників – це дорослі особи, що вчинили домашнє насильство відносно слабших членів сім'ї (дружин або співмешканок, дітей, літніх членів родини) [2].

Отже, після 24 лютого 2022 року фіксувалося зменшення кількості випадків домашнього насильства, але 2023 року знову спостерігається зростання. У першому півріччі 2023 року в Україні зафіксовано майже 145 тисяч випадків домашнього насильства. Якщо порівнювати з 2022 роком, то цих випадків уже зафіксовано на 40% більше [4].

Протягом шести місяців 2023 року на телефон довіри Київського міського Центру гендерної рівності, запобігання та протидії насильству надійшло 6867 звернень щодо домашнього насильства та стресу, викликаного війною. З початку 2023 року фахівці Центру надали 6867 психологічних консультацій, із них – 2066 щодо домашнього насильства. За 6 місяців 2023 року до Центру звернулися 1604 жінки та 462 чоловіки, які постраждали від домашнього насильства. Це значно більше звернень, ніж надійшло у той самий період у 2022 році. За перше півріччя 2022 року на телефон довіри звернулися 4117 людей, із них – 1029 щодо домашнього насильства. Фіксується збільшення кількості звернень про вчинення домашнього насильства.

У ході військової агресії соціальні ролі чоловіків і жінок проявляються чітко, посилюється гендерна поляризація. У результаті жінки особливо гостро відчувають наслідки агресії в силу гендерно обумовлених ролей. Збройний конфлікт надає ще більш виражений характер нерівності між жінками та чоловіками, а також дискримінації щодо жінок і дівчат. Конфлікти викликають значні зміни у звичній поведінці людей, підривають та змінюють соціальні норми, призводять до соціальних змін [5].

За I півріччя 2023 року у притулку перебували 17 людей (9 жінок та 8 дітей), а в кімнатах кризового реагування – 118 (68 жінок, 3 чоловіків та 47 дітей). Водночас у 2022 році 15 осіб перебували у притулках, а 41 людина скористалася послугами кімнат кризового реагування.

У серпні 2022 року в Києві почали роботу перші мобільні бригади соціально-психологічної підтримки. Ця опція дозволила ще оперативніше надавати комплексну допомогу людям, які зазнали домашнього насильства. У 2023 році фахівці мобільних бригад соціально-психологічної допомоги надали вже 786 консультацій щодо домашнього насильства [6].

Поступово в Україні відкривають шелтери для жертв домашнього насильства. У листопаді 2022 року у Чернігові запустили першу в області кімнату кризового реагування для людей, які постраждали від домашнього чи гендерно зумовленого насильства. На початку грудня 2022 року у Кременчуці на Полтавщині запрацював Центр допомоги постраждалим від насильства. У ньому надають комплексну допомогу психологів, соціальних педагогів та правоохоронців. У червні 2023 року в Моршині на

Львівщині запрацював прихисток для жінок та дітей, які постраждали від домашнього насильства. Заклад розрахований на 24 ліжко-місця та облаштований усім необхідним для проживання жінок з дітьми та без. Постраждалими у притулку надають комплексну соціально-психологічну, медичну, первинну юридичну допомогу, а також інформаційні послуги. Проживання там безплатне та може тривати до 90 днів. У липні 2023 року в Запоріжжі запрацював шелтер для жінок, які постраждали від домашнього насильства. Тут жінки разом з дітьми можуть перебувати від 10 до 20 діб. Шелтер працює безоплатно й цілодобово. У ньому є спальні, їдальня, санвузол, а також дитяча зона з іграшками. У закладі одночасно можуть розмістити 10 жінок разом з дітьми. До центру потерпілі від насильства можуть потрапити за направленням поліції (це може бути і вдень, і вночі), а також за допомогою мобільних бригад, що працюють у Запоріжжі. Основне завдання шелтера – надати первинну допомогу. Коли жінка потрапляє до центру, спочатку визначаються її першочергові потреби. Якщо потрібна медична, юридична допомога, чи відновлення документів, працівники перенаправляють її згодом до відповідних організацій. У шелтері також працює психолог, який надає безоплатну психологічну допомогу на анонімних консультаціях. Психологиня зазначила, що проблема домашнього насильства під час війни зросла, оскільки зараз людям важко справлятися зі стресом, вони починають вживати спиртне чи наркотики, а це часто призводить до домашнього насильства [7].

Станом на 01.08.2023 в Україні функціонує:

52 притулки з можливістю цілодобового перебування до 90 діб (найбільша кількість у Львівській та Одеській областях, по 5 у кожній, для порівняння у м. Києві 3 притулки);

59 кризових кімнат з можливістю цілодобового перебування до 10 діб (найбільша кількість – 8 кімнат – у Хмельницькій області, для порівняння у м. Києві 2 кімнати);

55 денних центрів соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі (найбільша кількість у Миколаївській та Полтавській областях, по 5 у кожній, для порівняння у м. Києві 2 центри);

79 спеціалізованих служб первинного соціально-психологічного консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі (найбільша кількість – 11 служб – у Дніпропетровській області, для порівняння у м. Києві 2 служби);

569 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі (найбільша кількість – 71 бригада – в Одеській області, для порівняння у м. Києві 2 бригади);

22 інших закладів та установ, призначених виключно для осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі (найбільша кількість у Львівській та Миколаївській областях, по 4 у кожній, для порівняння у м. Києві 0 установ) [8].

В умовах воєнного стану безпекова ситуація в Україні є різною залежно від області та віддаленості від зони активних бойових дій. Фактор ведення бойових дій чинить обернено пропорційний вплив на статистичні показники домашнього насильства. Чим ближче відповідна область до зони бойових дій, тим менше справ, пов'язаних із

домашнім насильством, зафіксовано в судах. Це стосується як кримінальних справ, так і справ про адміністративні правопорушення. Зокрема, у період з березня до червня 2022 р. найменшу кількість справ щодо розгляду заяв про видачу обмежувального припису у порядку цивільного судочинства зафіксовано у Полтавській, Черкаській, Сумській, Одеській, Запорізькій та Чернігівській областях України. Натомість найбільшу кількість справ розглянуто у Львівській, Вінницькій, Хмельницькій, Тернопільській та Волинській області [9].

Знаковою подією в захисті від насильства у 2022 році стала ратифікація Стамбульської конвенції. У своїй доповіді Уповноважений з прав людини наголосив, що завдяки цьому документу захист від насильства набуде вищих стандартів, а кривдники зазнаватимуть серйозніших наслідків за свої діяння. Крім того, в Україні з'явився спеціальний мобільний застосунок для жінок "Прихована кнопка SOS". Після натискання такої кнопки додаток надсилає повідомлення до поліції. З 01 серпня до 31 грудня з цього мобільного застосунок надійшло 28 повідомлень.

Однак попри законодавчі та практичні вдосконалення і напрацювання, система запобігання та протидії домашньому насильству виявилася не готовою до викликів воєнного часу. Потребують приведення у відповідність до викликів сьогодення механізми взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, системи функціонування спеціалізованих служб підтримки для осіб, які постраждали від домашнього насильства, у тому числі на деокупованих територіях України [10].

Важливим в умовах війни є і дослідження ризиків погіршення ситуації з домашнім насильством після закінчення війни. Таке погіршення можливе через посттравматичний синдром, що може виникнути у військових, демобілізованих після повномасштабної війни. Якщо знехтувати їхньою якісною реабілітацією, вони можуть вихлюпнути свої емоції та біль на членів своїх сімей, тому вже зараз повинна бути продумана професійна допомога для військовослужбовців, які повернуться з фронту додому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hromadske. "Поліціантки краще налагоджують довіру з потерпілими" – заступниця міністра внутрішніх справ Катерина Павліченко. 01.11.2022. URL: <https://hromadske.ua/posts/policiyantki-krashe-nalagodzhuyut-doviru-z-poterpilimi-zastupnicyaministra-vnutrishnih-sprav-katerina-pavlichenko> (дата звернення: 09.09.2023).

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 та січень-грудень 2022 рр. (форма № 1). Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogorozsliduvannya-2> (дата звернення: 09.09.2023).

3. Блага А.Б., Адашик А.С. Динаміка домашнього насильства в умовах війни. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 1. С. 355-358. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/86.pdf (дата звернення: 09.09.2023).

4. Укрінформ. Домашнє насильство в Україні: за пів року зафіксували 145 тисяч випадків. 12.08.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3747351-domasne-nasilstvo-v-ukraini-za-piv-roku-zafixsuvali-145-tisac-vipadkiv.html> (дата звернення: 09.09.2023).

5. Гендер в деталях. Жіночий досвід у конфлікті на Сході. 28.01.2019. URL: <https://>

genderindetail.org.ua/library/ukraina/zhinochiy-dosvid-u-konflikti-na-shodi-134910.html (дата звернення: 09.09.2023).

6. КМДА: У 2023 році надійшло майже 7 тисяч звернень щодо домашнього насильства та стресу через війну. Юридична Газета. 03.07.2023. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/kmda-u-2023-roci-nadiyshlo-mayzhe-7-tisyach-zvernen-shchodo-domashnogo-nasilstva-ta-stresu-cherez-vi.html> (дата звернення: 09.09.2023).

7. Zmina. У Запоріжжі відкрили шелтер для жінок і дітей, що постраждали від домашнього насильства. 20.07.2023. URL: <https://zmina.info/news/u-zaporizhzhii-vidkryly-shelter-dlya-zhinok-i-ditej-shho-postrazhdaly-vid-domashnogo-nasyilstva/> (дата звернення: 09.09.2023).

8. Національна соціальна сервісна служба України. Спеціалізовані служби підтримки для осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Інформація щодо кількості спеціалізованих служб підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі. URL: <https://nssu.gov.ua/domashnye-nasilstvo/specializovani-sluzhbi-pidtrimki> (дата звернення: 09.09.2023).

9. Змисла М. Домашнє насильство крізь призму війни. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/11/29/251536/> (дата звернення: 09.09.2023).

10. Zmina. До поліції та соцзахисту за 2022 рік надійшло понад 250 тисяч звернень щодо домашнього насильства. 05.04.2023. URL: <https://zmina.info/news/do-policziyi-ta-soczzahystu-za-2022-rik-nadiyshlo-ponad-250-tisyach-zvernen-shhodo-domashnogo-nasyilstva/> (дата звернення: 09.09.2023).

REFERENCES

1. Hromadske. “Politsiantky krashe nalahodzhuiut doviru z poterpilymy” – zastupnytsia ministra vnutrishnikh sprav Kateryna Pavlichenko. “Policewomen better establish trust with victims” – Deputy Minister of Internal Affairs Kateryna Pavlichenko”. November 01, 2022. URL: <https://hromadske.ua/posts/policiyantki-krashe-nalagodzhuyut-doviru-z-poterpilimi-zastupnyciyaministra-vnutrishnikh-sprav-katerina-pavlichenko>. (Date of Application: 09.09.2023) [in Ukrainian].

2. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2021 ta sichen-hruden 2022. “Unified report on criminal offenses for January-December 2021 and January-December 2022 (form No. 1)”. Office of the Prosecutor General. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogorozsliduvannya-2>. (Date of Application: 09.09.2023) [in Ukrainian].

3. Blaha, A.B., Adashchuk, A.S. Dynamika domashnoho nasyilstva v umovakh viiny. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. “Dynamics of domestic violence in the conditions of war. Legal scientific electronic journal”. 2023. No. 1. P. 355-358. URL: http://lsey.org.ua/1_2023/86.pdf. (Date of Application: 09.09.2023) [in Ukrainian].

4. Ukrinform. Domashnie nasyilstvo v Ukraini: za piv roku zafiksuvaly 145 tysyach vpadkiv. “Ukrinform. Domestic violence in Ukraine: 145,000 cases were recorded in six months”. August 12, 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3747351-domasne-nasilstvo-v-ukraini-za-piv-roku-zafiksuvali-145-tisac-vipadkiv.html>. (Date of Application: 09.09.2023) [in Ukrainian].

5. Hender v detaliakh. Zhinochiy dosvid u konflikti na Skhodi. “Gender in details. Women’s experience in the conflict in the East”. 28.01.2019. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/ukraina/zhinochiy-dosvid-u-konflikti-na-shodi-134910.html>. (Date of Application 09.09.2023) [in Ukrainian].

6. КМДА: У 2023 році надійшло майже 7 тисяч звернень щодо домашнього насильства та стресу через війну. “KMDA: In 2023, almost 7,000 complaints were received regarding domestic violence and stress due to the war”. Legal Gazette. 03.07.2023. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/kmda-u-2023-roci-nadiyshlo-mayzhe-7-tisyach-zvernen-shchodo-domashnogo-nasilstva-ta-stresu-cherez-vi.html>. (Date of Application: 09.09.2023) [in Ukrainian].

© Riamzina Alina, 2023

7. Zmina. U Zaporizhzhii vidkryly shelter dlia zhinok i ditei, shcho postrazhdaly vid domashnoho nasylstva. "A shelter for women and children affected by domestic violence was opened in Zaporizhzhia". 20.07.2023. URL: <https://zmina.info/news/u-zaporizhzhii-vidkryly-shelter-dlya-zhinok-i-ditej-shho-postrazhdaly-vid-domashnogo-nasylstva/>. (Date of Application: 09.09.2023) [in Ukrainian].

8. Natsionalna sotsialna servisna sluzhba Ukrainy. "National Social Service of Ukraine". Specialized support services for victims of domestic violence and gender-based violence. Information on the number of specialized support services for victims of domestic violence and gender-based violence. URL: <https://nssu.gov.ua/domashnye-nasilstvo/specializovani-sluzhbi-pidtrimki>. (Date of Application: 09.09.2023) [in Ukrainian].

9. Zmysla, M. Domashnie nasylstvo kriz pryzmu viiny. "Domestic violence through the prism of war". URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/11/29/251536/>. (Date of Application: 09.09.2023) [in Ukrainian].

10. Zmina. Do politsii ta sotszakhystu za 2022 rik nadiishlo ponad 250 tysiach zvernen shchodo domashnoho nasylstva. "In 2022, the police and social security received more than 250,000 complaints about domestic violence". 05.04.2023. URL: <https://zmina.info/news/do-policziyi-ta-soczzhystu-za-2022-rik-nadiishlo-ponad-250-tysyach-zvernen-shhodo-domashnogo-nasylstva/>. (Date of Application: 09.09.2023) [in Ukrainian].

UDC 343.226"364"

Riamzina Alina,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6250-5296

DOMESTIC VIOLENCE IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW

The article examines the dynamics of domestic violence since the beginning of full-scale hostilities on the territory of Ukraine. The study shows that since the commencement of hostilities and the declaration of martial law, there has been a significant reduction in incidents of domestic violence, according to official statistics. However, studies show that the decline in statistics regarding domestic violence does not necessarily indicate a decline in the actual occurrence of this issue. This article details a survey conducted by 32 experts employed in both the National Police and general and specialized victim support services throughout the regions of Donetsk, Zakarpattia, Zaporizhzhya, Kyiv, Lviv, Luhansk, Kharkiv, and Kherson. The study aimed to identify the main factors accountable for decreasing the number of reported instances of domestic violence since the beginning of full-scale hostilities on Ukrainian soil. After February 24, 2022, a decrease in domestic violence cases was recorded. However, in 2023, there was a subsequent increase in this phenomenon.

The article analyzes the criminological characteristics of individuals who engage in domestic violence during periods of hostilities and martial law. Further research was conducted on the criminological traits of the perpetrators. The findings reveal that men constitute the majority of perpetrators, many of whom possess basic or specialized secondary education and lack independent sources of income. While most perpetrators are of working age, they often do not work or study.

© Riamzina Alina, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).20](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).20)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhorona.com/>

The article details the strategies employed to prevent and combat domestic violence during the declaration of martial law in Ukraine. It was observed that victims of such violence frequently utilized the “helpline” offered by the Kyiv City Center for Gender Equality, Prevention, and Counteraction of Violence, as well as benefited from the services provided by shelters and crisis response rooms.

The first mobile teams of social and psychological support, which commenced their operations in Kyiv in August of 2022, were monitored. Findings indicate that the service has a sizable demand, given that specialists from these teams have already provided 786 consultations related to domestic violence during the first half of 2023. Additionally, effective functioning of shelters, crisis response rooms, and a victim assistance center for individuals who have experienced domestic or gender-based violence is identified. It is traced where the new aforementioned institutions were established during the period of martial law in Ukraine.

The article indicates the total number of facilities and institutions exclusively designated for victims of domestic and gender-based violence including shelters, crisis rooms, social-psychological assistance centers, specialized primary social-psychological counseling services, mobile social-psychological assistance teams, and others. A comparative analysis was conducted to determine the total number of these institutions in the state, the corresponding region with the highest number of opened facilities, and the capital city.

It is necessary to align the mechanisms of interaction between parties responsible for implementing prevention and countermeasures against domestic violence with current challenges. This includes the functioning of specialized support services for individuals who have experienced domestic violence, even in the recently de-occupied regions of Ukraine. Additionally, there is a need to conduct a study on the potential risks of domestic violence exacerbation following the end of the war.

Keywords: domestic violence, gender-based violence, dynamics of domestic violence, domestic violence under martial law, prevention of domestic violence, domestic violence under hostilities.

Отримано 17.10.2023

УДК 343.973

Сахарова Олена Борисівна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник відділу ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9759-5324

Близнюк Ігор Леонідович,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-3882-5790

**ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ТА ІНШИХ
ПРАВOPOPУШЕНЬ У СФЕРІ ВИГОТОВЛЕННЯ, ОФОРМЛЕННЯ
ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ, ЯКІ ПОСВІДЧУЮТЬ ОСОБУ ТА
ПІДТВЕРДЖУЮТЬ ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНИ
АБО ЇЇ СПЕЦІАЛЬНИЙ СТАТУС**

У статті розкриваються особливості вчинення кримінальних правопорушень службовими особами ДП “Поліграфічний комбінат “Україна” та афілійованих з поліграфкомбінатом комерційних структур у сфері виготовлення та оформлення ідентифікаційних документів на основі вивчення відповідних кримінальних проваджень. При цьому основний акцент у дослідженні зроблено на розкритті способів вчинення цих кримінальних правопорушень. Водночас автори виокремили й основних суб’єктів сучасного ринку виготовлення та оформлення ідентифікаційних документів України.

Ключові слова: ідентифікаційні документи, закордонний паспорт, ID-картка, посвідчення учасника бойових дій, Єдиний державний демографічний реєстр, Єдиний державний вебпортал електронних послуг (Портал “Дія”), посвідчення особи з інвалідністю, роялті, зловживання владою або службовим становищем, конкурсні торги, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення.

Своєчасне та ефективне виявлення злочинів, пов’язаних з оформленням та видачею ідентифікаційних документів (закордонних паспортів, ID-карток, посвідчень учасника бойових дій, документів про інвалідність та інших документів), у тому числі з метою незаконного переправлення осіб через державний кордон України для уникнення від мобілізації до Збройних Сил України в умовах воєнного стану, та інших, пов’язаних з цією протиправною діяльністю предикативних службових злочинів, а також злочинів щодо вимагання та одержання неправомірної вигоди, значною мірою залежить від швидкого та якісного проведення окремих оперативно-розшукових заходів працівниками підрозділів Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України.

Згідно із ст. 13 Закону України “Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний

© Sakharova Olena, Blyzniuk Ihor, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).21](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).21)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhrona.com/>

статус” [1], до ідентифікаційних документів, які посвідчують особу та підтверджують громадянство України або її спеціальний статус, а також потребують спеціальних елементів захисту та оформляються із застосуванням засобів Єдиного державного демографічного реєстру, відповідно до їх функціонального призначення, можна віднести: паспорт громадянина України; паспорт громадянина України для виїзду за кордон; дипломатичний паспорт України; службовий паспорт України; посвідчення особи моряка; посвідчення члена екіпажу; посвідчення особи на повернення в Україну; тимчасове посвідчення громадянина України; посвідчення водія; посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон; довідка на постійне проживання; довідка на тимчасове проживання; картка мігранта; посвідчення біженця; проїзний документ біженця; посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту; проїзний документ особи, якій надано додатковий захист.

В умовах воєнного стану та бойових дій з метою захисту суверенітету та територіальної цілісності України особливого значення також отримали документи, які підтверджують особливий правовий статус, спричинений участю у бойових діях та/або інвалідністю захисників України у зв'язку з військовою агресією росії проти України.

За інформацією Міністерства оборони України, з 1 грудня 2022 р. розпочався процес оформлення документів для підтвердження статусу учасника бойових дій (*посвідчень учасника бойових дій*) [2]. У зв'язку з цим Міністерством юстиції України здійснено державну реєстрацію Наказу Міністерства оборони України від 10 листопада 2022 р. №369 “Про затвердження Положення про комісії Міністерства оборони України з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій, учасниками війни та вирішення спірних питань щодо зарахування окремих періодів служби до вислуги років та Інструкції про порядок видачі в Міністерстві оборони України посвідчень учасника бойових дій, нагрудних знаків “Ветеран війни – учасник бойових дій” та листів талонів на право одержання ветеранами війни проїзних квитків з 50-відсотковою знижкою їх вартості” [3].

Відповідно до Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” [4] учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час.

Документи для надання статусу учасника бойових дій подаються командирами (начальниками) військових частин (органів, підрозділів), іншими керівниками підприємств, установ та організацій, командирами добровольчих формувань або самостійно за особистим зверненням до комісії в Міноборони, МВС, Мін'юсті, Національній поліції, Національній гвардії, СБУ, Службі зовнішньої розвідки, Адміністрації Держприкордонслужби, Адміністрації Держспецтрансслужби, Офісі Генерального прокурора, Управлінні державної охорони, Адміністрації Держспецзв'язку, ДСНС, ДФС [5].

Згідно з Наказом Міністерства оборони України від 10 листопада 2022 р. № 369 [3], у Міноборони, Збройних Силах України (ЗСУ), Головному управлінні розвідки Міністерства оборони (ГУР МО) та Державній спеціальній службі транспорту (ДССТ) формуються та діють *Комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками*

бойових дій військовослужбовців Збройних Сил України, які брали безпосередню участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, за умови виконання ними особисто або у складі військової частини (органу, підрозділу), установи та закладу бойових (службових) завдань, проведення розвідувальних заходів, зокрема, які отримали поранення, контузії, каліцтва [2].

Так, Комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій утворюються у: 1) Міністерстві оборони України; 2) Генеральному штабі Збройних Сил України; 3) Адміністрації Державної спеціальної служби транспорту; 4) низці військових частин; 5) Командуванні Повітряних Сил Збройних Сил України; 6) Командуванні Військово-Морських Сил Збройних Сил України; 7) Командуванні Сухопутних військ Збройних Сил України; 8) оперативних командуваннях “Північ”, “Південь”, “Схід”, “Захід”. При цьому документи, які подаються на розгляд цих Комісій, готують відповідні підрозділи служб персоналу (кадрових центрів) або підрозділи соціального забезпечення територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки чи особисто заявник – військовослужбовець Збройних Сил України, який бере безпосередню участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України [6].

Законодавчо визначена Інструкція про порядок видачі в Міністерстві юстиції України посвідчень учасника бойових дій (Наказ Міністерства юстиції України від 20.02.2023 № 691/5) [7]. Облік, зберігання, порядок видачі цих посвідчень визначаються Положенням про порядок видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 1994 р. № 302 (із змінами), [8] та цією Інструкцією.

Посвідчення учасника бойових дій (УБД) – це документ, що підтверджує статус ветерана війни, відповідно Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” [4], який регулює компенсації та пільги військовослужбовців.

Учасникам бойових дій видаються посвідчення з написом “Посвідчення учасника бойових дій” [8]. Особам з інвалідністю внаслідок війни видаються посвідчення з написом “Посвідчення особи з інвалідністю внаслідок війни” [8].

Згідно з Порядком видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни [8] “Посвідчення учасника бойових дій” видається Мін’юстом, органами Міноборони, МВС, Мінветеранів, Національної поліції, Національної гвардії, ДСНС, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, Управління державної охорони, ДФС, Адміністрації Державної прикордонної служби, Держспецзв’язку, а також Держспецтрансслужбою за місцем реєстрації ветерана. У свою чергу, “Посвідчення особи з інвалідністю внаслідок війни” видається структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у місті (у разі їх утворення) рад за місцем реєстрації громадянина [8].

Е-посвідчення ветерана (електронне посвідчення ветерана) формується безоплатно засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (Портал “Дія”) за бажанням особи, на ім’я якої оформлено “Посвідчення учасника бойових дій”, “Посвідчення особи з інвалідністю внаслідок війни”, “Посвідчення учасника війни”,

“Посвідчення члена сім’ї загиблого” або “Посвідчення члена сім’ї загиблого Захисника чи Захисниці України”, та захищене унікальним електронним ідентифікатором.

Важливо зазначити, що учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни, учасникам війни, які одночасно є особами, на яких поширюється чинність Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” [4], згідно із статтею 10 цього Закону, видається одне посвідчення за їхнім вибором, у якому робиться відмітка про встановлення іншого правового статусу.

Останнім часом з метою отримання певних гарантій соціального захисту, передбачених чинним законодавством, спостерігаються випадки підроблення “Посвідчення учасника бойових дій”.

Відповідно до зазначеного Закону до осіб з інвалідністю внаслідок війни належать особи з числа військовослужбовців діючої армії та флоту, партизанів, підпільників, працівників, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов’язків військової служби (службових обов’язків) чи пов’язаних з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з’єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, в районі воєнних дій, на прифронтових ділянках залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Другої світової війни або з участю в бойових діях у мирний час.

Згідно з “Правилами перетинання державного кордону громадянами України” [9] посвідчення про інвалідність дозволяє перетинати державний кордон у разі введення на територію України надзвичайного або воєнного стану.

Інвалідність як міра втрати здоров’я визначається шляхом експертного обстеження в органах медико-соціальної експертизи Міністерства охорони здоров’я України. Медико-соціальні експертні комісії (МСЕК) організуються в самостійні центри, бюро при управліннях охорони здоров’я обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій [10]. Відповідно до Закону України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” [11] МСЕК перебувають у віданні Міністерства охорони здоров’я України.

Крім визначення документів, які посвідчують особу та підтверджують громадянство України, потребують спеціальних елементів захисту та оформляються із застосуванням засобів Єдиного державного демографічного реєстру, важливо також окреслити суб’єктів ринку виготовлення та оформлення зазначених документів України.

До основних суб’єктів сучасного ринку виготовлення та оформлення ідентифікаційних документів України, які посвідчують особу та підтверджують громадянство України, потребують спеціальних елементів захисту та оформляються із застосуванням засобів Єдиного державного демографічного реєстру, відносяться: ДП “Поліграфічний комбінат “Україна”, Державна міграційна служба України (ДМС), ДП “Документ”, центри надання адміністративних послуг (ЦНАП), Головний сервісний центр МВС України. Зокрема, Державне підприємство “Документ” засновано на державній власності і входить до сфери управління Державної міграційної служби України (ДМС).

Сьогодні значного розголосу отримали кримінальні правопорушення, вчинені службовими особами ДП “Поліграфічний комбінат “Україна” із виготовлення цінних паперів” та афілійованих з поліграфкомбінатом комерційних структур, у сфері виготовлення та оформлення ідентифікаційних документів.

Зокрема, в Україні протягом 2012–2021 рр. службовими особами державного підприємства “ПК “Україна” (ЄДРПОУ 16286441) в інтересах приватних суб’єктів господарської діяльності, за попередньою змовою, було створено “приватну монополію” на виробництво спеціальних захисних елементів державних ідентифікаційних документів [12]. У зв’язку з цим стала можливою практика, коли на виготовленні документів, які видаються від імені держави, заробляють окремі приватні компанії. Так, іноземними приватними компаніями було зареєстровано права інтелектуальної власності на промислові зразки, а саме графічні дизайни захисних елементів, що використовуються в бланках ідентифікаційних документів, які, відповідно до законодавства, є власністю держави Україна. Зокрема, графічні дизайни імплантованих захисних елементів, що містять зображення малого Державного Герба та назви держави Україна, у 2013–2014 рр. безпідставно було передано у власність іноземним компаніям, якими, у свою чергу, зареєстровано авторське право на вказані зразки у Відомстві з інтелектуальної власності ЄС [12].

Відповідно до європейського законодавства від виробника таких спеціальних захисних елементів сплачується винагорода (роялті) за використання зареєстрованих промислових зразків, об’єктом яких є вказані вище захисні елементи. Як наслідок, ПК “Україна” сплачувала роялті цим іноземним компаніям за вказані графічні дизайни імплантованих захисних елементів в державні ідентифікаційні документи, зокрема в ID-паспорти.

За повідомленням НАБУ (лист від 7.09.2021 № 0423-142/27417, який направлений до ПК “Україна”), основною метою створення цих компаній-посередників у сфері виробництва ідентифікаційних документів, які відповідно до законодавства є власністю держави Україна, було “відмивання” грошових коштів та отримання, згідно з європейським законодавством, роялті.

Внаслідок цього державі Україна щороку завдавались збитки, про що свідчить досудове розслідування Національного антикорупційного бюро України у кримінальному провадженні, внесеному 19.10.2019 до Єдиного реєстру досудових розслідувань № 5201900000000925 за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 28 (Вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією), ч. 2 ст. 364 (Зловживання владою або службовим становищем) та ч. 2 ст. 209 (Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом) КК України щодо зловживання службовим становищем службовими особами державного підприємства “ПК “Україна” в інтересах приватних українських та іноземних суб’єктів господарської діяльності.

На сьогодні у цьому кримінальному провадженні державне підприємство “ПК “Україна” визнано потерпілим, а НАБУ оголошено колишнім службовим особам Поліграфкомбінату “Україна” підозру. Так, за офіційними даними НАБУ від 21.07.2023 [13], НАБУ і САП викрили масштабну схему заволодіння коштами

держпідприємства “Поліграфічний комбінат “Україна” на суму понад 450 млн грн. Це стало результатом співпраці у межах міжнародної слідчої групи зі слідчих України, Естонії та Франції під егідою Євроюсту. Активну участь у відслідковуванні та аналізі банківських транзакцій щодо цього злочину також відіграла й Державна служба фінансового моніторингу України.

Ефективності розслідування НАБУ і САП сприяла конструктивна співпраця з естонськими колегами, зокрема, комплексні слідчі (розшукові) дії на території обох країн. Докази, отримані з Естонії, дозволили встановити усі деталі схеми вчинення злочину та легалізації грошових коштів. Зі свого боку, у межах спільного розслідування естонськими правоохоронцями було притягнуто до кримінальної відповідальності чотирьох осіб за легалізацію коштів, викрадених з ДП “Поліграфкомбінат “Україна”. Серед них двоє – це керівник та менеджер компанії, підконтрольної ексдиректору ДП “Поліграфкомбінат “Україна”, а також ще двоє пособників злочину.

У результаті 21 липня 2023 р. повідомлено про підозру у вчиненні цього злочину 5 особам, серед них – колишній директор та ексначальник відділу ДП “Поліграфкомбінат “Україна”, фізична особа-посібник злочину [13]. Також до Естонії скеровано документи для повідомлення про підозру двом громадянам цієї країни (директору та менеджеру підконтрольної ексдиректору ДП “Поліграфкомбінат “Україна” компанії). Злочин остаточно був кваліфікований за ч. 5 ст. 191 КК України. Ексдиректору ДП “Поліграфкомбінат “Україна” додатково інкримінують легалізацію коштів, одержаних злочинним шляхом (ч. 3 ст. 209 КК України) [13].

Спосіб вчинення цього злочину такий. У 2013 р. тодішній очільник ДП “Поліграфкомбінат “Україна” придбав на підставних осіб естонську компанію “OU FEATURE”, висловивши іноземним партнерам обов’язкову вимогу співпраці – постачання продукції через “потрібну” естонську компанію. Надалі він організував закупівлю матеріалів для виготовлення бланків ідентифікаційних документів (паспортів громадян України, ID-карток, посвідчень водія тощо) через цю компанію. Компанія-“прокладка” закупляла матеріали за ринковими цінами напряму у виробників продукції (для виготовлення бланків документів), зареєстрованих у Франції та Німеччині, після чого перепродавала їх держпідприємству за завищеною у 4-6 разів вартістю. Упродовж 2013-2016 рр. через цю злочинну схему група зловмисників заволоділа коштами на суму близько півмільярда гривень [13].

При цьому ексдиректор ДП “Поліграфкомбінат “Україна” замаскував як продаж 45% своїх акцій у підприємстві, що фактично не працювало (фактична ринкова вартість близько 100 тис. доларів США), іншій підконтрольній компанії за 1,35 млн доларів США. Далі він їх задекларував, чим фактично отримав можливість використовувати легалізовані грошові кошти. Частина коштів у сумі 150 тисяч доларів США було переведено безпосередньо на рахунки близьких осіб ексдиректора ДП “Поліграфкомбінат “Україна”.

Також ексдиректор ДП “Поліграфкомбінат “Україна” запатентував на підконтрольну компанію (яка використовувалась для закупівель ПК “Україна”) право інтелектуальної власності на імплантовані захисні елементи, що використовуються в українських паспортах.

Таким чином, кожен громадянин, отримуючи документи, не лише переплачував вартість внаслідок завищень при закупівлях, а й “донатив” чиновника за його “інтелектуальний внесок” (у свою чергу, ПК “Україна” сплачувало роялті цій компанії).

На початку 2022 р. Кабінет Міністрів України змінив технічні вимоги та зображення захисних елементів українських ідентифікаційних документів, що надало можливість позбавитись залежності від результатів “інтелектуальної праці” ескерівника ДП “Поліграфкомбінат “Україна”. Права інтелектуальної власності на промислові зразки, в тому числі нові графічні дизайни захисних елементів державних ідентифікаційних документів, відтепер належать державі в особі ДП “Поліграфкомбінат “Україна”, а не приватним компаніям, що унеможливило безпідставне отримання цими приватними компаніями та їх бенефіціарами сотень мільйонів гривень роялті та авторських відрахувань. Іншими словами, були вжиті заходи щодо відмови від імплантованих захисних елементів, авторське право на які належало іноземній компанії, в ідентифікаційних документах, які, відповідно до законодавства, є власністю держави Україна.

Як наслідок цих вжитих заходів, ціни на товари, що поставляються ДП “Поліграфкомбінат “Україна” відповідно до укладених у 2022 р. договорів щодо виготовлення ідентифікаційних документів, які потребують спеціальних елементів захисту та які посвідчують особу та підтверджують громадянство України, є суттєво нижчими від цін на аналогічні товари, що поставлялися впродовж 2017-2021 рр. У результаті загальна сума податків, яку сплатило ДП “Поліграфкомбінат “Україна” в 2022 р., зросла на 58%, а дивіденди державі збільшилися в більш ніж 2 рази [12].

Водночас у сфері виготовлення, оформлення ідентифікаційних документів, які потребують спеціальних елементів захисту, до 2023 р. для друку бланків національного та міжнародного посвідчень водія та свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу використовувались принтери TOPPAN CP500. Постачальниками принтерів Toppan CP500 та витратних матеріалів до них були ті самі компанії, службові особи яких є обвинуваченими у згаданому вище кримінальному провадженні НАБУ № 52019000000000925 [12].

За наявною інформацією, авторське право на емблему МВС України, яка наноситься на захисну плівку принтером TOPPAN CP500 для персоналізації посвідчень водія та свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу, у 2014 р. привласнила собі компанія, яка розташована в США [12].

Окрім того, обладнання Toppan CP500 є у вільному продажу (<https://idcard.com.ua/ua/printer-toppan-cp500/>) та використовується у “тіньовому” бізнесі з підроблення документів, що підтверджується фактами виявлення в Україні правоохоронними органами масового виробництва підроблених посвідчень водія та свідоцтв про реєстрацію транспортного засобу. Під час обшуків правоохоронними органами нерідко вилучався принтер Toppan CP500 та витратні матеріали до нього, у тому числі й ті, що містять захисний елемент (емблема МВС).

Також це обладнання не забезпечує відповідний рівень захисту нанесеної (персоналізованої) інформації на ідентифікаційні документи – внаслідок впливу зовнішніх факторів персональні дані власника ідентифікаційного документа та інші дані протягом року використання стираються (легке зняття з бланку персональних

даних для повторного нанесення використовується під час виготовлення підроблених ідентифікаційних документів).

У зв'язку з цим постановою Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 275 “Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 844” [14] було посилено захист персоналізованих бланків посвідчення водія та свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу обов'язковим використанням додаткового захисного покриття підвищеної міцності. Нововведення передбачають, що ці ідентифікаційні документи потрібно ламінувати з обох боків “захисним прозорим рефлексивним ахроматичним покриттям та плівкою підвищеної міцності”.

Як наслідок, на сьогодні до кінця 2023 р. на заміну принтерів Torrap CP500 в регіони України Центрам надання адміністративних послуг (ЦНАПам) та сервісним центрам МВС України здійснюється постачання на безоплатній основі обладнання Swiftpro K60 для посилення захисту персоналізованих бланків посвідчення водія та свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу. Однак, слід мати на увазі, що у подібних випадках, як правило, безкоштовне постачання принтерів виступає класичним прийомом заробітку комерційних виробників персоналізованих бланків ідентифікаційних документів: поставивши безкоштовне обладнання, приватні компанії гарантовано отримують роки прибутків на матеріалах та сервісному обслуговуванні цього обладнання.

Наразі по всій країні безкоштовно поставили вже 750 таких принтерів. За твердженням Кабінету Міністрів України, до кінця 2023 р. планують поставити ще 277 принтерів [15]. У таких рішеннях про безоплатну передачу принтерів йдеться, що вартість одного принтера Swiftpro K60 становить приблизно 123,75 тис. грн [15]. Проте ті, кому обладнання не видали, вже почали проводити конкурсні торги, і на таких закупівлях ця техніка вже постачається за завищеними цінами – за від 530 до 600 тис. грн за комплект, до складу якого, крім принтера, входить ще станція для знімання даних [15].

Водночас, слід визнати, що перехід на оновлене обладнання для персоналізації ідентифікаційних документів, а саме посвідчень водія та свідоцтв про реєстрацію транспортного засобу, унеможливує підробку ідентифікаційних документів з використанням нових витратних матеріалів, а також повторне використання бланка.

Крім того, важливо зазначити, що службові особи зарубіжної компанії Linxens – попереднього постачальника для ПК “Україна” також фігурували як обвинувачені у кримінальному провадженні. Так, у СБУ було відкрито кримінальне провадження № 2201900000000301 від 01.10.2019 за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 191 (“Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем”), ч. 2 ст. 328 (“Розголошення державної таємниці”) КК України (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/95958544>), згідно з яким розслідувалось можливе вчинення в період 2014–2019 рр. службовими особами ДП “Поліграфкомбінат “Україна” по виготовленню цінних паперів”, Державної міграційної служби України, інших державних установ України, дій, які були спрямовані на заволодіння чужим майном в особливо великих розмірах, зокрема грошовими коштами, які належали ДП “Поліграфкомбінат “Україна”, на суму близько 4,4 млн євро, вчинених за попередньою змовою

зі службовими особами іноземних компаній, шляхом укладання контрактів за завищеними цінами про закупівлю і постачання витратних матеріалів, захисних голографічних елементів та інших товарів, які використовуються у виготовленні документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус. Такими іноземними компаніями – постачальниками продукції на ПК “Україна” для виготовлення бланків ідентифікаційних документів згідно з матеріалами кримінального провадження називались такі іноземні компанії: “Arjowiggins Security” (Франція), “SURYYS” (Франція є правонаступником “HOLOGRAM INDUSTRIES S.A.”), “ARJOSYSTEMS” (Франція), “HIDGlobal CIDSAS” (Франція), “Paragon ID SA” (Франція), “PAVcardGMBH” (Німеччина), “Art-Line Projekt GMBH” (Німеччина), “LINXENS (THAILAND) CO., LTD” (Тайланд), “SMARTRAC TECHNOLOGY LTD” (Тайланд), “SICPASA” (Швейцарія), “OU FEATURE” (Естонія), “Inte Graph International FZE” (OAE) та інші. Тобто серед цих іноземних компаній також виділяється згадана вище “LINXENS (THAILAND) CO., LTD”. Крім того, у списку компаній зазначається й естонська компанія “OU FEATURE”, яка має зв’язки контролю з ексочільником ДП “Поліграфкомбінат “Україна”, який проходить обвинуваченням у кримінальному провадженні щодо заволодіння коштами поліграфкомбінату на суму понад 450 млн грн.

Ще одна компанія із списку – “Inte Graph International FZE” (OAE) була найбільшим постачальником матеріалів на ДП “Поліграфкомбінат “Україна” до 2022 р. Через “Inte Graph International FZE” проходило близько 80% матеріалів, які закуповував Поліграфкомбінат “Україна” до 2022 р. [16]. Співзасновники “Inte Graph International FZE” (OAE) виступали бізнес-партнерами ексдиректора ДП “Поліграфкомбінат “Україна”, який виступає основним фігурантом згаданого вище кримінального провадження щодо заволодіння коштами держпідприємства на суму близько півмільярда гривень.

Усі товари для забезпечення різних поставок на ДП “Поліграфкомбінат “Україна” протягом кількох років закуповувалися компанією-посередником “Inte Graph International FZE” у виробників та їх дистрибуторів, а потім продавались поліграфкомбінату за завищеними цінами.

Тобто між ДП “Поліграфкомбінат “Україна” та цими іноземними компаніями-нерезидентами укладались контракти, додаткові угоди за завищеними цінами.

Варто до перерахованого додати, що закупівлі ПК “Україна” переважно відбуваються без публічних конкурсних торгів, що сприяє підвищенню корупційних ризиків у процесі діяльності поліграфкомбінату. Як стратегічне підприємство зі специфічною продукцією у галузі ідентифікаційних документів, що посвідчують особу чи її спеціальний статус та підтверджують громадянство України, ПК “Україна” має право обирати постачальників за переговорною процедурою. Як наслідок, у відкритому доступі не публікуються навіть копії укладених ПК “Україна” договорів – лише стислий звіт про закупівлю, що торги відбулись.

Так, службові особи ДП “Поліграфкомбінат “Україна” проходять обвинуваченнями у кримінальному провадженні № 42022102070000254 від 20.07.2022 (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/111853524>), яке відкрито за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 209 (“Легалізація (відмивання) майна, одержаного

злочинним шляхом”), ч. 4 ст. 191 КК України. Зокрема, відповідно до матеріалів цього кримінального провадження встановлено, що ДП “Поліграфічний комбінат “Україна” з виготовлення цінних паперів” укладено договори купівлі-продажу з певною компанією без використання процедури аукціону, що могло призвести до надмірного використання державних коштів.

Таким чином, аналіз кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері виготовлення, оформлення ідентифікаційних документів, які посвідчують особу та підтверджують громадянство України, потребують спеціальних елементів захисту та оформляються із застосуванням системи Єдиного державного демографічного реєстру, показав, що переважна більшість вчинених у цій сфері кримінальних правопорушень пов’язана із завищенням цін при купівлі витратних та інших матеріалів для виготовлення та оформлення ідентифікаційних документів, що реалізується через штучне введення у господарські операції низки “сірих посередників”, частина з яких – фіктивні або пов’язані зв’язками контролю зі службовими особами основних учасників ринку виготовлення, оформлення ідентифікаційних документів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

2. З 1 грудня розпочнеться процес оформлення документів для підтвердження статусу учасника бойових дій: Міністерство оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2022/11/29/z-1-grudnya-rozprochnetsya-proches-oformlennya-dokumentiv-dlya-pidtvrdzhennya-statusu-uchasnika-bojovih-dij/> (дата звернення: 29.08.2023).

3. Про затвердження Положення про комісії Міністерства оборони України з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій, учасниками війни та вирішення спірних питань щодо зарахування окремих періодів служби до вислуги років та Інструкції про порядок видачі в Міністерстві оборони України посвідчень учасника бойових дій, нагрудних знаків “Ветеран війни - учасник бойових дій” та листів талонів на право одержання ветеранами війни проїзних квитків з 50-відсотковою знижкою їх вартості: наказ Міністерства оборони України від 10 листопада 2022 р., № 369. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1441-22#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

5. Статус учасника бойових дій: ДІА. URL: <https://guide.dia.gov.ua/view/ustanovlennia-statusu-vydacha-posvidchen-uchasnykam-boiovykh-dii-a5c5bc86-f146-4bae-910a-fd726f2f3920> (дата звернення: 29.08.2023).

6. Алгоритм отримання статусу учасника бойових дій військовослужбовцями Збройних Сил України, які брали безпосередню участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв’язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, за умов виконання ними особисто або у складі військової частини (органу, підрозділу), установи та закладу бойових (службових) завдань, проведення розвідувальних заходів, зокрема, які отримали поранення, контузії, каліцтва. URL: https://www.mil.gov.ua/content/pdf/ALHORYTM_nadannya_statusu_UBD.pdf (дата звернення: 29.08.2023).

7. Про затвердження Інструкції про порядок видачі в Міністерстві юстиції України

посвідчень учасника бойових дій, нагрудних знаків та листів талонів на право одержання учасниками бойових дій проїзних квитків з 50-відсотковою знижкою їх вартості: наказ Міністерства юстиції України від 20.02.2023 № 691/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0313-23#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

8. Про порядок видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни: постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 1994 р. № 302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-94-%D0%BF#n24> (дата звернення: 29.08.2023).

9. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р., № 57 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2010 р. № 724) (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-п#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

10. Інвалідність та порядок її встановлення: Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_11521 (дата звернення: 29.08.2023).

11. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

12. Важливість новацій при виготовленні державних документів, які потребують спеціальних елементів захисту. URL: <https://pk-ukraina.gov.ua/1> (дата звернення: 29.08.2023).

13. Махінації з паспортами: викрито міжнародну корупційну схему на півмільярда гривень збитків (Схема+відео): НАБУ. URL: <https://nabu.gov.ua/news/makh-natc-z-pasportami-vikrito-m-zhnarodnu-koruptc-inu-skhemu-na-p-v-m-l-iarda-griven-zbitk-v/> (дата звернення: 29.08.2023).

14. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 844: постанова Кабінету Міністрів України, від 23.02.2022 № 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

15. Україну переводять на нові принтери для водійських прав, які постачає лише одна компанія. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/08/7/7414567/> (дата звернення: 29.08.2023).

16. Офшорна монополія. Хто стоїть за виробництвом біометричних паспортів. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/ofshornaya-monopoliya-stoit-proizvodstvom-1645001061.html> (дата звернення: 29.08.2023).

REFERENCES

1. Pro Yedynyi derzhavnyi demohrafichnyi reiestr ta dokumenty, shcho pidtverdzhuiut hromadianstvo Ukrainy, posvidchuiut osobu chy yii spetsialnyi status. “Unified State Demographic Register and documents confirming the citizenship of Ukraine, certifying a person or his special status”: Law of Ukraine dated November 20, 2012, No. 5492-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text>. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

2. Z 1 hrudnia rozpochnetsia protses oformlennia dokumentiv dlia pidtverdzhennia statusu uchasyuka boiovykh dii: Ministerstvo oborony Ukrainy. “From December 1, the process of issuing documents to confirm the status of a participant in hostilities will begin: the Ministry of Defense of Ukraine”. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2022/11/29/z-1-grudnya-rozpochnetsya-proczes-oformlennya-dokumentiv-dlya-pidtverdzhennya-statusu-uchasnika-bojovih-dij/>. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro komisii Ministerstva oborony Ukrainy z pytan rozghliadu materialiv pro vyznannia uchasyukamy boiovykh dii, uchasyukamy viiny ta vyrishennia spirnykh pytan shchodo zarakhuvannia okremykh periodiv sluzhby do vysluhy rokiv ta Instruksii pro poriadok vydachi v Ministerstvi oborony Ukrainy posvidchen uchasyuka boiovykh dii, nahrudnykh znakov “Veteran viiny - uchasyuk boiovykh dii” ta lystiv taloniv na pravo oderzhannia veteranamy viiny proi-

© Sakharova Olena, Blyzniuk Ihor, 2023

znych kvytktiv z 50-vidsotkovoioi znyzhkoioi yikh vartosti. “On the approval of the Regulations on the commissions of the Ministry of Defense of Ukraine on the consideration of materials on recognition as participants in hostilities, participants in war and the resolution of disputed issues regarding the inclusion of certain periods of service in terms of years of service and the Instructions on the procedure for issuing certificates of participants in hostilities, breast insignia at the Ministry of Defense of Ukraine “Veteran of the war - a participant in hostilities” and letters of coupons for the right to receive travel tickets by war veterans with a 50 percent discount on their cost”: Order of the Ministry of Defense of Ukraine, dated November 10, 2022, No. 369. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1441-22#Text>. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

4. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu. “About the status of war veterans, guarantees of their social protection”: Law of Ukraine dated October 22, 1993, No. 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

5. Status uchashnyka boiovykh dii: DIIA. “Status of participant in hostilities: DIIA”. URL: <https://guide.diia.gov.ua/view/ustanovlennia-statusu-vydacha-posvidchen-uchasnykam-boiovykh-dii-a5c-5bc86-f146-4bae-910a-fd726f2f3920>. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

6. Alhorytm otrymannia statusu uchashnyka boiovykh dii viiskovosluzhbovtsiamy Zbroinykh Syl Ukrainy, yaki braly bezposeredniu uchast u zakhodakh, neobkhdnykh dlia zabezpechennia oborony Ukrainy, zakhystu bezpeky naseleennia ta interesiv derzhavy u zviazku z viiskovoioi ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, za umovy vykonannia nymy osobysto abo u skladi viiskovoi chastyny (orhanu, pidrozdilu), ustanovy ta zakladu boiovykh (sluzhbovykh) zavdan, provedennia rozvidualnykh zakhodiv, zokrema yaki otrymaly poranennia, kontuzii, kalitstva. “The algorithm for obtaining the status of a participant in hostilities by servicemen of the Armed Forces of Ukraine who took direct part in the measures necessary to ensure the defense of Ukraine, the protection of the safety of the population and the interests of the state in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, on the condition that they are carried out personally or as part of a military unit (organ, unit), institution and institution for combat (service) tasks, carrying out reconnaissance activities, in particular those who received injuries, contusions, mutilations”. URL: https://www.mil.gov.ua/content/pdf/ALHORYTM_nadannya_statusu_UBD.pdf. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vydachi v Ministerstvi yustytsii Ukrainy posvidchen uchashnyka boiovykh dii, nahrudnykh znakov ta lystiv taloniv na pravo oderzhannia uchashnykamy boiovykh dii proiznykh kvytktiv z 50-vidsotkovoioi znyzhkoioi yikh vartosti. “On the approval of the Instruction on the procedure for issuing combat participant identification cards, badges, and coupon sheets at the Ministry of Justice of Ukraine for the right for combat participants to receive travel tickets with a 50 percent discount on their cost”: Order of the Ministry of Justice of Ukraine, dated February 20, 2023, No. 691/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0313-23#Text>. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

8. Pro poriadok vydachi posvidchen i nahrudnykh znakov veteraniv viiny. “About the procedure for issuing certificates and badges of war veterans”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, dated May 12, 1994, No. 302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-94-%D0%BF#n24>. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Pravyl peretynannia derzhavnoho kordonu hromadianamy Ukrainy. “On the approval of the Rules for crossing the state border by citizens of Ukraine”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, dated January 27, 1995, No. 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-п#Text>. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

10. Invalidnist ta poriadok yii vstanovlennia: Ministerstvo yustytsii Ukrainy. “Disability and the procedure for establishing it: Ministry of Justice of Ukraine”. URL: https://minjust.gov.ua/mstr_11521. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

11. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini. “About the basics of so-

cial security for persons with disabilities in Ukraine”: Law of Ukraine dated March 21, 1991, No. 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

12. Vazhlyvist novatsii pry vyhotovlenni derzhavnykh dokumentiv, yaki potrebuiut spetsialnykh elementiv zakhystu. “The importance of innovations in the production of state documents that require special elements of protection”. URL: <https://pk-ukraina.gov.ua/1>. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

13. Makhinatsii z pasportamy: vykryto mizhnarodnu koruptsiinu skhemu na pivmiliarda hryven zbytkiv (Skhema+video): NABU. “Frauds with passports: an international corruption scheme for half a billion hryvnias in losses was exposed (Scheme + video): NABU”. URL: <https://nabu.gov.ua/news/makh-natc-z-pasportami-vikrito-m-zhnarodnu-koruptc-inu-skhemu-na-p-v-m-l-iarda-griven-zbitk-v/>. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

14. Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy. “On making changes to the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, dated September 16, 2020, No. 844”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 23, 2022, No. 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2022-%D0%BF#Text>. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

15. Ukrainu perevodiats na novi pryntery dlia vodiiskykh prav, yaki postachaie lyshe odna kompaniia. “Ukraine is being switched to new printers for driver’s licenses, which are supplied by only one company”. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/08/7/7414567/>. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

16. Ofshorna monopoliiia. Khto stoit za vyrobnytstvom biometrychnykh pasportiv. “Offshore monopoly. Who is behind the production of biometric passports”. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/ofshornaya-monopoliya-stoit-proizvodstvom-1645001061.html>. (Date of Application: 29.08.2023) [in Ukrainian].

UDC 343.973

Sakharova Olena,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9759-5324

Blyzniuk Ihor,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Chief Researcher of the State
Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-3882-5790

PECULIARITIES OF COMMITTING CRIMINAL AND OTHER OFFENSES IN THE SPHERE OF PRODUCING AND ISSUING IDENTIFICATION DOCUMENTS CERTIFYING THE PERSON AND CONFIRMING THE CITIZENSHIP OF UKRAINE OR ITS SPECIAL STATUS

The article reveals the peculiarities of committing criminal offenses by officials of the State Enterprise “Printing Plant “Ukraine” for the production of securities” and commercial structures affiliated with the printing plant in the field of production and execution of identification documents based on the study of relevant criminal proceedings. At the same time, the main

© Sakharova Olena, Blyzniuk Ihor, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).21](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).21)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhorona.com/>

emphasis in the article is on revealing the methods of committing these criminal offenses. The authors studied several criminal proceedings and concluded that PP “Ukraine” mostly makes purchases without public tenders. This increases corruption risks in the polygraph plant’s activities. The analysis of criminal offenses committed in the field of production and registration of identification documents that prove identity and confirm citizenship of Ukraine showed that the vast majority of these offenses are related to price overcharging for the purchase of consumables and other materials. Special elements of protection are required for these documents, which are issued using the Unified State Demographic Register system. The Ukrainian economic system is manipulated through the use of “gray intermediaries”, which are artificially introduced into economic operations. Some of these intermediaries are fictitious, while others are connected to officials of the main market participants involved in the production and processing of identification documents.

The article also did not leave without consideration the issue of identifying the types of identification documents that certify a person and confirm the citizenship of Ukraine or its special status, as well as require special protection elements and are issued using the means of the Unified State Demographic Register. The article also analyzes the changes to the main legal acts that took place during the period of martial law regarding the registration and issuance of identification documents (certificates of a participant in hostilities, certificates of persons with disabilities, etc.). At the same time, the authors identified the key subjects of the modern market of production and registration of identification documents in Ukraine, which serve as a proof of identity and Ukrainian citizenship and require specific protective features, using the system of the Unified State Demographic Register.

Keywords: identification documents, foreign passport, ID card, certificate of a participant in hostilities, the Unified State Demographic Register, the Unified State Web Portal of Electronic Services (Portal “DIIA”), ID cards with disabilities, royalties, abuse of power or official position, competitive bidding, criminal proceedings, criminal offence.

Отримано 17.10.2023

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.2+343.1

Артюхова Валерія Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
науковий консультант судді
Конституційного Суду України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-0694-7302

ОГЛЯД НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНУ

Стаття присвячена питанню кримінально-процесуальної характеристики злочину та з'ясуванню її значення для формування кримінально-правової характеристики злочину. У публікації проаналізовані вітчизняні наукові підходи щодо розуміння зазначеної категорії. Наголошено на актуальності проведення кримінально-процесуальних досліджень за темою статті, що сприятиме якісному формуванню інших галузевих характеристик злочину.

Ключові слова: кримінально-процесуальна характеристика злочину; галузеві характеристики злочину.

Злочин є одним із проявів недосконалості людської природи, тому збагнути його сутність та причини, віднайти шляхи подолання цього негативного явища людство прагне упродовж усієї історії свого існування. Природа суспільно небезпечних діянь вивчається у правознавстві крізь призму предмета дослідження відповідних юридичних наук та за допомогою наявного в них методологічного інструментарію. Очевидно, що помітна кількість таких досліджень проводиться вченими наук кримінального циклу.

До оптимальних способів аналізу сутності певного явища належить його дослідження шляхом поділу на окремі складові. Пізнання зазначених складників, встановлення кореляційних зав'язків між ними та опис цих процесів і є відповідною характеристикою правового явища.

Системність опису найбільш значимих ознак виду або групи злочинів утворюють їх галузеву характеристику, в якій проявляються певні особливості злочинної діяльності, що формують уявлення про неї та забезпечують вирішення наукових завдань. На сьогодні є достатні передумови для подальшого розвитку вчень про галузеві характеристики злочинів – як системи типових даних про ознаки (складники) певного виду злочину та його механізм, що слугує емпірико-інформаційною основою для розробки окремих наукових проблем [8, с. 581].

Тому неможливо, досліджуючи питання кримінально-правової характеристики

© Artiukhova Valeriia, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).22](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).22)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhrona.com/>

злочину, оминати увагою й інші юридичні характеристики злочину, що існують в науках кримінального циклу. У численних наукових джерелах дослідники стверджують, що найпоширенішими видами характеристик злочину, крім кримінально-правової, є кримінологічна, криміналістична та кримінально-процесуальна.

У цій статті розглядатимуться окремі питання кримінально-процесуальної характеристики злочину.

Наука кримінального процесу є однією з галузей юридичної науки, яка становить систему понять, уявлень, поглядів та ідей, що розкривають сутність кримінального процесу, закономірності його виникнення та розвитку. Водночас кримінальний процес – це врегульована нормами кримінального процесуального законодавства діяльність оперативних підрозділів, слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду, яка ґрунтується на засадах кримінального провадження щодо виявлення ознак складу кримінального правопорушення, досудового розслідування, судового розгляду та вирішення кримінальних справ, спрямована на виконання завдань кримінального провадження [3, с. 7].

Об'єктом науки кримінального процесу є кримінальна процесуальна діяльність, а предметом – властивості кримінального процесу, його зв'язки, закономірності виникнення, функціонування та розвитку як соціально-правового явища. Таким чином, наука кримінального процесу вивчає: систему норм кримінального процесуального права як цілісне соціально-правове явище, їх внутрішній логічний зміст, структуру та ефективність застосування; суть, завдання і засади кримінального провадження, а також правові ідеї, які обумовлюють їх нормативний зміст та спрямованість; розвиток і основні риси кримінального провадження; правове становище суду, сторін та інших учасників кримінального провадження; проблеми теорії доказів, кримінального процесуального пізнання тощо [3, с. 9].

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) визначає, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2).

Саме на якісне виконання цих завдань спрямовані визначені у КПК України процедури кримінального провадження.

Тож, незважаючи на те, що кримінальний процес є наукою кримінального циклу, до її предмета та об'єкта не входять питання сутності злочину чи пов'язаних з ним явищ. Кримінальний процес передусім досліджує порядок процесуальної діяльності відповідних державних органів, що уповноважені здійснювати кримінальне провадження, а також процесуальні відносини учасників кримінального провадження. З урахуванням цього постає запитання: чи можна взагалі вести мову про існування

такої категорії, як “кримінально-процесуальна характеристика злочину”? Спробуємо відшукати відповідь.

У вітчизняних дослідженнях питання кримінально-процесуальної характеристики злочину розглядали такі науковці, як В. П. Бахін [1, с. 176–177], В. М. Куц та В. В. Куц [7], О. М. Литвинов [8], Б. Є. Лук’янчиков та Є. Д. Лук’янчиков [9; 10], Г. А. Матусовський [2, с. 144–146.], В. П. Матвієнко [11], А. В. Старушкевич [14, с. 5–6], О. О. Юхно [15] та ін.

Також слід зазначити, що у назвах численних наукових праць автори застосовують термін “кримінально-процесуальна характеристика”, проте у змісті цих робіт відсутні будь-які концептуальні підходи до визначення цього поняття та його структурного наповнення¹. Зазвичай у таких роботах мова йде про опис механізму реалізації окремих процесуальних заходів, що визначені КПК України.

Подібна ситуація спостерігається і в підручниках з кримінального процесуального права. У назвах підрозділів вживається термін “характеристика” (наприклад: характеристика окремих негласних слідчих (розшукових) дій [3, с. 435], кримінально-процесуальна характеристика заходів забезпечення кримінального провадження [6, с. 77; 4, с. 121], запобіжні заходи: поняття, види, порядок застосування, процесуальна характеристика [13, с. 74], спеціальні засади кримінального провадження та їх характеристика [5, с. 132]), проте не визначається методологія здійснення відповідної характеристики або ж поняття останньої.

Метою статті є з’ясування стану наукової розробки такої категорії, як “кримінально-процесуальна характеристика злочину” шляхом огляду вітчизняних наукових джерел; встановлення теоретичного і практичного значення цього поняття для формування бодай загального уявлення про кримінально-правову характеристику злочину.

Проведений нами аналіз наукових праць виявив незначну кількість праць, присвячених питанню кримінально-процесуальної характеристики злочину. Зокрема, про можливість існування такої категорії наголошували В. П. Бахін [1, с. 176–177] та А. В. Старушкевич [14, с. 5].

Г. А. Матусовський зазначав, що характеристику злочину здійснюють різні юридичні галузі знання: кримінальне та кримінально-процесуальне право, кримінологія, криміналістика, теорія оперативно-розшукової діяльності тощо. Ці науки досліджують види злочинів з урахуванням свого предмета дослідження [12, с. 46]. Практичне використання криміналістичної характеристики, на його думку, потребує комплексного підходу, з використанням інших видів характеристик злочинів (кримінально-правової,

¹ Примітка. Див., зокрема: Ліненко С. О. Кримінально-процесуальна характеристика оголошення розшуку підозрюваного. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 263–270; Литвиненко І. В. Психологічна та кримінально-процесуальна характеристики розслідування серійних сексуальних злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 161–171; Рогальська В. Відбирання біологічних зразків для експертизи: кримінально-процесуальна характеристика. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 150–156; Тітова Н. В. Кримінально-процесуальна характеристика елементів події кримінального правопорушення, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. *Міжнародний науковий журнал “Інтернаука”. Серія “Юридичні науки”*. 2023. № 8 (66). С. 107–113; Торбас О. О. Кримінально-процесуальна характеристика майна, яке було вилучене під час обшуку. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 7. С. 195–200.

кримінологічної, кримінально-процесуальної). Вчений не запропонував дефініцію поняття кримінально-процесуальної характеристики злочину, водночас наголошував, що вона має складатися з фактичних даних, що містять відомості про: предмет злочинного посягання; подію злочину (час, місце, спосіб та інші обставини); особу обвинуваченого; мотив злочину [2, с. 144–146], тобто обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі (на той час за КПК 1960 року. – В. А.) та характеризують ознаки складу злочину.

Дотримується подібного підходу і О. О. Юхно. На його думку, основою кримінально-процесуальної характеристики є предмет доказування, зміст якого наповнюють обставини, визначені в ст. 64 КПК України 1960 року та узагальнені до такої міри, що поширюються на будь-який злочин [15, с. 22].

В. М. Куц та В. В. Куц, досліджуючи питання про звільнення від кримінальної відповідальності суб'єктів корупційних злочинів, дійшли висновку, що у процесі наукового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням доцільно застосовувати такий пізнавальний прийом, як кримінально-процесуальна характеристика злочинного діяння [7, с. 170].

Автори зазначають, що кримінально-процесуальну характеристику звільнення від кримінальної відповідальності суб'єктів корупційних злочинів утворює система інформації щодо істотних процесуальних ознак цього явища, відомості про характерні його процесуальні особливості (кримінально-процесуальна природа такого “звільнення”, процесуальний порядок та суб'єкти його здійснення, процесуальні повноваження останніх) [7, с. 171].

На думку В. П. Матвієнка, кримінально-процесуальна (доказова) характеристика, відповідно до загальних завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України), що передбачає швидке, повне та неупереджене розслідування злочинів та проступків, ґрунтується на переліку фактичних даних, отриманих у визначених законом порядку, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ст. 84 КПК України); серед них: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, що впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання (ст. 91 КПК України) [11, с. 99–100]. Також дослідник погоджується з позицією науковців щодо доцільності групування, визначення видів злочинів на підставі ознак, що мають оперативного-розшукового значення для розроблення методик їх виявлення та припинення. Структурною основою такого групування слугує кримінально-правова та кримінально-процесуальна характеристики злочинів, що становлять органічну єдність елементів складу злочину й обставин, що належать доказуванню в справі [11, с. 103–104].

Критично оцінює можливість існування кримінально-процесуальної характеристики злочину Є. Д. Лук'янчиков. Вчений зазначає, що кримінальне право, кримінологія, судова психологія, криміналістика мають предметом дослідження злочин у цілому або його окремі елементи. Тому правомірно говорити про характеристику злочину або його елементів із погляду тієї науки, яка його досліджує, виявляє й описує основні властивості, особливості, природу, притаманні йому сторони та закономірності, якими він відрізняється від інших. Вчений акцентує, що ні злочинність у цілому, ні її окремі групи й види не є об'єктами дослідження науки кримінального процесу. Якщо кримінологія та криміналістика дійсно вивчають злочин, то предмет кримінального процесу як науки складають урегульована норма права діяльність та правові відносини, які виникають у зв'язку з цією діяльністю. Ці елементи дійсно досліджуються й для їх визначення використовується низка ознак саме кримінально-процесуального характеру. Але, незважаючи на те, що вся ця діяльність відбувається навколо злочину та спрямована на встановлення всіх його обставин, важко назвати саме кримінально-процесуальні ознаки, які б його характеризували. Вживання для визначення предмета доказування кримінально-правових понять не надає їм ознак кримінально-процесуального характеру. Водночас є неприпустимим підміна або змішування понять “вивчення злочину, його рис, властивостей, якостей, ознак” і “розслідування злочинів” [10].

Наведені міркування науковців спонукають нас до таких висновків.

1. У вітчизняній науці кримінального процесу є досить обмеженим застосування такої категорії, як “кримінально-процесуальна характеристика злочину”. Доктринальні напрацювання щодо визначення цього поняття та його структурного наповнення – відсутні.

Поодинокі наукові розробки цього питання здійснюються спеціалістами інших наук кримінального циклу в межах відповідних тематичних досліджень, переважно криміналістичних. У таких дослідженнях автори зазвичай формулюють змістовне наповнення кримінально-процесуальної характеристики злочину як сукупності обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а також окремих елементів складу злочину.

Окремі автори критично оцінюють можливість існування поняття “кримінально-процесуальна характеристика злочину”, оскільки безпосередньо злочин не є предметом науки кримінального процесу.

2. У юридичній літературі з кримінального процесу, в контексті аналізу заходів забезпечення кримінального провадження чи слідчих дій вживаються формулювання “характеристика”, “процесуальна характеристика”, “кримінальна процесуальна характеристика”. Проте майже у всіх цих роботах відсутні будь-які позиції щодо визначення поняття таких характеристик чи їх структурних складових.

3. На нашу думку, питання доцільності поняття “кримінально-процесуальна характеристика злочину” потребує ґрунтовного осмислення. Водночас можливість існування кримінально-процесуальної характеристики об'єктів пізнання науки кримінального процесу (регламентована КПК України діяльність органів та осіб; правовідносини, що виникають на підставі такої діяльності, тощо) сумнівів не викликає.

Подальші дослідження питання кримінально-процесуальної характеристики сприяли б розвитку пізнання окремих процесуальних категорій, принаймні в методологічному аспекті. Очевидно, що такі наукові напрацювання мали б теоретичне і практичне значення для якісного формування інших галузевих характеристик злочину науками, що досліджують сутність суспільно небезпечних діянь, зокрема й кримінально-правової характеристики злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахін В. П. Криміналістика. Проблеми і думки (1962–2002): монографія. Київ, 2002. 268 с.
2. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник. За ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 1998. 376 с.
3. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. Харків: Право, 2013. 824 с.
4. Кримінальний процес: підручник: у 2-х ч. / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, доц. В. М. Федченко. 3-є вид., доп. і перероб. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. Ч. 1 “Досудове провадження”. 544 с.
5. Кримінальний процес: підручник: у 2-х ч. / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. Ч. 1. 492 с.
6. Кримінальний процес: підручник: у 2-х ч. / Бойко О. П. та ін.; кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. О. Ф. Кобзар. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. Ч. 1. 337 с.
7. Куц В. М., Куц В. В. Звільнення від кримінальної відповідальності суб’єктів корупційних злочинів: кримінально-правова та кримінально-процесуальна характеристики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 169–172. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2016/47.pdf (дата звернення: 15.09.2023).
8. Литвинов О. М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та кримінологічну характеристику зокрема. *Форум права*. 2010. № 4. С. 581–586. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3362>. (дата звернення: 15.09.2023).
9. Лук’янчиков Б.Є., Лук’янчиков Є.Д. Побудова характеристик злочину. *Часопис Національного університету “Острозька академія”*. Серія “Право”. 2013. № 2 (8). С. 1–2. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n2/13lberphz.pdf> (дата звернення: 15.09.2023).
10. Лук’янчиков Є. Щодо поняття криміналістичної характеристики злочинів. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. URL: http://historylaw.eenu.edu.ua/publ/2_2013/rozdil_iv_kriminalne_ta_kriminalno_vikonavche_pravo_kriminologija_kriminalnij_proces/e_luk_janchikov_shhodo_ponjattja_kriminalistichnoji_kharakteristiki_zlochiviv/20-1-0-74 (дата звернення: 15.09.2023).
11. Матвієнко В. П. Оперативно-розшукова характеристика злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4 (97). С. 97–105. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/95b79545-3023-4493-bcee-ceec496b6830/content> (дата звернення: 15.09.2023).
12. Матусовський Г. А. Економічні злочини: криміналістичний аналіз. Харків: Консум, 1999. 480 с.
13. Основи кримінального процесу: навч. посіб. / О. В. Пчеліна, Т. Г. Фоміна, В. В. Романюк, Г. І. Глобенко; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Т. Г. Фоміної. Харків: ХНУВС, 2023. 132 с.
14. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посібник. Київ: НВТ “Правник” – НАВСУ, 1997. 42 с.
15. Юхно О. О. Проблеми запобігання крадіжкам приватного майна громадян на пасажирському залізничному транспорті: монографія. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2006. 202 с.

REFERENCES

1. *Bahin, V.P.* (2002). Kryminalistyka. Problemy i dumky (1962–2002). “Criminalistics. Issues and opinions (1962 - 2002)”: monograph. Kyiv. 268 p. [in Ukrainian].
2. Kryminalistyka. Kryminalistychna taktyka i metodyka rozsliduvannia zlochyniv. “Criminalistics. Criminalistics tactics and methods of crime investigation“ (1998): a textbook. Under the editorship Prof. V.Yu. Shepitka. Kharkiv: Pravo. 376 p. [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi protses. “Criminal process” (2013): textbook / Yu.M. Hroshevyi, V.Ya. Tatsii, etc.; in general ed. V.Ya. Tatsii, V.P. Pshonka. Kharkiv: Pravo. 824 p. [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi protses. “Criminal process” (2022): textbook: / col. author; Chief of the author’s team Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor V.M. Fedchenko. 3rd ed., add. and processing. Dnipro: Dniprop. State University of Internal Affairs Cases. Part 1 “Pre-trial proceedings”. 544 p. [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi protses. “Criminal process” (2022): textbook: in 2 parts / I.V. Basista, R.I. Blahuta, I.V. Hlovliuk, etc.; in general ed. A.Ya. Khytry, R.M. Shehavsova. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. Part 1. 492 p. [in Ukrainian].
6. Kryminalnyi protses. “Criminal process” (2017): textbook: in 2nd parts Boiko O.P. and others / chief of the author’s team - Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor O.F. Kobzar. Dnipro: Dniprop. State University of Internal Affairs; Lira Publishing House. Part 1. 337 p. [in Ukrainian].
7. *Kuts V.M., Kuts V.V.* (2016). Zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti subiektiv koruptsiinykh zlochyniv: kryminalno-pravova ta kryminalno protsesualna kharakterystyka. “Exoneration from criminal liability of subjects of corruption crimes: criminal-legal and criminal procedural characteristics”. Juridical scientific and electronic journal. No. 4. P. 169-172. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2016/47.pdf. (Date of Application: 15.09.2023) [in Ukrainian].
8. *Lytvynov, O.M.* (2010). Pro haluzevi kharakterystyky zlochyniv vzhali ta kryminolohichnu kharakterystyku zokrema. “About branch characteristics of crimes in general and criminological characteristics in particular”. Forum Prava. No. 4. P. 581-586. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3362>. (Date of Application: 15.09.2023) [in Ukrainian].
9. *Lukianchykov, B.Ye., Lukianchykov, Ye.D.* (2013). Pobudova kharakterystyk zlochynu. “Construction of crime characteristics”. Journal of National University of Ostroh Academy. Series ‘Pravo’. No. 2 (8). P. 1-2. URL: <http://lj.ou.edu.ua/articles/2013/n2/13lbepzh.pdf>. (Date of Application: 15.09.2023) [in Ukrainian].
10. *Lukianchykov, Ye.* (2013). Shchodo poniattia kryminalistychnoi kharakterystyky zlochyniv. “Regarding the concept of forensic characteristics of crimes”. History and Law Journal. No. 2. URL: http://historylaw.eenu.edu.ua/publ/2_2013/rozdil_iv_kriminalne_ta_kriminalno_vikonavche_pravo_kriminologija_kriminalnij_proces/e_luk_janchikov_shhodo_ponjattja_kriminalistichnoji_kharakteristiki_zlochyniv/20-1-0-74. (Date of Application: 15.09.2023) [in Ukrainian].
11. *Matviienko, V.P.* (2015). Operatyvno-rozshukova kharakterystyka zlochyniv. “Operative and investigative characteristics of crimes”. Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs. No. 4 (97). P. 97-105. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/95b79545-3023-4493-bcee-ceec496b6830/content>. (Date of Application: 15.09.2023) [in Ukrainian].
12. *Matusovskyi, H.A.* (1999). Ekonomichni zlochyny: kryminalistychnyi analiz. “Economic crimes: forensic analysis”. Kharkov: Consum. 480 p. [in Ukrainian].
13. Osnovy kryminalnoho protsesu (2023). “Fundamentals of the criminal process”: study guide / O.V. Pchelina, T.H. Fomina, V.V. Romaniuk, H.I. Hlobenko; in gen. ed. Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor T.H. Fomina. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs of Ukraine. 132 p. [in Ukrainian].
14. *Starushkevych, A.V.* (1997). Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv. “Forensic characteristics of crimes”: teaching manual. Kyiv: NVT Pravnyk - National Akademy of Internal Affairs of Ukraine. 42 p. [in Ukrainian].

15. *Yukhno, O.O.* (2006). Problemy zapobihannia kradizhkam pryvatnoho maina hromadian na pasazhyrskomu zaliznychnomu transporti. "Problems of preventing theft of citizens' private property on passenger railway transport": monograph. Odesa: Educational and Scientific Institute of Law and Cyber Security of the Kharkiv National University of Internal Affairs of Ukraine. 202 p. [in Ukrainian].

UDC 343.2+343.1

Artiukhova Valeriia,
Candidate of Juridical Sciences (PhD),
Scientific counciler of judge,
Constitutional Court of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-0694-7302

REVIEW OF SCIENTIFIC RESEARCH DEFINITION OF THE CONCEPT CRIMINAL PROCEDURAL CHARACTERISTICS OF THE CRIME

The article is devoted to the question of the criminal-procedural characteristics of the crime and the clarification of its significance for the formation of the criminal-legal characteristics of the crime. This article examines the understanding of this category in the context of domestic scientific approaches.

The author has found out that the term "criminal-procedural characteristics of the crime" is not used in the domestic science of criminal procedure. The author discovered that the term "criminal-procedural characteristics of the crime" is not utilized in the domestic criminal procedure field. Scientific studies of this issue are carried out by specialists of other sciences, first of all, criminalistics. Some authors critically assess the possibility of the existence of the concept of "criminal-procedural characteristics of the crime", since the crime itself is not the subject of the science of criminal procedure.

In the scientific literature on the criminal process and individual studies in the context of the analysis of measures to ensure criminal proceedings or investigative actions, the formulations "characteristics", "procedural characteristics", "criminal procedural characteristics" are used. However, in these works, there are no positions regarding the definition of the concept of such characteristics or their structural elements.

The publication emphasizes the relevance of conducting criminal procedural research on the topic of the article, which will help improve the quality of other aspects related to crime.

Keywords: criminal procedural characteristics of the crime, branch characteristics of the crime.

Отримано 19.10.2023

Бондаренко Олена Григорівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Навчально-наукового інституту права
імені князя Володимира Великого
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-8270-5316

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ЖІНОК ТА ДІТЕЙ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

У статті висвітлені проблемні питання, пов'язані з торгівлею людьми в період воєнного стану в Україні. Зазначені дії визнаються світовим співтовариством як тяжкі злочини. Зауважено, що проблеми торгівлі людьми, а особливо маргінальними групами людей, до яких відносяться жінки та діти, неодноразово розглядалися в науковій літературі. Здійснено аналіз сучасного законодавчого забезпечення діяльності правоохоронних органів у сфері розслідування злочинів щодо торгівлі людьми і розгляду їх у судовому засіданні. Внесено певні пропозиції.

Ключові слова: суд, кримінальне провадження, етапи кримінального провадження, торгівля людьми, допит, опитування, протидія торгівлі людьми, міжнародно-правовий досвід.

На сьогодні мільйони людей у світі, найчастіше жінки та діти, потрапляють у тенета сучасних форм рабства, що називають торгівлею людьми. Суспільна небезпека торгівлі людьми полягає в посяганні на невід'ємні права людини, а саме право на повагу, право на свободу, право на особисту недоторканність, а також право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання та інше. Торгівля людьми не оминула жодну країну світу і, на жаль, Україну також. А з початком повномасштабного вторгнення росії на територію України невпинно почали зростати масштаби торгівлі людьми, адже мільйони жінок та дітей змушені були покинути рідну батьківщину та переїхати до інших держав. Тому з метою підвищення ефективності та результативності розслідування кримінальних проваджень, а також притягнення до відповідальності винних осіб, слід детально звернути увагу на допит потерпілих. Проаналізувати українське та міжнародне законодавство, що стосується тактики допиту жінок та дітей.

Торгівля людьми була предметом дослідження багатьох іноземних науковців, таких як: Р. Вайцера, К. Бейн, В. Сьон, Х. Манзур, К. Робішо, М. Гордона, Д. Ковердейла, А. Шаха, М. Девісаті ін. Серед українських учених вагомий внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних з торгівлею людьми, зробили такі науковці, як М.С. Цуцкірідзе, А.А. Небитов, В.Д. Басай, В.Г. Гончаренко, А.М. Кислий, В.В. Лисенко, В.Г. Сіврук та інші, де останні проаналізували та виклали проблеми розслідування правопорушень у цій сфері.

© Bondarenko Olena, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).23](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).23)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhrona.com/>

Головною метою цієї роботи є дослідження факторів, які впливають на розповсюдження торгівлі людьми, та її залежність від міграції в період воєнного стану в Україні. Розробити пропозиції щодо удосконалення законодавства України для розв'язання проблем, що виникають у діяльності правоохоронних органів під час розслідування кримінальних проваджень пов'язаних з торгівлею людьми, а також зробити все необхідне для мінімізації існування цього феномену в суспільстві. Значну увагу приділити тактиці допиту жінок та дітей, потерпілих від даного виду правопорушень.

На сьогодні торгівля людьми – явище глобального масштабу, що існує на державному та міждержавному рівні, яке порушує права і свободи людини, а також створює негативні наслідки для всього суспільства. Особливо ці наслідки є більш негативними в період воєнного стану, оскільки їх вчинення обумовлено великою кількістю біженців.

Що стосується України, то торгівля людьми охопила всі регіони нашої держави та вийшла і за її межі. Адже з початком повномасштабної військової агресії росії проти України, мільйони людей, у переважній більшості жінки, діти та соціально-незахищені верстви населення змушені були покинути місця постійного проживання, втратити стабільний прибуток та розірвати соціальні зв'язки. Внаслідок військових дій відбулись основні три напрями міграції: внутрішня міграція – зі сходу на захід; міграція до ЄС та країн північної Америки та примусова міграція, поєднана з депортацією до країни агресора. Люди, які покидають зони конфліктів у пошуках притулку, піддають своє життя підвищеній небезпеці, тому з'являється великий ризик постраждати від торгівлі людьми.

Їм доводиться жити з постійною невпевненістю, в умовах відсутності фізичної, емоційної та психологічної безпеки, фінансової нестабільності, потреби стабільного доходу і недостатньою правовою і соціальною інтеграцією в громадах прийому. Також зазначені вище особи стикаються з великими перешкодами при працевлаштуванні на легальному ринку праці, не можуть знайти роботу в офіційному секторі економіки. За своєю природою неофіційний сектор є некерованим на законодавчому рівні, це робить його ідеальним середовищем для роботодавців або посередників, які займаються експлуатацією працівників і торгівлею ними.

Фахівці з міграції зазначають, що великий відсоток українців, щоб забезпечити собі належні умови існування, готові прийняти ризиковані пропозиції щодо працевлаштування.

Ще одним ризиком для українців є псевдоволонтери та люди, які демонструють, що хочуть допомогти, а насправді бажають отримати лише вигоду для себе. Продають і використовують українців найчастіше для праці на будівництві, в сільському господарстві, домашньому господарстві, сексуальне рабство тощо.

Досить часто до цієї справи залучена і організована злочинність, національного та транснаціональними зв'язками. Злочинці зустрічають людей, яким потрібна допомога, яким потрібно заробляти гроші, які не володіють мовою країни, в яку вони мігрували, не орієнтуються в регіональному законодавстві та мають психологічні травми внаслідок війни.

Як приклад, у німецькому інтерв'ю DieWelt, генеральний секретар ОБСЄ Хельга Шмідт повідомила, що з 24 лютого 2022 року глобальним пошуком сексуальних послуг та порнографічних зображень українських жінок та дітей виросло на 600 %, торгівля вагітними жінками виросла на 200 % за цей період часу [1].

Дійсно, німецька поліція та митна служба частіше стали фіксувати випадки того, що на горі українців бажать нажитись. У грудні 2022 року суспільно-правова медіа компанія RBB повідомила, що під час рейдів, поліцейські все частіше знаходять у борделях Берліна жертв торгівлі людьми – українських жінок.

Також значна кількість людей, у тому числі дітей, були примусово переміщені до російської федерації. Згідно зі статистичними даними, це явище набуло таких величезних масштабів, що стало підставою для видачі Міжнародним судом в Гаазі ордеру на арешт президента російської федерації В.В. Путіна та уповноваженого по правам дитини Марії Львової-Білової. Останніх обвинувачують у депортації українських дітей [2].

Міграція та примусове переміщення людей до російської федерації відбувається у зв'язку з тим, що деякі ділянки кордонів України являються неконтрольованими через проведення військової агресії.

Уперше про торгівлю людьми як про глобальну проблему було заявлено на початку ХХ століття. У 1948 році Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Загальну декларацію прав людини, яка закріпила основоположні принципи міжнародного права. Відповідно до статті 4 декларації ніхто не повинен утримуватись у рабстві або підневільному стані; рабство або работоргівля заборонена в усіх її проявах [3]. Ця Декларація не містить визначення торгівлі людьми, в основному вона зосереджується на правах людини, які вона має від народження, тому вона є неефективною у питаннях захисту прав жертв торгівлі людьми.

У статті 4 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 року говориться, що “торгівля людьми” означає найм, перевезення, переміщення, приховування або прийняття осіб, використовуючи погрози або силу чи інші форми примусу, насильницького викрадення, обману, шахрайства, зловживання владою або безпорадним станом або отримання плати чи вигоди для досягнення згоди особи, що має владу над іншою, з метою експлуатації [4].

Відповідно до українського законодавства, а саме: Закону України “Про протидію торгівлі людьми”, дається визначення, що торгівля людьми – здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, учинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що, відповідно до Кримінального кодексу України, визнаються злочином [5].

Абсолютна заборона рабства та работоргівлі зазначена і в ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 1966 року [6].

У 2000 році Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Конвенцію проти транснаціональної організованої злочинності. І її одразу доповнили двома важливими

документами: Протокол про попередження і припинення торгівлею людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї [7], а також Протокол проти незаконного ввозу мігрантів сушею, морем і повітрям [8].

На сьогодні торгівля людьми досягла великих масштабів, і це вже змушує говорити про неї як про глобальну проблему XXI століття. Її високу прибутковість можна порівняти з незаконною торгівлею наркотиками, зброєю, міжнародним тероризмом. Що стосується України, то з моменту повномасштабного вторгнення Росії на наші території у лютому 2022 року ця проблема набула значно складнішого характеру. І саме вторгнення російської федерації на територію України викликає занепокоєння щодо міграційних процесів, які відбуваються і на території нашої держави, і поза її межами, наслідком цього є велика кількість випадків торгівлі людьми. Як свідчать дані МОМ, з початку 2022 р. жертвами торгівлі людьми в Україні стали 18 510 осіб, серед яких 54% – жінки у віці від 30 до 38 років [9].

Враховуючи те, що в період воєнного стану найбільше жертвами торгівлі людьми стають жінки та діти, правоохоронні органи України повинні приділяти особливу увагу розслідуванню кримінальних проваджень цієї категорії в цілому.

Вказані вище кримінальні правопорушення повинні доручатися спеціалізованим слідчим та прокурорами, що здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва у провадженнях щодо неповнолітніх. Розслідування повинно бути швидке, повне та неупереджене.

Дії працівників поліції при отриманні інформації про торгівлю людьми повинні бути зосереджені на з'ясування наступних обставин:

- чи були вчинені ще якісь злочини;
- чи проводяться бойові дії у місці, де вчинено злочин;
- чи контролюється місце вчинення злочину урядом України;
- чи зазнала потерпіла особа тілесних ушкоджень, тортур тощо;
- чи потребує потерпіла особа медичної чи психологічної допомоги;
- також з'ясовується особа злочинця, та інші обставини злочину;
- та інші.

У разі вчинення злочину на території іншої держави працівники правоохоронних органів у встановлений законом спосіб інформують компетентні органи держави, де був вчинений вказаний злочин, та детально з'ясовують місце перебування та стан потерпілої особи.

Враховуючи те, що на формування типових ситуацій допиту жінок та дітей, які потерпіли від насильницьких злочинів, великою мірою впливають фізичний і психічний стан потерпілих у кримінальній та після кримінальній ситуаціях, слідчий повинен визначити тактику проведення допиту потерпілих, адже кожна конкретна ситуація допиту зазначених категорій потерпілих вимагає розробити комплекс тактичних правил підготовки до допиту, тактичних і психологічних прийомів проведення їх допиту. Це в свою чергу допоможе слідчому в різних ситуаціях, що можуть скластися під час допиту потерпілих осіб, а також установити з ними психологічний зв'язок.

Щоб підготуватись до допиту жінки, яка є потерпілою в цій категорії справ, насамперед потрібно оцінити низку таких заходів:

- 1) провести аналіз наявних відомостей про особисті риси потерпілої, специфіку її поведінки в перед кримінальній, кримінальній, а також після кримінальній ситуаціях;
- 2) оцінити їх достатності для подолання можливої протидії, у разі необхідності – визначення доцільності, шляхів, необхідних обсягів додаткової інформації про особисті риси потерпілої, її оточення, зв'язки, конкретні обставини, що визначають її позицію та поведінку;
- 3) після одержання зазначеної інформації проводимо її аналіз і порівняння з наявними доказами у кримінальному провадженні;
- 4) рекомендувати потерпілій скористатися консультацією психолога з метою психологічної допомоги в подоланні негативного впливу несприятливої життєвої ситуації, яка склалася; допомогти адаптуватися потерпілій до ситуації розслідування чи до ситуації допиту;
- 5) залучити до участі в допиті потерпілої від насильницького злочину фахівця-психолога для визначення психологічних прийомів, що сприятимуть установленню психологічного контакту із допитуваною;
- 6) за необхідності призначити щодо потерпілої судово-психологічну, судово-сексологічну, судово-психіатричну або комплексні експертизи;
- 7) проведення інших слідчих дій, системно-функціонально пов'язаних із допитом потерпілої.

Що стосується допиту дітей, що стали потерпілими в цій категорії кримінальних проваджень, слід увагу звернути на Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та зловживань сексуального характеру, де найбільш докладно визначаються вимоги до опитування дитини. У ст. 35 Конвенції “Опитування дитини” кожна сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

- a) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;
- b) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;
- c) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;
- d) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо, та де це доцільно;
- e) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;
- f) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [10].

Також необхідно звернути увагу на такий документ, як Керівні принципи щодо судочинства, дружнього дитині, прийняті Комітетом Міністерства Ради Європи 17 листопада 2010 року. До основних принципів, на яких базується цей документ, належать максимальне дотримання інтересів дитини, повага до гідності, захист від дискримінації, верховенство закону.

Для розв'язання зазначених проблем та удосконалення системи досудового розслідування в Розпорядженні “Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року” перераховуються положення, які б покращили досудове розслідування, а саме :

забезпечення обов'язкового спеціального навчання слідчих, що здійснюють досудове розслідування, та прокурорів, що здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва у провадженнях щодо неповнолітніх;

запровадження єдиних стандартів навчання захисників, які залучаються для надання правової допомоги дитині, яка є підозрюваною чи обвинуваченою;

забезпечення єдиного підходу до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як “Зелена кімната”;

забезпечення визначення чіткого переліку прав законних представників дітей під час кримінального провадження;

забезпечення правової визначеності статусу педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, критеріїв їх вибору та залучення тощо [11].

Зважаючи на ці положення, можна перерахувати вимоги, яким має відповідати допит неповнолітнього. Насамперед особі, яка допитує, потрібно встановити психологічний контакт з неповнолітнім. Для цього рекомендується запропонувати йому розповісти більш детально про себе: де і як навчається, з ким товаришує, яка обстановка в сім'ї, чи є в нього захоплення. Сама атмосфера допиту має бути невимушеною, він не повинен бути занадто довгим, запитання, які ставляться, повинні бути простими та зрозумілими. Що стосується тактики та методики, то вони повинні застосовуватися у суворій відповідності з вимогами кримінально-процесуального закону та правилами судової етики.

Також потрібно звернути уваги на те, що повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України викликало велику кількість міграційних процесів, у зв'язку з чим багато жінок та дітей, що постраждали в таких кримінальних провадженнях, як торгівля людьми, у будь-який момент розслідування провадження можуть покинути територію України, тому всі слідчі дії за участю потерпілої сторони повинні проводитись якнайшвидше, але не за рахунок якості, повноти і всебічності. Слідчі повинні використовувати можливості ст. 225 КПК України, відповідно до якої “У виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я особи, її тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити її допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворої особи в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду.”

У цьому випадку сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні [12].

Застосування слідчими у процесі досудового розслідування статті 225 КПК України в подальшому зменшують повторну травматизацію дітей-жертв, а також жінок-жертв, які постраждали внаслідок торгівлі людьми, адже вони часто сприймають судовий процес як тортури.

Важливо наголосити, що неповнолітні особи користуються додатковими гарантіями під час їх участі у кримінальному провадженні, що закріплено ч. 2 ст. 10 КПК, а загальні правила проведення допиту визначенні у ст. 224 КПК України.

Тому, щоб зменшити негативний психологічний вплив на дитину, слідчим потрібно вживати заходів щодо застосування під час допиту неповнолітньої особи аудіо- та/ або відеофіксації слідчих дій, а саме активно застосовувати статтю 232 КПК України, де надається можливість здійснення дистанційного досудового розслідування. Слід звернути увагу на те, що застосування відеозапису є вкрай важливим, оскільки, як правило, саме під час першого допиту дитина дає правдиві свідчення, а в подальшому її покази можуть змінюватись під впливом різних обставин. Наприклад, це і вплив оточення, час, який проходить, витіснення негативних спогадів з пам'яті. Також аудіо- та відеозапис допиту можуть слугувати предметом аналізу експертів, якщо у справі буде призначена психологічна або комплексна психолого-психіатрична експертиза. Відео дає можливість зафіксувати емоції, з якими дитина дає покази, а це також може бути предметом дослідження для фахівців, що проводять відповідні експертизи.

Враховуючи викладене, можна сказати, що міграція населення з України до інших країн в умовах воєнного стану буде продовжуватися й надалі. А це в свою чергу породжуватиме те, що громадяни України будуть у пошуках роботи і, як показує практика, торгівці людьми пропонуватимуть привабливі можливості працевлаштування. І щоб зменшити кількість потерпілих, потрібно проводити більше роз'яснювальної роботи з українськими громадянами, які виїжджають за кордон через російську агресію, а саме: в пунктах пропуску надавати детальну інформацію про Національну гарячу лінію з протидії торгівлі людьми та гарячу лінію екстреної допомоги в усіх країнах – членах ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Війна в Україні призвела до зростання злочинності у сфері торгівлі людьми – генсек ОБСЄ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3649211-vijna-v-ukraini-prizvela-do-zrostanna-zlocinnosti-u-sferi-torgivli-ludmi-gensek-obse.html> (дата звернення: 12.05.2023).

2. Міжнародний суд в Гаазі видав ордер на арешт Путіна. Що означає це рішення – BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cjzmz0e49z3yo#:~:text=Міжнародний%20кримінальний%20суд%20у%20Гаазі%20видав%20м%> (дата звернення: 12.05.2023).

3. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 12.05.2023).

4. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text (дата звернення: 12.05.2023).

5. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> (дата звернення: 12.05.2023).

© Bondarenko Olena, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).23](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).23)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhrona.com/>

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: від 19.10.73 № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 12.05.2023).

7. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: від 15.11.2000 № 1433-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text (дата звернення: 12.05.2023).

8. Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: від 21.05.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_790#Text (дата звернення: 12.05.2023).

9. Карта CTDC | CTDC. URL: <https://www.ctdatacollaborative.org/map> (дата звернення: 12.05.2023).

10. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Конвенція Ради Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 12.05.2023).

11. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: розпорядження КМУ від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-r#Text> (дата звернення: 12.05.2023).

12. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.05.2023).

REFERENCES

1. Viina v Ukraini pryzvela do zrostantia zlochynnosti u sferi torhivli liudmy – hensek OBSIE. “The war in Ukraine led to an increase in crime in the field of human trafficking – OSCE Secretary General”. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3649211-vijna-v-ukraini-prizvela-do-zrostantia-zlochynnosti-u-sferi-torghivli-ludmi-gensek-obse.html>. (Date of Application: 12.05.2023) [in Ukrainian].

2. Mizhnarodnyi sud v Haazi vydav order na aresht Putina. Shcho oznachaie tse rishennia – BBC News Ukraina. “The International Court of Justice in The Hague issued an arrest warrant for Putin. What does this decision mean – BBC News Ukraine”. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cjnz0e49z3yo#:~:text=Міжнародний%20кримінальний%20суд%20у%20Гаазі%20видав%20м%>. (Date of Application: 12.05.2023) [in Ukrainian].

3. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. “Universal Declaration of Human Rights”. Adopted and proclaimed by the UN General Assembly on December 10, 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. (Date of Application: 12.05.2023) [in Ukrainian].

4. Konventsiia Rady Yevropy pro zakhody shchodo protydiv torhivli liudmy. “Council of Europe Convention on Measures to Combat Trafficking in Human Beings”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text. (Date of Application: 12.05.2023) [in Ukrainian].

5. Pro protydiv torhivli liudmy. “On combating human trafficking: Law of Ukraine dated September 20, 2011 No. 3739-VI”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>. (Date of Application: 12.05.2023) [in Ukrainian].

6. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava. “International Covenant on Civil and Political Rights: dated October 19, 1973, No. 2148-VIII”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. (Date of Application: 12.05.2023) [in Ukrainian].

7. Protokol pro poperedzhennia i pryvnyennia torhivli liudmy, osoblyvo zhinkamy i ditmy, i pokarannia za nei, shcho dopovniue Konventsiiu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti. “Protocol on the Prevention and Suppression of Trafficking in Human Beings, Especially Women and Children, and its Punishment, Supplementing the United

Nations Convention against Transnational Organized Crime”: dated November 15, 2000, No. 1433-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text. (Date of Application: 12.05.2023) [in Ukrainian].

8. Protokol proty nezakonnoho vvozu mihrantiv po sushi, moryu i povitriu, shcho dopovniue Konventsiuu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti. “Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime”: dated May 21, 2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_790#Text. (Date of Application: 12.05.2023) [in Ukrainian].

9. Karta CTDC. “Map of CTDC”. URL: <https://www.ctdatacollaborative.org/map>. (Date of Application: 12.05.2023) [in Ukrainian].

10. Pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnogo nasylstva. “On the protection of children from sexual exploitation and sexual violence: Council of Europe Convention”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text. (Date of Application: 12.05.2023) [in Ukrainian].

11. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii reformuvannia systemy yustyttsii shchodo ditei na period do 2023 roku. “On the approval of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children for the Period Until 2023”: Decree of the CMU, dated December 18, 2018, No. 1027-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p#Text>. (Date of Application: 12.05.2023) [in Ukrainian].

12. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. “Criminal Procedure Code of Ukraine”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (Date of Application: 12.05.2023) [in Ukrainian].

UDC 343.14:343.431

Bondarenko Olena,

Candidate of Juridical Sciences,

Docent at the Department of Law Enforcement and Anti-corruption Activities, Educational and Scientific Institute of Law. Prince Vladimir the Great,

Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0002-8270-5316

FEATURES OF AN INTERROGATION OF WOMEN AND CHILDREN IN CRIMINAL PROCEEDINGS RELATED TO HUMAN TRAFFICKING IN THE STATE OF WAR

This article highlights problematic issues related to human trafficking during the period of martial law in Ukraine. These actions are recognized by the world community as serious crimes. The problems of human trafficking, and especially of marginal groups of people, including women and children, have been repeatedly discussed in the scientific literature. At the same time, scientists analyzed and studied the issue of human trafficking in peacetime. Currently, a major conflict is underway in Ukraine, which necessitates addressing the aforementioned issue with regard to the conditions of war.

Considering cases related to human trafficking in court sessions is also of interest, as most scientific works on this issue focus on the actions of law enforcement agencies during the pre-trial investigation process. As practice shows, the victims of the specified crimes evaluate their actions and the actions of the criminals who committed the mentioned crimes in the process of pre-trial investigation and in the process of trial in completely different

© Bondarenko Olena, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).23](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).23)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhorona.com/>

ways. Therefore, it is essential to investigate these changes objectively. To some extent, this scientific article carries out such an analysis.

There are also certain questions regarding the questioning of the victims in the court session. The problems of interrogation, especially in crimes related to sexual violence and when the victims are minors, were also repeatedly considered in the scientific literature, but the mentioned analysis was in most cases superficial. The article attempts to compare the concepts of “Interrogation”, which is used in criminal proceedings in Ukraine, and “Interrogation”, which is used in European countries.

In order to clarify the very concept of “Trafficking in people”, an attempt was made to formulate its own concept and consider its causes and conditions that contribute to the spread of such crimes during the period of martial law. These reasons are also highlighted in the study.

Thus, this article aims to address the issue of investigating human trafficking crimes during martial law and suggest ways to decrease the occurrence of such crimes while implementing preventive measures. An analysis of modern legislative support for the activities of law enforcement agencies in the field of investigation of crimes related to human trafficking and their consideration in a court session was carried out. Certain proposals have been made.

Keywords: court, criminal proceedings, stages of criminal proceedings, human trafficking, interrogation, survey, combating human trafficking, international legal experience.

Отримано 16.10.2023

Гаврилюк Людмила Володимирівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
т.в.о. начальника відділу ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9441-4073

ДОКАЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано обставини, які підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків. Констатовано, що визначені в КПК України загальні вимоги, які ставляться до доказів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, поширюються й на докази, зібрані в кримінальних провадженнях по кримінальному проступкам. Зроблено висновок, що разом із удосконаленням форми досудового розслідування на сьогодні кардинально змінився підхід і до процесу доказування у кримінальному провадженні й визначення джерел доказів у кримінальних провадженнях по кримінальному проступкам. Водночас поява нових джерел доказу викликає певні труднощі щодо використання їх на практиці, що вимагає пошуку оптимальних шляхів їх розв'язання.

Ключові слова: *дизнання, докази, доказування, джерело доказів, кримінальне провадження, кримінальний проступок, обставини доказування.*

Важливим складником будь-якого кримінального провадження є доказування, яке здійснюється його учасниками з метою встановлення істини у справі [1]. Доказування складає основний зміст діяльності більшості учасників кримінального провадження і має здійснюватися в межах кримінальної процесуальної форми [2].

Досудове розслідування кримінальних проступків, яке здійснюється у формі дізнання, також нерозривно пов'язане з доказуванням. З огляду на встановлену в законодавстві можливість спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, саме під час дізнання забезпечення належної процедури доказування має важливе значення.

Процедурі доказування в кримінальному провадженні присвятили свої праці Божик В. І., Деєв М. В., Попелюшко В. О., Фаринник В. І., Тертишник В. М., Слинко С. В., Капліна О. В., Ніконенко М. Я. Теоретико-правові засади визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні крізь призму судових рішень досліджували Дрозд В.Г., Бурлака В.В., Гаврилюк Л.В. та ін. Проте слід констатувати, що разом із удосконаленням форми досудового розслідування на сьогодні кардинально змінився підхід і до процесу доказування, й до визначення джерел доказів у кримінальних провадженнях по кримінальному проступкам.

Аналізуючи зміст норм КПК України, констатуємо, що законодавець термін “джерело доказів” пов'язав із термінами “джерело” і “доказ”. Одним із тлумачень

© Havryliuk Liudmyla, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).24](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).24)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhrona.com/>

терміна “джерело” є те, від кого або звідки довідуються про що-небудь [3]. Згідно з ч. 2 ст. 298 КПК України, досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими КПК України. Ураховуючи зміст зазначеної статті у сукупності з ч. 1 ст. 84 КПК України, під доказами в кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків слід розуміти фактичні дані, отримані в передбаченому КПК України порядку, на підставі яких дізнавач, прокурор, слідчий суддя і суд установлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Отже, складником поняття “докази” законодавець визначив “фактичні дані”, які можуть підтверджувати або спростовувати наявність “фактів” та “обставин”, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. З огляду на відсутність законодавчого тлумачення термінів “фактичні дані”, “факт” та “обставини” вважаємо за необхідне сформулювати систему понять, які пов’язані між собою і є основою для з’ясування сутності процесу доказування в кримінальних провадженнях по кримінальним проступкам.

Так, В. Фаринник термін “фактичні дані” тлумачить як відомості про факти, обставини кримінального правопорушення, отримані із визначених у КПК України джерел [4]. Термін “факт” (від лат. *factum* – зроблене, те, що відбулося) вживають як філософське і загальнонаукове поняття, широко застосовуване в усіх галузях пізнання, яке має певну низку смислових значень. Як складник пізнавального процесу “факт” визначають як явище або подію, що насправді мали місце і встановлені як об’єктивно існуюча дійсність... [5]. Тобто “факт” у розумінні одного зі складників поняття “доказу” може мати вигляд події, що відбулася в дійсності, певним чином зафіксована, істинність якої може бути перевірена чи не піддається сумніву [4]. У кримінальному провадженні “факт” учинення кримінального проступку фіксують за допомогою протоколів.

Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, визначені у ст. 91 КПК України, серед яких є: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом’якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання тощо [6].

Сформульовані у ст. 91 КПК України обставини, які підлягають доказуванню, у сукупності є предметом доказування у кримінальному провадженні і залежно від кваліфікуючих ознак вчиненого кримінального проступку можуть конкретизуватися й доповнюватися. У цілому їх можна поділити на такі, що: 1) указують на сам факт вчинення кримінального проступку (час, місце, спосіб тощо); 2) характеризують особу, яка вчинила кримінальний проступок; 3) визначають вид і розмір завданої

кримінальним проступком шкоди, що у певній категорії кримінальних проступків є вирішальним при його кримінально-правовій кваліфікації; 4) до якої категорії кримінальних правопорушень, злочину чи кримінального проступку слід віднести діяння; 5) є вирішальними при визначенні виду покарання або прийнятті рішення про закриття кримінального провадження, звільнення від кримінальної відповідальності або покарання тощо.

У теорії кримінального процесу предмет доказування визначають як передбачену кримінальним процесуальним законом сукупність обставин, які підлягають обов'язковому встановленню у кожному кримінальному провадженні з метою ефективного виконання завдань кримінального провадження [2; 7; 8; 9]. С. Стахівський визначив кримінально-процесуальне доказування як передбачену законом діяльність суб'єктів кримінального процесу зі збирання (формування), перевірки й оцінки доказів та їх процесуальних джерел, прийняття на цій основі певних процесуальних рішень і наведення аргументів для їх обґрунтування (мотивації) [10].

У КПК України встановлені загальні вимоги, що висуваються до доказів як у кримінальних провадженнях щодо злочинів, так і щодо кримінальних проступків. Згідно з ч. 2 ст. 298 КПК України досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюють згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими КПК України, з урахуванням положень глави 25 КПК України. Тому вимоги щодо порядку збирання, дослідження та оцінки доказів, визначені для слідчого, поширюються й на дізнавача. Отже, у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків дізнавач за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтоване на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінює кожний доказ з погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з погляду достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Так, згідно з ч. 1 ст. 85 КПК України належними визнають докази, які прямо чи опосередковано підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (ст. 85 КПК України). Достовірними є докази, створені (отримані) за відсутності впливу, спрямованого на формування хибного уявлення про обставини справи, які мають значення для справи [11]. У ч. 1 ст. 86 КПК України сказано, що доказ визнають допустимим, якщо він отриманий у порядку, установленому КПК України. Мається на увазі в порядку, установленому КПК України, уповноваженим на це суб'єктом, із належного джерела у належний спосіб. У той же час оцінка зібраних доказів не завжди тягне за собою припинення процесу доказування, а може призвести до необхідності збирання та перевірки нових доказів [12]. Колектив авторів, зокрема В. Дрозд, В. Бурлака та ін., у монографічному дослідженні "Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень", слушно акцентував увагу, що процес розв'язання питання допустимості доказів неоднозначний і потребує індивідуального підходу в кожному

окремо взятому випадку. Зокрема, суд, ухвалюючи рішення про допустимість доказів, має зважати на обставини, серед яких: отримання доказів відповідним суб'єктами та дотримання ними визначеного КПК України порядку отримання й фіксації доказів, отримання доказів із належного джерела тощо [1].

Відповідно до ч. 1 ст. 298 та ч. 1 ст. 214 КПК України дізнавача, який здійснюватиме досудове розслідування, визначає керівник органу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання – керівник органу досудового розслідування. Проте зі змісту в наведеному у ст. 84 КПК України визначення терміна “доказ” вбачають, що законодавець не відніс дізнавача до визначеного переліку учасників кримінального провадження, які уповноважені на підставі фактичних даних установлювати наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Звертаємо увагу, що згідно з ч. 1 ст. 92 КПК України обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК України, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 92 КПК України, покладають на слідчого, прокурора та (у встановлених КПК України випадках) – на потерпілого. Тобто згідно з цією статтею законодавець не відніс дізнавача до переліку суб'єктів доказування. Водночас згідно з п. 19 ст. 3 КПК України дізнавач віднесений до сторони обвинувачення, який згідно з ч. 2 ст. 93 КПК України уповноважений здійснювати збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України. З огляду на це, згідно зі ст. 40¹ КПК України законодавець визначив, що дізнавач при здійсненні дізнання наділений повноваженнями слідчого й несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення дізнання. Таким чином, дізнавачеві надано статус суб'єкта, який уповноважений здійснювати доказування, що полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів із належного процесуального джерела доказу з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження щодо кримінальних проступків. Утім, слід врахувати, що “як для досудового слідства, так і для дізнання важливим моментом є прийняття відповідного рішення щодо надання повноважень належному суб'єктові з проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо проступків”. На цьому наголошує С. Фомін, звернувши увагу на постанову від 3 травня 2022 року у справі № 696/99/21 (провадження № 51-5909км21), у якій ККС ВС зробив висновок про те, що докази, зібрані у кримінальному провадженні, не можна вважати допустимими з огляду на відсутність постанови про доручення дізнавачам повноважень на виконання слідчих дій [13]. На його думку, значна кількість кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, віднесених законодавцем до кримінальних проступків, здійснюється у формі приватного обвинувачення. Досудове розслідування в таких провадженнях може бути розпочате не інакше як за заявою потерпілого. Тому предметом перевірки судів має бути і наявність згаданої заяви як основної підстави визнання законності початку досудового розслідування [13].

На визнання доказу як допустимого серед інших чинників впливає й констатація того факту, що джерело, з якого отримано доказ, є належним, тобто передбаченим законом [14]. У ч. 2 ст. 84 КПК України законодавчо закріплений термін “процесуальні джерела доказів”, а об’єднавши зміст цієї норми зі змістом ч. 1 ст. 298¹ КПК України, законодавець розкриває перелік процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки. Законодавчо закріплений перелік джерел доказів є позитивним чинником для правозастосування цих норм на практиці, оскільки визначає однозначність його використання.

Згідно зі ст. 298¹ процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім показань, речових доказів, документів, висновків експертів, також є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновки спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. З огляду на спрощену форму досудового розслідування кримінальних проступків, законодавець передбачив значно ширший перелік джерел доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, а також можливість їх отримання до моменту внесення відомостей про кримінальний проступок до ЄРДР.

Як на кримінальні провадження щодо злочинів, так і на кримінальні провадження щодо кримінальних проступків розповсюджено встановлене в ч. 1 ст. 87 КПК України правило щодо недопустимості доказів. Тобто докази, отримані під час досудового розслідування кримінальних проступків унаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, є недопустимими.

Особливу увагу в процесі доказування дізнавач повинен приділяти наявності підстави для вилучення речей і документів, що є знаряддям та/або засобом вчинення кримінального проступку чи безпосереднім предметом посягання, дотримання процедури їх вилучення та порядку збереження, адже недотримання цих вимог може призвести до визнання доказів недопустимими.

Із рішень суду можна побачити, що трапляються випадки необґрунтованого вилучення речей, які ніяк не стосуються речових доказів у кримінальному провадженні. Так, зі змісту ухвали Дарницького районного суду м. Києва від 22.09.2022 вбачається, що в кримінальному провадженні за ч. 1 ст. 309 КК України, згідно з протоколом особистого обшуку, у скаржника було вилучено мобільний телефон “iPhone 8”, який належить останньому на правах власності й не має жодного доказового значення для розслідування кримінального проступку, оскільки не є знаряддям або засобом вчинення останнього. Ураховуючи, що обшук проводився без ухвали слідчого судді, а з часу вилучення зазначеного майна дізнавачка не зверталася з клопотанням до слідчого судді про арешт вилученого майна, останнє підлягало негайному поверненню володільцю – особі, у якої таке майно було вилучено, оскільки мало статус тимчасово вилученого. Проте дізнавачка вилучений мобільний телефон не повернула, на клопотання про повернення майна відповіді не надала.

Згідно з постановою про визнання та приєднання речових доказів від 01.09.2022 мобільний телефон визнаний речовим доказом у справі. Утім, у цій постанові будь-які обґрунтування того, що мобільний телефон мав ознаки знаряддя та/або засобу вчинення кримінального проступку, що виявлено саме під час затримання, процесуальний документ не містить. Також слідчим суддею встановлено, що з часу внесення відомостей до ЄРДР будь-яких дій з вилученим телефоном не проводилось, зокрема, не призначена технічна експертиза тощо, що в сукупності із зазначеним вище ставить під сумнів правомірність утримання такого майна органом дізнання, оскільки останній не відповідає критерію речового доказу з урахуванням особливостей процедури отримання останніх.

Зважаючи на зазначене, слідчий суддя дійшов висновку, що процедура вилучення майна скаргника була порушена, оскільки таке майно не мало обов'язкових ознак для його вилучення, що в подальшому потягнуло за собою необґрунтоване надання майну статусу речового доказу.

Слідчий суддя вважає, що в порядку судового контролю для відновлення прав скаргника його вимога щодо повернення майна підлягає задоволенню, оскільки за обставин, наведених вище, таке майно утримується органом дізнання без правової підстави [15].

Право фізичної або юридичної особи мирно володіти своїм майном та заборона щодо позбавлення його майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права, визначено у ст. 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини (далі – Конвенція) (Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97).

Оскільки абзац 2 ст. 1 Першого протоколу до Конвенції повинен тлумачитися у контексті загального принципу, закріпленого в першому реченні цієї статті, має існувати розумна пропорційність між застосованими засобами та переслідуваною метою.

ЄСПЛ, ухвалюючи рішення по справі “Свіргунець проти України”, розтлумачив норми Конвенції так: будь-яке втручання в мирне володіння майном має супроводжуватися процесуальними гарантіями, які надають відповідній фізичній чи юридичній особі обґрунтовану можливість звернутися зі своєю справою до компетентних органів державної влади для ефективного оскарження заходів, які становлять втручання у права, гарантовані цим положенням [16].

На підставі вказаних міркувань, а також результатів аналізу норм КПК України очевидним є те, що доказування у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків – це передбачена кримінальним процесуальним законом діяльність дізнавача зі збирання, перевірки й оцінки доказів, отриманих із належних процесуальних джерел, обґрунтування та прийняття процесуальних рішень.

Однією з умов допустимості доказів у кримінальному провадженні є отримання їх із належного процесуального джерела. Згідно з ч. 3 ст. 214 КПК України процедура дізнання кримінальних проступків передбачає ширший перелік слідчих (розшукових) дій, які можуть проводитися до внесення відомостей до ЄРДР, ніж процедура досудового слідства злочинів.

Так, для з'ясування обставин учинення кримінального проступку до внесення відомостей до ЄРДР може бути: 1) відібрано пояснення; 2) проведено медичне освідування; 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- й кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- й кінозйомки, відеозапису; 4) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей. Згідно з ч. 1 ст. 298¹ КПК України документам, отриманим у результаті проведення цих слідчих (розшукових)/процесуальних дій, надано статус процесуальних джерел доказів. Згідно з абз. 2 ч. 1 цієї ж статті такі процесуальні джерела доказів не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, винесеної за клопотанням прокурора.

Резюмуючи, слід відзначити, що доказування у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків – це передбачена кримінальним процесуальним законом діяльність дізнавача зі збирання, перевірки й оцінки доказів, отриманих із належних процесуальних джерел, обґрунтування та прийняття процесуальних рішень. Водночас поява нових джерел доказу в кримінальних провадженнях по кримінальних проступках викликає певні труднощі щодо використання їх на практиці, що вимагає пошуку оптимальних шляхів їх розв'язання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дрозд В. Г., Бурлака В. В., Гаврилук Л. В. та ін. Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень : монографія. Харків. нац. ун-т внутр. справ; Держ. наук.-досл. ін-т. Київ : 7 БЦ, 2021. 420 с.
2. Божик В. І. Стандарти доказування у провадженні про кримінальні проступки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 6. С. 307.
3. Академічний тлумачний словник української мови в 11-ти томах. URL : <http://sum.in.ua/s/dzherelo> (дата звернення: 11.03.2023).
4. Фаринник В. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України. Харків : Фактор, 2013. С. 8.
5. Філософський енциклопедичний словник. URL. <http://slovopedia.org.ua/104/53412/1085571.html>. (дата звернення: 11.03.2023).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. Ст. 88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.03.2023).
7. Попелюшко В. О. Предмет доказування в кримінальному процесі (процесуально-правові та кримінально-правові аспекти). Острог, 2001. С. 48.
8. Дєєв М. В. Достатність доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. С. 44.
9. Тертишник В. М., Слинько С. В. Теорія доказів. Харків, 1998. С. 47.
10. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. С. 21.
11. Господарський процесуальний кодекс України, прийнятий 6 листоп. 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 11.03.2023).

12. Капліна О. Кримінальне процесуальне доказування та його суб'єкти : лекція. *Право України*. 2014. № 137. С. 139.

13. За повідомленням Верховного Суду. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/214952_osoblivost-provadhennya-shchodo-kriminalnikh-prostupkv-suddya-vs-visvtliv-sudovu-praktiku-verkhovnoho-sudu (дата звернення: 11.03.2023).

14. Никоненко М. Я. Пояснення в системі джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2020. № 43. С. 165.

15. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 22 вересня 2022 р. Справа № 753/10677/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/106519223> (дата звернення: 11.03.2023).

16. Рішення ЄСПЛ у справі “Свіргунець проти України”, заява № 38262/10 від 30 квітня 2020 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f11#Text (дата звернення: 11.03.2023).

REFERENCES

1. Drozd, V.H., Burlaka, V.V., Havryliuk, L.V., etc. (2021). Vyznannia dokaziv nedopustymym v kryminalnomu provadhenni: analiz slidehoi praktyky kriz pryzmu sudovykh rishen. “Recognizing evidence as inadmissible in criminal proceedings: analysis of investigative practice through the lens of court decisions”: monograph. Kharkiv National University of Internal Affairs matters; Govt. science-prof. int. Kyiv: 7 BC. 420 p. [in Ukrainian].

2. Bozhyk, V.I. (2019). Standarty dokazuvannya u provadhenni pro kryminalni prostupyky. “Standards of proof in criminal misdemeanor proceedings”. Scientific bulletin of public and private law. Iss 6. 307 p. [in Ukrainian].

3. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy v 11-ty tomakh. “Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes”. URL: <http://sum.in.ua/s/dzherelo>. (Date of Application: 11.03.2023) [in Ukrainian].

4. Farynnyk, V. (2013). Osoblyvosti formuvannya dokaziv ta dokazuvannya v kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy. “Peculiarities of evidence formation and proof in the criminal justice system of Ukraine”. Kharkiv: Faktor. 8 p. [in Ukrainian].

5. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk. “Philosophical encyclopedic dictionary”. URL: <http://slovopedia.org.ua/104/53412/1085571.html>. (Date of Application: 11.03.2023) [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. “Criminal Procedure Code of Ukraine”: Law of Ukraine, dated April 13, 2012, No. 9-10, No. 11-12, No. 13, Art. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (Date of Application: 11.03.2023) [in Ukrainian].

7. Popeliushko, V.O. (2001). Predmet dokazuvannya v kryminalnomu protsesi (protsesualno-pravovi ta kryminalno-pravovi aspekty). “The subject of proof in the criminal process (procedural-legal and criminal-legal aspects)”. Ostroh. 48 p. [in Ukrainian].

8. Dieiev, M.V. (2007). Dostatnist dokaziv u kryminalnomu protsesi Ukrainy. “Sufficiency of evidence in the criminal process of Ukraine”: diss. ... Candidate of Juridical Sciences: 12.00.09. Kyiv. 44 p. [in Ukrainian].

9. Tertyshnyk, V.M., Slynko S., V. (1998). Teoriia dokazatielstv. “Theory of proofs”. Kharkov. 47 p. [in Russian].

10. Stakhivskiy, S.M. (2005). Kryminalno-protsesualni zasoby dokazuvannya. “Criminal procedural means of proof: autoref. thesis ... Doctor of Juridical Sciences: 12.00.09. Kyiv. 21 p. [in Ukrainian].

11. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. “Economic Procedure Code of Ukraine”, adopted on November 6. 1991. Information of the Verkhov-

na Rada of Ukraine. 1992. No. 6. Art. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>. (Date of Application: 11.03.2023) [in Ukrainian].

12. *Kaplina, O.* (2014). Kryminalne protsesualne dokazuvannia ta yoho subiekty: leksiia. "Criminal procedural evidence and its subjects": lecture. *Pravo Ukrainy*. No. 137. 139 p. [in Ukrainian].

13. Za povidomlenniam Verkhovnoho Sudu. "According to the notification of the Supreme Court". URL: https://jurliga.ligazon.net/news/214952_osoblivost-provadhennya-shchodo-kryminalnikh-prostupkv-suddya-vs-visvtliv-sudovu-praktiku-verkhovnogo-sudu. (Date of Application: 11.03.2023) [in Ukrainian].

14. *Nykonenko, M.Ya.* (2020). Poiasnennia v systemi dzherel dokaziv u kryminalnykh provadhenniakh pro kryminalni prostupky. "Explanation in the system of sources of evidence in criminal proceedings about criminal misdemeanors". *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*. No. 43. 165 p. [in Ukrainian].

15. Ukhvala Darnytskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 22 veresnia 2022 r. Decision of the Darnytsky District Court of Kyiv dated September 22, 2022". Case No. 753/10677/22. Unified state register of court decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106519223>. (Date of Application: 11.03.2023) [in Ukrainian].

16. Rishennia YeSPL u spravi "Svirhunets proty Ukrainy". "Decision of the ECtHR in the case 'Svirgunets v. Ukraine'", application No. 38262/10 of April 30, 2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f11#Text. (Date of Application: 11.03.2023) [in Ukrainian].

UDC 343.14:340.1

Havryliuk Liudmyla,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,

Acting Head of the Department,

State Research Institute MIA Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0002-9441-4073

EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON CRIMINAL MISDEMEANORS: THEORETICAL-LEGAL ASPECT

The article analyzes the circumstances, which must be proved in pre-trial investigation of criminal offenses. It is stated that the general requirements defined by the Criminal Code of Ukraine for evidence in criminal proceedings on felonies apply to evidence collected in criminal proceedings on misdemeanors.

It has been established that one of the conditions for the admissibility of evidence in criminal proceedings is its receipt from an appropriate procedural source. According to Part 3 of Art. 214 of the Criminal Procedural Code of the Russian Federation, the procedure of investigation of criminal offenses provides for a wider list of investigative (search) actions that can be carried out before entering information into the ERDR than during the pre-trial investigation of criminal offenses.

Thus, in order to clarify the circumstances of the commission of a criminal offense before entering information into the ERDR, the following may be done 1) to select a statement; 2) to conduct a medical examination; 3) to obtain a specialist's opinion and to show technical instruments and technical means that have the functions of photography, filming, videorecording

© Havryliuk Liudmyla, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).24](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).24)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhorona.com/>

or means of photography, filming, videorecording; 4) to confiscate instruments and means of committing a criminal offense, things and documents that are the direct subject of a criminal offense or that are discovered during detention of a person, personal inspection or inspection of things. According to Part 1 of Art. 2981 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, documents obtained as a result of such investigative (search)/procedural actions have the status of procedural sources of evidence. According to Part 2, Item 1 of the same article, such procedural sources of evidence cannot be used in criminal proceedings for a crime, except on the basis of a decision of the investigating judge made at the request of the prosecutor.

Based on the investigation of the norms set forth in the Criminal Procedural Code of Ukraine, it is deduced that the collection, examination, and evaluation of evidence obtained from authorized procedural sources, as well as justification and procedural decision-making, constitute the investigator's activity underpinning the evidence in criminal proceedings for criminal offenses.

Keywords: inquiry, evidence, proof, source of evidence, criminal proceedings, criminal misdemeanor, circumstances of proof.

Отримано 20.10.2023

Федотова Ганна Валеріївна,
доктор юридичних наук, професор,
начальник відділу ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-7798-3143

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ ПІДРОЗДІЛАМИ ДІЗНАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розглянуто питання досудового розслідування кримінальних проступків виключно підрозділами дізнання Національної поліції України. Проаналізовано основні функції, які виконують підрозділи дізнання Національної поліції України під час досудового розслідування кримінальних проступків. Встановлено, що одним з основних завдань, які покладаються на підрозділи дізнання Національної поліції України, є захист особи, суспільства та держави від кримінальних проступків. Доведено, що функціональна спрямованість підрозділів дізнання Національної поліції України під час досудового розслідування кримінальних проступків визначається завданнями цих підрозділів, сформованими розпорядчими нормативно-правовими актами та паралельно кримінально-правовими нормами, якими регламентовано провадження кримінального проступку. Сформовано та викладено пропозиції щодо врегулювання наявних у правових положеннях суперечливих питань щодо провадження досудового розслідування кримінальних проступків підрозділами дізнання Національної поліції України.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальний проступок, підрозділи дізнання, дізнавач, кримінальне провадження.

Особливістю досудового розслідування кримінальних проступків є те, що воно здійснюється у формі дізнання, про що зазначається у ст. 215 Кримінального процесуального кодексу України [1]. Під дізнанням розуміється заснована на законі правозастосовна діяльність, спрямована на виявлення, попередження, запобігання та розслідування кримінальних правопорушень, забезпечення вирішення завдань кримінального судочинства. Передбачене чинним КПК України провадження дізнання полягає у можливості підрозділів дізнання здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків, віднесених до підслідності органів Національної поліції України (далі – НПУ), у визначеному порядку, користуючись при цьому повноваженнями слідчого органу досудового розслідування.

До підрозділів дізнання НПУ належать: Управління дізнання НПУ, відділи (сектори) дізнання ГУНП, відділи (сектори) дізнання територіальних (відокремлених) підрозділів поліції (далі – відділи (сектори) дізнання територіальних підрозділів поліції). Разом з тим, працівники поліції інших підрозділів органів НПУ також уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків, при здійсненні такої

діяльності зазначені працівники поліції безпосередньо з питань провадження дізнання, підпорядковуються начальникові підрозділу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання – керівникові органу досудового розслідування в межах юрисдикції територіального підрозділу поліції [2].

Основним завданням, яке покладається на підрозділи дізнання НПУ, визначається захист особи, суспільства та держави від кримінальних проступків, що передусім зорганізується шляхом забезпечення належного правопорядку. Правопорядок будь-якої демократичної держави повинен формуватися на принципах неухильного дотримання законодавства, яке, своєю чергою, беззаперечно, будується на основі принципу верховенства права. Великий тлумачний словник сучасної української мови надає визначення правопорядку як “суспільного порядку, врегульованого правом, законом” [3, с. 1102.]. Утім сама законність також повинна формуватися та здійснюватися на умовах забезпечення прав, свобод та інтересів людини. Тобто, виконуючи функцію щодо дотримання законності та охорони правопорядку, держава на перше місце повинна ставити інтереси громадянина, основного суб’єкта суспільства і держави від протиправних посягань. Очевидно, обраний суспільством і державою курс на інтеграцію в європейську спільноту зумовив становлення правової системи, заснованої на принципах верховенства права та поваги до прав людини. Захист від кримінальних проступків повною мірою відповідає європейським стандартам, кореспондується із лібералізацією кримінально-правової політики, дозволяє більш якісно захистити права, свободи та законні інтереси кожного з учасників кримінальних правовідносин. Кримінальний проступок, як і будь-яке інше правопорушення, є вчинком людини. Але, на відміну від вчинків людини, кримінальний проступок за своєю соціальною сутністю є посяганням на ті суспільні відносини, що відображають його найбільш важливі інтереси, внаслідок чого охороняються законом про кримінальну відповідальність. Із зазначеного певною мірою випливає наступне завдання підрозділів дізнання НПУ охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження за кримінальними проступками. Відповідне завдання гарантується шляхом всебічного забезпечення необхідних умов для реалізації прав, свобод і задоволення законних інтересів, їх недоторканності та непорушності за допомогою чіткого врегулювання кримінальних процесуальних відносин. Сам процес досудового розслідування кримінальних проступків реалізується відповідно до загальних правил кримінального провадження, про що зазначається у ст. 298 КПК України [1]. Під час проведення дізнання громадяни мають можливість користуватись правами учасників кримінального провадження, передбаченими КПК України під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у цілому. Відмінність у правах залежатиме від процесуального статусу учасника кримінального провадження. Так, наприклад, потерпілий може набувати передбачених ст. 56 КПК України [1] прав тільки після подачі заяви про залучення до провадження як потерпілого. Після цього йому вручається пам’ятка про процесуальні права і обов’язки потерпілого, що є письмовим підтвердженням набуття статусу потерпілого. Прикладом забезпечення необхідних умов для реалізації прав, свобод і задоволення законних інтересів є і положення ст. 111 КПК України [1], які наділяють правом певного учасника досудового розслідування можливістю бути поінформованим про дату, час та місце

проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію.

Разом з тим, на органи дізнання НПУ покладається і забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних проступків, віднесених до їх підслідності. Провадження по кримінальних проступках у формі дізнання забезпечує можливість швидкого та ефективного реагування на суспільно небезпечні діяння шляхом стрімкого відновлення соціальної справедливості, можливості запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень.

Під швидким слід розуміти розслідування кримінальних проступків у найкоротші терміни. Так, відповідно до ст. 219 КПК України, передбачено строк досудового розслідування у формі дізнання – один місяць з моменту повідомлення особі про підозру [1], це абсолютно відповідає принципу процесуальної економії, хоча в деяких категоріях проваджень можуть виникати достатньо обґрунтовані підстави для проведення низки процесуальних дій щодо зібрання вагомої доказової бази, і це потребує значного часу. Отже, питання щодо строків провадження досудового розслідування кримінальних проступків неодноразово [1] викликали жваву дискусію серед учених [4, с. 111–115; 5, с. 42–44]. Науковці та практики доводять, що одного місяця замало для досудового розслідування кримінальних проступків та пропонують найбільш оптимальним строком визначити два місяці з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку. Такий термін буде більш раціональним у випадку досудового розслідування кримінальних проступків так званої економічної спрямованості або якщо в ході провадження необхідно призначити та виконати амбулаторну судово-психіатричну експертизу підозрюваного або стаціонарну судово-психіатричну експертизу (судові експертизи проводяться в строки до 30 діб). Необхідність проведення підготовчих процесуальних дій, таких як тимчасовий доступ до медичних документів підозрюваного, звернення з клопотанням до слідчого судді про примусове залучення особи підозрюваного до експертизи у разі відсутності її добровільної згоди, всі ці дії обґрунтовано потребують більше часу, ніж один місяць з моменту повідомлення особі про підозру.

Основною думкою, яку формують науковці є те, що провадження по кримінальних проступках, без істотних змін процесуальної форми та за умови спрощення процесуального механізму гарантування прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, може здійснюватися в пришвидшені терміни, всі інші обставини, безумовно, вимагають витрати значного обсягу часу [6, с. 340]. Але все ж змога забезпечити швидке, неупереджене й об'єктивне досудове розслідування у формі дізнання, яке надасть можливість встановити причетність особи до порушення прав людини і громадянина та направити матеріали провадження до суду – це і є найважливішим маркером у формулі відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів при дотриманні принципу розумності строків у кримінальному процесі.

Разом з тим, повне і неупереджене розслідування кримінальних проступків пояснюється тим, що під час проведення дізнання підрозділи дізнання НПУ, керуючись принципом законності, мають провести всі необхідні слідчі та процесуальні дії, щоб

з'ясувати всі обставини кримінального правопорушення, які становлять предмет доказування. Дізнавачі підрозділів дізнання НПУ зобов'язані дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Повнота і неупередженість встановлення усіх фактів та обставин, які охоплюються предметом доказування, є основним процесуальним засобом встановлення матеріальної (об'єктивної) істини, а відповідний обов'язок суб'єктів, що здійснюють кримінальне провадження, – його процесуальною гарантією.

Завдання підрозділів дізнання НПУ щодо забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними проступками, має на меті передбачати абсолютне відновлення соціальної справедливості. У цьому розумінні відновлення соціальної справедливості здійснюється як до суспільства в цілому, так і до потерпілого зокрема. Соціальна справедливість у суспільстві відновлюється в можливих межах: держава частково відшкодовує заподіяну шкоду за рахунок штрафу та інших видів покарання; громадяни переконуються в тому, що їх права та інтереси захищаються і покарання забезпечується відповідно до закону, зважаючи на раціональні та соціально-психологічні міркування, тобто з огляду на гуманізм, відповідність, ефективність покарання. Покарання за кримінальний проступок має забезпечити можливість відшкодування заподіяної шкоди в можливих межах, а відповідність обмеження прав і свобод засудженого відповідати стражданням потерпілого, які останній вимушено зазнав внаслідок учиненого кримінального проступку. Така формула по суті відображає концепцію кримінального проступку як систему фундаментальних наукових поглядів і уявлень про явище, притаманне кримінально-правовим відносинам, у яких суспільно небезпечними діями важливим групам суспільних відносин спричиняється незначна шкода, яка в кожному випадку має бути зворотною.

Будь-яке правопорушення завдає шкоди громадським, державним, колективним чи особистим інтересам, призводить до шкідливих для суспільства наслідків. Шкода суспільним відносинам заподіюється не тільки тоді, коли знищені будь-які матеріальні цінності, завдане фізичне насильство або вчинене розкрадання, а й тоді, коли ще не використано злочинного наміру за своїм призначенням. Шкода має як майновий, так і немайновий моральний характер. При цьому майнова шкода фактично ототожнюється зі збитками, до яких належать втрати, які особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речей, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Майнова шкода – це будь-яке зменшення чи знищення майнового суб'єктивного права, охоронюваного законом інтересу чи майнового блага, що спричиняє втрати у потерпілого. Поняттям “моральна (немайнова) шкода” охоплюються втрати немайнового характеру внаслідок моральних та (або) фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. При цьому фізичні страждання – це фізичний біль,

© Fedotova Hanna, 2023

функціональний розлад організму, зміни в емоційно-вольовій сфері та інші відхилення від звичайного стану здоров'я, які є наслідком дій (бездіяльності), що посягають на немайнові блага або майнові права громадянина. Моральні страждання зазвичай виявляються у відчуттях страху, сорому, приниження, а також в інших несприятливих для людини в психологічному аспекті переживаннях, пов'язаних із втратою близьких, роботи, розкриттям лікарської таємниці, неможливістю продовжувати активне громадське життя, з обмеженням або позбавленням яких-небудь прав громадян тощо [7, с. 196-200].

Отже, домінуючою ознакою у досудовому розслідуванні підрозділами дізнання НПУ кримінального проступку є визначена шкода, оскільки вона, згідно із ч. 2 ст. 11 КК України [8], за ступенем суспільної небезпеки не має досягати рівня істотної (характерного рівня для злочину), але при цьому повинна мати такий ступінь суспільної небезпеки, щоб діяння не визначалося малозначним. І обов'язково шкода, заподіяна кримінальними проступками, має бути відновною, це означає, що наслідки незначної шкоди, заподіяної кримінальним проступком, не можуть бути незворотними.

Окремим завданням підрозділів дізнання НПУ є виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних проступків, і вжиття заходів щодо їх усунення. Причинами скоєння правопорушень науковці називають процеси і явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок. Умови, які сприяють учиненню кримінальних проступків, безпосередньо не породжують злочинну діяльність, але "відкривають шлях" для дії причин та полегшують настання суспільно небезпечних наслідків [9, с. 79]. Підрозділи дізнання НПУ, здійснюючи виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних проступків, діють у межах своєї компетенції. Вони зосереджують свої зусилля на виявленні, нейтралізації, усуненні причин та умов протиправних посягань, а головним чином – на виявленні осіб, що замислюють зазначені діяння, готують їх. Для забезпечення активного впливу система запобігання та попередження кримінальних проступків повинна бути відповідним чином організована та забезпечена. Вона має відповідати певним умовам, що передбачають: правове регулювання, матеріально-технічне та кадрове, інформаційне, наукове забезпечення тощо. Слід зауважити, що виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних проступків, і вжиття заходів щодо їх усунення, лише тоді ефективно й дає необхідний результат, коли воно закріплене законодавчо, і відповідна діяльність базується на міцній організаційній і науковій основі.

Необхідною умовою проведення заходів із попередження і усунення кримінальних проступків є цілеспрямована діяльність по збору, переробці, зберіганню інформації та створенню умов для її використання щодо найбільшої вірогідності й повноти відображення об'єктів попереджувального впливу і зміни, що відбуваються в ньому. Зокрема інформації про самого суб'єкта запобігання, включаючи ступінь його організованості та координування протиправної діяльності; наявності необхідних сил і засобів; розробку наукових рекомендацій щодо виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних проступків, і вжиття заходів щодо їх усунення і оволодіння ними.

Для забезпечення ефективності досудового розслідування кримінальних проступків на підрозділи дізнання НПУ покладається завдання вживати всіх передбачених законодавством заходів. Дізнавачі зобов'язані в межах своєї компетенції вжити усіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила. Адже законодавець зобов'язав слідчого суддю у разі встановлення неповноти або необ'єктивності досудового розслідування скасовувати постанови про закриття кримінального провадження у зв'язку із завершенням строків досудового розслідування без обмежень у кількості та часі.

Повнота та об'єктивність досудового розслідування кримінальних проступків гарантується низкою положень, зокрема, ст. 40-1 КПК України [1], яка наділяє дізнавача при здійсненні дізнання правами слідчого, та п. 2 ч. 2 ст. 40-1 КПК України [1], що дозволяє дізнавачеві проводити слідчі дії у випадках, встановлених законом. А для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені КПК України, та лише визначені ч. 2 ст. 264 та ст. 268 КПК України [1] негласні слідчі (розшукові) дії, а також відбирати пояснення для з'ясування обставин учинення кримінального проступку, проводити медичне освідчування, отримувати висновок спеціаліста, що має відповідати вимогам до висновку експерта, знімати показання технічних приладів і технічних засобів у провадженнях щодо вчинення кримінальних проступків, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, вилучати знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей до внесення відомостей про кримінальний проступок до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

До кримінальних проступків належать 117 частин 98 статей Кримінального кодексу України, за якими проводиться досудове розслідування за спрощеною процедурою, обмежене в часі, що зобов'язує дізнавача зібрати докази за всіма процесуальними джерелами. І лише ретельне збирання доказової бази обумовлює положення ст. 300 КПК України [1] щодо дозволу виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені КПК України під час досудового розслідування кримінальних проступків.

Крім того, на підрозділи дізнання можуть бути покладені й інші завдання, визначені законодавством України. Спрямованість завдань підрозділів дізнання НПУ обумовлює основні функції цих суб'єктів. Сутність функцій як елементу організаційних засад роботи підрозділів дізнання Національної поліції України полягає у тому, що їх наявність і нормативна визначеність в організаційно-розпорядчих актах дає змогу зрозуміти, у чому суть функціонування цього підрозділу, встановлює базові елементи і напрями його функціонування, спрямовує його подальший розвиток, дозволяє виявляти ймовірні прогалини у функціонуванні та розробляти шляхи їх усунення. До найбільш визначальних функцій належать: усебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального проступку, виявлення як тих обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують їх покарання, надання їм належної правової оцінки та забезпечення прийняття законних і обґрунтованих процесуальних рішень. Відповідна функція реалізується завдяки проведенню низки заходів від початку дізнання, за наявності

підстав, передбачених КПК України (п. 1 ч. 2 ст. 40-1, ч. 1 ст. 214, ст. 298 КПК України); шляхом проведення огляду місця події (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214, 298 КПК України), обшуку затриманої особи (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214, ч. 6 ст. 298-2 КПК України), опитування осіб (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214 КПК України), вилученням знаряддя та засобів вчинення правопорушення, речей, документів, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлених під час затримання (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214, ст. 298-3 КПК України), проведенням слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, установлених КПК України (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 214, ст. 300 КПК України); складанням дізнавачами доручення на проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених КПК України, відповідними оперативними підрозділами (п. 3 ч. 2 ст. 40-1, ч. 1, 2 ст. 41 КПК України); зверненням за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій (п. 4 ч. 2 ст. 40-1, ст. 300, ч. 3 ст. 214 КПК України); повідомленням за погодженням із прокурором особі про підозру в учиненні кримінального проступку (п. 5 ч. 2 ст. 40-1, ст. 298-4 КПК України); складанням обвинувального актів за результатами розслідування, готуванням клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подаванням їх прокурору на затвердження (п. 6 ч. 2 ст. 40-1, ст. 301 КПК України); прийняттям процесуальних рішень у випадках, передбачених КПК України, зокрема щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених ст. 284 КПК України (п. 7 ч. 2 ст. 40-1, ст. 284, 298-5 КПК України); здійсненням інших повноважень, передбачених КПК України (п. 8 ч. 2 ст. 40-1, ст. 214 КПК України) [1].

Забезпечення функції аналізу практики досудового розслідування кримінальних проступків, організації і результатів діяльності дізнавачів, унесення на основі цього в установленому порядку пропозицій щодо підвищення ефективності діяльності підрозділів дізнання, як правило, здійснюється шляхом дослідження тенденцій і закономірностей злочинності в Україні в цілому, посилаючись на статистичні дані, відображені у формах узагальнених статистичних звітів з окремою графою “кримінальні проступки”. Аналіз статистичних даних відбувається шляхом опрацювання кількісних показників за видами кримінальних правопорушень та результатами навантаження на органи досудового розслідування і підрозділи дізнання. Так, у Єдиному звіті про кримінальні правопорушення за січень–липень 2021 року, опублікованому на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора [10], встановлено, що із загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень (221 403) частка кримінальних проступків становить 75 103, це підтверджує значимість та доцільність функціонування підрозділів дізнання та значне розвантаження органів досудового слідства.

Функція підрозділів дізнання Національної поліції України щодо вжиття заходів з підвищення якості дізнання і дотримання його строків обумовлена тим, що інститут дізнання має певні специфічні ознаки та відмінний від досудового слідства, законодавчо закріплений процесуальний порядок, у п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК України зазначено: “дізнання – це форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків” [1]. З метою підвищення якості провадження

© Fedotova Hanna, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).25](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).25)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhrona.com/>

дівання, положення, які регламентують кримінальну процесуальну компетенцію та кримінальний процесуальний статус суб'єктів кримінального переслідування, потребують злагодженості та системності. Як ми вже зазначали раніше, дізнавача наділено процесуальною самостійністю щодо прийняття необхідних рішень під час досудового розслідування кримінальних проступків. Також на дізнавача покладається певний обов'язок стосовно законності та своєчасності виконання прийнятих ним процесуальних рішень або тих, які увалені слідчим суддею, судом, або згода на прийняття яких надана прокурором. Натомість, згідно з наказом Національної поліції України від 04 грудня 2015 року № 142 “Про затвердження Переліку посад молодшого та середнього складу поліції і відповідних їм граничних спеціальних звань”, призначення осіб, уповноважених на здійснення дізнання у провадженнях про кримінальні проступки здійснюється виключно на посади “інспектор” та “старший інспектор”, що констатує відсутність такої відомчої посади, як “дізнавач”. Водночас у п. 4-1 ч. 1 ст. 3 та у ст. 40-1 КПК України, а також у п. 1 Розділу V наказу МВС України від 20 травня 2020 року № 405 “Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України” зазначено, що суб'єктом здійснення дізнання є саме дізнавач [2]. Таким чином, наведені положення потребують удосконалення задля усунення колізії, які перешкоджають повноцінному виконанню завдання кримінального провадження в належному правовому полі.

Вивчення, узагальнення позитивного досвіду дізнання, упровадження його в практику підрозділів дізнання, розроблення сучасних методик розслідування окремих видів кримінальних проступків – ця функція дозволяє проводити порівняльний аналіз інституту кримінального проступку в теоретичних розробках і законодавчих актах як вітчизняних, так і міжнародних, оскільки за межами України існує роками сформований позитивний досвід щодо проваджень кримінальних проступків, який може бути використано під час удосконалення положень вітчизняного законодавства, яким регламентовано провадження дізнання по кримінальним проступкам.

Окремо серед функцій підрозділів дізнання Національної поліції України визначається організація взаємодії підрозділів дізнання з іншими підрозділами Національної поліції, слідчими та детективами інших правоохоронних органів, суб'єктами, що здійснюють судово-експертну діяльність, підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також прокурорами, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Важливою в організації процесу досудового розслідування кримінальних проступків є взаємодія з іншими підрозділами поліції, оскільки це суттєво позначається на ефективності провадження в цілому. На думку А. Саковського та А. Жижина, взаємодія підрозділів кримінальної поліції з органами досудового розслідування є визнаною та поширеною інституцією в цивілізованому світі, що дає змогу досягти найвищих результатів шляхом поєднання зусиль зацікавлених сторін, оскільки така кооперація посилюється не лише кількісно завдяки людським ресурсам, а й якісно – завдяки вузькій спеціалізації та професійним навичкам кожного окремого учасника в певній сфері діяльності [11, с. 49]. Разом з тим, слід додати, що взаємодія підрозділів дізнання з іншими підрозділами

© Fedotova Hanna, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).25](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).25)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhrona.com/>

має базуватися на таких основних принципах: відповідальності дізнавача за швидке, повне та неупереджене розслідування кримінального проступку, його процесуальній самостійності, заборони втручання в діяльність дізнавача, осіб, які не мають на те законних повноважень; використанні науково-методичних рекомендацій та технічних розробок у запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних проступків; раціональному застосуванні вмінь, знань та навиків суб'єктів, що здійснюють судово-експертну діяльність, оперативно-розшукову діяльність; дотриманні загальних засад кримінального провадження; забезпеченні нерозголошення даних досудового розслідування. Отже, завдяки спільній та злагодженій роботі дізнання з іншими підрозділами гарантовано реалізується досудове розслідування кримінальних проступків.

Вивчення практики застосування дізнавачами норм права і розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства України також є функцією підрозділів дізнання Національної поліції України під час досудового розслідування кримінальних проступків. Враховуючи різноманітні процеси, які відбуваються в суспільстві, має вдосконалюватися та розвиватися і кримінально-правове, кримінальне процесуальне поле. Правові норми повинні бути соціально обумовленими та дієвими, відповідати об'єктивним потребам і закономірностям розвитку суспільства, в якому їх застосовують. Їх зміст покликаний відповідати суспільній свідомості населення, передусім принципам моральності, рівню безпекового стану в суспільстві. Такі обставини постійно мотивують процеси підготовки пропозицій щодо вдосконалення діяльності підрозділів дізнання та підвищення ефективності їх роботи.

Однією з найважливіших і серйозних функцій являється забезпечення добору, розстановки і виховання кадрів для підрозділів дізнання, підвищення їх кваліфікації та професійної майстерності в контексті визначення організаційних засад функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України. Формування кадрового потенціалу, фігуруючи складним та багатокомпонентним процесом, є базою ефективної роботи абсолютно всіх співробітників та водночас гарантією системного, безперервного розвитку як кожної особистості у його складі, так і підрозділу у цілому [12].

До важливих елементів підготовки кадрів належить професійна підготовка працівників підрозділів дізнання НПУ, яка передбачає: проходження підвищення кваліфікації (спеціалізації), у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання; отримання післядипломної освіти; проведення службової підготовки – системи заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок працівників підрозділів дізнання НПУ з урахуванням профілю його службової діяльності.

Організація відповідно до законодавства України розгляду і вирішення звернень громадян, які надходять у зв'язку з проведенням дізнання, є не менш важливою функцією.

Під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги, викладені відповідно до вимог статті 3 Закону України “Про звернення громадян” [13]. Звернення може бути подано окремою особою (індивідуальне) або групою осіб (колективне). Усне звернення викладається громадянином на особистому прийомі або за допомогою засобів телефонного зв'язку через визначені контактні центри, телефонні “гарячі лінії” та

записується (реєструється) посадовою особою. Письмове звернення надсилається поштою або передається громадянином до відповідного органу, установи особисто чи через уповноважену ним особу, повноваження якої оформлені відповідно до законодавства. Письмове звернення також може бути надіслане з використанням мережі Інтернет, засобів електронного зв'язку (електронне звернення). У зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги. Письмове звернення повинно бути підписано заявником (заявниками) із зазначенням дати. В електронному зверненні також має бути зазначено електронну поштову адресу, на яку заявнику може бути надіслано відповідь, або відомості про інші засоби зв'язку з ним. Застосування електронного цифрового підпису при надсиланні електронного звернення не вимагається. Анонімні звернення (без зазначення прізвища, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина) не розглядаються, крім анонімних повідомлень про порушення Закону України "Про запобігання корупції". Відповідно до наказу МВС України від 15 листопада 2017 року № 930 "Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації проведення особистого прийому громадян в органах та підрозділах Національної поліції України" (із змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства внутрішніх справ України від 18 листопада 2021 року № 833), громадяни України мають право звернутися до органів (підрозділів) поліції, їх керівників із зауваженнями, скаргами та пропозиціями з питань, пов'язаних з діяльністю Національної поліції України, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління, із заявами або клопотаннями про реалізацію своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів, а також зі скаргами про їх порушення.

Громадяни мають право звернутися зі скаргою на дії, рішення чи бездіяльність дізнавача в порядку підлеглості вищому органу або посадовій особі, а також звернутися до суду відповідно до законодавства України, у разі відсутності такого органу або незгоди громадянина з прийнятим за скаргою рішенням – безпосередньо до суду. Якщо у зверненні порушуються важливі питання діяльності органів чи підрозділів поліції, такі звернення беруться на контроль і розглядаються в першу чергу. Рішення про зняття з контролю таких звернень приймають посадові особи, які прийняли рішення про взяття на контроль. Звернення вважаються вирішеними, якщо розглянуто всі порушені в них питання, ужито необхідних заходів і заявникам надано ґрунтовні та вичерпні відповіді. Звернення розглядаються і вирішуються в термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, що не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник органу або підрозділу поліції або його заступники встановлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляють особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів. Якщо останній день терміну розгляду звернення припадає на вихідний, святковий день, останнім днем терміну вважається перший після нього робочий день.

Разом з тим, згідно з статтею 234 КПК України, рішення, дії чи бездіяльність особи,

© Fedotova Hanna, 2023

яка провадить дізнання, можуть бути оскаржені начальнику органу дізнання, прокурору або до суду. Такі скарги розглядаються начальником органу дізнання, прокурором або судом протягом десяти діб з дня одержання скарги [1].

Крім того, на підрозділи дізнання під час досудового розслідування кримінальних проступків можуть бути покладені й інші функції, передбачені законодавством України.

Викладений матеріал дає підстави сформулювати такі висновки: функціональна спрямованість підрозділів дізнання Національної поліції України під час досудового розслідування кримінальних проступків визначається завданнями цих підрозділів, викладеними у розпорядчих нормативно-правових актах та кримінально-правових нормах, якими регламентовано провадження кримінального проступку. Кожне завдання, покладене на підрозділи дізнання НПУ, направлене на відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів та відіграє важливу роль під час здійснення досудового розслідування кримінальних проступків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.06.2023).
2. Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, затверджене наказом МВС України від 20 травня 2020 року № 405, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03 червня 2020 року № 491/34774. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text> (дата звернення: 15.06.2023).
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. 1728 с. С. 1102.
4. Воробей А.О. Проблемні питання та перспективи вдосконалення спрощеного досудового розслідування. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2021. № 1. С. 111–115.
5. Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.) / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 197 с. С. 42–44.
6. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 437 с. С. 340.
7. Митрофанов І.І., Гайкова Т.В. “Шкода” та “збитки” співвідношення понять. Вісник КрНУ ім. Михайла Остроградського. 2012. Вип. 3(74). С. 196–200.
8. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.06.2023).
9. Криминологія: навч. посіб. / О.М. Джужа, В.В. Василевич, Ю.Ф. Іванов та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ: Прецедент, 2004. 208 с. С. 79.
10. Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 15.06.2023).
11. Саковський А.А., Жижин А.В. Взаємодія підрозділів кримінальної поліції та органів досудового розслідування в документуванні кримінальних правопорушень. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2019. № 2 (111). С. 49–54. С. 49.
12. Романов М.Ю. Функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України: до питання визначення функцій як елементу організаційних засад. Честь і закон. 2021 № 3(78). URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:sKf9yYp06UQJ:chiz.nangu.edu.ua/article/download/244558/242399&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 15.06.2023).

13. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.06.2023).

14. Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації проведення особистого прийому громадян в органах та підрозділах Національної поліції України: наказ МВС України від 15 листопада 2017 року № 930, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 11 січня 2022 р. за № 17/37353. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0017-22#Text> (дата звернення: 15.06.2023).

REFERENCES

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. "Criminal Procedure Code of Ukraine": Law of Ukraine dated April 13, 2012, No. 4651-VI. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2013. No. 9-10, No. 11-12, No. 13. Art. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (Date of Application: 15.06.2023) [in Ukrainian].

2. Polozhennia pro orhanizatsiiu diialnosti pidrozdiliv diznannia orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy. "Regulations on the organization of the activities of the investigation units of the National Police of Ukraine", approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, dated May 20, 2020, No. 405, registered in the Ministry of Justice of Ukraine on June 3, 2020 No. 491/34774. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text>. (Date of Application: 15.06.2023) [in Ukrainian].

3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. "A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions and additions)" / comp. and gen. ed. V.T. Busel. K.; Irpin: VTF "Perun", 2005. 1728 p. 1102 p. [in Ukrainian].

4. Vorobei, A.O. (2021). Problemni pytannia ta perspektyvy vdoskonalennia sproshchenoho dosudovoho rozsliduvannia. "Problematic issues and prospects for improving the simplified pre-trial investigation". Actual problems of domestic jurisprudence. No. 1. P. 111-115 [in Ukrainian].

5. Aktualni pytannia teorii ta praktyky dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv. "Current issues of the theory and practice of pre-trial investigation of criminal misdemeanors": materials of the interdepartmental research and practice round table (Kyiv, November 14, 2019) / ed. board: V.V. Cherniei, S.D. Husariev, S. S. Cherniavskyyi et al. Kyiv: National Academy of Internal Affairs, 2019. 197 p. P. 42-44 [in Ukrainian].

6. Trofymenko, V.M. (2017). Teoretychni ta pravovi osnovy dyferentsiatsii kryminalnogo protsesu Ukrainy. "Theoretical and legal bases of the differentiation of the criminal process of Ukraine": dissertation ... Doctor of Juridical Sciences: 12.00.09. Kharkiv. 437 p. P. 340 [in Ukrainian].

7. Mytrofanov, I.I., Haikova, T.V. (2012). "Shkoda" ta "zbytky" spivvidnoshennia poniat. "Damage" and "damages" are relational concepts". Bulletin of Mykhailo Ostrohradskyyi KrNU. Vol. 3(74). P. 196-200 [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. "Criminal codex of Ukraine". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2001. No. 25-26. Art. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (Date of Application: 15.06.2023) [in Ukrainian].

9. Kryminolohiia. "Criminology": education-manual / O.M. Dzhuzha, V.V. Vasylevych, Yu.F. Ivanov and others; in general ed. O.M. Zhuzh. Kyiv: Pretsedent, 2004. 208 p. P. 79 [in Ukrainian].

10. Statystychna informatsiia Ofisu Heneralnogo prokurora. "Statistical information of the Prosecutor General's Office". URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>. (Date of Application: 15.06.2023) [in Ukrainian].

11. Sakovskyyi, A.A., Zhyzhyn, A.V. (2019). Vzaiemodiia pidrozdiliv kryminalnoi politsii ta orhaniv dosudovoho rozsliduvannia v dokumentuvanni kryminalnykh pravoporushen. "Interaction of criminal police units and pretrial investigation bodies in documenting criminal offenses". Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs. No. 2 (111). P. 49-54. P. 49 [in Ukrainian].

12. *Romanov, M.Yu.* (2021). Funktsionuvannia pidrozdiliv diznannia Natsionalnoi politsii Ukrainy: do pytannia vyznachennia funktsiy yak elementu orhanizatsiinykh zasad. "Functioning of the investigation units of the National Police of Ukraine: to the issue of defining functions as an element of organizational principles". Honor and law. No. 3(78). URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:sKf9yYpo6UQJ:chiz.nangu.edu.ua/article/download/244558/242399&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>. (Date of Application: 15.06.2023) [in Ukrainian].

13. Pro zvernennia hromadian. "On the appeal of citizens": Law of Ukraine, dated October 2, 1996, No. 393/96-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (Date of Application: 15.06.2023) [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku rozhlidu zvernennia ta orhanizatsii provedennia osobystoho pryomu hromadian v orhanakh ta pidrozdilakh Natsionalnoi politsii Ukrainy. "On the approval of the Procedure for consideration of appeals and organization of personal reception of citizens in bodies and units of the National Police of Ukraine": order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, dated November 15, 2017, No. 930, registered in the Ministry of Justice of Ukraine on January 11, 2022 under No. 17/37353. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0017-22#Text>. (Date of Application: 15.06.2023) [in Ukrainian].

UDC 343.13:351.74

Fedotova Hanna,
Doctor of Juridical Sciences, Full Professor,
Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7798-3143

PRETRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES BY THE INVESTIGATIVE UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article deals with the issue of pre-trial investigation of criminal misdemeanors exclusively by the investigative units of the National Police of Ukraine.

It was established that the investigative departments of the NPU include: the Investigative Department of the NPU, departments (sectors) of investigation of the GUNP, departments (sectors) of investigation of territorial (separate) police units (hereinafter referred to as departments (sectors) of investigation of territorial police units). At the same time, police officers of other subdivisions of NPU bodies are also authorized to carry out pre-trial investigation of criminal misdemeanors, when carrying out such activities, the said police officers are directly subordinated to the head of the investigation department, and in the absence of an investigation department - to the head of the pre-trial investigation body within the jurisdiction of the territorial division of the police.

The analysis concerns the functions performed by the investigation units of the National Police of Ukraine during the pre-trial investigation of criminal misdemeanors. It was found that safeguarding individuals, society, and the state from criminal offenses stands as one of the main duties of the National Criminal Investigation Service's investigation units. The importance of misdemeanor criminal proceedings in the form of an inquiry has been established in terms of ensuring a prompt and efficient response to socially dangerous acts while swiftly restoring social justice. These proceedings also enable the prevention of further criminal offenses.

© Fedotova Hanna, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).25](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).25)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhorona.com/>

The NPU investigation units' functional orientation during the pre-trial investigation of criminal misdemeanors is defined by the tasks assigned to them through regulatory legal acts and criminal legal norms governing misdemeanor proceedings. Proposals have been presented to resolve conflicts in legal provisions concerning the performance of investigation unit functions in the NPU during the pre-trial investigation of criminal misdemeanors.

Keywords: pre-trial investigation, criminal misdemeanor, units of investigation, investigator, criminal proceedings.

Отримано 18.10.2023

**ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА.
ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

УДК 159.923:351.74

Остапович Володимир Петрович,
доктор юридичних наук, старший дослідник,
завідувач науково-дослідної лабораторії ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9186-0801

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН МАНІПУЛЯЦІЇ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА
ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ**

Статтю присвячено проблемі впливу психологічної маніпуляції на професійну діяльність поліцейських. Висвітлено потенційні загрози впливу маніпуляції для особистості та діяльності поліцейського, окреслено коло відповідних ситуацій службової діяльності. Здійснено аналіз психологічного феномену маніпуляції. Обґрунтовано необхідність подальших наукових досліджень психологічних технологій виявлення та протидії маніпуляціям у діяльності поліцейських, зокрема розроблення тренінгу протидії психологічним маніпуляціям у професійній діяльності поліцейських.

Ключові слова: психологічна маніпуляція, ознаки маніпуляції, критерії маніпулятивного впливу, прояви маніпуляції, принципи маніпулятивного впливу.

З початком повномасштабної агресії росії проти України наша держава зіткнулась із безпрецедентними безпековими викликами. Згідно зі ст. 17 Конституції України передбачено, що “Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу” [3]. Комплексний характер актуальних загроз національній безпеці потребує зокрема визначення інноваційних підходів до формування системи захисту та розвитку інформаційного простору в умовах режиму воєнного стану, а також у період післявоєнного відновлення України.

Національна поліція України сьогодні відіграє провідну роль у забезпеченні правопорядку в державі і захисті територіальної цілісності нашої країни. До того ж інформаційна безпека безпосередньо Національної поліції має вагоме значення для забезпечення безпеки та життєво важливих інтересів країни, і якщо поліцейські підпадають під вплив психологічної маніпуляції, це може позначитися на їхній здатності ефективно виконувати свої обов’язки.

Зважаючи на значне різноманіття методів деструктивного інформаційного впливу на індивідуальну та колективну психіку, актуалізується необхідність глибокого розуміння причин, форм та способів маніпуляції з метою розроблення інструментів захисту від таких втручань.

© Ostapovych Volodymyr, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).26](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).26)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhrona.com/>

Проблема впливу психологічної маніпуляції на діяльність поліцейських не була об'єктом спеціального вивчення, втім є цілком на часі. Дослідженню комунікативної компетентності поліцейських присвятили свої праці О. Богомолець, О. Веселовська, І. Голопич, Л. Дунець, В. Зелений, Т. Крашеніннікова, О. Новікова, А. Павліченко, Т. Січкаренко, О. Топчій, М. Якимчук, наукові дослідження з медіаграмотності поліцейських в Україні ще не є достатньо розвиненими, однак свої роботи присвятили цій темі такі науковці, як Л. Яковенко, В. Возняк, Т. Шемчук.

Психологічна маніпуляція збільшує ризик прийняття поліцейським помилкового рішення, тим паче під час виконання службових обов'язків в умовах режиму воєнного стану, ведення бойових дій, у деокупованих регіонах тощо. Тому дослідження впливу психологічної маніпуляції на поліцейських сприятиме вдосконаленню методів професійної підготовки і поставатиме важливим чинником підвищення рівня психологічної стійкості та забезпечення ефективної безперервної роботи у складних екстремальних умовах. Зокрема, доцільним вбачається розроблення програми психологічного тренінгу розвитку стійкості до психологічної маніпуляції.

Поліцейські можуть зазнавати маніпулятивного впливу у різноманітних ситуаціях. Наприклад, вищі посадові особи або політики можуть намагатися використати свої повноваження, щоб змусити поліцейських діяти згідно зі своїми інтересами. Це може проявлятися у використанні влади для створення певної атмосфери тиску або застосування погроз або обіцянок. Крім того, колеги можуть використовувати свій статус у групі, щоб впливати на поведінку поліцейських, пропонуючи неефективні та шкідливі способи вирішення проблеми. До того ж представники громадськості, залежно зокрема від політичної позиції, можуть пропагувати ідеї про правильність або неправильність певних дій поліції. Заразом засоби масової інформації мають значний вплив на громадську думку про поліцію та її діяльність, висвітлюючи роботу поліції в позитивному або негативному світлі, створюючи образи "героя" або "злочинця" залежно від низки обставин.

Надзвичайно актуальними є дослідження впливу психологічної маніпуляції на поліцейських у контексті сучасної соціальної та політичної ситуації. Адже метою антиукраїнської пропаганди є деструкція Української держави або її послаблення та інтеграція у підконтрольну російській владі сферу державних інтересів. Сьогодні спостерігаються спроби порушення репутації не лише окремих фізичних або юридичних осіб, а й всієї країни загалом.

Зрештою до маніпулятивного впливу, шантажу та провокацій можуть вдаватися правопорушники. Проте, дослідження маніпулятивного впливу спрямоване на розкриття можливих причин виникнення та попередження несанкціонованої поведінки поліцейських, яка суперечить етичним та професійним стандартам, сфокусованим на захисті прав громадян та забезпеченні законності дій правоохоронних органів. Дослідження можуть допомогти визначити фактори, які збільшують вразливість поліцейських до психологічної маніпуляції та розробити методики зниження цієї вразливості.

Окресливши можливі негативні наслідки психологічної маніпуляції для особистості та діяльності поліцейських, перейдемо до більш ретельного аналізу цього феномена.

Визначення терміна “маніпуляція” залежить від рівня наукового аналізу та дисциплінарних методів дослідження [7, с. 74]. Цей термін застосовується у таких значеннях: 1) як позначення специфічного загального підходу до соціальної взаємодії та управління, що передбачає активне використання різноманітних способів прихованого примусу людини для досягнення цілей маніпулятора; 2) як позначення специфічного виду психологічної взаємодії (міжособистісні маніпуляції, маніпуляції суспільною думкою, соціально-політичні маніпуляції тощо); 3) на позначення певних організаційних форм застосування таємного примусу.

Термін “маніпулювання” у деяких дослідженнях вживається як синонім терміна “маніпуляція”, в інших – маніпулювання розглядається як інструмент або механізм маніпуляції. Загалом маніпулятивні прийоми є виявом антигуманного ставлення до людини, яку маніпулятор штучно позбавляє суб’єктності, можливостей самоусвідомлення і саморегуляції.

Психологічне маніпулювання чинить різнобічний вплив на особистість, а саме йдеться про спонукання до активності, регулювання діяльності, зміну когнітивних структур та операційного складу діяльності, зміну психічного стану. У зв’язку з цим можна говорити про те, що маніпулювання передбачає зміну свідомості особи з метою досягнення певної мети, яка встановлюється самим маніпулятором. В основі маніпуляції лежить екстерналізація відповідальності за власну поведінку чи добробут та бажання щось отримати або уникнути чогось небажаного. Коли йдеться про маніпулювання, зазвичай це означає поведінку на останньому кінці спектру методів психологічного впливу, але важливо пам’ятати, що існує спектр, і, природно, в соціальному світі відбувається взаємний вплив.

Отже, маніпуляція є різновидом психологічного впливу, це програмування думок і прагнень суб’єктів, їх настроїв, психічного стану з метою забезпечення поведінки, необхідної маніпулятору. Маніпулятор спонукає суб’єкта переживати певний душевний стан, зручний для прийняття рішення або вчинення дій в інтересах маніпулятора, на шкоду власним.

Розглянемо принципи та шляхи маніпулятивного впливу [2, с. 124]:

1. Принцип першочерговості: інформація, що поступила першою, сприймається як достовірна.

2. Експресивний удар: шляхом різкого підвищення емоційної складової психіки провокується реакція протесту, при цьому акценти можуть бути свідомо викривлені маніпулятором.

3. Ефект правдоподібності: натрапляючи на інформацію, що не суперечить поглядам особи, вона продовжує її “споживати”, і тоді маніпулятор свідомо вбудовуватиме у правдоподібну для об’єкта маніпуляції інформацію частину неправдивої, яка сприймається як справжня автоматично.

4. Ефект “інформаційного штурму”: об’єкт маніпуляції втомлюється, сприймаючи величезний потік непотрібної інформації, а у маніпуляторів з’являється можливість приховати інформацію, потрібну їм.

5. Емоційне зарядження: “зарядивши” інформацію необхідними емоціями, можливо подолати бар’єр та вивести особу зі стану емоційної рівноваги, змусивши її пережити якийсь момент інформації.

© Ostapovych Volodymyr, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).26](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).26)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhrona.com/>

6. Принцип контрасту: потрібна інформація подається як більш позитивна на фоні іншої, яка сприймається особою як негативна.

7. Показна проблематика: певна подія штучно залишається поза увагою, а інший – навпаки, приділяється підвищена увага.

8. Звинувачення в теоретизованості або уявна відсутність практики: знецінення меседжів опонента тезою про справедливість переконань об'єкта маніпуляції лише в теорії.

9. Несподіване одкровення: повідомлення маніпулятором про намір надати секретну інформацію викликає довіру співрозмовника та послаблює захисні механізми психіки.

10. Байдужість або псевдонеуважність: демонстрація маніпулятором байдужості примушує співрозмовника несвідомо намагатися переконати маніпулятора у своїй значущості та викласти факти, які спершу приховувалися.

Успішність маніпулювання зазвичай визначається низкою якостей, якими володіє маніпулятор. До таких якостей відносять гнучкість, високу адаптивність, емоційну відстороненість від співрозмовника і навіть аморальність. Ключовими відмінними рисами маніпулятора є такі: ставлення до партнера по взаємодії та спілкуванню не як до особистості, яка має самоцінність, а як до специфічного засобу, використання якого дозволяє досягати певних цілей, які зазвичай є прихованими.

Говорити про більшу чи меншу схильність до маніпулятивного впливу доцільно у контексті визначення принципів і способів захисту від маніпуляцій та їх нейтралізації. Віктимними особливостями жертв маніпуляцій є неадекватна самооцінка; стереотипність мислення; невміння контролювати свої емоції і почуття; надмірна довірливість; навіюваність; невміння передбачати наслідки власних дій; низька ефективність аналізу ситуацій професійної та особистої взаємодій; неспроможність адекватно оцінювати службові і життєві ситуації.

Здатність об'єктивно сприймати, аналізувати та оцінювати ситуацію в ході маніпуляції зменшується за рахунок використання маніпулятором зовнішніх та внутрішніх параметрів (мішеней) жертви. Використання зовнішніх параметрів, насамперед, пов'язане з інформаційним потоком: упустити частину інформації або змінити її, узагальнити інформацію до невпізнання, вигадати неправдиву інформацію, поставити питання і не дати можливості відповісти, застосувати метафори, гумор, жарти, з метою збентежити партнера, позбавити впевненості, принизити.

Внутрішніми мішенями впливу маніпулятора можуть стати: самооцінка особистості (уявлення про себе: свою компетентність, інформованість, соціальний статус, самоповагу, вміння відстоювати свої інтереси і потреби); задоволення інтересів та потреб; активізація мотиву страху, почуття образи, сорому, гордості, заздрості, провини, жалість до себе, або у партнера до самого себе, експлуатування пристрастей, природної цікавості, бажань, потягів, фізіологічних потреб, вплив на несвідоме, ментальність та ін.

Реалізація маніпулятивних стратегій й тактики передбачає проходження двох етапів: підготовчого й основного. Функції першого, підготовчого етапу полягають у полегшенні сприйняття подальшої інформації. Його основне призначення – створення

© Ostapovych Volodymyr, 2023

атмосфери довіри між джерелом інформації і аудиторією впливу. На другому етапі здійснюється залучення уваги й загострення інтересу до переданих повідомлень на тлі некритичного сприйняття інформації. Це дозволяє значно збільшити ефект від впливу інформації, зменшивши її раціональну оцінку.

Розподіл на зазначені етапи є відносно умовним, маніпуляція зазвичай спрямована на те, щоби змусити особу брати активну участь або вжити пасивні дії у найвигідніший момент часу [2, с. 122]. Вивчення алгоритму маніпуляції надає можливість розробляти рекомендації щодо своєчасного виявлення такого впливу та протидії йому.

Застосування демаркаційних процедур розгалуження легітимних і нелегітимних доводів в аргументації дає підстави вважати мовні маніпуляції неприпустимими аргументативними техніками [6, с. 90]. Втім аналіз результатів досліджень дозволяє констатувати той факт, що використання психологічного маніпулювання в процесі спілкування є досить поширеним соціально-психологічним феноменом, який присутній у різних культурах, і саме непомітність цього впливу забезпечує ефективність маніпулювання.

Важливість комунікативних навичок у професійному спілкуванні не завжди є очевидною для поліцейських. Проте, якщо поліцейський не збирається або ігнорувати, або затримувати кожного громадянина, з яким він вступає в контакт, навички спілкування життєво важливі як для вирішення повсякденних проблем, так і для розрядки потенційних криз.

По-перше, значний час витрачається поліцейськими на звичні контакти з громадянами, не пов'язані із кримінальними правопорушеннями. По-друге, успішне вирішення незначної кризи, такої як сімейна суперечка чи сварка сусідів, може усунути необхідність подальших втручань поліції та попередити переростання ситуації на серйозну кризу, як-от домашнє насильство або знищення майна. По-третє, кризові ситуації можуть бути більш ефективно вирішені поліцейськими, які мають розвинуті комунікативні навички, що потенційно усуває необхідність застосування фізичної сили, затримання та арешту. Це зменшує ризик травмування поліцейського чи громадянина і зменшує обсяги необхідної підготовки та оформлення службових документів.

Поліцейським, насамперед у великих містах, доводиться налагоджувати взаємодію з громадянами різного віку, національностей, культур, економічного рівня та індивідуально-типологічними властивостями особистості. Подекуди доводиться терпіти неввічливу або образливу поведінку, зберігаючи при цьому професійну компетентність і балансуючи між авторитетною та авторитарною присутністю поліції. Ефективні поліцейські повинні мати можливість використовувати відповідні навички вирішення конфліктів, щоб запобігти ескалації ситуації, зберігаючи при цьому об'єктивність, рівновагу та сприйняття справедливості. Вони повинні вміти справлятися з різними видами та рівнями стресу, але при цьому завжди дотримуватися принципів і стандартів професійної етики, що є вкрай важливим для підтримки авторитету та довіри до поліції.

Іноді громадяни, яким, наприклад, загрожує значний штраф за порушення правил дорожнього руху, вдаються до різних тактик – суперечок, використання чарівності чи погроз – щоби спробувати змінити думку поліцейського, наркозалежні,

© Ostapovych Volodymyr, 2023

особи з психічними відхиленнями, підлітки, а також представники інших категорій, перебуваючи в негативних емоційних станах, також використовують цю тактику.

Зіткнення з маніпулюванням є складним викликом для поліцейських, вони часто описують почуття розчарування, коли виявляють, що не можуть взяти гору навіть у найпростішій суперечці з недобропорядним громадянином. За умови наявності спостерігачів до цього додається страх приниження [9]. Найнебезпечнішим є те, що ці зіткнення можуть загостритися і стати загрозливими як для поліцейського, так і для правопорушника і всіх, хто перебуває поблизу. Психологічна маніпуляція може вплинути на особистість поліцейського, змінивши його вірування, переконання, цінності, та уявлення про світ. Якщо ці зміни призводять до того, що поліцейський стає менш чуйним до прав людини або використовує більш насильницькі методи роботи, то це може мати негативний вплив на якість його роботи та взаємини з громадянами.

Існує низка реакцій, які громадяни зазвичай демонструють у відповідь на суб'єктивне сприйняття того, що поліція ігнорує їх, ображає або зневажливо ставиться до них [8]:

1. Апатія – антагонізм: “Чому я маю повідомляти про злочини в поліцію? Їм байдуже”. Тут відображено незадоволеність громадян реакцією поліції на їхні звернення. Якщо громадяни відчувають, що їхні сумлінні зусилля щодо взаємодії з правоохоронними органами натикаються на нерішучі чи недбалі дії, вони, природно, відмовляються від співпраці у майбутньому. Із часом може виникнути порочне коло, коли поліцейські сприймають це як ознаку навмисної апатії чи зневаги до суспільства або навіть змови з правопорушниками отже, стають більш байдужими або нетерплячими щодо громадян.

2. Формальні скарги: “Все, подаю скаргу”. Небажана або злегка дратівлива поведінка може бути терпимою, якщо вона відбувається в контексті базової довіри та спільної мети. Але за наявності вже сформованих напружених і ворожих відносин навіть несуттєві роздратування можуть бути витлумачені як ознаки навмисної образи, що призводить до значної кількості скарг від недобропорядних громадян. Втім потенційно небезпечнішою за офіційні скарги є прихована конфронтація.

3. Вербальна конфронтація: “Ти не можеш так зі мною розмовляти”. Нечемна поведінка поліцейських може призвести до словесних зіткнень з громадянами, ситуація ускладнюється кумулятивним розчаруванням від минулої проблемної взаємодії. Неконструктивна взаємодія, що повторюється, погіршує моральний дух як поліцейських, так і громадян. У гіршому випадку наслідком виявляються фізичні зіткнення, розпалювання ворожнечі у суспільстві.

4. Фізичне протистояння. У випадку загострення ситуації до цього моменту можна припустити, що стратегії розв'язання конфліктів зазнали невдачі, якщо вони взагалі були випробувані. Повторний досвід громадян, які зазнали побиття з боку поліції, навіть якщо затримання почалося з нападу на поліцейського, підриває моральний дух поліцейських і поглиблює для громадян образ “ворога”.

Політичні зміни в країні за останні роки здійснили серйозний поштовх у підвищенні правової культури громадян та намагання контролювати державні органи у сфері дотримання вимог чинного законодавства. Разом із тим, самі громадяни почали зловживати своїми правами. Маніпуляції правами людини та нормами

законів створюють сприятливі умови для уникнення відповідальності за вчинені правопорушення, що, без сумніву, ставить під загрозу безпеку громадян. На жаль, сьогодні деякі “громадські активісти” формують культуру ухиляння від покарання за рахунок маніпуляцій правами людини та чинним законодавством [1]. Це створює перешкоди для виконання правоохоронними органами своїх повноважень щодо забезпечення громадського порядку та безпеки.

Розміщення відео, де водії “виховують” поліцію, в інтернеті мало первісною метою привернути увагу суспільства до некомпетентності правоохоронців. Але разом із тим наслідками може бути розвиток культури ухиляння від відповідальності; порушення принципу невідворотності покарання; провокації поліцейських перевищувати повноваження або вдаватися до бездіяльності; збільшення кількості правопорушень; дискредитація поліції; нівелювання ознак правової держави; погіршення іміджу українців у світі.

Часто маніпулятори використовують “заготовки” з думок або бажань, які точно закріплені в масовій свідомості, отже, об’єктами психологічних операцій (маніпуляції) стають не тільки окремі люди, а також більші соціальні групи і навіть держави. Антиукраїнська пропаганда, що застосовується підконтрольними кремлівській владі ЗМІ, політиками, політтехнологами, діячами культури та релігії, стала одним з основних інструментів деструкції Української держави. Відбувається психологічний тиск на населення заради провокування хаосу, зневіри та невпевненості людей у державних інститутах, ідеології, соціальних інститутах, цінностях, ідеалах, світовому партнерстві та взаємодопомозі, у власних силах; уникнення відповідальності за скоєне; приховування власних втрат або невдач тощо.

Системним засобом протидії ворожому інформаційно-психологічному впливу є інформаційно-психологічне протиборство, яке поєднує такі елементи: контроль над ситуацією, захист інформації та поширення своїх ідей, хакерські атаки, інформаційна блокада тощо [4, с. 146]. Отже, усвідомлення ключових позицій когнітивної карти російської пропаганди, розробка та розповсюдження в українському суспільстві та за його межами проукраїнських, “державницьких” когнітивних карт дозволить нейтралізувати дію ворожої інформаційної машини та покращити ефективність української пропаганди, в цілому – забезпечить її носіїв кращими ресурсами для здійснення суб’єктної активності, інтелектуальної діяльності, перебування у рівноваженому стані та збереже їхню суб’єктність [5].

У підсумку слід зазначити, що комунікативна компетентність поліцейського надає можливість виконати професійне завдання, не наражаючи себе або оточення на фізичну небезпеку, підвищує впевненість у собі та зміцнює психологічну стійкість. З огляду на це опанування комунікативних навичок є стандартною частиною програм первинної професійної підготовки поліцейських та програм підвищення кваліфікації.

Подальше дослідження маніпулятивних технологій, а також вивчення питання схильності особистості поліцейського підпадати під психологічне маніпулювання дозволяє виявити, як саме здійснюється підштовхування особистості до певної поведінки чи мислення через інформаційно-психологічний вплив, що можна вважати основою для розробки напрямів формування психологічного захисту від маніпуляцій.

Розроблення програм та упровадження психологічних тренінгів виявлення та протидії маніпуляції надасть поліцейським можливість підвищити толерантність до зовнішнього впливу, буде стимулювати розвиток функції самоконтролю, допоможе сформуванню критичну установку до інформації, що надходить.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. “Виховання” поліції громадянами. Як це впливає на безпеку? Злата Швець. Експертний центр з прав людини. 04 липня 2018. URL: <https://ecpl.com.ua/comments/vyhovannya-politsiji-hromadyanamy-yak-tse-vplyvaie-na-bezpeku/> (дата звернення: 12.04.2023).

2. Войтко О.В., Кацалап В.О., Рахімов В.В. Аналіз особливостей маніпуляції як інструменту психологічного впливу на свідомість. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2019. №2 (35). С. 121–126. DOI:10.33099/2311-7249/2019-35-2-121-126

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.03.2023).

4. Марченко О.Г., Іванов С.О. Інформаційно-психологічна безпека особистості в умовах війни. Особистість, суспільство, війна: тези доповідей учасників міжнародного психологічного форуму (м. Харків, 7 квіт. 2023 р.). Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2023. С. 143–146.

5. Назар М.М., Мещеряков Д.С., Дітюк П.П. Когнітивні конструкти російської пропаганди в українському медіапросторі. *Освітньо-наукове забезпечення складових сектору безпеки й оборони України*: збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 22 листоп. 2019 р.) Хмельницький, НАДПСУ імені Богдана Хмельницького, 2019. URL: https://nadpsu.edu.ua/wpcontent/uploads/2019/11/konferen_listopad_2019.pdf (дата звернення: 23.03.2023).

6. Невельська-Гордєєва О.П., Нечитайло В.О. “Чорна риторика” як маніпулятивна техніка. Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія: зб. наук. праць. 2021. № 2 (49). С. 81–92.

7. Невельська-Гордєєва О.П., Нечитайло В.О. Маніпуляції як засіб інформаційно-психологічного впливу в інформаційній війні. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2021. № 3 (50). С. 71–83.

8. Patrol psychology 101: Communication and conflict resolution. Laurence Miller. *Police1 by lexipol*. Apr 18, 2008. URL: <https://www.police1.com/health-ellness/articles/patrol-psychology-101-communication-and-conflict-resolution-C2LGVm93PYZMIWYh/> (дата звернення: 04.05.2023).

9. Police officer training: dealing with manipulation. Jean Reynolds. Sep. 13, 2019. URL: <https://www.virtualacademy.com/blog/police-officer-training-offers-tools-for-dealing-with-manipulation> (дата звернення: 17.05.2023).

REFERENCES

1. “Vykhovannia” politsii hromadianamy. Yak tse vplyvaie na bezpeku? “‘Education’ of the police by citizens. How does this affect security?” Zlata Shvets. Expert center on human rights. July 4, 2018. URL: <https://ecpl.com.ua/comments/vyhovannya-politsiji-hromadyanamy-yak-tse-vplyvaie-na-bezpeku/> (Date of Application: 12.04.2023) [in Ukrainian].

2. *Voitko, O.V., Katsalap, V.O. and Rakhimov, V.V.* (2019). Analiz osoblyvostei manipuliatsii, yak instrumentu psykhologichnoho vplyvu na svidomist. “Analysis of the features of manipulation as a tool of psychological influence on consciousness”. *Modern information technologies in the field of security and defense*. No. 2 (35). P. 121-126. DOI:10.33099/2311-7249/2019-35-2-121-126. [In Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy. "Constitution of Ukraine: Law of Ukraine, dated June 28, 1996, No. 254k/96-BP". Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (Date of Application: 21.03.2023) [in Ukrainian].

4. *Marchenko, O.H., Ivanov, S.O.* (2023). Informatsiino-psykhologichna bezpeka osobystosti umovakh viiny Osobystist, suspilstvo, viina. "Informational and psychological security of the individual in the conditions of war. Personality, society, war": theses of the reports of the participants of the international psychological forum (Kharkov, April 7, 2023). Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs. P. 143-146 [in Ukrainian].

5. *Nazar, M.M., Meshcheriakov, D.S. and Ditiuk, P.P.* (2019). Kohnityvni konstrukty rosiiskoi propahandy v ukrainskomu mediaprostori. Osvitno-naukove zabezpechennia skladovykh sektoru bezpeky y oborony Ukrainy. "Cognitive constructs of Russian propaganda in the Ukrainian media space. Educational and scientific support of the components of the security and defense sector of Ukraine": a collection of theses of the International science and practice conf. (Khmelnyskyi, November 22, 2019). Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Khmelnytskyi. URL: https://nadpsu.edu.ua/wpcontent/uploads/2019/11/konferen_listopad_2019.pdf. (Date of Application: 23.03.2023) [in Ukrainian].

6. *Nevelska-Hordieieva, O.P., Nechytailo, V.O.* (2021). "Chorna rytoryka" yak manipuliatyvna tekhnika. "'Black rhetoric' as a manipulative technique". Bulletin of Yaroslav Mudry NYU. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology: coll. of scientific works. No. 2 (49). P. 81-92. DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.49.229781>. [in Ukrainian].

7. *Nevelska-Hordieieva, O.P., Nechytailo, V.O.* (2021). Manipuliatsii yak zasib informatsiino-psykhologichnoho vplyvu v informatsiinii viini. "Manipulation as a means of informational and psychological influence in information war". Bulletin of the Yaroslav the Wise National University of Law. No. 3 (50) P. 71-83 DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.50.235389>. [in Ukrainian].

8. Patrol psychology 101: Communication and conflict resolution. Laurence Miller. *Police1* by lexipol. Apr 18, 2008. URL: <https://www.police1.com/health-ellness/articles/patrol-psychology-101-communication-and-conflict-resolution-C2LGVm93PYZMIWYh/>. (Date of Application: 04.05.2023) [in English].

9. Police officer training: dealing with manipulation. Jean Reynolds. Sep. 13, 2019. URL: <https://www.virtualacademy.com/blog/police-officer-training-offers-tools-for-dealing-with-manipulation>. (Date of Application: 17.05.2023) [in English].

UDC 159.923:351.74

Ostapovych Volodymyr,

Doctor of Juridical Sciences, Senior Researcher,

Chief of the Research Laboratory,

State Research Institute MIA Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0002-9186-0801

**THE IMPACT OF THE PSYCHOLOGICAL PHENOMENON OF MANIPULATION
ON THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF POLICE OFFICERS**

The article explores the impact of psychological manipulation on the performance of police officers. It is recognized that police officers often face psychological manipulation, which poses a significant threat to the information security of the National Police and ultimately

© Ostapovych Volodymyr, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.3\(61\).26](https://doi.org/10.36486/np.2023.3(61).26)

Issue 3(61) 2023

<https://naukaipravookhorona.com/>

undermines the country's security and vital interests. This challenge demands effective countermeasures to enable police officers to fulfill their responsibilities with competence. The article emphasizes the potential dangers of manipulation on a police officer's personality and job performance, and provides an overview of the relevant situations in official activities. Senior officials or politicians may exert influence to create a pressured atmosphere, which can lead to negative consequences. In addition, coworkers may use their status in the group to impact the conduct of law enforcement officials by proposing unproductive and detrimental solutions to the problem. Furthermore, members of the community can advance notions concerning the morality of particular police actions. The media hold sway over public perception of police and their actions, often framing them positively or negatively. Offenders may attempt to manipulate, blackmail, or provoke police officers. However, studying manipulative influence aids in preventing unprofessional and unethical police behavior. The authors conducted an analysis of the psychological phenomenon of manipulation. The article defines the term "manipulation" based on scientific analysis levels and determines its impact on personality. It discloses principles, ways of manipulative influence, and outlines the psychological features of the manipulator and the properties of a person susceptible to manipulative influence, along with the external and internal parameters used by the manipulator. The initial and primary stages are evaluated, at which the use of manipulative strategies and tactics is noticeable. The significance of communication skills in the professional communication of police officers is evidenced. Various reactions that citizens typically demonstrate in response to the subjective perception of being ignored, insulted, or treated with contempt by the police are presented. The importance of understanding the primary positions of the cognitive map of Russian propaganda and distributing pro-Ukrainian, "state" cognitive maps throughout Ukrainian society and beyond is emphasized as a systematic method for countering hostile informational and psychological influence. It is noted that the communication skills of a police officer enable them to perform their duties professionally while avoiding physical risks. Effective communication also enhances their self-esteem and reinforces their psychological resilience. Further scientific study of psychological technologies for detecting and counteracting manipulation in the activities of police officers is substantiated, in particular, the development of training for counteracting psychological manipulation in the professional activities of police officers.

Keywords: psychological manipulation, signs of manipulation, criteria of manipulative influence, manifestations of manipulation, principles of manipulative influence.

Отримано 17.10.2023

НАУКА І ПРАВООХОРОНА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

NAUKA I PRAVOOKHORONA

SCIENTIFIC JOURNAL

Випусковий редактор

Лелет С.М.

Редакційна група:

Кожухар О.В.

Якубчик Т.В.

(переклад на англійську мову)

Гура Я.М.

Комп'ютерна верстка

Скоробагатько О.В.

Issuing Editor

Lelet S.M.

Editorial Group:

Kozhukhar O.V.

Yakubchuk T.V.

(English interpreter)

Hyra Ya.M.

Makeup

Skorobahatko O.V.

Підписано до друку 25.10.2023.
Формат 60x80 1/8. Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний. Папір офсетний. Ум.-друк. арк. 11,5.
Наклад 50 прим.

Видавець ФОП Горбенко Ю.В.
м. Харків, вул. Ахсарова, 3, корп. В, кв. 168.
Дата та номер запису в ЄДР
01.08.2017 № 24800000000198912.